

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

300

ARALIK
2018

ADALET AĞAOĞLU
MEHMET Ö. ALKAN
FATMAĞÜL BERKTAY
TANIL BORA
ESRA DANACIOĞLU
EDHEM ELDEM
OĞUZ TEKİN
ZAFER TOPRAK
METE TUNÇAY
NURAN YILDIRIM

ÖZEL SAYI EDITÖRLERİ:
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA
BARIŞ ALP ÖZDEN

TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL TARİHİNİN
25 YILI

300.
ÖZEL SAYI

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH NAKETİ TARAFINDAN YAYINLANIR | Fiyat: 15 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1306-7025

Yayın Danışma Hattı 444 53 53

**KURTULUŞ SAVAŞI'NIN
HAZİN TANIKLARI:
TÜRK VE YUNAN ESİRLER**

CEMALETTİN TAŞKIRAN

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRK VE YUNAN ESİRLER (1919-1923)

**Milli Mücadele'de Türk
ve Yunan Esirler
Cemalettin Taşkıran
336 sayfa, 28 TL**

TÜRKİYE \$ BANKASI
Kültür Yayınları

ALFA

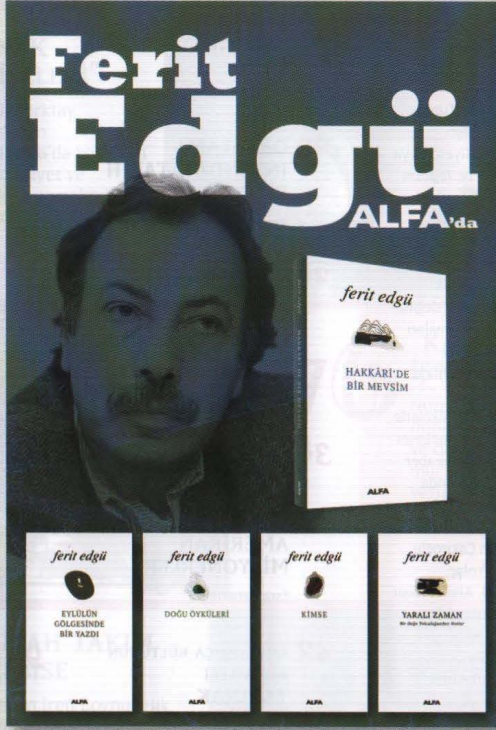
www.alfakitap.com f /alfakitap t /alfakitap @ /alfakitap

“ KİTAPLARIN KADERİ OKURLARIN ALGISINA BAĞLIDIR. ”

TERENTIANUS MAURUS

CİLT
Klasik
Dizisi

Alfa
Klasik Kırmızı

Alfa
Klasik

MERHABA,

Toplumsal Tarih dergisi Ocak 1994'ten bu yana 25 yıldır düzenli olarak her ay çıkıyor. Öncesinde 10 yıl, 120 sayı çıkan *Tarih ve Toplum* deneyimi de eklendiğinde çok az süreli yayının sahip olduğu bir birikim bu. *Toplumsal Tarih*, ilk sayısından itibaren sıkıcı, menkibelere ve biz-onlar karşıtlıklarına dayalı ve siyasal tarih ağırlıklı tarih anlayışı ve yazıcılığı karşısında önyargıları kıran, çok disiplinli ve tarihyazımındaki yeni yaklaşımlara açık sosyal tarih çalışmalarının hem sayıca çoğalmasını hem de nitelik olarak yükselmesini amaçladı. Bir yandan da akademik yönünü güçlü tutarken hakemli bir dergiden daha fazla okuyucuya ulaşmaya, daha geniş kesimlere seslenmeye gayret eden bir yayın oldu. *Toplumsal Tarih*'in birinci sayısında Mete Tunçay, derginin amaç ve ilkelerini şöyle özetlemiştir:

Türkiye'de tarihçilik, oldum olası milliyetçi veya mümin kişilerin tekelindeydi. *Tarih ve Toplum* deneyimimiz, toplumsal ve siyasal bakımlardan değişme ve ilerleme yanlısı kimselerin de geçmişle ilgilenmelerinin zorunlu olduğunu gösterdi ve bu tekelin kırılmasında payı oldu. İlkelerimizin başında çoğulluk ve çeşitlilik geliyordu. Yine öyle. Biz bir siyasal parti değiliz. Türlü türlü görüşlerdeki insanların çalışmalarına dergimizde yer alacak. Belli bir niteliksel düzeyde oldukça, yazıların içeriğine ve diline karışmayacağız.

Toplumsal Tarih önümüzdeki dönem de bu ilkelerle yoluna devam edecek ve nitelikli tarih çalışmalarını okurlarına ulaştırmaya çalışacak. Bununla beraber tasarımından dağıtım kanallarına bir dizi alanda kendisini yenileyerek daha fazla okuyucuya ulaşmaya çalışacak.

Mete Tunçay'dan sonra sırasıyla Ekrem Çakıroğlu, Osman Köker, Murat Dirican, Mustafa Yolaç, A. Münise Mahmutoğulları, Tan Mоргül, Ahmet Akşit ve Nihal Boztekin derginin yayın yönetmenliğini üstlendiler. 25 yılı doldururken onlara ve dergiyе emeği geçen herkese çok teşekkür ediyoruz. Bu sayımızda, dergiyе bugüne kadar katkılarını bulunmuş isimlerin, çeşitli dönemlerde yayımlanmış yazılarından oluşan bir seçki sunuyoruz. *Toplumsal Tarih*'in bir diğer önemli özelliği de düzenli toplanan ve derginin de asıl sahibi olan özerk bir yayın kuruluna sahip olması. Düzenli aylık toplantılar dergi için vazgeçilmez bir münba. Bundan dolayı 300. sayı için geçmişten bir seçki yaparken açıkcası zorlandık. Yıllardır birikmiş onca makale, yazar ve yayın kurulu üyesinden birkaçını seçip birçoğunu dışarda bırakmak hiç kolay olmadı. Değişik temalardan farklı dönemlere, dergiyе çok fazla yazı verenlerden dergiyе özdeşleşmiş isimlere kadar birçok kriter üzerinde durduk. Yayın kurulunda konuşulmuş da olsa günün sonunda bu bizim özel seçimimiz oldu. 300. sayımızın göz alıcı kapağını hazırlayan ve Tarih Vakfı'nın son dönem görünen yüzünü şekillendiren tasarımımız Gökhan Pahlı'ya da desteği için çok teşekkür ederiz.

"II. Abdülhamid" konulu dosyamızla ocak ayında görüşmek ümidiyle

Barış Alp Özden

04 OSMANLI'DA GAYRİMÜSLİM BASINDAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİLİSTİNİ'NDE ARAP BASINI VE FİLASTİN GAZETESİ

Hazırlayan: Selim Tezcan

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

22 ORTALAMA İNSANDAN TARİH BİLİNCİNE

Adalet Ağaoğlu

26 GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE MASONLUK VE SİYASET ÜZERİNE İZLENİMLER

Edhem Eldem

38 "AMERİKAN DOKUNUŞU MUCİZELER YARATACAKTIR" ORYANTALİZM VE OSMANLI'DA AMERİKAN MİSYONERLERİ

Esra Danacıoğlu

42 ANATANRIÇA KÜLTÜNÜN RAHİBELERİ TAPINAK "FAHİŞELERİ"

Fatmagül Berktaş

48 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK MUSTAFA'DAN KAMAL'A ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ

Mehmet Ö. Altan

58 TÜRKİYE SOLU'NUN 1920 GÜZÜNDE M. KEMAL PAŞA'YA VE MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI

Mete Tunçay

64 İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI ANTI-FAŞİST SANAT VE KUKRİNİKSİ ÜÇLÜSÜ

Zafer Toprak

76 OSMANLI COĞRAFYASINDA KARANTİNA UYGULAMALARINA İSYANLAR "KARANTİNA İSTEMEZÜK!"

Nuran Yıldırım

86 TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE AZINLIKLAR AZLIKLAR, EKALLİYETLER, SİĞİNTİLER...

Tanıl Bora

92 KHRYSOPOLIS (ÜSKÜDAR) ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE BYZANTION'UN ANAKENTİ MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ

Oğuz Tekin

102 RESİMDE KILIK KIYAFET

SİVİL ÜNİFORMA: SİYAH TAKIM ELBİSE

Hazırlayanlar

Zerrin İren Boynudelik

Emine Önel Kurt

Çağla Ormanlar Ok

Kapak: Gökhan Pahlı

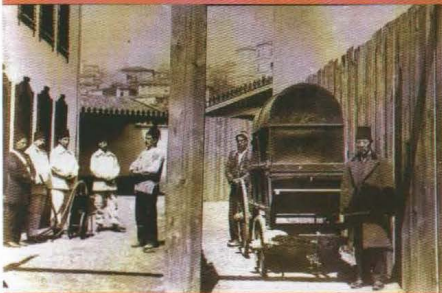

04 II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ARAP BASINI

Murat Cankara'nın editörlüğünü yaptığı *Osmanlı'da Gayrimüslim Basından* köşemizde bu ay Selim Tezcan, Arap basınının önemli gazetesi *Filastin*'de Meşrutiyet rejimine yönelik tartışmaları aktarıyor.

42 TAPINAK "FAHİŞELERİ"

Fatmagül Berktaş, başörtüsünün Mezopotamya'da başlayan tarihini cinsiyet ve sınıf farkları temelinde inceliyor.

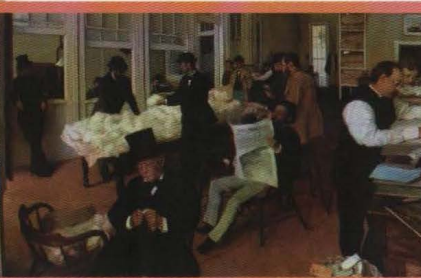

76 "KARANTİNA İSTEMEZÜK"

Nuran Yıldırım, Osmanlı İmparatorluğu'nda karantina ve dezenfeksiyon gibi mücadele yöntemlerine verilen tepkiyi inceliyor.

102 SİYAH TAKIM ELBİSE

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, *Resimde Kılık Kıyafet* köşelerinde bu ay "burjuvaların sivil üniforması" takım elbiseyi konu ediyorlar.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 300, Aralık 2018

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 10
Emniyet 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Bakıyaya, Murat Belge, Fatmagül Berktaş, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Damaçoğlu, Ömer Dalmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Firat Güllü, Nürsen Gürboga, Murat Güvenç, Mehmet Hacsalıhoğlu, Murat Koralıoğlu, Burcu Kurt, Elvin Macar, Ayşe Özül, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Özgür Tektin, Taner Timur, Meltem Toksoz,

Zafer Toprak, Mele Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
Barış Alp Özden

YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDITÖR
Zeynep Büyükpaltalı

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barsooden@gmail.com

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposte İş Merkezi A5 Blok 4. Kat
No: 407 İktisadi OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Kasım 2018

DAĞITIM
Türkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisi

Akpınar Mah.
Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN YÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (faks)

YAYINCI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA
NUMARASI
32211

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL.
ABD 170 \$

Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
© Toplumsal Tarih Yayıncılık

İşleri'nden ve ilgili yazarlardan alınmaksızın alınıp yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİLİSTİNİ'NDE ARAP BASINI VE FİLAŞTİN GAZETESİ

II. Meşrutiyet'in ilanını ve sansürün gevşetilmesini takiben Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerindeki gibi Filistin'de de süreli yayınların sayısında adeta bir patlama yaşandı. Sadece altı ay içinde 15 yeni Arapça gazete çıkmaya başladı; onları 1914'e kadar 19 gazete daha izledi. Bu büyük artış, imparatorlukta 19. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşen büyük sosyoekonomik, siyasi ve kültürel dönüşümlerin doğurduğu bilgi açlığına işaret ediyordu.⁴ 1914'e kadar çıkan yeni süreli yayınların en önemlileri Yafa'da *Filastin* [Filistin], Hayfa'da *el-Karmil* [Karmel Dağı] ve Kudüs'te *el-Munadi* [Tellal] idi. Gazete sahiplerinin ve gazetecilerin çoğu Rum Ortodoks Hristiyanlardı; buna *Filastin*'in sahibi İsa Davud el-İsa ile editörü, İsa'nın kuzeni Yusuf Hanna el-İsa da dahildi.⁵

İsa ve Yusuf el-İsa, Emanuel Beška'nın deyişiyle "devrim sonrası Filistin'de kendilerini bir azınlık olarak değerlendirmeyip toplumun eşit bir parçası olarak gören, özgüven sahibi Rum-Ortodoks etnikliansya"nın üyesiydiler.⁶ Sabun ve zeytinyağı üreticisi bir aileden gelen İsa, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden, yani o zamanki adıyla Suriye Protestan Koleji'nden mezun olmuştu. Kudüs ve Yafa'da çeşitli işlerde çalıştıktan sonra yüzyıl başında Mısır'a giderek o dönemin en iyi Arapça gazeteleri sayılan Mısır gazetelerinde muhabirlik yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından ise Filistin'e dönerek bankacı oldu. Kuzeni Yusuf'la birlikte *Filastin*'i çıkarmaya başladıktan sonra keskin mizah anlayışı, sivri kalemi ve güzel Arapça üslubuyla şöhret buldu.⁷ Yusuf ise 1905'te zamanın Kudüs Mutasarrıflığı dahilindeki en önemli Mason locası olan, Yafa

merkezli Barkal Locası'na katılmış, Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) üye olarak cemiyetin Yafa'daki idari komitesine girmişti. Editör sıfatıyla 1911-1914 arasında *Filastin*'de yayınlanan başyazıların çoğunu kaleme alan Yusuf, bu dönemdeki pek çok gazeteci gibi hayatını ikinci bir işten kazanıyor, Yafa-Kudüs Demiryolu Şirketi'nde çalışıyordu.⁸

Filastin'in ilk sayısı 14 Ocak 1911'de çıkmıştı.⁹ Osmanlı dönemi boyunca Yafa'da, çarşamba ve cumartesileri yayınlanıyordu. Genellikle bu dönemin diğer gazeteleri gibi dört sayfa çıkıyor, bazen buna bir beşinci de ekleniyordu.¹⁰ 1500-2000 civarında aboneyle Filistin'de *el-Karmil* ile birlikte en çok abone sayısına sahip iki gazetedendi biriydi. Ayrıca kütüphane ve kahvehanelerdeki koleksiyonlar ya da diğer gazeteler gibi ödünç alıp verme ve kamusal alanlarda sesli okuma gibi yaygın alışkanlıklar sayesinde bundan çok daha geniş bir kesime ulaşabiliyordu.¹¹ Arapça Filistin gazeteleri arasında üslubunun kuvveti ve dilinin sıvrılığı ile nam salmıştı.¹²

İsa ve Yusuf el-İsa'nın *Filastin* gazetesini çıkartmaktaki başlıca amaçları, hepsi de Rum kökenli olan yüksek düzey Ortodoks ruhbanaya karşı Ortodoks Arap rahiplerin ve cemaatin verdiği mücadeleye, yani "Ortodoks Rönesansı"na katkıda bulunmaktı.¹³ Burada maksat, Rum Ortodoks Kilisesi'nin elindeki büyük mali kaynakların kontrol edilerek daha büyük bir kısmının Arap cemaatinin eğitimine sarf edilmesiydi. Ancak İsa'nın yıllar sonra dediği gibi, çok geçmeden kendini Arap-Türk ve Arap-Yahudi gelişmelerinin de ortasında

buldu ve Siyonizm, Arap-Yahudi çatışması ve Osmanlı yönetiminin bu bağlamdaki politikaları giderek ağırlık kazanarak iki buçuk yıl içinde gazetenin başat konuları haline geldi. *Filastin*'de düzenli olarak ele alınan diğer konular arasında reformlar, modernleşme, eğitim, fakir köylülerin durumunun iyileştirilmesi ve Filistin'deki çeşitli altyapı ve ticaret meseleleri vardı. Ancak tüm bu konular da Siyonizm'e bağlantı içinde ele alınıyordu ve gazete giderek artırdığı muhalefetiyle Siyonist yerleşime karşı, *el-Karmil*'le birlikte, en etkili iki yayından biri oldu.¹⁴ Nitekim Siyonizm'e karşı dile getirdiği eleştirilerin dinler arası husumete ve toplumsal karışıklığa yol açabileceği gerekçesiyle birkaç kez geçici olarak kapatıldıktan sonra, 31 Ekim 1914 tarihli sayısını takiben, Osmanlı döneminde bir daha açılmamak üzere yayınına son verildi; bir sonraki sayısı ancak 1921'de çıkacaktı.¹⁵

Neville Mandel, Rashid Khalidi, Emanuel Beška ve Michelle Campos gibi tarihçerler *Filastin*'e yakın ilgi göstermiş, gazeteyi erken dönem Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkıp yayılmasını incelemek, Siyonizm'e karşı Filistin ve diğer Arap memleketlerinde gelişmeye başlayan tepkiyi irdelemek ve tüm bunların etkisi altında ayrı bir Filistinli kimliğinin şekillenmesini araştırmak için kullanmışlardır.¹⁶ Khalidi'nin işaret ettiği gibi, *Filastin* geç Osmanlı döneminde merkezle periferinin etkileşimini anlamak için de verimli bir kaynaktır.¹⁷

Gazetenin ilk sayfasında, Yusuf el-İsa'nın başyazılarının yer aldığı köşeden çevirdiğimiz bu iki yazı,¹⁸ yer yer mizahi bir dille

ülkenin Meşrutiyet'in üçüncü yıldönümü civarında arz ettiği siyasi manzaranın kesitler sunuyor. İlk yazının başında Yusuf halkın hürriyeti özümsemiş olduğunu belirtir de ilerledikçe aslında bunun tam tersine kanı olduğunu anlıyoruz: 24 Temmuz'da sokağa dökülüp zor zamanlarda ortadan kaybolan kalabalıklardan anayasanın içeriği ve lüzumu hakkında en ufak bir fikir edinme ihtiyacı duymayan yetişkinlere ve makam-mevki sahiplerine dek toplumun hiçbir kesiminden Meşrutiyet rejiminin ilkelerini sindirememiş olduğunu belirtiyor. Bu yazıya kısa bir alıntı eşliğinde değinen Campos'un da işaret ettiği gibi, Meşrutiyet reformlarının yetersizliği ve mevkilerini koruyan eski rejim kalıntılarının suistimalleri, hepsi de Meşrutiyet'i benimsemiş olan Arap gazetelerinde sıklıkla işlenen konulardı.⁴⁶

İkinci yazıda ise Trablusgarp Harbi sırasındaki siyasi, ekonomik ve askeri kriz ortamında ne yapılması lazım geldiğini soruyor Yusuf ve yapılmaması gereken bir dizi işi sıralamaya koyuluyor;

TEMMUZ AYININ HÜR İNSANLARI (22 TEMMUZ 1911, FİLASTİN, SAYI 53, S. 1)

Bu başlığı gören kişinin aklına ilk gelecek şey; niyetimizin anayasasının ilanından bahsetmek, işi böylece iki günde [23-24 Temmuz 1908; eski takvimde 9-10 Temmuz] bu memleket üzerinde parlamsız olan hürriyetin şartlarını terennüm etmek, veya bizde her diyarda bulunan ve serseri hayatı süren hür insanların sayısının kabaklılığıyla—bu kişilerden 10 Temmuz 1908'de milyonlarca görseniz de 'felaket zamanları sayıları azdır'—övünmek olduğudur.

Niyetimiz bu değil, ey okurlar. Bu makalede ele aldığımız konu ne anayasa ne hürriyet ne de hür insanlar. Çünkü Allah'ın izniyle ve korkusuz ordumuz sayesinde anayasa, kursallığı pekişerek sarsılmaz bir hale gel-

bulnar arasında nafiye dış siyaset tartışmaları da var. Alman İmparatoru'nun yazıda değinilen konuşmasını II. Wilhelm, 1898'de, Selahaddin Eyyubi'nin Şam'daki mezarını ziyaret ettikten sonra yapmış, Selahaddin'in "tarihte en şövalye ruhlu hükümdarlardan biri" olarak takdim etmişti.⁴⁷ Burada ilginç olan, imparatorun konuşmadaki muhatabı Müslümanlar olduğu halde Yusuf'un, "bizimle dalga geçtiği konuşması" diyerek kendini Müslümanlarla özdeşleştirmesidir. Yazının bu tavrı, Ernest Dawn'un dönemin pek çok Arap Hristiyanı'nın kendilerini Hristiyan Batı değil de Müslüman Doğu uygarlığı ile özdeşleştirerek Doğu'nun savunmasını üstlendikleri tespitinin ışığında anlam kazanıyor.⁴⁸ Yazının takip eden kısmında, Yusuf bu kez yapılması gerekenleri sıralarken, vatan için duyulmasını istediği ateşli coşkuya ve vatanın selameti uğruna fedakârlığına vurgu yapıyor; bunların ikisi de "Osmanlı vatanseverliği" kavramına işaret etmekte. Nitekim Khalidi'nin belirttiği üzere, bu dönemde sadece Yusuf gibi ITC yanlıları değil Hürriyet ve İtilaf

miş durumda. Çünkü halk hürriyeti özümsemiş bulunuyor ve her ne kadar kimi nüfuz sahiplerinin medeleri bugüne kadar onu hazmedememiş olsa da—önümüzdeki gelişmeler onların medeleri için en iyi doktor vazifesi görecek—bu kişiler hiçbir önemi haiz değiller. Ve çünkü çatıların üzerinden hür olduklarını haykıran ama kurdun Yakup oğlu [Yusuf'un] kanından masum olduğu kadar bu faziletten yoksun bulunan kimseler de bizi ilgilendirmiyor; onlar hakkındaki hüküm, rableri ile vicdanlarına kalmıştır.

O zaman "Temmuz ayının hür insanları" başlığı ile kimleri kast ediyoruz?

Kastettiğimiz, yıllık tatil sebebiyle kendilerine hürriyetleri verilen ve temmuz ayında açılan okul kapılarının kovanndan çıkan arılar gibi çıp giden öğrenciler. Makalemiz onlar

Filastin,
22 Temmuz 1911

tarafını, adem-i merkeziyetçi Araplar da kendilerini samimi Osmanlı vatanseverleri olarak görüyor, yabancı müdahalelere karşı "Osmanlı vatanı"nın Korunması için çağında bulunuyor ve siyasi duruşlarıyla Osmanlı yönetimine sadakatları arasında bir çelişki görmüyorlardı.⁴⁹

hakkında ve her sene kutlanan Millet Bayramı vesilesiyle kendilerine hitap ederek diyoruz ki:

Ey yeni nesil! Yarın şehrinizi bayraklarla donanış ve idarelerinizi zihinle en gösterişli kıyafetlerlen bürünmüş olarak göreceksiniz. Babalarınıza veya yaşça sizden büyük kimselere bunun sebebi sorduğunuzda, bugünün anayasasının ilan edildiği 10 Temmuz olduğu cevabını verecektler. Sakın ola ki daha iyi anlayabilmek için onlara bu anayasanın nasıl, ne için ve hangi yoldan ilan edildiğini, ilanın arkasında ne gibi faktörlerin yattığını sormayınız. Çünkü cevabını bilmezler; bildikleri, en fazla, kendilerine "anayasa" dengişi ve kendilerinin de "Yaşasın anayasa!" diye karşılık verdikleridir. Ey aziz nesil, işte bundan dolayıdır ki yaşıttın Fransız çocukları gibi olamaz ve onların kendi milli marşlarından özümstedikleri-

İsa Davud
el-İsa (üstte)

Yusuf Hanna
el-İsa (yanda)

ni sen özümseyemezsin. Çünkü Fransız çocukları Müdafaa-yı Hürriyet Meydanı'na girdiklerinde babaları arasındaki büyük adamlara rast geliyor, onların izinde yürüyor, onların faziletleriyle aydınlanıyorlar.

Ey yeni nesil! Hürriyet ve anayasa tarihini öğrenmek istersen sakın ola ki Arap gazetelerine de başvurma. Çünkü korkarım ki onlardan anladığın, anayasanın Şam mebusu İşküril el-Aseli'nin marifetiyle yeniden canlandırıldığı ve temel ilkelerini de Nablus ümerasının, Kudüs eşrafının ve Şam'daki Meydan Mahallesi kahramanlarının sağladığıdır. Eğer bu gazetelerin bazılarında dün okuduğumuz, kelimesi kelimesine "Vatan, ancak toprağı Hak yolundaki şühedanın kanının rayihasını taşıyan kanları massetmiş tek bir kütleye dönüşüğünde büyük adamlar yetiştirir," şeklindeki ibareyi sen de okur ve kimden bahsettiklerini, Hak yolundaki bu şühedanın kimler olduğunu sorarsan İstanbul'daki hükümetin kanını döktüğü bir şehit gazeteci olduğu cevabını verecekler-

dir. Bu şehidi araştırırsan da onun Abdülhamit zamanında vatanın mahvı için sözlerini kılıç gibi kullanmış ve İÖmer Ziyâeddinî Dağıstani ile 31 Mart ihanetinde işbirliği yapmış bir yazar olduğunu göreceksin. Bu yazar en son bazi kimselere hücum etmiş; bunların arasında rast geldiği birisi de, söz konusu yazar sövüp saymada kendisinden ileri olduğu ve onurunu bir mendil gibi dişleriyle lime lime ettiği için, Allah'tan korkmayıp onu öldürmüştü. Evet, cinayet menfur bir şeydir; maktul şefkatimizi hak ettiği gibi, katili de lanetlemek gerekir. Ancak bu olayın şüheda, vatan, hürriyet ve anayasa ile bir ilgisi yoktur.

Ey yeni nesil! Sana nasihatimiz, bulduğun yerde sipere yatmak, etrafında cereyan eden olayları dikkate almamak ve kitabını sohbet arkadaşın yapmaktır; ta ki ülke hem istibdat hem anayasa zamanlarına tanıklık etmiş tüm geçiş dönemi insanların dan temizlenene; Allah, vatan sahnesinde kendi devirlerini temsil eden babanla yaşça senden büyük diğer kimseleri kendi yanına alıncaya kadar. O zaman kalbi ve nefsi temiz, art niyetsiz, hürriyet aşığı ve vatani için yanıp tutuşan bir kişi olarak; seleflerinin istibdat zamanı ciğerlerine çekmiş olduğu havanın asla içine dolmadığı ciğerleriyle siyaset sahnesine sen giriş yapacaksın. Sakın ola ki bugünlerde vatan, siyaset ve parti bahislerine dahil olma. Çünkü vatanın; makam-mevki sahipleri ve sevdalıları ile geçmiş dönemin yasını tutanların, havasına yaydığı karanlığın içerisinde körler gibi rastgele dolanmakta. Çünkü siyaset herkesin başına üşüttüğü, ancak aralarından çok azının iyi pişirmesini bildiği bir yemeğe benziyor. Ve çünkü siyasi partilerin kendileri de ne istediklerini bilmiyorlar; daha ziyade, liderleri neyin hoşlarına gitmediğini ve hırslarını neyin tatmin etmediğini görüyor ve şu sözleri örnekleyecek şekilde koşulları değiştirmeye çalışıyorlar:

*Yoksa eğer insanın bir devlette yetkisi,
ne nasibi ne de payı. diler
onun zevalini.*

ŞİMDİ NE YAPMAMIZ LAZIM?

(7 EKİM 1911, FİLAŞTİN, SAYI 75, S. 1)

Devletimiz bir darboğazda, çünkü bugün kalleşler onun gövdesinden bir parça koparmak niyetindeler. Ticaretimiz de şiddetli bir darlık çekiyor, çünkü İtalyan korsanları denizi bize karşı tutmuş durumda ve bizim de onlarla deniz üzerinde aşık atacak takatimiz yok. Avrupa devletleri ise tüm çaresizliğimiz içinde, hiçbir sınır tanımadan bizi tahakkümleri altına almış, sınıksız tutuyorlar, Peki, halk olarak bizim ne yapmamız lazım?

Şimdi İstanbul'da İttihatçılar ile Ah-rar üyelerinin yaptığı gibi birbirimizin gırtlığına sarılmamız, birimiz kardeşine "Sen hainsin!" diye haykırırken diğerinin de "Hayır, sen saf ve cahilsin!" diye ona cevap yetiştirmesi mi lazım?

Veya çoğumuzun kulüpler ve toplantılarda yaptığı üzere, sanki siyaset bir kâtipin elindeki kalem veya bir delikanlının elindeki topmuş gibi, her birimizin koltuğunda oturduğu yerden siyasetin dümenini idare etmesi mi lazım?

Veya yazı yazıyorsak, kaleme aldığımız uzupuz makalelere yüksekte atıp tutmamız, gevezelik ederek ileri geri konuşmamız; Beyrut'ta çıkan gazetelerden birinin yakın zamanlarda dediği gibi, eski Sadrazam Hakkı Paşa'nın Roma sefiriye o şehrin belediye başkanı Musevi [Ernesto] Nathan ile birleşerek, Selanik Yahudilerinin de bilgisi ve vukufu dahilinde, Trablus'un İtalya'ya teslim edilmesi sonucunu doğuran bu mevcut siyaseti belirlemiş olduğuna dair kesin hüküm mü bildirmemiz lazım?

Veya Avrupa siyaseti hakkında kehanetler ile zaman öldürmemiz ve şimdi Tanin gazetesinin yaptığı gibi kendi kendimize, Alman İmparatoru'nun, İtalya'yla ittifakı ve üç yüz milyon Müslümana karşı sadakatini nasıl uzlaştıracaklarını mı sormamız lazım? Sanki Selahaddin'in mezarı başında bizimle dalga geçtiği o sabun köpüğü

nev'inden konuşma kendi Tevrat'ından bir sureyi veya İncil'den bir emri ortaya koymuş gibi!

Hayır. Tüm bunlardan hiçbir şey çıkmaz, ey Osmanlılar. Dahası, böyle zor koşullarda bu gibi şeylere öncelik tanıyanlar ya vatanseverliğin anlamını kavrayamamış olanlardır ya da her aksi gelişmenin altında ezilen ve elinin erişmesi gerektiği kişiye değil de tutabildiğine vuran süflü kimselerdir. Hazırkişs yakalandığımız böyle bir badirede bizden beklenen ise dilimizi tutmamız ve elimizden gelen tüm gayreti göstermemizdir; başka bir şey değil.

Saltanat başkentinde pek çok aşçı var ve bunların hepsi de İttihatçı veya Ahrar mensubu olmazdan evvel Osmanlı. Gelin onları bildikleri yemeği pişirmeye çağıralım ve yemek yamasın diye kendilerine sürekliliği tavsiye de bulunup durmayalım. Gerçek vatanseverler olarak; hırslı saldırısına uğrayan bir mal sahibi, köklerinden birisi koparılmak istenen bir ağacın dalları veya nefsi zulümünden kaçınan, gücünün haklı olduğu ilkesini reddeden hümanistler gibi, sadece bizden beklendiğinde dikkat kesilmeliyiz.

Bizi bu sözleri söylemeye sevk eden, Beyrut'ta yaşayan ateşli bir dostumuzdan aldığımız ve sadece altı satır içerse de kalın bir cilde bedel bir not oldu. Notta sarf edilen sözleri olduğu gibi yayınlıyoruz: "Devletin, düşmanlarına karşı zafer kazanmasını Allah'tan niyaz ediyor ve necip vatandaşlarınızı hükümete destek için yardım toplamaya teşvik yönünde

çaba göstermeniz ricasında bulunuyoruz. Coşku bizim burada, Beyrut'ta had safhasına ulaşmış durumda. Müslümanlardan, Hristiyanlardan ve Musevilerden her gün yardım toplıyor ve himmet sahipleri gönülleriinden koparı caddelerin ortasında dahi cömertçe bağışlamak için akın akın geliyorlar. Allah'tan tüm bunların güzel bir netice vermesini diliyoruz."

Ey necip vatandaşlarım, ne yapmanız lazım geldiğini şimdi öğrendiniz mi? Ey millet, vazifelerinizi şu yukarıda yayınladığımız satırlardan okuyunuz.

Yeryüzü tümüyle Allah'ındır ve varisi de odur; ancak Allahutaala senden toprağını ve malını mülkünü değil, nefsi ve amellerini sual eder. Öte yandan yaşadığın toprak ve sahip olduğun mal mülk, Allah'ın onları ve seni koruyup kollasın diye hükümete teslim ettiği vatana aittir. Yani sen de; toprağın, malın mülkünü ve paran da, Allah'ın hükmüyle vatana ve fetih hükmüyle de hükümete aittir. Öyleyse cebinden bağışta bulunduğun veya sandığından çıkan para, ey azız kardeşim, Allah'tandır. Ülkesinin kaynaklarıyla zenginleşen hükümete bağışta bulunmak senin için bir görev olması dahi, içinde büyüdüğün ve "Osmanlı" sıfatıyla adını taşıdığın vatana karşı bir zarurettir. Bu bağlamda, ne kadar çok bağışta bulunursan, senden geldiği kadar, senin içindir de; bu, bir-ferdi olduğun, diğer fertlerin fakirleştirmeden zenginleşmeyeceğini sen ailenin yararlanaacağı bir kaynaktır.

Bu sözleri, gönülleri vatan için duydukları ateşli coşkuyla yanıp tutuş-

mayan ve vatanın uğradığı, belki bizzat kendilerinin de içinde bulunduğu musibetlerden yüreği parçalanmayan kimselere söylüyorum. Ancak biz eminiz ki, fakiri zengininden de önce olmak üzere, tüm milletimiz hükümete hibelerde bulunacak ve onu böyle bir halde bağıştan yoksun bırakmayacak. Böylece yardım komitelerine düşen de sadece toplanıp vatandaşlarımızın diğer şehirlerdeki gazetelerin naklettiği cömertliği ve gayretini görmek olacak; nasıl ki biz de bu sayımızdan başka bir yerde gördüğün gibi, Sayda ve Beyrut ahalisinin gayretlerini naklettiyse, ey okur.

Y. İyusuf el-Isa

EDİTÖR: MURAT CANKARA

Filistin,
7 Ekim 1911

ÖİNOTLAR

1. Emanuel Beška, *From Ambivalence to Hostility: The Arabic Newspaper Filastin and Zionism, 1911-1914* (Bratislava: Slovak Academic Press, 2016), 16-17; Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine* (Stanford: Stanford University Press, 2011), 136-37; Ami Ayalon, *Reading Palestine: Printing and Literacy, 1900-1948* (Austin: University of Texas Press, 2004), 50-51.
2. Neville J. Mandel, *The Arabs and Zionism before World War I* (Berkeley: University of California Press, 1976), 127; Beška, *From Ambivalence*, 17-18.
3. Ibid., 31.
4. Rashid Khalidi, *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood* (Oxford: OneWorld, 2007), 94-95, 98, 100, Beška, *From Ambivalence*, 29.

5. Beška, *From Ambivalence*, 30-31.
6. Ibid., 26.
7. Ibid., 26.
8. Mandel, *Arabs and Zionism*, 126; Beška, *From Ambivalence*, 19-22; Khalidi, *Palestinian Identity*, 56-57; Campos, *Ottoman Brothers*, 135, 138; Ayalon, *Reading Palestine*, 1-4, 140-141, 159.
9. Khalidi, *Palestinian Identity*, 162.
10. Beška, *From Ambivalence*, 18.
11. Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness* (New York: Columbia University Press, 1997), 156-57; Khalidi, *Iron Cage*, 91, 99-100; Beška, *From Ambivalence*, 27-28, 135-138.
12. Beška, *From Ambivalence*, 25.
13. Bkz. yukarıdaki 1, 2, 4 ve 5 numaralı notlarda künyeleri verilen eserler.
14. Rashid Khalidi, "Introduction," *The Origins of Arab Nationalism*, ed. R. Khalidi,

15. L. Anderson, M. Muslih ve R. S. Simon, *vix xix* (New York: Columbia University Press, 1991), xviii-xvii.
16. *Filastin* gazetesinin 1911-1948 arasındaki sayılarına, web.nli.org.il/sites/nli/en/jayved/pages/filastin.aspx adresinden ulaşılabilir.
17. Campos, *Ottoman Brothers*, 138, 140-49, 235-36.
18. Jonathan Riley-Smith, *The Crusades, Christianity and Islam* (Columbia University Press, 2002), 63-64.
19. Dawn, *From Ottomanism*, 140, 146; Dawn, "Origins," 7.
20. Rashid Khalidi, "Ottomanism and Arabism in Syria Before 1914: A Reassessment," *The Origins of Arab Nationalism*, ed. R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih ve R. S. Simon, 50-69 (New York: Columbia University Press, 1991), 62.

Şehrimizde Mütareke Tatbiki ve Rumlar

1 ARALIK 1918

İKDAM

Türkiye'nin İtilâf ile mütarekesi Rumları derin bir sürûra gark etti, bu sürur halâ devam etmektedir. Dükkanları ve evleri derhal İtilâf bayraklarıyla donatıldı. Kadınları İtilâf renkleriyle süslendi, İtilâf marşları ağızlarından düşmez oldu, gazeteleri eski hülyayı alenen izhar etti. Esasen hayal Rum'un en büyük sermayesidir. [...]

Avusturya Sefarethanesisinin İşgali

2 ARALIK 1918

SABAH

Dün Beyoğlu'ndaki Avusturya-Macar Sefarethanesi İtalyan askerleri tarafından işgal edilmiş ve Sefarethaneye İtalyan bayrağı çekilmiştir. Esbâb-ı işgal hakkında aldığımız malumata nazarın mezkûr sefarethanenin Venedik Cumhuriyeti'ne ait olduğu ve 1866 da Venedik'in İtalya'ya ilhakında sefarethanenin de İtalya'ya verilmesi icap eylediği halde her nasılsa verilmemiş olması imiş.

Şehrimizde Asayiş Fıkdanı

6 ARALIK 1918

İKDAM

Terkos Kumpanyası suyu keser, Şirket-i Hayriye vaporları işletmeyeceğini ilan eder, Elektrik İşletme Hükümetten kömür almazsa şehri karanlıkta bırakacağını, Tramvay Kumpanyası tramvayların seyr ü seferini tatil edeceğini bildirir. Bunlar kafi gelmiyormuş gibi şimdi de her gece sokak aralarında adam öldürüldüğünü, gelen geçenlerin soyulduğunu işitiyoruz. Geceleri sokağa çıkanların hayatı tehlikeye maruz bulunuyor. Hükümet, hatta kömür meselesinden bile daha evvel bu meseleye atf-ı dikkat etmelidir. Gündüzleri caddelerde polis ve

jandarmaların sık sık gezdiklerini görüyoruz. Halbuki hırsızlar, katiller ekseriyi sanatlarını geceleri sokak içlerinde icra ederler. Zabıta memurları en ziyade geceleri çalışmalı ve her sokakta devriyeler gezdirilmelidir. Bundan maada sokaklar hatta büyük caddeler bile geceleri zifiri karanlıktır. Elektrik Şirketi cereyandan tasarruf etmek için sokaklardaki lambaları yakmıyor. Mahalline masrûf olmayan bu tasarrufta nihayet verilerek hiç olmazsa saat ona kadar lambalar yaktırılmalıdır.

Firari Paşaların Emlak ve Nukudunun Haczi

6 ARALIK 1918

İKDAM

Firari Enver, Talat ve Cemal paşaların her günkü tetkikat ile meydana çıkmakta olan sül-i istimal ve irtikaplarıyla hazine-i millete ika' eyledikleri zararların kısmen tanzimi için Hükümetçe mühim bir karar ittihaz edilmiştir. Aldığımız malumata göre firarilerin gerek İstanbul ve gerek taşrada mevcut emlakı hakkında ferağ ve hibe gibi bir muamele icra ettirilmeyerek Hükümet namına haczi Meclis-i Vükela'ca karargir olmuş ve Defter-i Hakani Emanetine bu bâbda tefligat-ı lazime icra kılınmıştır. Diğer bir menbada aldığımız malumata göre firarilerin bankalarda mevdü ve kendi namlarına mukayyet meblağ ve müessesata aid hisse senedatının da haczi karargir olmuş ve icap edenlere bu bâbda tefligat icra kılınmıştır.

Wilson Prensipleri Cemiyeti

6 ARALIK 1918

SABAH

Muhtelif Türkçe gazetelerin mümessillerinden ve memleketin diğer bazı mütefekkirlerinden mürekkep bir heyet istikbale ait mesaili vasi bir nokta-ı nazardan tetkik etmek ve bu meseleler hakkında tevhid-i mesaiyi mümkün kılacak müşterek bir esas aramak

maksadıyla bir araya gelmişler ve uzun uza diye müdavele-i efkarda bulunmuşlardır. Bu müdavele-i efkara âtideki nokta-ı nazar hakim olmuştur: 1- Memleketin akvam-ı cemiyetinde müsavi hukuku haiz bir uzuv ve beynelmülî müdavelede belli başlı bir amil olabilmesi için ihtisaskâr bir hükümet makinesine mazhar olması, kendi ihtiyaçlarına göre metin ve salim bir surette inkişaf edebilmesi. 2- Bütün ahalinin Osmanlı vatandaşı sıfatıyla hayat-ı memlekete iştirak hususunda müsavi hukuk ve vezaife mazhar olmasını ve istirahat, itimat ve saadetlerinin temin edilmesini kâfil bulunacak şerait ihdası. 3- Efkar-ı umumiyesinin bir kısmında hakkımızda adem-i itimat ve sül-i teveccüh bulunan İtilâf Devletleriyle Amerika'ya itimat ilkası. 4- Haricen siyasi ve iktisadi istiklalinizin temini, ecnebi sermayesinin memlekete siyasi değil iktisadi bir esas üzerine girmesi, iktisadi menatik-ı nüfus tefrikine mahal kalmaması, umur-ı dahiliyemize müdahale itiyatlarına karşı kavî bir set vücuda getirilmesi. 5- Hariçten izzeti nefsimizi cerihadar edecek murakabe ve vesayet teklifleri serinde mahal bırakmaksızın sırf kendi ihtiyaçlarımız ve arzularımız nokta-ı nazarından haysiyetimize muvafık ve İtilâf Devletleriyle Amerika için sayan-ı kabul bir millî programla ortaya çıkmak ihtiyacı. Müstakil ve asrî bir millet sıfatıyla idame-i mevcudiyet etmemiz için temini mutlaka icap eden bu noktayı câmi bir tarz-ı tesviye bulmak maksadıyla ve Avrupa'da bu gün mevcut vaziyet-i umumiyeyi göz önünde bulundurmak suretiyle muhtelif şubât-ı idarede esaslı islahat icra etmek üzere memleketimize muayyen bir zaman için Amerikalı mütehassıslardan mürekkep heyet-i islahiyeler celbi ve bu nokta-ı nazarın sulh müzakeratından evvel Amerika'ya ve Avrupa devletlerine ismâi muvafık görülmüştür. İslahat için kabul olunan esaslar şunlardır: 1- Hukuk-ı saltanat ve meşrutiyet-i idare masun kalacaktır. 2- Her nevi intihabat için ekaliyetlerin hukukunu muhafaza edecek

bir temsil-i nisbi esası kabul olunacaktır. Meclis-i Vükeladan en küçük idari şubelere kadar bütün faaliyet-i idareye bilmüki Osmanlı unsurlar müsavi hukuki haiz vatandaş sıfatıyla iştirak edeceklerdir. 3- Umum nezaretlere vasi salahiyeti haiz bir müşavirin riyaseti altında kendisinin tensip edeceği mütehasıslardan mürekkep bir heyet-i ıslahiye tayin edilecektir. İslahat heyetleri ziraat, nafia, sanayi, ticaret, maarif, muavenet-i umumiye işlerini münasip göreceği vesaitle yeni esaslara göre tanzim ederek memleketin maddi mevcudiyet ve inkişafının temin edeceklerdir. 4- Adliye teşkilatının eski muhtelit ve mütehalif tesiratından mütevellid mahzurlarını bertaraf ederek bütün vatandaşlar için muasir ve umumi bir şekilde adalet temin edecek ıslahatı memleketimizin istidat ve ihtiyacına göre vücuda getirmek üzere her hangi memleket mensub olursa olsun bu hususta salahiyettar hukuk ulemasından mürekkep bir adliye heyet-i ıslahiyesini gelecek adliye müşaviri vücuda getirecektir. 5- Polis ve Jandarma teşkilatı salahiyettar bir müfettiş nezaretinde vâsî' bir heyet-i ıslahiye tevdî edilecektir. Pek ihtidai bir halde olan hapisane teşkilatını ceza hakkında elyem kabul edilen yeni nazariyeler ve esaslar dairesinde ıslah vazifesi mütehasıslardan mürekkep bir heyete tevdi edilecektir. 6- Her vilayette vâsî' salahiyetli bir müfettişle muhtelif sahalardaki mütehasıslardan mürekkep bir heyet-i ıslahiye bulunacaktır. 7- Umum memleket için müşterek bir mahiyeti haiz olan mesailin haricinde her vilayetin şahsî surette inkişafını temin edecek salahiyettar bir idare-i mahalliye kabul olunacaktır. 8- Bu layihada hudut-i esasîsî çizilen terbiye ve irşad sistemi asgari on beş, azami yirmi beş sene devam edecektir. 9- Yirmi beş sene için beynelmîlîl beraberliğini kabul ve temin ettirmek. Bu maksatlar dairesinde mesaile bulunmak üzere Wilson Prensipleri Cemiyeti isminde bir cemiyet teşkiline karar verilmiş ve

beyannamesinin i'tâsı için alelusul Hükûmete müracaat edilmiştir.

Umum Mekatibin Tatili

10 ARALIK 1918

SABAHA

Maarif-i Umumiye Nezaretinden: İspanyol nezlesinin bu günlerde şiddetle hükümferma olması ve hastalığın hassaten mekâtibe müdâvim talebe ve tâlibâna savlet ettiğinin görülmesi münasebetiyle resmi ve gayri resmi bilumum mekâtibin iş'âr-ı ahire değün derakab ve müstacilen tatili Sihihiye Nezaret-i celilesinden vuku bulan iş'âr üzerine tensib edilerek icap edenlere tebliğ-i keyfiyet edilmiş olduğu ilan olunur.

Merkez-i Umumideki Taharriyat

11 ARALIK 1918

SABAHA

Hükûmet-i sabıka zamanında anasır-ı muhtelifeye karşı yapılan katli ve tehcir cinayetlerinin ve buna müteferri sû-i istimalât ile soygunculukların ve yolsuzlukların İttihad ve Terakki Merkez-i Umumisi tarafından verilen emir üzerine irtikab ve ika' edilmiş olduğu Tetkik-i Seyyiât Komisyonunun şimdiye kadar icra etmiş olduğu tetkikat ve tahkikat neticesinde tamamen mertebe-i sübota varmıştır. Tetkik-i Seyyiât Komisyonu bu bâbdaki evrak-ı tahkikiyeyi hukuk-ı umumiye namına derhal fail ve müsebbibleri hakkında takibat-ı adliyeye girililmek üzere Adliye Nezaretine gönderdiği cihetle müdde-i umumilik makamı bu tahkikata ve delail-i sübûtiyeye istinaden Merkez-i Umumi binasında taharriyata girişmiştir. Merkez-i Umumi binasında icra edilen taharriyat neticesinde Cemiyet erkânı, katli ve tehcir-i anasırda zi müdhil olduklarını isbat eden evrak ve vesaiik ve bu husus hakkında taşralar memurlarına Merkez-i Umumiden verilmiş emirname dosyalarını

ortadan kaldırmış ise de Merkez-i Umumi azasının bu fecâların ika' ve irtikabında oynadıkları meşum rolü, nâ kabil-i inkar bir surette isbat eden iki vesika, Müdde-i Umumiliğin elinde bulunuyor. Firari Doktor Nazım ve Bahaddin Şakir imzalarıyla Ermenilerle meşum havali valilerine verilen emirlerden ikisinin meali şudur: 1-Ermenileri katletmeniz hakkında verilen emri bihakkın icra ediniz, 2-Ermenilerin katli hakkında evvelle verilmiş olan emri icra ettiniz mi? İşte bu iki telgrafname Ermenilere ika' edilmiş olan cinayet ve katliamların nerede tertip ve ihzar edilmiş olduğunu ve bir hizb-i meşum tarafından yapılan bu şenâatlerden Türk anasının münezzehten (uzak) bulunduğu isbat ediyor. Adliye memurlarının kemal-i ehemmiyetle vaz'-ı yed etmiş oldukları bu fecia-ı katle ve şimdiye kadar yapılmış olan tahkikat neticesinde elde edilmiş olan diğer delail ve vesaike dair daha birçok malumatımız var ise de adliyenin tahkikatını işkâl etmek (güçleştirmek) istemediğimizden şimdilik bundan sarf-ı nazar ediyoruz.

Tramvaylar Tatili Sefer Ediyor

11 ARALIK 1918

SABAHA

Dersaadet Tramvay Şirketinden: Kömür kıdını gittikçe müteâzîd bir surette hissedilmekte olduğundan evvelimirden payitahtın iâşesini temin etmek üzere değirmenlerin, saniyen tenviratın temin-i idamesi en ziyade muvafık-ı hâl ve maslahattır. Osmanlı Anonim Elektrik Şirketine itâ' edilmekte olan kömür hem tenvirat ile değirmenlerin hem de tramvayların idame-i faaliyetine gayri kâfidir. Tramvay ve elektrik şirketleri devair-i iadesine müracaat ederek vaziyetin vahametini ve tramvaylara cereyan itâ'sına devam edebilenin adem-i imkânını iş'âr eylemişlerdir. Binaenaleyh Tramvay Şirketi 12 Kanunuevvel Perşembe gününden itibaren ve mahrukat tedariki

hususunda bir felah hasıl oluncaya kadar tramvay seyr ü seferlerinin bîlûm hutûd üzerinde tatil edileceğini ahali-i muhteremeye ilan eyer.

Her Şey Pahallı

11 ARALIK 1918

SABAH

Lastiklerin 16, kahvenin sekiz kuruşu, petrolün tenekesi bir liraya ve ilbase (giyime) ait her metânî ümitler tenzil edileceği hakkındaki ümitler esassızdır. Mütarekeden sonra fiyatların kaffesi terfi etmiştir. Karilerimize verebileceğimiz ilk nasihat Tring'in Galata'da şimdiye kadar işitilmemiş ucuz fiyatlarla olan hal-i hazırda satışından istifade etmektir.

İki Vesika-i Töhmet

12 ARALIK 1918

SABAH

Bu gün firarı Talat Paşa'nın Malatya'daki İttihad ve Terakki Kulübüne ve Teşkilat-ı Mahsusa Reisi namına firarı Doktor Nazım'a çekmiş oldukları iki telgrafnameyi ehemmiyetine binaen aynen derc ediyoruz:

Talat Paşa'nın Malatya'daki İttihad ve Terakki Kulübüne çekmiş olduğu telgrafın meali şudur: "Gerek sancağımıza sevk ve gerek orada cem edilen Ermenileri mesuliyet-i mamekiye ve maddiyesi bana ait olmak üzere imha ediniz. Merkez-i Umuminin malik olduğu servet-i cesinenin büyük bir kısmını Ermeni muhacirlerinin emval-i mağsûbesi (gasp olunmuş malları) teşkil eylemiştir. Bu servetin azameti hakkında bir fikir edinmek için Merkez-i Umuminin kulüpler ve çeteler ile akdetmiş olduğu şu mukaveleyi nazar-ı dikkate almak kafidir. Malum olduğu üzere çete efradı gerek hapisnâden çıkarılmış ve gerek dışarıdan toplatılmış kanlı katillerden mürekkeptir. Fakat bu kanlı katillere öldürdükleri Ermenilerden gasp ettikleri mallara el sürmeyererek

doğruca merkeze getireceklerine yemin ettirilmiştir. Bu mukavele mucibince Ermenilerden gasp edilen malların yarısı merkeze, İstanbul'a gönderilir, nisf-i diğeri de çete efrafinın taksim olunurdu. Beher ferde 15 bin lira isabet etmiştir. Artık beher çeteciye bu kadar bir meblağ isabet ettikten sonra Merkez-i Umuminin hissesine düşen serveti takdir edersiniz. Doktor Bahaeddin Şakir'in, Ermenilerin katli ve tehciri başladığı zamanlarda Doktor Nazım'a çektiği telgrafnameye gelince, bu telgraf Harb-i Umumi'nin bidayetinde Ermenilerin tehcir ve katli tertibatı ihzar ve ikmal edilmek için Harput'a gitmiş olan Doktor Bahaeddin Şakir'e, aynı maksat için Erzurum'da dolaşan Doktor Nazım tarafından harbin bidayet-i zuhurunda Mamuretü'l-aziz'de vali bulunan mevkuf sabık Sivas Valisi Sabit Bey marifetiyle gönderilmiştir. Doktor Nazım, bu telgrafnameyi şifre ile bahattin Şakir'e çekilebilmek ve Hükümetin şifresinden istifade etmek için Doktor Nazım'a verilme üzere, Sabit Bey'e o telgrafnameyi çekmişti. Sabit Bey Ermenilerin katli ve tehcirinde zi-müdhil bulunduğu cihetle Tetkik-i Seyyiat Komisyonu tarafından tevkif ve isticvab altına alınınca kendisini berî'üz-zimme (aklanmış) göstermek için Doktor Nazım'ın bu telgrafnamesini meydana çıkarmıştır. Bu gün Hükümetin elinde bulunan bu telgrafnamenin sureti ber-vech-i âtidir:

"Ermenilerin tehciri ve muzır olanlarının imhası matlubdur. Böyle yapıyor mu kardeşim?" Pek vâzih ve sarîh bulunduğu cihetle, bu husus hakkında mütalaa dermeyerken zaid addederiz.

Wilson Prensipleri Cemiyeti

15 ARALIK 1918

SABAH

Haber aldığımıza göre Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Heyet-i İdaresi Halide Edip Hanım, Doktor Celal Muhtar Bey, Ali Kemal Bey, Refik Halit Bey ve Hüseyin Bey'den

mürekkep olarak teşekkül etmiştir. Heyet-i fa'âlede matbuat erkanından muharrir ve mütefekkirlerimizden birçok zevat bulunmaktadır. Cemiyetin muamelatıyla Katib-i Umumi sıfatıyla Ragıp Nurettin Bey iştigal etmektedir.

İspanyol Nezlesinin Şiddetle Yayılması

16 ARALIK 1918

İKDAM

Sihhiye Müdüriyet-i Müfettiş-i Umumi Bey muharririmize İstanbul ahval-i sihiyesi ve emraz-i sariye hakkında ber-vech-i âti malumatı i'tâ etmiştir.

İspanyol nezlesine karşı maalesef umumi bir mücadele icra edilemiyor. Çünkü bu hastalığın mikrobi henüz keşfedilemediğinden serumu yapılamamaktadır. Bundan şehrimizin kurtarılması için yapılacak tedbirlerden Hükümete terettüb eden halkı ikazdan ibaret kalıyor. Mütebaki tedbirler ise efra tarafından icra edilmelidir. Bunlardan en mühimi müsâbini tecrittir. Halbuki halkımız bilhassa kadınlarımız bir yerde hasta bulunduğunu duyunca hemen yoklamaya giderler ve bu suretle istemeyerek hastalığa tutulurlar. Evvela bu âdet ortadan kalkmalı. Saniyen bir ev dahilinde hastalık zuhur edince hasta derhal tecrit edilmeli ve tedavisi yalnız bir kişiye terk edilmelidir.

İhtilata karşı aş: Hastalığa tutulanlar ihtilalı men' için - ki asi tehlikeli olan şekli budur - Bakteriyoloji hanede imal edilen ve meccanen tevzi edilen serumu istimal etmelidirler. Bu aşların meccanen tevzii ve etibbanın bu husustan haberdar edilmelerine evvelki gün karar verilmiştir. Bir ay zarfında İspanyol nezlesinden bir sekiz yüz vefat vuku bulmuştur. Mektepler, sinema ve tiyatrolar vefiyat ayda sekiz yüz kadar tenezzül etmedikçe küşad edilmeyecektir.

Almanya'da Sosyalist Hükümet

17 ARALIK 1918
İKDAM

Londra 15 Kanunuevvel- Berlin'den gelen bir teliz telgrafa göre Reichstag'daki muhtelif fırkalar bir içtima-ı umumi akdederek yalnız müfrit soysal demokratlardan mürekkep mütecanis bir kabine teşkiline karar vermişlerdir. Kabinenin riyasetine en müfrit bir sosyalist olan Liebknecht tayin edilecektir. Eski harp kabinelerine itimat rey-i vermiş olan Sosyal Demokratlardan hiçbirisi bu kabineye dahil olamayacaktır. Reichstag fırkalarından bir heyet-i murahhasa şimdiki Başvekil Ebert'i istifaya davet etmiştir.

Zonguldak Kömür Madenlerinde İstihsalât

21 ARALIK 1918
İKDAM

Kömürsüzlük nihayet elektrik tenviratı üzerinde de tesirini gösterdi. Tenvirat dün akşamdan itibaren yalnız lokanta ve eczanelere hasrediliyor. Zonguldak kömür madenleri İstanbul'un ihtiyacının yegane menbaini teşkil etmektedir. Zonguldak ve Ergani madenleriyle alakadar salahiyyetlar bir zattan bu madenin istihsalâtının tezyide imkanı olup olmadığını sorduk ve âtidedeki cevabı aldı. Şimdiye kadar istihsalâtı tezyid için Hükümetin sarf ettiği gayret yalnız bir noktaya müteveccih idi. Amelinin tezyid-i miktarı ve terfih-i hâli. Halbuki bu suretle tezâyüd edecek olan amele ile de beklendiği kadar kömür istihsal edilemeyecektir. Çünkü ocaklar askeriye tarafından işletildiği esnada tamiyata kat'iyen bakılmamış ve mütemadiyen mümkün olduğu kadar kömür ihracına sarf-ı gayret edilmişti. Son zamanlarda maden heyeti tamirat lüzumunu İstanbul'a birkaç defa bildirmişti. Bunlardan hiçbirisi nazar-ı dikkate alınmamıştır. Kömür damarlarının bulunduğu tünellerin adedi eskiye

nisbetle yüzde elliden noksandır. Eger Hükümet bu ciheti nazar-ı dikkate alsın ve bir taraftan amele miktarını tezyid etmekle beraber diğer cihetten çıkmış çürümüş tünelleri tamir ettirsin ancak o vakit istihsalât hal-i hazırda kenden lâakal üç misline balığ olabilir.

Firari Paşaların Emlaki

24 ARALIK 1918

SABAH

Hükümet firari Talat, Enver ve Cemal'e ait emval ve emlakın kaydını Defter-i Hakani Emanetinden istemiş ve emlak-ı mezkurenin haczedilmesini emreylemiştir. Defter-i Hakani Emaneti Hükümet-i Merkezîyeden aldığı bu emir üzerine derhal mülhakata bir tamim göndererek firarilere ait emlak ve emvalin listesinin merkeze göndermesini tembih etmiştir. Mülhakat Defter-i Hakani şubelerinden bazıları, firari paşalara ait emval ve emlak listesini kısmen merkeze göndermişlerdir. Şimdiye kadar mülhakattan gelen listelere göre firari Enver tarafından satın alınmış olan bütün emval ve emlakın tapu senetleri refikası Naciye Sultan namına it'â olunmuştur. Bu emval ve emlakın listesini muahharen neşredeceğimizi vaad etmekle beraber şimdiye kadar mülhakattan gelen cevaplara istinad ederek kısmen zirde neşrediyoruz. Cennet mekân Sultan Mahmud Han-ı Sanî Vakfından Boğaziçi'nde Ortaköy Divan Yolu Caddesindeki sahilhane ile matbah, ahır, dağ mahalli, su ve kuru kâmilin üç bin beş yüz liraya Enver Paşa haremî Naciye Sultan namına ferağına Meclis-i Mahsus ve Vüelâca karar verilmiş ve 11 Mart 33 i tarihinde sened-i hakanisi it'â kılınmıştır. Mezkur sahilhane ile müstemilatının şimdi altmış bin liradan fazla kıymeti vardır. Ortaköy'de tarla, Rumeli Feneri'nde Kasap Çayırı Çiftliğinin arsası, otuz dokuz büyük kıta tarla, beş kıta tarla, beş kıta bağ, mandıra, on kıta fundalık, baltalık mahalleriyle müteaddid bahçe ve bostan, Incirli Çiftliği arazisinden müfrez (ayrılmış)

dört kıta arsa Talat'ın uhdesindedir. Yine tekrar ediyoruz ki, bu emval ve emlak firari paşaların bu harp esnasında elde ettikleri emval ve emlakın bir kısm-ı kalını (azını) teşkil etmektedir. Bu servetin azamet ve cesameti ancak mülhakattan cevap geldikten sonra suret-ikattıyyede anlaşılacaktır. Adapazarı Fabrikası Hükümet firari Enver tarafından Adapazarı'nda tesis edilmiş olan kereste ve araba fabrikasına vaz'-ı yed eylemiştir.

Sinema ve Tiyatroların Küşadı İçin

24 ARALIK 1918
İKDAM

Son günlerde umumi bir dert halını alan kömürsüzlük yüzünden tatil edilen sinema ve tiyatro sahiplerinden mürekkep bir grup, İtilâf amirallerine müracaatla sinemaların işlettilirilmesi için kömür it'âsı talebinde bulunmuşlardır. Haber aldığımız göre itilâf hey'âtı müracaat-ı vâkıyayı nazar-ı itibara alarak sinema ve tiyatrolar için ne kadar kömür sarf edildiğini sual eylemiş ve aldığı cevap üzerine yevmiye on ikiden yirmi tona kadar kömür it'âsını kabul etmişlerdir. Sinemacılar grubu Hükümete de müracaatla esbâb-ı sihiyye ve mania olmadığı takdirde sinema ve tiyatrolara müsaade it'âsı ricasında bulunmuşlardır. Hükümete bunlara müsaade it'âsı takarrür eylemiştir.

Berlin'de İhtilal

27 ARALIK 1918

İKDAM

Saray-ı Kraliye'nin Topa Tutulması Londra 26- Berlin'de askeri igtışaât devam ediyor. Salı sabahı bir fırka bahriye askeri kral sarayı ve civarını işgal etmiştir. Bunun üzerine bir süvari fırkası gelip binayı topa tutmuştur. Saat on birde doğru mahsur ve muhâsir askerler arasında bir itilâf husule gelmiş, bahriye askerleri birçok maktul verdikten sonra sarayı tahliye eylemiştir.

ORIENT-İNSTITUT'TA SEMİNER:

1918 YILINDA OSMANLI EKONOMİSİ

10 Ekim tarihinde, Cezayir Toplantı Salonu'nda, İsvç Araştırma Enstitüsü ve Anadolu Kültür işbirliğiyle Orient-Institut tarafından düzenlenen "1918: Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet ve Özem" başlıklı seminer dizisi kapsamında Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şevket Pamuk, 1918 yılında Osmanlı ekonomisi üzerine bir seminer verdi.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Konuşmasına I. Dünya Savaşı'nın bir dönüm noktası, Napolyon Savaşları'nın sonunda başlayan bir ekonomik çəin sonu olduğunu ifade ederek başlayan Pamuk, 19. yüzyılın ticaretin, uluslararası yatırımın ve küresel çapta bağlanların arttığı; İngiliz İmparatorluğu'nun liderlik ettiği küreselleşmenin ilk yüzyılı olduğunu ve I. Dünya Savaşı'nın bu çəin sonunu getirdiğini belirtti. I. Dünya Savaşı'nın gölgesinin sonraki on yıllara uzadığını da söyleyen Pamuk, savaşın Orta Doğu'nun bazı bölgeleri tarafından benimsenen ekonomi-politikaları ördüntülerini etkilediğini de sözlerine ekledi. 19. yüzyılda belli başlı bazı kıresel kuralların olduğunu ve ekonomilerin çoğunun, lüğenseler de beğenmeseler de bu kurallara riayet etmek durumunda olduğunu; bu kurallardan birinin de serbest ticaret olduğunu aktaran Pamuk, Avrupa harici ülkelerin çoğunun, Avrupa ülkeleriyle antlaşmalar imzalayarak serbest ticarete uyumlandığını vurguladı ve 1838'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ağı bir parçası haline geldiğini belirtti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâsiasında belli bir artış bulunduğunu fakat genel itibarıyla zayıf bir ekonomi olduğunu söyleyen Pamuk, serbesi ticaret antlaşmalarının İmparatorluk ekonomisini tarım yönünde özelleşmeye ittiğini açıkladı. Öte yandan zanaat ve üretim

kapasitesinde düşüklük uygulanan altını çizdi. Altyapı olarak demiryollarının bulunduğunu fakat bunların birbiriyle bağlantısız ve yetersiz olduğunu. serbest ticaret antlaşmalarının da kendi gümrük oranlarını belirleme konusunda İmparatorluğu elini kolunu bağladığını, bunun yanı sıra İmparatorluğun mamul malları birlikte gıda malzemeleri ithal de yaptığını, İstanbul özelinde bunun Karadeniz ve Mersili'den buğday ithal olarak gerçekleştiğini kaydetti. Dolayısıyla genel olarak ele alındığında İmparatorluk ekonomisinin savaşta askeri hazırlık yönünden yapısal olarak zayıf olduğunu söyleyen Pamuk, İmparatorluğun belli düzeyde ekonomik büyümeye sahip olmakla birlikte Batı dünyasıyla arasındaki uçurumun büyümeye devam ettiğini vurguladı. I. Dünya Savaşı arifesinde, Kuzeybatı Avrupa ülkelerinde kişi başı gelirin Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden 4-5 kat yüksek olduğunu da sözlerine ekledi.

Demiryollarının sadece asker taşımak için değil, aynı zamanda gıda taşımak için de I. Dünya Savaşı esnasında önemli olduğunu ifade eden Pamuk, I. Dünya Savaşı öncesinde demiryollarının büyük şehirler için bu anlamda bir öneminin olmadığını ve Orta Doğu'nun büyük bir bölümünde herhangi bir demiryolu ağı olmadığını dikkat çekti. Dış ticaretin bozulmaya başlamasıyla savaşın ekonomik etkisinin hızlıca hissedildiğini belirten Pamuk, 1915 senesinde İngiltere ve Fransa tarafından

limanlarına ambargo uygulandığını ve 1916-1917 yıllarında savaşta sürdürmek için kullandığını aktardı. Sonuç olarak, 1917 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda dış ticaretinin 1916'ya kadar neredeyse tamamen bozulduğuna dikkat çekti ve millî hâsıla içindeki payının yüzde 1'e indiiğini ifade etti. Savaş esnasında, sadece sinai üretimde ve gıda temininde düşüş olmadığını, aynı zamanda enerji üretiminde de düşüş olduğunu belirtti Pamuk, bunun bir sebebi olarak Zonguldak ve Ereğli madenlerinin Ruslar tarafından ağır bombardmana tutulmuş olmasına işaret etti. Tütün, incir, kuru üzüm gibi gıdaların ihracatının da yapılmadığını, bununla birlikte işgücü düşüklüğünden ötürü buğday gibi tahıl ürünlerinin üretiminde de sıkıntı çekildiğini sözlerine ekledi.

Şehirlerin güvenliğini sağlanmasının büyük bir sorun olduğuna dikkat çeken Pamuk, bunun yanı sıra çoğu erkekğin askere alınmış olmasının ötürü kadınların tarlalarda daha çok çalışmak zorunda kalmış olduğunu ifade etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta önce işgücü düşüklüğünü hâlihazırda yaşadığını, bunun askere alınımla sadece daha ağırlaştığını da vurguladı. İmparatorluğun 19. yy'da topladığı vergi miktarını yükselttiğini fakat yönetimsel olarak zayıf olduğunu ifade eden Pamuk, yükselen enflasyonun toplanan vergilerin etkisini düşürdüğünü söyledi. Almanya ve Avusturya'dan borç alınmış olmasına rağmen bunların kısıtlı kaldığını,

bundan ötürü para basımına gldildiğini ve 1916-1917 yıllarında savaşta sürdürmek için kullandığını aktardı. Sonuç olarak, 1917 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda enflasyonun 1600'e kadar çıktığını belirtti. Enflasyonun sonucu olarak maaşların dağıtımında ve gıda temininde sorun yaşandığını, Konya gibi tarlalara yakın olan yerlerde halkın daha rahat ettiğini fakat şehirlerdeki yoksulların çok zorluk çektiğini, bundan ötürü şehirlerin gıda teminini sağlamanın savaş sürecinde en büyük sorunlardan olduğunu vurguladı ve gıdaların temini için kendilerine izin verilen tüccarların spekülasyonuna da işaret etti. Açlık ve borcun sebeplerinden birinin askeri zayıflar olduğunu, buna örnek olarak savaş öncesinde de ithal gıdalla geçimini sağlayan ve savaş sırasında yüz binlerce insanı kaybeden Lubnanı gösterdi.

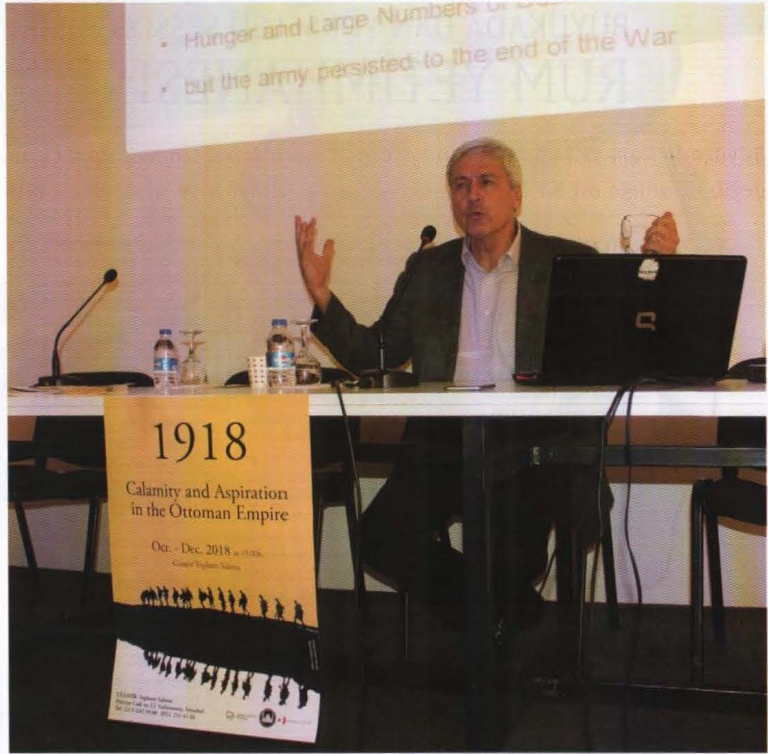
Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam itibarıyla 2 milyona yakın zayıt verildiğini, buna savaş sonrası Yunanistan ve Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi de eklendiğinde Türkiye'nin nüfusunun 3 milyondan fazla azaldığını ve bunun II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet Rusya'nın zayıtla kıyaslanabileceğini belirtti. Bütün bunlara rağmen İmparatorluğun savaşın sonuna dek mücadeleyi sürdürmesinin dikkat çekici olduğunu söyleyen Pamuk, savaşın başlangıcında çoğu kişinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyetlerini göz önüne alarak mücadeleyi sürdürmeyeceğini

duşündüğünü fakat 1918 senesinde Osmanlı hükûmetinin sahnede kalmaya devam ettiğini söyledi.

İki savaş arası dönemdeki ekonomi politikalarında I. Dünya Savaşı'ndan dersler alındığını aktaran Pamuk, bu dönemin belirsizliklerle dolu bir dönem olduğunu, bu dönemde Britanya İmparatorluğu'nun hakimiyetinin sona erdiğini, Avrupalı güçlerin içlerine döndüğünü, Amerika'nın küresel bir lider olma yolunda henüz hazır olmadığını ve bir lider olmamasından ötürü 1929 Büyük Buhranı'nın uzun süre devam ettiğini sözlerine ekledi.

Savaşın sonra, 1920'li yıllarda, İngiltere altın standardına geri dönerken Hazine Bakanı Churchill'in sterlinin kur değerinin I. Dünya Savaşı öncesindeki yüksek düzeyine eşitlemeyi seçtiğini ancak bu kur değerinin İngiltere ekonomisinin durgunluğa girmesine yol açtığını ifade etti. Dünya Bunalımı sırasında 1931'den itibaren de tüm büyük devletlerin altın standardını terk ettiğini sözlerine ekledi.

19. yüzyıl boyunca gelişmekte olan ülkelerin fazla özzerkliğe sahip olmadıklarını fakat iki savaş arası dönemde Avrupa güçlerinin kendi içlerine çekilmelerinden ötürü gelişmekte olan ülkelerin bir kısmının hareket alanına kavuştuğunu aktardı. Buna örnek olarak Orta Doğu'ya bakıldığında, I. Dünya Savaşı sonrası yapılan siyasi düzenlemelerin bölgenin farklı yerlerindeki ekonomik işleyişte etkili olduğunu söyledi ve Britanya ile Fransa İmparatorlukları'na bağlı olanlar hariç, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan topraklardaki bağımsız devletlerin daha rahat davranabilirliklerine işaret etti. Bağımlı devletlerin ise, bağımsızlıklarını kazanana kadar Avrupa devletlerine bağlı kalmalarını sağlayacak açık ekonomi modelini işlettiklerini ifade eden Pamuk, bu modelle söz konusu devletlerin hammadde ve gıda maddelerini ihraç edip üretim maddelerini ithal ettiğini ve herhangi

bir sanayileşme atılımında bulunmadığını aktardı. Bunun yanı sıra sınırların belirlenmesi, gümrük tarifelerinin devreye girişi, Avrupalı ülkelerin dengeli bütçede ısrarı gibi Orta Doğu ülkeleri açısından olumsuz olarak değerlendirilebilecek gelişmeler yaşandığını ifade etti. Suudi Arabistan, Irak ve İran gibi ülkelerin petrol üretimine 1930'larda başladığını ve o zamana kadar ekonomilerinin zayıf olduğunu da sözlerine ekledi.

Savaşın sebep olduğu zayıflığın ve hâlihazırda savaş öncesi nüfus kaybı olan Türkiye'nin zanaat sahibi, finansör, alimden uzman çiftçi gibi kesimlerden oluşan gayrimislim nüfustaki kayıpların iki savaş arası dönemde ülke ekonomi-politiğinde büyük rol oynadığını ifade eden Pamuk, bununla birlikte değişen koşulların Ankara hükûmetine çeşitli yollar açtığını, bunlardan birinin demiryolu inşaatı olduğunu

ve demiryolu inşaatının, serbest ticaret modeline eşlik etmek amacıyla, verimli tarım alanlarının civardaki limanlara varacak şekilde gerçekleştirildiğini vurguladı. Yeni hükûmetin, İç ve Doğu Anadolu ile Ankara arasında irtibat kurulmasını sağlamak amacıyla özellikle bu bölgelere demiryolu yatırımı yaptığını aktaran Pamuk, bunun bir iç pazar yaratma amacı taşıdığını da sözlerine ekledi. Ekim 1929'un hemen öncesinde hükûmetin gümrük tarifesinde yükseltmeye gittiğini, bu tarifenin tekstilde yüzde 40-50'lere vardığını, şekerde ve çimentoda ise bu oranın daha yüksek olduğunu belirtti. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'na yatırım yapmış şirketlerin yatırımlarından vazgeçtiklerini ve bu şirketlerin kamusallaştırıldığından da bahseden Pamuk, bu süreçte Avrupalı yatırımcıların çoğunun istekli davrandığını da altını çizdi.

İki savaş arası dönemde Türkiye'nin ekonomi-politiğini belirleyen faktörlerden birinin Büyük Buhran döneminde bile yurt dışından borç alınmaması ve piyasaya para arzını yükseltmeyi reddetmesi olduğunu altını çizdi. Bu politikaların da Osmanlı İmparatorluğu'nun yurt dışından borç alıp, sonrasında bu borçları ödemek için para basma yoluna gitmesi politikasına karşın geliştirildiğini aktardı. İkinci faktör olarak ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalata olan bağımlılığının ders alınması ve bundan ötürü izlenen, özellikle tahıl, şeker ve tekstilde kendi kendine yeterlilik politikası olduğunu söyledi. Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra ortaya çıkan devletlerde iki savaş arası dönemde yürütülen birbirine uyumsuz politikaların, söz konusu devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra içe dönük politikalara dönüştüğünü de sözlerine ekledi.

Prof. Dr. Şevket Pamuk, İsveç Araştırma Enstitüsü ve Anadolu Kültür İş Birliğiyle Orient-Institut tarafından düzenlenen "1918: Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet ve Özlem" başlıklı seminer dizisi kapsamında konuşmasını yaparken, 10 Ekim 2018

BÜYÜKADA'DAN YÜKSELEN SESSİZ ÇIĞLIK: RUM YETİM HANESİ

Büyükada Rum Yetimhanesi'nin hayata döndürülmesi, sadece Rum Cemaatine ait bir eserin değil, insanlığa ait bir kültür mirasının da korunması ve yaşatılması anlamına geliyor.

NİLAY ÖZLÜ

"206 Odalı Sessizlik:
Büyükada Rum Yetimhanesi
Üzerine Etüdlər" isimli
serginin açılışı 9 Ekim'de
gerçekleşti. 10 Kasım'a kadar
Galata Rum Mektebi'nde
ziyaretçilere açık kalan
serginin küratörlüğünü
Hera Büyüktaşçıyan ve
tarihsel araştırmasını ise
yine Büyüktaşçıyan ve
Meri Komorosano üstlendi.
Sergi, Büyükada'da yer alan
ve 19. yüzyıl sonunda inşa
edilen Prinkipo Palas'ın,
yani Büyükada Rum
Yetimhanesi'nin, hazine ve bir
o kadar da enteresan hikayesini
ziyaretçilerine tanıttı.

Büyükada İsa Tepesi üzerinde
bir kumarhane ve otel olarak
tasarlanan Prinkipo Palas,
206 odası, balo ve konser ve
yemek salonları ile dönemin
en iddialı girişimlerinden
birisidir. Projenin yatırımcısı,
İstanbul'u demiryolu ile
Avrupa'ya bağlayan Orient
Express hattının da işletmesini
üstlenen ve Pera Palas
otelinin de sahibi olan Wagon-
Lits (Vagon Li) (İrmasdır, Her
iki otelin de tasarımı dönemin
ünlü Levanten mimarı
Alexandre Vallaury tarafından
gerçekleştirilmiştir.

Ancak dönemin değişen
politik konjonktürü nedeniyle,
sultan II. Abdülhamid
kumarhane-otel projesinin
gerçekleşmesine müsaade
etmez ve yapı için yepyeni
bir dönem başlamış olur.
Prinkipo Palas, bir süre boş
kaldıktan sonra dönemin önde
gelen ailelerinden biri olan
Zarifî ailesinden Eleni Zarifî
tarafından satın alınarak 1902
yılında Rum Cemaati'ne hediye
edilir. Böylece, mülkiyeti
Rum Patrikhanesi'ne geçen
bu devasa yapının yetimhane
ve okul olarak kullanılmasına
karar verilir. II. Abdülhamit de
hem vergi muafiyeti tanıyarak
hem de yetimler için altın
başışında bulunarak projeye
destek olur.

21 Mayıs 1903 tarihinde yetim
öğrencilere yuva ve okul
olarak kapılarını açan yapı,
I. Dünya Savaşı döneminde
önce Kuleli İdadisi (Kuleli
Askeri Lisesi) talebelerine,
daha sonra Alman askerlere
tahsis edilir. İşgal döneminde
ise yetimhanenin yeni
misafirleri Rus göçmenler
olacaktır. Savaşın sona ermesi
üzerine yetimhane işlevini
geri kazanan bu anıtsal yapıyı
Cumhuriyet döneminde yeni
badireler beklemektedir.
Yunanistan ve Türkiye'nin
milliyetçi nüfus politikaları

ve mübadele anlaşmaları
sonucunda Rum Cemaati
İstanbul'da giderek kan
kaybetmiş, öğrenci sayısı
azalmıştır. 1942 yılında kız
öğrenciler de Büyükada Rum
Yetimhanesine kabul edilir.
Ancak, Yunanistan ve Türkiye
arasındaki gerginlik giderek
tırmanır ve 6-7 Eylül 1955
olayları ile zirveye ulaşır. 1964
yılında Türkiye'de yaşayan
Rum azınlığa baskılar artar ve
12.000 Rum sınır dışı edilir.
Aynı senenin Nisan ayında ise
resmi makamlarca Büyükada
Rum Yetimhanesi'nin iki gün
içinde tahliye edilmesi talep
edilir. Kıbrıs krizi ile iki ülke
arasındaki diplomatik ilişkiler
donma noktasına gelir ve
Türkiye'deki Rum nüfusu
giderek erir, üzerlerindeki
baskılar artar. Nitekim 1977
yılında yetimhane okulu
resmen kapatılır; 1997 yılında
ise Yetimhane Vakfı mazbut
ilan edilerek yetimhanenin
mülkiyeti Vakıflar Genel
Müdürlüğü'ne geçer. On yıllar
süren hukuk mücadelesi
sonunda dava AIHM'e taşınır
ve 2008 yılında mülklerin
iadesi kararı verilir. Böylece
yıllardır atıl bırakılan
yetimhane yeniden Rum
Patrikhanesi'nin mülkiyetine
geçer. Ancak geçen on yıllar
yapıda onarılmaz hasarlar

birakmış, çöken çatı nedeniyle
bina su almış ve yapı adeta
çökme noktasına gelmiştir.
Bu bağlamda, Büyükada Rum
Yetimhanesi'nin Europa-
Nostra tarafından 2018
Kültürel Miras Yılı kapsamında
"Tehlike Altındaki 7 Dünya
Mirası" arasında gösterilmesi,
yapının hayatında belki de
yeni bir dönüm noktasına
işaret ediyor. Yetimhanenin
geleceği yeniden mercek
altına alınırken, sadece
Rum Patrikhanesi değil
farklı meslek örgütleri ve
sivil kuruluşlar da yapının
kurtarılması için harekete
geçtiler. Yetimhanenin
nasıl kurtarılabileceği, yeni
fonksiyonunun ne olacağı
kamuoyunda yeniden
tartışılmaya başlandı.

"206 Odalı Sessizlik" sergisi,
yapının çok katmanlı tarihine
ışık tutarken, fiziksel olarak
da yıkılma tehlikesi altında
olan yapıya dair toplumsal
bir duyarlılığı yaratmayı da
hedefliyor.

Bu "hayalet yapının" hayata
döndürülmesi, sadece adalılara
ve/veya Rum Cemaatine ait bir
eserin değil, insanlığa ait bir
kültür mirasının da korunması
ve yaşatılması anlamına da
geliyor. Dolayısıyla sergi,
yapının geleceğine dair
atılacak adımları ve alınacak
önlemleri de kamusal bir
alandaki tartışmaya açması
bakımından da kritik bir önem
taşıyor. 10 Kasım'a kadar
Galata Rum Mektebi'nde açık
kalan sergide Ali Kazma, Dilek
Winchester, Murat Germen
ve Hera Büyüktaşçıyan'ın
işleri yer aldı. "Okullar Okulu"
teması ile devam etmekte olan
4. İstanbul Tasarım Bienali'nin
de paralel etkinlikleri
kapsamında yer alan sergi
dahilinde kültürel miras, hafıza
ve yapının geleceği üzerine
tartışmalar, okumalar, film
gösterimleri ve atölyeler
yapıldı.

Hayatın Emekçisi Sevgi Soysal Sempozyumu

PROGRAM

Cuma, 14 Aralık 2018

19.00-19.30 / Sevgi Soysal Sergisi Açılışı ve Kokteyli

- 19.30 - 20.00 / Sempozyum Açılışı:
- Yılın Yazarı Sevgi Soysal'ın Alışverişine Funda Soysal
- Yılın Yazarı Sevgi Soysal'ın Danışmanı Sami Gümüş
- Niğde Belediyesi Başkan Mustafa Bozday
- Açılış Konuşması / Latife Tekin

20.00 - 21.00 / Hikâye Dinletisi
Hikâye okuyanlar: Ceylan Ermiş, Sevinç Erbuğ, Sebnem Kökten, Mehmet Yılmazkaya
Müziki: Burçak Çöllü
Yöneten: Berkin Zanderlioğlu

Cumartesi, 15 Aralık 2018

10.00 - 11.00 / Açılış Oturumu: Yaratıcılığın İzinde

- Oturum Başkanı: Diler Koc
- Yazı Atölyesi Eğitmeni
- Yazı Atölyesi Katılımcısı

- Drama Atölyesi Eğitmeni
- Drama Atölyesi Katılımcısı
- Yaratıcı Okuma Atölyesi Eğitmeni
- Yaratıcı Okuma Atölyesi Katılımcısı
- Kurgu Atölyesi Katılımcısı
- Radio Programcılığı Atölyesi Katılımcısı
- Ulelelerarası Kitap Kapak Tasarım Yarışması Katılımcısı

11.10 - 12.30 / 1. Oturum: Sevgi Soysal'ın Öyküsel Dünyasında Özgünlük Nedir?

- Oturum Başkanı: A. Ömer Türkmen
- Pelin Yılmaz
- Behçet Çelik
- Birgül Özü

13.30 - 14.50 / 2. Oturum: Sevgi Soysal'ın Romanlarında Kadın ve Erkek Roller

- Oturum Başkanı: Çimen Güney Erdoğ
- Sebnem İslim
- Deniz Kacar

Hülya Adak

15.00 - 16.20 / 3. Oturum: Sevgi Soysal'ın

- Yazıları ve Öyküleri Dönüşümleri
- Oturum Başkanı: İpek Sahin
- Mehmet Fatih Uslu
- Hayatın Emekçisi
- Hülya Soysal

16.30 - 17.50 / 4. Oturum: Yenisehir'de Bir Öykü Yazarı ve Sahibi

- Oturum Başkanı: Seval Sahin
- İpek Sahin
- Ali İsa Birtürk
- Müge İplikçi

18.00 - 19.00 / Sempozyum Kapanışı

- Kapanış Konuşması / Burhan Sönmez
- Yılın Yazarı Öykü Ödülü Töreni

NİLÜFER
BELEDİYESİ
BURSA

KÜTÜPHANE

14-15 ARALIK 2018 / NÂZİM HİKMET KÜLTÜREVİ

Yüzüncüyıl Mah. Uğur Mumcu Bul. No: 7 Niğde/Bursa

2018
YILIN
YAZARI

Sevgi Soysal

KARDEŞLERDEN DÜŞMANLARA: JÖN TÜRKLER VE RUMLAR (1908-1918)

Küçük Asya Çalışmaları Merkezi'nin düzenlediği konferansta yapılan sunumlar, genel olarak şu soru etrafında bir tartışma sundular: "Jön Türk döneminin ilk yıllarında tasarlanan herkese eşit haklar verilmesini öngören Osmanlı kardeşlik vizyonu başarılı olsaydı ne olurdu?"

DİMITRİS KAMOUZİS

**ÇEVİREN: ONAT
OZAN ATA**

5 Ekim 2018'de Küçük Asya Çalışmaları Merkezi, "Kardeşlerden Düşmanlara: Jön Türkler ve Rumlar, 1908-1918" başlıklı bir günlük uluslararası bir konferansa ev sahipliği yaptı. Konferansın amacı genel olarak Jön Türk Devrimi'nin Osmanlı'nın politik, sosyal, ekonomik ve entelektüel yaşamlarındaki etkilerini ve özellikle Ortodoks Rumların yaşantısındaki etkilerini incelemektir.

Konferansta ele alınan başlıca sorular şunlardı: Milliyetçiliğin yayılması 1908'den itibaren Osmanlı Ülkesinde imparatorluğun değişik etnik-dinsel gruplarının siyasi yönelimlerini nasıl etkiledi? Bu çalkantılı dönemde Jön Türkler'le Rumlar arasındaki ilişkiler nasıl gelişti? Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin imparatorluğun gayrimüslim nüfusuna karşı politikalarını nasıl koşulladı ve Rum Ortodoks dini ve laik liderliklerinin bu politikalara verdikleri karşılık neydi? Profesör Paschalis M. Kitromilides'in açılış

konuşmasının ardından Profesör Erik-Jan Zürcher, koşulsallık fikrini geliştirdi: Jön Türkler tarafından Ortodoks Rumlara sunulan eşit vatandaşlık, dolaylı ya da dolaysız her zaman onların Türk egemenliğindeki bir devlete olan sadakalarına koşulluydu. "Cemiyet ve Rum: İhanetin Kendini Gerçekleştiren Kehaneti" başlıklı açılış tebliğiyle konferansın ana hatlarını belirleyen ilk konuşmasını yaptı. Zürcher spesifik örnekler kullanarak ikna edici bir biçimde Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kademeli bir gelişimin olmadığını

savundu, en azından İttihat ve Terakki Cemiyeti için ikisi her zaman bir madalyonun iki yüzü olmuştu. Zürcher sunumunda özellikle 1912-1922 dönemine odaklanarak bu temel ilkenin 1923'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde değişmediğini savundu.

Konferanstaki paneller, Dr. Sotirios Dimitriadis'in "Genç Türkler, Yaşlı Rumlar: 1908 Devrimi ve Selanik'teki Rum Partisi" sunumuyla başladı. Dimitriadis konuşmasında, "Rum Partisi"ni oluşturan Selanik'teki laik ve dini seçkinlerin, kişisel ve anayasal haklar bakımından geleneksel ayrıcalıklarını yeniden tanımlamak, İstanbul ve Atina ile olan ilişkilerini yeniden düzenlemek, yeni bir siyasi bağlamda faaliyet göstermeyi öğrenmek ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden militan taşıyıcı ve mavnacı birliklerine farklı grupların oluşturduğu kitlesel siyasi hareketlere direnmek zorunda kaldığını ifade etti. Dr. Kallipoti Amygdalou, "Jön Türk Döneminde İzmir'deki Kentsel Mekan ve Mimari Biçim" başlıklı sunumunda, Jön Türk döneminin İzmir'deki uzamsal (kentsel ve mimari) boyutunu irdeledi. Amygdalou sunumunda, Basmane İstasyonu'nu kımna bağlamayı hedefleyen cüretkar bulvar projesini ve Konak Meydanı'na yönelik yeni planları içeren, zengin ve nadir görsel materyallerle tamamlanan bir dizi örnek olay çalışmasıyla emperyal bir bağlamdan ulusal bir bağlama geçiş döneminde ideoloji, kimlik oluşumu, hafıza ve mimarinin kesişim noktalarını detaylı bir

Erik-Jan Zürcher

biçimde ele aldı. Dr. Ioannis Kyriakantonakis'in "Ulusal Bir Fail Olarak İstanbul Rum Filoloji Derneği: İdeolojik Arka Planı ve Kapanış Yılları" başlıklı sunumu, Filoloji Derneği'nin faaliyetlerinin tarihsel gerçekliğinin, dernek içinde Helenizm, Osmanlılık, Muhafazakarlık ve (geç kalmış) Aydınlanma ideolojilerinin birleşmesinden, çelişmesinden veya bir arada var olmasından kaynaklanan karmaşıklığının altını çizdi. Kyriakantonakis konuşmasında, önde gelen üyelerinden siyasi pozisyonlarını açıkça ifade etmelerinin bekenemeyeceğini, ancak derneğin birçok girişiminin ve faaliyetinin ulusal hedeflerden esinlendiğini ileri sürdü.

Y. Doğan Çetinkaya "Kardeşlikten Dahili Düşmanlığa: Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum-Müslüman İlişkilerinin Toplumsal ve Siyasi Analizi, 1908-1914" sunumuyula dinleyicilere bir şiddet dönemini anlattı. Çetinkaya'nın analizi, 1908 Devrimi ile birlikte kitle siyasetinde yaşanan değişime, özellikle de Balkan Savaşlarından sonra başta Rum Ortodoks nüfusu olmak üzere Müslüman olmayan toplulukların demografik yıkımına giden yolu hazırlayan seçimlerde, boykotlarda ve mezalim propagandası söyleminde yaşanan değişime odaklandı. Dr. Çetinkaya'nın kaldığı yerden devam eden Dr. Emre Erol, önde gelen yön Türk Dr. Mehmed Resid Şahinçığay'ın araştırmacı misyonuna ilişkin bir sunum yaptı. Çetinkaya, "Dr. Resid'in Balıkesir Notlarında Osmanlı Hristiyanları: İttihatçı Demografik Politikaların Radikalleşmesine Doğru" başlığını taşıyan sunumunda, Dr. Resid'in bölgeye ilişkin notlarını eleştirel bir incelemeye tabi tutarak İttihatçılar'ın Balkan Savaşı sonrasındaki oldukça kalkıntılı dönemin ardından Osmanlı Hristiyanlarına yönelik düşünce yapısını söz konusu bağlam içinde değerlendirdi. Evangelia Achladi, "Birinci Dünya Savaşı sırasında Rumlar: Düşmanların Müttelikleri mi

Soldan sağa
Y. Doğan
Çetinkaya,
Ioannis
Kyriakantonakis,
Sotiris
Dimitriadis,
Evangelia
Achladi, Kalliopi
Amygdalou,
Emre Erol ve
Dimitris Kamouzis

Yoksa Devletin Müttelikleri mi?" başlıklı sunumunda, şiddet meselesini daha ileri taşıyarak savaşın etkilerini ve Birinci Dünya Savaşı sırasında imparatorluğun farklı bölgelerindeki (İzmir-Makri-Mersin) Osmanlı-Rum nüfusa yönelik Osmanlı devlet politikalarını anlattı. Bu bağlamda, Rumların savaş yıllarında kendilerini içinde bulduğu bazı paradoksal durumları tartıştı ve hem mütteliklerin hem de Osmanlı devletinin düşmanı olarak tanımlanmanın onlar için yarattığı sonuçları ve karmaşıklıkları değerlendirdi. Aynı zamanda konferansın düzenleyicisi de olan Dr. Dimitris Kamouzis "Sadık Rumlar ve Savaş Zamanı İnsanlık Krizi: Rum Muhtaçlar Cemiyeti (İstanbul, 1917-

1918)" başlığını taşıyan sunumunda, 1908'den sonra İstanbul'daki Rum Ortodoks cemaatin içinden çıkan laik/dini lider grubu oluşturan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından imparatorlukta gayrimüslimlere metodolojik olarak uygulanan fiziksel ve yapısal şiddet siyasetinden sonra dahi Osmanlı "kardeşliği" vizyonuna sadık kalarak bir anlamda istisna teşkil eden Anti-Nationals/ Anti-loakimists'lerin siyasi rolünü değerlendirdi. Konferans Profesör Zürcher ve Profesör Kitromilides'in sonuç tespitlerinde bulunduğu kapanış konuşmaları ile sona erdi. Profesör Zürcher, gayrimüslim nüfusa eşit vatandaşlık verilmesi bağlamındaki koşullar

ilkesini tekrarlayarak, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bu konuda süregelen devamlılıkları vurguladı. Profesör Kitromilides de konferansta yapılan tüm sunumları, karşı olgusal bir biçimde bağlantılandırarak var sayımsal bir "ya şöyle olsaydı" fikri çerçevesinde şu soruyla özetledi: "Jön Türk döneminin ilk yıllarında tasarlanan herkeşe eşit haklar verilmesini öngören Osmanlı kardeşlik vizyonu başarılı olsaydı ne olurdu?" Konferansın sunum metinleri 2019 yılında Küçük Asya Çalışmaları Merkezi Bülteni'nin özel bir sayısında yayınlanacaktır.

DİMİTRİS KAMOUZİS
ARAŞTIRMACI, KÜÇÜK ASYA
ÇALIŞMALARI MERKEZİ

TARİH VAKFI PEMBE KÖŞK'TE

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Ö. Alkan ve Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Y. Doğan Çetinkaya; 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle açılan "Cumhuriyet'in İlk On Yılı'nın Hikâyesi. Pembe Köşk'te" fotoğraf, belge ve obje sergisini ziyaret etti. Merhum Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kızı ve İnönü Vakfı Başkanı Özden Tokar tarafından ağırlanan Yönetim Kurulu üyeleri, sergideki özel eşyaların hikayesini dinleme fırsatına sahip oldular.

SEFA ASLAN

BİR TARİHİN ANISINI DİRİ TUTMAK: İNÖNÜ VAKFI

Cumhuriyet'in önemli figürlerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün anısını yaşatmak, ondan kalan eşyaları toplayıp korumak, araştırmacıların faydalanabileceği hale getirmek ve geleceğe miras bırakmak niyetiyle İnönü Ailesi tarafından 22 Şubat 1983 yılında Ankara Pembe Köşk'te kurulan İnönü Vakfı; İsmet İnönü'nün yaşadığı dönemdeki Osmanlı ve Türkiye toplumlarının siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda incelenmesi ve

anlaşılması için teşvik edici çalışmalar yapmaktadır. İsmet İnönü'nün vefatına müteakip oğlu Erdal İnönü'nün teşviki ile kurulan Vakfın ilk başkanlığını, İsmet İnönü'nün 57 yıllık hayat arkadaşısı Mehvibe İnönü yapmış, Mehvibe Hanım'ın 1992 yılında vefatından sonra bu görevi kızı Özden Tokar devralmıştır.

Her yıl nisan ve ekim aylarında Pembe Köşk'te ilgi çekici konular-başlıklarla ücretsiz sergi ve etkinlikler düzenleyen, İsmet İnönü ve yaşadığı dönemle alakalı 100'e yakın kitabın hazırlanmasına destek veren, Türkiye dergicilik tarihi için önem arz eden "Akis Dergisi"nin dijitalize edilip ücretsiz okunmasını sağlayan İnönü Vakfı, amaçlarını gerçekleştirmek için Pembe Köşk'ün yanı sıra; Heybeliada

İsmet İnönü Evi ve İzmir İsmet İnönü Anı Evi ve Kitaplığı'nda faaliyetlerini yürütmektedir.

ANKARA'DA İLKLERİN EVİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin simge mekanlarından, Türk Devrimi'nin birçok önemli olayına tanıklık etmiş Pembe Köşk; 1923 yılında İsmet İnönü tarafından satın alınmış, tadilatı sonrası 1925 yılında İnönü Ailesi'nin oturacağı hale getirilmiştir. Ankara'nın başkent olmasına müteakip ilk balo Pembe Köşk'te verilmiş, ilk sergilere, ilk konserlere, ilk bilimsel toplantılara da burası ev sahipliği yapmıştır. İnönü Ailesi için de birçok ilki barındıran Pembe Köşk'te Erdal İnönü ve Özden Tokar de dünyaya gelmiştir.

Çankaya'daki bu eski bağ evinin tadilatını, meşhur

mimar Kemalettin Bey'in yanında çalışmış olan Refik Bey gerçekleştirmiştir. Ankara'nın ilk inşaat müdürü olan Refik Bey, Yenışehir'in temelini atacak olan 12 farklı ev tasarımı yapmıştır. Osmanlı ve Selçuklu tavan süslemelerine sahip Pembe Köşk'ün tavan süslemelerini ise Yıldız Sarayı'nda mesleği öğrenmiş olan Siirtli Arap Abdullah adlı bir sanatçı gerçekleştirmiştir.

Bugün yaşayan bir müze-ev olarak varlığını sürdürmekte olan Pembe Köşk'te konferans ve sergiler düzenlenmektedir. Eskiden kalma yerleşme planında aslına sadık kalınmıştır. Pembe Köşk'ün karşısındaki 4580 metrekarelik arsa Ankara Belediyesi'ne bağışlanmış, bu alana Belediye tarafından "İnönü Parkı" adı verilmiş ve heykeltıraş Mine

Soldan sağa
Y. Doğan
Çetinkaya,
Özden Tokar,
Gülsün Bilgehan,
Mehmet Ö.
Alkan

Sunar'a yaptırılan 4,5 m. boyunda ve 3 ton ağırlığındaki İnönü Heykeli diktilmiştir. Pembe Köşk'ün üst yanındaki 3470 metrekairelik ağaçlık alan da açık hava müzesi yapılması koşuluyla belediyeye bağışlanmış, bu alana küçük bir amfiteatr ile İsmet ve Mevhibe İnönü'nün birlikte oldukları bir heykel yerleştirilmiştir. 23 Nisan ve 29 Ekim tarihlerini içine alan ve onu takip eden günlerde öğrencilerin, halkın ücretsiz ziyaretine açılan köşk, İsmet İnönü'yle alakalı ilgi çekici etkinliklere sahne olmaktadır.

"CUMHURİYET'İN İLK ON YILININ HİKÂYESİ, PEMBE KÖŞK'TE"

Pembe Köşk'te, 27 Ekim'de başlayan 2 Aralık'a kadar devam edecek olan "Cumhuriyet'in İlk On Yılı'nın Hikâyesi, Pembe Köşk'te" konulu belge, fotoğraf ve obje sergisi, her gün 10.00-12.00 ve 13.00-17.00 saatleri arasında ziyaretçi kabul etmektedir. Ücretsiz gezilebilecek bu senenin ikinci sergisinde bir dönemi simgeleyen "On yılda 15 milyon gencin" yapıtları motto olarak belirlenmiştir.

Girişte İsmet Paşa'nın sızı karşıladığı sergide, Kurtuluş Savaşı atmosferini yaşamamak elde değil. "Seyri Türkiye Karadeniz Vapur'u" videosunun ve "Cumhuriyet'in 10. Yıl Belgeseli'nin sürekli gösterimde olduğu sergide, Buhara ahalisinin Ocak 1922'de Türk Ordusuna gönderdiği "Altın Yıldızlı Kılıç" da ilk defa görücüye çıkmaktadır.

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Öalkan ve Başkan Yardımcısı Y. Doğan Çetinkaya'ya bu özel hediye hakkında bilgi veren İnönü Vakfı Başkanı Özerden Tokar,

Buharalı Müslümanların, Anadolu'daki Müslüman kardeşlerinin Sakarya Zaferi'nden sonra Kurtuluş Savaşı'nı kazanacaklarını görebek bir teşvik olarak üç tane kılıç yolladığını aktardı. Bu kılıçlardan bir tanesini Atatürk'e yani Başkomutan'a, bir tanesini Garp Cephesi Komutanı'na, bir tanesini de İzmir'e Türk Bayrağını yeniden dizecek ilk komutana gönderdiklerini; Atatürk'ün de Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşmasını bu üç kılıca ayırarak Buharalı Müslüman ahalisine yani kardeşlerine teşekkür ettiğini belirtirken, bu üç kılıçtan birinin İsmet Paşa'ya verildiğini ve serginin görülmeye değer en önemli parçalarından biri olduğunu ifade etti.

Pembe Köşk her yıl 23 Nisan'ı içine alan yaklaşık 1 ay ve 29 Ekim'i içine alan yaklaşık 1 ay olmak üzere iki kez ücretsiz olarak ziyarete açılmaktadır. Açılış tarihleri ve süreleri İnönü Vakfı tarafından bildirilmektedir.

Adres: Şehit Ersan Cd. No:14 Çankaya-ANKARA
Telefon: 0 312 428 18 41
Faks: 0 312 427 15 26
E-Mail: inonuvakfi@ismetinonu.org.tr

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TARİH VAKFI'NIN FARKLI İLLERDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ETKİNLİK VE KURUMSAL ANTLAŞMALAR DEVAM EDİYOR: ESKİŞEHİR TEPEBAŞI BELEDİYESİ İLE KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ İMZALANDI

Tarih Vakfı'nın Bursa Nilüfer ve Adana Seyhan belediyeleri ile gerçekleştirdiği protokollere bir yenisi daha eklendi. 15 Kasım 2018 tarihinde gerçekleştirilen imza töreni ile Tarih Vakfı ile Eskişehir Tepebaşı Belediyesi düzenli ortak etkinlikler gerçekleştirmek için anlaşıldı. Tarih Vakfı bir süredir Türkiye'nin üç büyük şehrine sıkışmış olan etkinlikleri taşraya yaygınlaştırmak, orada faaliyette bulunan kişi ve kurumları da üç büyük şehre taşımak amacıyla yürüttüğü çalışmalarına bir halka daha eklemiş oldu. Tarihçiliğin belli yerel üniversitelerde dar fakülte çevrelerine sıkıştığı ve kapalı devre bir akademik tarihçiliğin yaygın olduğu Türkiye'de karşılıklı etkileşimlere açık işbirlikleri geliştirme kararı alan Tarih Vakfı Yönetim Kurulu bu yönde adımlar atmaya devam ediyor. Kültür ve sanat alanında ciddi etkinlikler düzenleyen ve özellikle artık gelenekleşmiş olan Pismiş Toprak Sempozyumu ve festivali ile öne çıkan Eskişehir Tepebaşı Belediyesi bu yönde bir işbirliği için ilk aklara gelen kurumlardan bir tanesi oldu. Kültürel işbirliği imza töreninde Tepebaşı Belediye Başkanı Dt. Ahmet Ataç, Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Başkan Yardımcısı Y. Doğan Çetinkaya, Tepebaşı Belediye Başkan Yardımcısı Melih Savaş ve Anadolu Üniversitesi'nden tarihçi Prof. Dr. Kemal Yakut kültürel bir araya geldi.

İmzalanan protokol gereği Tepebaşı Belediyesi ve Tarih Vakfı, ayda bir kez olmak üzere ortaklaşa panel, konferans ya da söyleşi organizasyonu gerçekleştirecek. Belediye Tarih Vakfı imzalı etkinlikleri kendi belediye sınırları içinde kullandığı farklı araçlarla

Foto soldan sağa Melih Savaş, Y. Doğan Çetinkaya, Ahmet Ataç, Mehmet Ö. Alkan, Kemal Yakut

yaygın bir şekilde duyuracak. Tarih Vakfı'nın yayınlarının başta kütüphaneleri olmak üzere farklı mekanlarda halka ulaşmasına aracılık edecek. Tarih Vakfı da Tepebaşı Belediyesi'ne yıl boyu sürecek ve ilk başta kamuoyunun da ilgisini çekecek bir tarih konuşmaları serisi organize edecek.

Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan imza töreninde yaptığı konuşmasında işbirliği hakkında değerlendirmede bulunarak, "Bizim belediyeler ile kültürel işbirliği konusunda deneyimlerimiz var. Nilüfer, Seyhan Belediyeleri ile devam eden işbirliğimiz var. Bunlara yakın zamanda Şişli ve Çankakkale belediyeleri de eklenecek. Eskişehir tabii Türkiye'nin ortası ve aynı

zamanda en parlak yerlerinden biri. Biz burada ilk adımı sizle attığımız için mutluyuz. Kültüre, sanata ve bilime verdiğiniz değeri ve çalışmalarınızı biliyoruz. Biz de Türkiye'nin en köklü tarih vakfıyız. *Toplumsal Tarih* Dergimiz önumuzdeki ay 300. sayısı ile çıkacak, Türkiye'nin en uzun süreli tarih dergisidir, 25 yıldır aralıksız yayınlanmaktadır. Aynı zamanda baştığımız 500'ün üzerinde kitabımız var. Bugüne kadar yaptığımız tüm işbirlikleri başarı ile sonuçlandı. Bu tecrübemizi de paylaşmak istiyoruz, herhangi bir maddi kazancımız ya da talebimiz söz konusu değil. Karşılıklı olarak birbirimizi katkı sağlamak, birikimimizi paylaşmak adına adımlar atıyoruz. Sizinle

de tamamen gönüllaşık esası ile çalışacağımıza inanıyorum" ifadelerini kullandı.

Başkan Ataç ise konuşmasında, "Biz yapacağımız işlerde her zaman alanında etkin ve uzman kurum, kuruluşlar ile işbirliği gerçekleştireceğiz. Eskişehir'de kültürel ve sanatsal anlamda uzun süredir devam eden birçok faaliyetimiz var. Bu faaliyetleri gerçekleştiren kişimizi kolaylaştıran başlıca unsur, Eskişehir halkının kendisi. Vatandaşlarımızın kültürel ya da sanatsal faaliyetlere yoğun biçimde ilgi gösteriyor. Şimdiye kadar katılımın olmadığı ya da zayıf olduğu hiçbir etkinliğimiz olmadı. Sizlerle de kültüre, sanata ve bilime faydalı işler yapacağımıza eminim, teşekkür ediyorum" şeklinde konuştu.

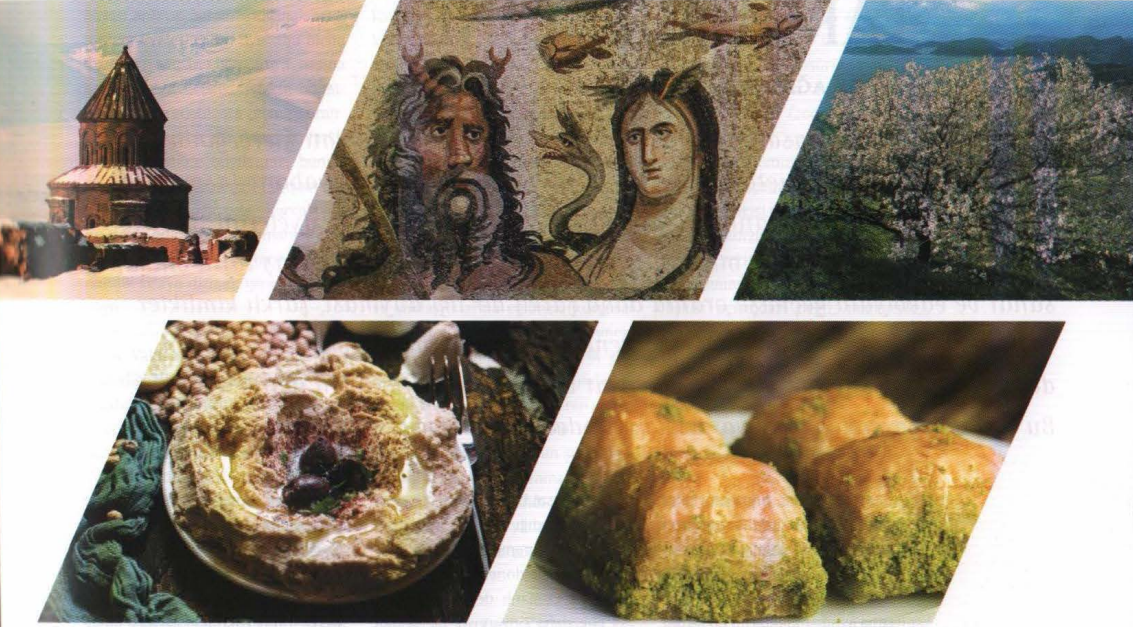
İki kurumun buluşarak projenin hayata geçirilmesine aracılık eden Tarihçi Prof. Dr. Kemal Yakut ise "Tepebaşı Belediyesi son yıllarda kültür-sanat konularında çığır açtı. Eskişehir ve Türkiye için ihtiyaç duyulan önemli organizasyonları hayata geçirdiler. Bu çalışma da hem akademi dünyasına hem de kente önemli katkılar sağlayacaktır" dedi.

Konuşmaların ardından Başkan Ataç ve Alkan, işbirliği protokolünü imzaladı.

Adım Adım Anadolu®

Anadolu'daki farklı medeniyetlerin akıldan çıkmayacak güzellikteki öykülerini anlatmaya devam ediyoruz. Siz de dinlemek ister misiniz?

19 - 22 Ocak • 26 - 29 Ocak

9 - 12 Şubat • 23 - 26 Şubat 2019

KARS ve BİLİNMEYEN ÇEVRESİYLE ANI

2016'da "Dünya Mirası" seçilen görkemli ortaçağ yerleşimi Ani, Rus mimarisinin zarif örnekleri, zengin müzeler, Çıldır Gölü, leziz yemekler, şifalı otlar ve peynirleri ile Kars gezilerimiz kış mevsiminde de devam ediyor...

2 - 3 Şubat 2019

LEZZET BAŞKENTİ GAZİANTEP

Dünyada bir şehrin adıyla anılan ender mutfaklardan olan, olağanüstü zenginlikteki mutfak kültürüyle UNESCO 'Yaratıcı Şehirler Ağı'na gastronomi alanına, Türkiye'den ilk kez dahil edilen kent Gaziantep...

8 - 10 Şubat 2019

HATAY LEZZET DURAKLARI

Binbir uygarlığın doğuşuna ev sahipliği yapmış, farklı inançların iç içe geçtiği Hatay'da tadı damakta kalacak bir lezzet rotası...

9 - 10 Şubat • 16 - 17 Şubat 2019

BADEM ÇİÇEKLERİYLE DATÇA ve DALYAN KAYA MEZARLARI

Strabon "Tanrı sevdiği kulunu uzun ömürlü olsun diye Datça'ya gönderir" demiş. Günümüzde de bu sözü doğrulayan bir dinginlik ve huzur mekânı; Datça...

ORTALAMA İNSANDAN TARİH BİLİNCİNE

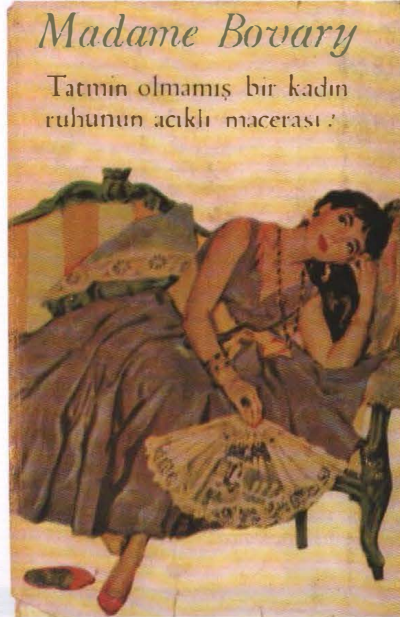
ADALET AĞAOĞLU

Ekonomik, sosyal, siyasal hayat derken, bunları salt bilimin katı merceğinden değerlendirmek de sonuçta önümüze makineleşmiş, kendisine yabancılaşmış bir insan bıraktı. Bu hayatı anlayıp anlamlandırmak artık toplum üyelerini "bu üye" (bu biçim insanlar) yapan bilincin aynasına bakmaya bağlı. Çağdaş tarih biliminin sanat ve edebiyata geçmişe oranla daha farklı bir ilgi duyması, farklı kimlikler üstüne bilgilenme, bunlar arasında kendi kimliğini tanıyabilme ihtiyacından doğmakta. Kurcalayan ise artık edebiyat ve romanın tarihinden ibaret değil. Bu tarihleri kronolojik sıraya dizmek işinden ibaret değil.

(...) "Çöken bir imparatorlukta, Osmanlıktan Türklüğe geçerken karşılaştığınız kimlik buhranında, romancılarımızın tarihçilerimizden daha özgür ve yaratıcı bir çaba içinde olduklarını hissettim. Okumalarım bana gösterdi ki,

toplumsal bilimlerin henüz ortaya çıkmadığı ve tarihçiliğin resmi tarih yazımının tabularını kırmadığı bir dönemde, romancılarımız Osmanlı değişim sürecine çok daha önyargısız bir şekilde yaklaşmışlardır."

(Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Alfa Yay., 1991, ss. 8-12)

Toplumsal Tarih'te "edebiyatla tarih ilişkisi" üstüne bir dosya açılmasına sevindim; buna yakınlık duydum. Dosyanın çerçevesi genel anlamda böyle çizilmiş ama daha özelden soruna "edebiyatımız ve romanımızda tarihsel yaklaşım" merceğinden eğilmek, sanırım, dosyanın içeriğini soyutluktan somuta aktarmakta yardımcı olacak. Bu, benim açımdan bütünsel iç açıcı. Çünkü böylece, edebiyat ya da romanla tarihin alışverişi daha hayat içre kılınabilir. Bilimsel bilgi ile kurgusal yaratının paslaşmaları hakkında bilinenlerle hesaplaşılması daha bir dirimsellik kazanabilir. Tarihin olup bitmişliğinden, değişemez bilineninden değişimlere, belirsizliklere, şu merak çekici bilinmezlikler yolunda süregiden bilinç aşamalarını tanıyıp anlamaya

doğru çok boyutlu bir dayanışma sağlanabilir. İşte, günümüz tarihçiliğinde tam da buna ihtiyaç duyulması, canlı, yaratıcı bir eğilimin işareti.

Gerçi, Tarih Vakfı için geçmiş bugüne taşıma yaklaşımı yeni değil. Vakıf, edebiyatın ve sanatın bilinmezi sorgulamaya meraklı dünyasına, bu nedenle de olup bitmezliğine epeydir kapı aralamış bulunuyor. Buranın, noktalandığı yerde duran, durağan tarih anlayışını, sözlü tarihler, anılar, eldeki mektup ve günlükler (bu arada rüyalar ya da fantastik anlatılar, destanlar atlanmış olsa da) yolundan giderek insan yaşamının iç tarihindeki devingenlikle aşma çalışmalarına tanıklık etmekteyiz. Çağdaş tarihçilik, kazanılan-kaybedilen savaşlar, büyük kahramanlar gibi hamasete dayalı ve tabii egemen güçlerce yazılmış tarihlerin verili bilgilerini ekonomik, sosyal, siyasal koşullarla değişen hayatın içine, ortalama insanın değişken dünyasına eğilerek denetlemekte. Bilimsel bilgi, katı gerçekle bitmezliğin büyüklü gerçeği olan kurgulama arasında gidip gelmekte. Bu da kanımca geçmiş kendi gerçeğiyle aydınlatarak günün içine taşıyıp yarına canlı kanlı aktarmayı hedefleyen geniş ufuklu bir yaklaşım.

Ekonomik, sosyal, siyasal hayat derken, bunları salt bilimin katı merceğinden değerlendirmek de sonuçta öniümüze makineleşmiş, kendisine yabancılaşmış bir insan bıraktı. Bu hayatı anlayıp anlamlandırmak artık toplum üyelerini "bu üye" (bu biçim insanlar) yapan bilincin aynasına bakmaya bağlı. Çağdaş tarih biliminin sanat ve edebiyata geçmişe oranla daha farklı bir ilgi duyması, farklı kimlikler üstüne bilgilenme, bunlar arasında kendi kimliğini tanıyabilme ihtiyacından doğmakta. Kurcalayan ise artık edebiyat ve romanın tarihinden ibaret değil. Bu tarihleri kronolojik sıraya dizmek işinden ibaret değil.

Tarih Vakfı'nın Nisan 2000'de düzenlediği IV. Genel Kurulunda, edebiyatın değişik biçimlerinde yazmayı iş edinmiş benden de "Edebiyat ve Sanatımızda Tarih Bakışı" üstünde durmam istenmişti. Tarih ve edebiyat, özellikle tarih ve tarihsel roman ilişkilerinden dem vurulduğunda yakalandığım gerilime o zaman da yakalandım. Tarihsel bir olayı, durumu, tarihin içinden bazı çekici figürleri, tarihi kahramanları, daha toptancı bir yaklaşımla da tarihin belirli bir zamanını malzeme seçmiş romanlar yayınlandığı dönemlerde, bu ilişki üstüne tartışmalar öne çıkıyor. Bu da, oyunları, öykü ya da deneme kitaplarının yanı sıra yazdığı romanlarından

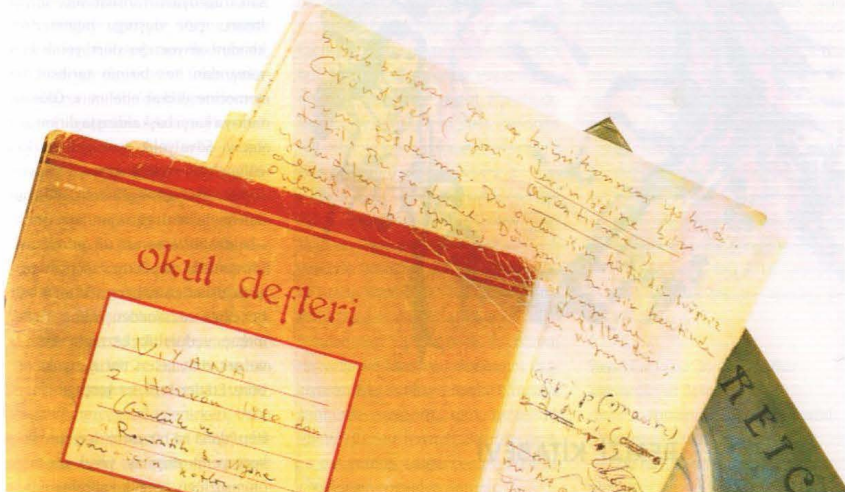
ötürü, adı "yazar" yerine "romancı"ya çıkmış olan benim daha sık tedirginleşmem demeye gelmekte...

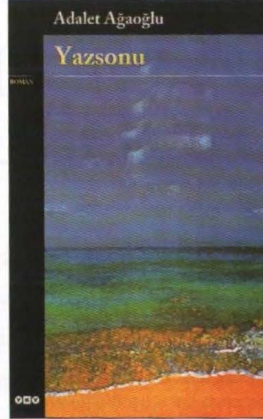
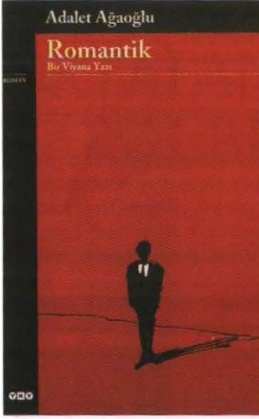
Edebiyatçının tarihten yararlanma kavramı, yerleşiklik kazanmış bir kavram. Daha çok da, izleyici ya da okuru yazarın tarihsel malzemeyle ilişkisine, tarihsel bilgileri kullanımına gönderen bir kavram. Olup bitmişlerin yılına-gününe uyulmuş mu, uyulmamış mı gibisinden doğru-yanlış bazında bir geçerlilik, bir "gerçeklik" arayışı. Bu yaklaşıma karşı, yaratıcıların kendine özgü tarih bakışına, olup bitenlerin insan hayatında yol açtığı değişimlere nasıl yaklaştıklarına eğilmek, kurgusal romanın asal konumu olan bilinmezliği, karnavalımsı gizini tarih gibi diğer bilimsel bilgiler tarafında da bilinir kılmaz mı? Olup gidenin zamanın tik-taklarıyla değişime uğradığı zaman, yükselen dalganın şu kırılma anı romanın tarihsel zamanı değilse nedir? Dalga parçalandı. Parçacıklar bir o yana, bir bu yana dağılmakta. Saat başı: Yeni bir gün, yeni zamanlar. Belirsizlik.

İşte geçen yıl, Tarih Vakfı genel kurulumda, edebiyat-tarih bağlamındaki konuşmamı bu sorunun peşinden giderek yapmaya çalıştım. Bu türden ilişkilere değinirken ben, bizim roman birikimimizden örneklerle dayanmaya özellikle özen gösteri-

yorum. Doğu-Batı kompleksine fazla yenilmeden ve romanımızda yakın tarihin ideolojik yansımalarını daha serinkanlı, mesafeli bir açıdan değerlendiren tarih araştırmacısı Sayın Taner Timur'un en başta adını andığımız inceleme (1991) ile karşılaştırılmalı edebiyat profesörü Sayın Jale Parla'nın çalışması *Don Kişotitan Bugüne Roman* (2000) kitabı, son yıllarda benim, genelde edebiyat, özelde romanımızda tarih bakışına destek sağlayabildiğim önemli kaynaklardan ikisi oldu. Yaratının değişme anı dediğim dalganın kırılma zamanına yerli verimlerimiz açısından yaklaşımının, salt romanın tarihle ilişkisi açısından değil, mimariyle, müzikle, plastik sanatlarla, mekân, coğrafya ya da antropolojiyle, hatta "şeylerle" ilişkisi açısından da geçerli olduğunu söyleyebilirim. Yaratıyı, burada romanı, hayatın bütün boyutlarıyla bütünleyebilece kaygısı...

Yerli olsun, yabancı olsun, edebiyat türlerinden romanla hayli alengirli bir hesaplaşmam oldu, hala da olmakta. Klasik ve modern romanla böyle bir hesaplaşmanın ışığında yazarken, insanı, giderek toplum bilincini anlayıp anlamlandırmak için yaşanıp bitmiş tarihsel zaman yerine şimdinin, süregiden zamanın tarihiyle bağ kurduğumu gördüm. Bu yaklaşımının en göçmez, çökmez desteğini de, zamanlarının simgesi

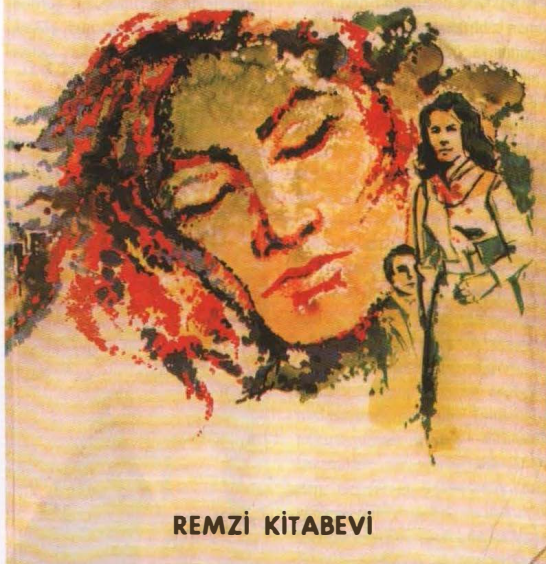

olarak birbirlerini izlemiş olan dört ayrı yaratı da gördüm. (Dünün yabancısı *Madam Bovary*'den Emma ile bugünün yerlisi. *Fikrimin İnce Gültü*'nden parçalanmış, kendine Emma ya da Dostoyevski *Budala*'sı kadar yabancılaşmış (yabancılaştı-

rılmış) Bayram'ı arasında, zamanların tarihi açısından bir karşılaştırma yapılsa nasıl olur, diye çok düşülmüştür. Hani işte Bilgi Üniversitesi *Parşömen*'inde (Cilt 2, S. 1. Güz 2000) Aslı Güneş merceğinden Emma Bovary ile Halit Ziya romanı

Aşkî Memnu Bihter'inin "Emma'nın Günahı: Bihter" bakışı altında karşılaştırılmış bulunması gibi. Burarlardan çıkacak "tarihsel gerçek" de, tarihe çağdaş bir bilinçle yaklaştığımızın işaretlerinden olmaz mı?) Neyse, ben yine roman ya da anlatıyla tarihin ilişkisini simgelemiş dört adet kanıtı döneyim. Bir: "destan roman", Homeros'un *Odyöseus*'u (9-13. yüzyıl); iki: "serüven roman", Cervantes'in *Don Kişot*'u (16. yüzyıl başları); üç: "düşünen, ikircikli-tedirgin zihin", Shakespeare'den *Hamlet* (16. yüzyıl başları); dört: "ortalama insan küçük burjuva romanı" G. Flaubert'den *Madam Bovary* (19. yüzyıl). Bu eserlerin sürekli inceleme konusu olmaları, edebiyat incelemeleri kadar antropolojide, buradan da bilimsel tarih araştırmalarında önemli yer tutmaları şundan değil mi? Bu yaratılar, romanın, oyunun "gerçekdişi" kurgusu içinde tarihin "gerçeği"ni, yani zamanın kırılma an'ını yakalayabilmişlerdir. Zamanın değişme an'ına, hem de yenmiş, zafere kazanmış "tarihi kahraman" eliyle değil, şimdiki durumları belirsiz ortalama insan dünyasından, Yenik Kahramanlar eliyle mim koyarak. Roman yazarının tarih yerine, tarihin roman yazarına bakışı kurgulama yoluyla onu hem geçmişe, hem geleceğe götürüp getirecektir, demek istiyorum.

adalet ağaoğlu ölmeye yatmak

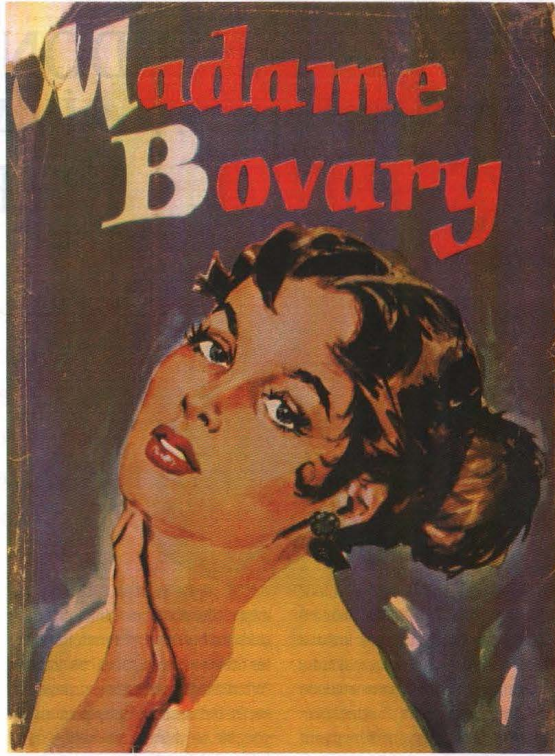
REMZİ KİTABEVİ

Ölümsüzlüğün, bilginin peşindeki insan tragedyası. Tanrılar yere iniyor. İnsan, içine düşüğü bilinmezlikte kendini arıyor. Şu dört yenik kahramandan her birinin tarihsel dönemine dikkat edelim: 1. Ölümsüz tanrıya karşı başkaldırışta dirimi arayış. 2. Şövalyelik armasını muzipçe gülünçleştirerek yoksayıp. 3. Soyun, sopun, krallığın-egemenlik gücünün ikilemiyle akıl gücünün oynamaşı. -*Le despotisme est un paradoxe*- (despotluk aptallıktır, saçmalaktır)- 4. Değişimden habersiz, tutucu ben-benciliği, eczaneden alınıp içilen birkaç yudumluk kezzapla kusmak ve arkadan gelen çocuğa yüklenen borç. Etkiler-tepkiler gerçeği.

Hep "daha iyi bir yarın" hayalini kura kura yenik düşmüş, yenik düşüğe ölümsüzlüğü aramış kahramanlardır

romanın, edebiyat ve sanatın tarihsel süjesi. İstedikleri utkuyu elden kaçırmış kahramanların kaygı dolu, hüznü yüklü yeniklik "an"ı. "Kaygı, insanın en yaratıcı belasıdır." (Rollo May, *Yaratma Cesareti*)

Benim romanlarım, ortalama insanların hayatını deşerek tarihi bilip anlamayı denemektedir. Dünyü gizli, yarını da bu nedenle bilinmeyen, herkesin her köşe başında rastlayabileceği şimdi insanlar takımı merceğinden. *Ölmeye Yatmak*'ta kendi yaptıkları anayasaya karşı yürüyüşlerin tarihini görebilmek için, değişimin 1968 çanını çaldığı saatte Cumhuriyet'imizi ameliyat masasına yatmaya davet ettim. Sayın Ercan Eyüboğlu'nun incelemesindeki kapsayıcı deyişle "75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru" geçiş durumunu, Cumhuriyet sistemi çerçevesinde öğretim üyesi olabilmiş bulunan kadın kahramanı, "halktan gelme" erkek öğrencisinin altına yatırarak değerlendirmek istedim. Bu anlamda, dış koşulların belirlediği bir alta düşmeyi insanal belirsizlik boyutuna göndererek, şimdinin toplum bilincine saklanmış gerçeğine uzanmayı kurguladım. Peki *Yazsonu*? Avrupa düzleminden bakınca Türkiye, "Doğu Akdeniz"dir demeye gelmekteydi ama, *Yazsonu* romanının yazarı için, daha yakın ve çok daha içsel planda, Doğu Akdeniz, ne Ege'yi, ne de güneyden Antalya'ya kadar olan bölgeyi içeriyor. Günümüzde tarihin kırılma zamanını Bodrum'da, Kuşadası ya da Asos'ta falan yakalayamazsınız. Side'den Iskenderun'a uzanın; geçerken Adana-Mersin'in Çukurova pamuk işini arka planda bırakın. Karayla denizin göğüs göğüse geldiği; yavaşla hızın, tarikatçılıkla modernitenin çatışma zamanına, işte tam tamına bu romantik an'a ilgi duyarsanız, Türkiye Doğu Akdeniz'in romanını kurgulayarak modern tarihçilik anlayışına kalıcı bir katkı sağlayabilirsiniz. Büyük değişime gebe bir zamanın bütün ipuçları toplum bilincine, toplum üyelerinin tarihine "bilinmezcesine" işlenirken, buna duyarsız kalmamazdık ki. Böyle bir ilgilenişe belki de "romanın tarihsel duyarlığı" diyebiliriz.

Birbirini izleyen üç romanımı *Dar Zamanlar*, ana başlığı altında topladım. Çünkü ortalama insanın çok bunaldığı, devlet darbesi "kurtarıcılığı" ile siyasal, sosyal, ekonomik baskılar altında hayatının daraldıkça daraldığı, değerler tartışını elden kaçırıp yarınını hayal dahi edemediği hızlı değişim iklimindeki yaşamışlığı, insanlık tarihinde yerini almıyordu. *Romantik Bir Viyana Yazı* romanım da, veba ve karnaval zamanının dünden bugüne, bugünden yarına dolaşımıyla ilgili. Liselerin tarih derslerinde öğretmenlerin, Osmanlı'nın Viyana kapısına dayanmasını yılı günülle "resmen" anlatıp durdukları sırada öğrenciler T.C.'nin Avrupa Birliği kapısında bekletildiği zamanın içindedirler. Viyana'da 16-17. Yüzyıl da veba ve karnaval dönemini çağırştıran ise, 21.yüzyıl başları Türkiye tarihinde yoksulluk, açlık, belirsizlik günleri üstüne havalı fişeklerin çılgınca patlatıldığı, çalgılı çengili yerlerin çoğaldıkça çoğaldığı dönem.

Sözümü, Sayın Jale Parla'nın *Don Kişot'tan Bugüne Roman* adlı karşılaştırmalı çalışmasına bir gönderme ile bağlamak istiyorum. Kronos anlatılar, yani kronolojik; bitmiş, mitik, ritüel anlatıyla kairos, yani kriz, kargaşa, bilinemezlik anlatılarının kurcalayıcısı Frank Kermodé'dan özümsemiş bir alıntıyla:

(...) Eger roman gündelik olana, bu kaza ve olasılığa en yakın düşen anlatı biçimiyse, krizler kurguyla yaşamın kesişme noktasıdır. Ve yaşam seçimleri, kurgu seçimleri kadar tükenmezdir. (...) İnsan onuru, her krizi, 'aşağıda' karşılayarak seçim yapmayı gerektirir.

Sayın Parla'nın bu bakışa *Dar Zamanlar*'ın üçüncü kitabı *Hayır...* romanımı bir örnek olarak göstermesi, romanın yazarı için de hayli aydınlatıcı olmuştur.

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE MASONLUK VE SİYASET ÜZERİNE İZLENİMLER

EDHEM ELDEM

Bu yazının amacı, Osmanlı masonluğunun bir tarihçesini vermekten çok, masonluğu belirli politik, ekonomik ve sosyal değişimlerin göstergesi olarak ele almaktır. Kompro teorilerinin aksine, masonluğu siyaseti etkileyip değiştirebilecek bir "bağımsız değişken" olarak düşünmeyerek, ama muhtemel etki veya katkılarını da inkâr etmeden, özellikle muhalif/liberal çizgi üzerindeki siyasi teşebbüslerin odaklaştığı, örgütlendiği ve kullandığı bir araç olarak algılamak daha doğru olacaktır.

Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinde masonluk ve mason locaları her zaman büyük ilgi uyandırmış konular olarak hemen göze çarpmaktadır. Bu ilginin arkasında yatan etkenler çok farklı nedenlere bağlanabilir. Masonluğun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih süreci içinde zaman zaman önemli bir rol oynadığı ve dolayısıyla bu sürecin önemli bir parçası haline geldiği söylenebilmekle beraber, konuya yönelik ilgiye, tarafsız bir tarihçilik anlayışının çok ötesinde birçok önyargı ve gizli veya açık nefretlerin odaklaştığı yanlı yorumların sıklıkla hakim olduğu görülmektedir. Bu tür bakışlar ise, masonluğun tarih içinde siyasi rolünü daha da öne çıkarmakta ve bu topluluğu devlet ve milletin zararına mütemadiyen kompro kurmakla meşgul gizli bir çete olarak algılamaktadır. Bu kompro teorisi taraftarları, mason teşkilatlarının bazı hususiyetlerinden ve özellikle gizlilik kaygılarından şüpheciliklerini beslemekte zorluk çekmemişlerdir. Çoğu zaman belirli bir menfaat ve dayanışma ilkesi etrafında toplanabilecek birçok örgütlenmeden pek farkı olmayan bu teşkilat, üzerinde hassasiyetle durduğu gizlilik ve mahremiyet yüzünden, dışarıya karşı olan görüntüsünü ister istemez esrareniz bir hale getirerek

birçok şüphe ve tepkiyi üstüne çekmiştir. Buna daima canlı tutulmaya çalışılan bir ritüel ve sembolizm, dinler ötesi ve öncesi felsefi bir iddia ve "ölümlüler"e karşı epey dışlayıcı ve seçici bir tutum eklenirse, dünyaya yönelik bir kabala ve hatta "siyasi büyüclük" gibi yakıştırmaların nasıl kolayca ortaya çıktıklarını anlamak kolaylaşmaktadır.

Fakat Osmanlı-Türk tarihi bağlamında masonluğun genellikle olumsuz bir şekilde algılanmasının ardında başka sebepler de yatmaktadır. Bunların başında da, türlü şekillerde din olgusu gelmektedir. Her şeyden önce masonluğun din karşıtı, tanrıtanımaz, *athée* bir hareket olarak bilinmesi, bütün dünyadaki ortodoks düşüncenin tavrını belirlemiş ve teşkilata yöneltilen başlıca suçlama haline gelmiştir. Her ne kadar 18. yüzyıldaki gelişmesiyle masonluk dönemin hür düşüncesinden etkilennmiş de, tanrıtanımazlıktan çok, *déisme* veya tanrıçılık diyebileceğimiz antiklerikal bir tutuma daha yakın olmuş ve dinsizliğin çok ötesinde, kilisenin yozlaştırıcı etkilerinden arınmış bir din arayışı ile daha fazla yakınlık göstermiştir. Kaldı ki, unutulmaması gereken bir şey de, masonluğun din karşılığı ile özdeş-

leştirilmesinin, özellikle Katolik kilisesine karşı olan menfi tutumuyla bağlantılı olduğudur. Bu anlamda, kendi tabiriyle Katolik bağnazlığına karşı savaş açmış olan mason hareketinin İslam dünyasında somut bir dini tehdit olarak algılanabilmesi için pek geçerli bir neden de yoktu. Buna karşılık, hissedilen şudur ki, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde masonluk, farklı bir dini boyut açısından olumsuz bir imaja sahip olmaya adaydı. O da teşkilat mensuplarının genellikle ya yabancılar ya da yerli gayrimüslimlerden oluşmasıydı. Çoğu uyesi Ermeni, Rum veya Yahudi olan localar, Müslüman/gayrimüslim ayırımına gittikçe daha hassaslaşan ve etnik çizgiler netleşmemiş de olsa, dini temellere dayanan milliyetçilik ve ırkçılık kavramlarını öğrenmeye başlayan bir toplum tarafından ister istemez farklı bir şekilde algılanmaya başlanıyordu. Batı'nın siyasi ve iktisadi gücünün gittikçe belirginleşen baskısı altında kendini haksızlığa uğramış kurban kimliğinde görmeye başlayan Müslüman kesim tarafından, kendinden dini olarak farklı olan topluluklar artık düşman veya düşman hizmetine girmiş hain olarak algılanmaya başlıyordu. Bu hislerin, kapitalist dünyanın yerleştirmeye başladığı yeni düzene ve bu düzene

—en azında görünürde— gayrimüslim toplulukların nisbeten daha kolay intibak etmelerine dayanmakla beraber, basit bir ırkçılık unsuru da içerdikleri muhakkaktır. Söz gelimi, yeni düzenle işbirliği yapan bir Müslüman genellikle tepkisiz izlenirken veya en kötü ihtimalle münferit bir hıyanetle suçlanırken, aynı olgu bir gayrimüslimde müşahade edildiğinde, mensubu olduğu cemaatin tabiatından menkul bir hıyanet olarak algılanması işten bile değildi. Mason localarındaki gayrimüslim çoğunluk böylece yabancılarla işbirliği ve hatta hıyanet suçlamalarına son derecede müsait bir potansiyel taşıymaktaydı. Masonluğa yakınlığıyla bilinen İttihat ve Terakki'nin bile, 1908'e kadar olan gizli mücadelesinde kullandığı "yabancı güdümlü" locaları, iktidara geldiği anda, Osmanlı Büyük Maşrıkı (Maşrık-ı A'zam-ı Osmani - Grand Orient de Turquie) adı altında "milli" ve dolayısıyla güvenilir bir teşkilat kurarak altı etmeye çalışması da bunu göstermektedir. Günümüzde ise, Ermeni ve Rum topluluklarının varlığının veya en azından sesinin hemen hemen yok olduğu bir ortamda, masonluğa yöneltilen çoğu suçlamanın "Yahudi komplosu" ile beraber ele alınması bu gelenegin bir devamı olarak göze çarpmaktadır.

Bu tür abartılı ve özellikle yanlış yorumlardan kaçınılması gerektiği aşıkardır. Ama masonluğun Osmanlı Devleti'nin son yetmiş yılı içindeki rolünü incelerken, bazı politik olaylardaki fiili etkisini nasıl anlamak ve algılamak gerekir? Masonluk sandığımız kadar "masum" değil de aslında içinde belirli bir siyasi misyon ve niyet taşıyan bir hareket olarak mı görülmelidir? Günümüzde, bazen yetişkinlere uyarlanmış bir çocuk oyunu kadar olağan bir çerçevede içinde örgütlenmiş, ama herhangi bir çıkar grubundan pek de farklı bir hal almayan masonluk, acaba yüz sene önceki ortam içinde farklı boyutlar ve iddialar mı taşıyordu? Sanırım her şeyden önce bu konuda farklı konjonktür ve dönemlerin muhtemel kıyaslamasından doğabilecek bazı yanlışlıklardan kaçınmak için dikkatli olmak gerekir.

Ayvazovski'nin tablosunda V. Murad

Siyasi niyet veya iddiadan bahsedildiğinde, masonluğa çok kolaylıkla yakıştırılan bu özelliğin aslında günümüzde hemen hemen her tür dernek veya çıkar grubuna atfedilebileceği genellikle unutuluyor. Gerçekten de bugün, söz gelimi bir sendika, bir meslek grubu veya odası, bir kooperatif veya bir hemşeri dayanışma derneğinden herhangi birinin politik kaygı ve niyetlerden uzak olduğunu söylemek imkânsızdır. Dolayısıyla, özellikle 1908 öncesinde bu tür örgütlenmelerin bilinmediği, uygulanmadığı veya, Osmanlı bağlamında daha da belirgin bir şekilde, yasaklandığı bir ortamda masonluğun ön plana çıkmasından daha tabii bir şey düşünülemez. Bunun neticesinde de Türkiye'de masonluk daha önceki konumuna nazaran önemini gittikçe kaybetmiş ve belirli bir elitizm kaygısı içermekle beraber, gittikçe iş dünyası ve hayatı etrafında odaklaşan "kulüp ağırlıklı" bir kuruluş halini almayla yüz tutmuştur. Bu bağlamda, bazı siyasi çehrelerin masonlukla bağlarının "ifşa" edilmesi alışkanlığı, gerçek bir siyasi örgütlenme "tehlike"sinden çok, aslında geçmiş dönemlerde bir dereceye kadar geçerliliği olan bazı "işbirliği" imajlarının hortlatılmasından öteye gitmemektedir.

Bunun ötesinde, masonluğun kendinden menkul bir felsefi-siyasi boyutu olduğunu ve özellikle Fransız obediyanasına bakıldığında, sembolizmden açık ifadelerle kadar belirli bir siyasi görüş çerçevesinin benimsendiğini inkâr etmek mümkün değildir. 18. yüzyılın aydınlanma felsefesinden çokça etkilenmiş olan masonluk, buna 1789 Fransız Devrimi'nin ideolojik boyutlarını da katmış ve dolayısıyla 19. yüzyıl boyunca —radikal olmasa bile— liberal bir anlayışın hakim olduğu bir görüntüye ve söyleme kavuşmuştur. Fransız Devrimi'nin meşhur *Liberté - Egalité - Fraternité* (Özgürlük - Eşitlik - Kardeşlik) sözlerini kendine şiar edinen ve kâğıt anitlerine kadar görsel sembolizmine katan Fransız masonluğu, bu ideolojik söylemin gerektirdiği bir siyasi sorumluluk duygusunu da ister istemez üyelerinden talep etmek durumuna gelmiştir. Bunun ötesinde dini boyutundaki ekümenik kaygının bir yansıması olarak, masonluk evrensel bir kardeşlik iddiasını ve sınırlar ötesi bir ortaklık fikrini ortaya koyuyordu. Üyeler arasındaki "B.-. - Birader" hitap şekli de çoğu dindeki benzer —ve esas olarak dışlayıcı— terimleri hatırlatırken, aynı zamanda Fransız Devrimi'nin sözlerinin ışığı altında

daha kapsayıcı nitelikteki evrensel kardeşlik fikrini de içermektedir.

Bu kadar ağır bir ideolojik ve siyasi verasetin taşıyıcısı konumundaki bir hareketin günlük siyasi düzeyde faal olmasını beklemek dolayısıyla bir bakımdan son derece tabiidir. Fakat gene unutulmaması gerekir ki, siyasi bir niyet veya en azından söylemin bulunması, bu niyetin fiiliyata geçmesi için yeterli bir neden değildir. İstanbul'da 1855'de ilk defa olarak Grand Orient de France ile temasa geçen ve 1857'de resmi olarak kurulan L'Etoile du Bosphore (Boğaz Yıldızı) isimli locanın kurucularının meslekleri buna iyi bir örnektir: Bir saatçi, bir lokantacı, bir mimar, iki marangoz, bir mermercî, bir fırıncı, bir ayakkabıcı, bir uzunyal kaptanı (aynı zamanda terzi!), bir limonatacı, bir anahtarıcı, bir birahaneçi, bir fotoğrafçı ve bir tacirin bir araya gelip nasıl bir siyasi baskı grubu kurabilecekleri ve ne denli etkili olabilecekleri gerçekten de şüphelidir.¹ Buna rağmen, gene Grand Orient de France'a bağlı olarak 1868'de kurulan Η Προόδος (I Proodos - Le Progrès - Terakki) locası, 1870'lerin başlarında Şehzade Mehmed Murad (gelecekte V. Murad'ı) başta olmak üzere birçok ilerigelen Osmanlı siyasisi kişiliklerini kendine çekmeyi başlar.² On sene kadar kısa bir müddet zarfında, üyeliklerinde bu denli bir değişim ve gelişim gösteren Fransız locaları, kendilerini siyasetin ortasında bulmuşlardı. Fakat burada söz konusu olan, bir siyasi ortamı yarat-

mak veya etkilemekten çok, zaten oluşagelen bu siyasi ortamın kendini localara doğru yönelmesi, onları kendi ifadesi için kullanmasıdır. Başka bir deyişle, masonluk Osmanlı siyasetini doğrudan doğruya etkilemekten çok, bu siyasete bir mahfaza oluşturmuş ve konjonktürün her değişimiyle kendini belirli bir uyuma zorlayarak tarih içindeki yerini almıştır.

Bu anlamda, buradaki amaç, Osmanlı masonluğunun bir tarihçesini vermekten çok, masonluğu belirli politik, ekonomik ve sosyal değişimlerin göstergesi olarak ele almaktır. Komplot teorilerinin aksine, masonluğu siyaseti etkileyip değiştirebilecek bir "bağımsız değişken" olarak düşünmeyerek, ama muhtemel etki veya katkılarını da inkâr etmeden, özellikle muhalif/liberal çizgi üzerindeki siyasi teşebbüslerin odaklaştığı, örgütlendiği ve kullandığı bir araç olarak algılamak daha doğru olacaktır. Paul Dumont'un İstanbul locaları üzerine yaptığı mükemmel araştırmasının esas amacından farklı olarak, fakat aynı yazarın sonuç cümlelerindeki fikir ile aynı yönde, Osmanlı topraklarında ve özellikle İstanbul'daki masonluğun tarihinin siyasetle yakın ilişkisinin masonluğun bir dayatmasından çok, siyasi hayatın mason teşkilat ve kurumları üzerindeki etkisinden kaynaklandığını göstermek bu makalenin özünü oluşturacaktır.³ Konuyla ilgili az sayıdaki araştırmanın yanında, Grand Orient de France'ın Paris arşivlerinde ve Fransız Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilen İstanbul localarının arşivleri kullanılmış olan başlıca kaynaklardır.⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda mason localarının siyasi amaçlarla kullanılmaları, İngiliz diplomasisinin ve aynı zamanda da masonluğunun kuvvetli şahsiyetlerinden sefir Sir Henry Bulwer'in İstanbul'daki ikameti ile başlamıştı. Bulwer, masonik idealerin yanında locaların gerçek bir siyasi ağırlığı olabileceğini savunmuş ve Oriental. Bulwer ve Leinster localarına İstanbul'daki hemen hemen bütün hatırı sayılır İngilizlerin üyeliğini sağlamanın ötesinde, Deutscher Bund'un altında Almanları ve Areti (Fazilet) locasında ise Rumları toplamayı başarmıştı. Ne var ki, İngilizce konuşanların azlığı ile İngiliz ritinde İnci'e ve katı bir ritüele verilen önem, katılıma sınır getirmiş ve tam tersine sebeplerden dolayı Fransız Maşrik-ı A'zamına bağlı locaların çok daha başarılı bir şekilde yerleşmesi bu ilk İngiliz teşebbüsünün etkisini sınırlı kılmıştı.⁵ L'Etoile du Bosphore (Boğaz Yıldızı - Fransız - 1857), L'Union d'Orient (Şark Birliği - Karışık - 1863), Ser (Amour - Aşk - Ermeni - 1866) ve Proodos (Progrès - Terakki - Rum ağırlıklı karışık - 1868) localarının Fransız Maşrik-ı A'zamına bağlı olarak kurulmasıyla, gerçek manada masonluğun Osmanlı siyasi hayatına katılımının temeli atılmış oldu.⁶ Aynı yıllarda kurulan bir Alman (Germania zum goldenen Horn) ve üç İtalyan (Italia, 1863-1867; Italia risorta, 1868; Speranza, kısa süreli) locanın faaliyetleri bunların yanında önemsiz kalıyordu.⁷ Fakat Fransız localarının siyasetle tanışmaları, Bulwer örneğinin tam tersine, Fransız Devleti'nin sefir eliyle güdümü altında şekillenmeyecekti. Aksine, daha ileri tarihlerde İstanbul'da mason elçiler tayin edildiği halde, Fransız

Anglosakson masonluğunda kullanılan bir slogan: ağız, vide, içde (dinle, gör, sus), 19. yy.

Belge I - Salahaddin Efendi'nin Hatıratında Cleanthi Scalieri

(Kilyanti İskalyer) namı gerek Osmanlılar gerek ecebber nezdinde meclûb bir nâm değildi. Peder-i vâlâ-güherim Murâd Hân-ı İlmüsin nâmı tezekkür olunan mahallide ism-i mezkûrun da yâd olunması muhâliflerimizin bir yâdigâr-ı bed-kâr olarak hemân âdet hükümüne geçmiştir! Muhâliflerimizin lisânen ve fiilen tarîfatına vesile olduğu gibi muhiblerimizin de takdire sezi görmecdikleri bu zât kimdir? Eyü, fenâ, ehemmiyetli, ehemmiyetsiz bir kimse midir? Bunlar hep meclûbiyet altında müstendir. Şu kadar var ki: Velîü'n-nümetin üviyeti-i hükiye salâbet-i dinîyesini nazar-ı hasede görenler, ikbâllerini o masûmun idbârlarında arayanlar bi-şârc Kilyentriyî dinistlik ile tayib etmekle de ikirfâ etmeyerek suâlâle-i tahreyi-yi râil edici, misyoner, Cezvî, Rûm müfessidi, hile-kâr, veyâ ... derekesinde tahkir etmekle kendilerini hakkı müdâfâa edici süsü verdiler. Bu tacirizâm hiç birisi doğru değildir. Kendisi

teba-i Osmaniyyeden olup, İstanbul da doğmuş, efkâr-ı cedide-i medeniye ile perveriş bulan fikrini tecemmülât-ı sahihi- ilmiye ve edebîye ile -oldukça- tezeyyün eylemiş, semâhat-ı vicdân sahibi, vefâ-kâr, gayûr bir kimsedir. Taabbüdât cihetiyle bazı taksirâtı olsa bile sırlî münkir değildir! Rûm taraf-dârı değil hakikat taraf-dârı idi. Kusûrsundur diyemem: Rûnluk yâdigârı olan ucûfluk, boş boğazlık! bir sözle kim olsa emniyet etmeklik, oldukça kararsızlık, biraz kiskançlık gibi kendine ve dostlarına muzır hâlleri var idi. Bu hâllerinden dolayı dostumuz mazûrdur. Zirâ: gayet zaâif bir bünye ile çâyet kavi ve seriû-t-te'essür bir cumel-i asabiyyenin imtîzâcındadır! mütetekkil bir vücûd için böyle taksirât da bulunmak ilcâ-yı hilkârdır. Binâenaleyh edjâ-yı vatandan Üsküdarî Nûri Bâğ gibi kendi muhibb-i sâdiklarına (karga kılavuz olunca ...) darb-i meselîni söyletmeği meclûb eden bir tâli-i nâ-sâza mâlik idil! Tahminen 1288

sene-i hicriyesinden cülûsumuza kadar bir müddet zarfında pederime döst olmuş ve arada gelir, gömşür idi. Acziyetiyle beraber hayrâhı idi. Muazzır bir kâseîs olmadığı hâlde (ünûsîd) nâmıyla su-i iştihârı bu dostluğundan mazarrat husûle getirmişdir. Cîfîtkide dâ'imâ görür idim. Cülûs ve mütâakoben halîmiz vukû bulunduğ hâlde bizi terk etmemişdir! Fedâ-yı cân edercesine mukerreren Çirâğâna gelüb gitmiş, bir çok teğebbüsâtda bulunmuş ise de hepsi akim kalmışdır! Hâl den sonra sarâydan ıhrâc olunan (Naksîfend Kalfâ) kendisine refik olmuşdu Muhâcîr vak'asını mütâakib (Hazîran evhârî 1288) zuhûr eden bir komite yüzünden arkadaşıyla beraber Atınaya firâr cümle meclûb edilmiş idil. O lûrînden bu (Teşrin-i evvel 1288) târihine kadar beş sene bir birimizden bi-haber idik. Lâkin himmet ve gayret-i müstemâdey semercisi olarak muhibbimiz vâsîta ve yoi buldu. Bizimle muhâbereye başladı.

masonlarının bütün istek ve yakınmalarına rağmen Fransa, elçileriyle localar arasında herhangi bir işbirliği veya bağın oluşmamasına özen göstercekti.⁹

Fransız localarını politikanın içine çekecek olan, Osmanlı siyaset ve idaresinden önemli simaların katılımı olacaktı. Bu katılımlın odaklandığı loca ise, 23 Mart 1863'de yerli gayrimüslimler tarafından herhangi bir etnik/ulusal unsura bağlanmayarak kurulan L'Union d'Orient (Şark Birliği) olmuştur. Özellikle, 1865'den itibaren bu locanın üstad-ı muhteremliğini üstlenen Louis Amiable, önemli bir yenilik getirmiş ve gayrimüslimlerin baskın üyeliğini kırarak, Müslüman Osmanlılara açılmaya bilinçli olarak karar vermiş, hatta 1867'den başlayarak loca içinde Türkçe'nin kullanımı sağlamıştı. 1865'de sadece Türk Müslüman üyesi olan locada "Türk"lerin sayısı, 1867'de 16'ya, 1868'de 4'e ve 1869'da 53'e yükselmış, üyelerin üçte birinden fazlasını oluşturmuştu.⁹ Daha da önemlisi, masonluğa geçmiş olan bu Osmanlı Müslümanları, rütbe ve konumları itibarıyla son derecede önemli kişilerdi. Sultan Aziz'in yaveri Rauf Bey, Başmabeyncisi Cemil Bey, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa ve maiyeti, İbrahim Edhem Paşa, valilerden Mehmed Remzi Efendi ile İzzet Paşa, iki kadi ve birçok hakim, savcı ve bürokratın aralarında yer aldığı

bu Müslüman masonlar, yeni ve manidar bir akımla öncüleriydi.¹⁰ Locanın kendi içinde yaşadığı sorunlar ve özellikle 1872'de üstad-ı muhteremliğe seçilen Polonyalı Kont Stanislas de Rochetin'in Türkçeyi ritüelden ve locadan kaldırmasıyla, Müslüman üyeler teker teker çekilmeye başlamıştı; locanın kendisi ise 28 Ocak 1874'de uykuya girmek zorunda kalmıştı.¹¹ Fakat Osmanlı eliti içindeki masonluk ivmesi aynı ve hatta artan bir hızla devam edecekti. Bu konuda, L'Union d'Orient'in misyonunu, özellikle meşhur sarraf Cleanthi Scalieri'nin İbkz. Belge I üstad-ı muhteremliği altında, I Proodos (Terakki) locası devralmaya aday görünüyordu. Scalieri, Louis Amiable'in tavrına benzer bir şekilde, locasının kapılarını Müslümanlara açmaya gayret ediyordu. 1872'de locanın 68 üyesinin 19'u Müslüman Osmanlılardan oluşuyordu. Namık Kemal¹², Abdurrahman Hilmi, Ali Şefkati gibi isimlerin başı çektiği bir entelektüel/bürokrat kesimin ve bazı İranlı simaların yanı sıra, Scalieri'nin en büyük övünç kaynağı, hayal edilemeyecek derecede yüksek yerlerden yeni üyeleri çekme başarısıydı. 20 Ekim 1872'de büyük bir gılgılık içinde Şehzade Mehmed Murad Efendi'nin (geleceğin Sultan V. Murad'ı) tekrisini gerçekleştiren üstad-ı muhterem İbkz. Belge II, III ve IVI, Eylül 1873'de Şehzade Nureddin Efendi'ye ve 24 Ağustos 1874'de ise

Şehzade Kemaleddin'i locaya çekmeye başlamıştı.¹³

Şehzadelerin intisaplarıyla doruğa ulaşan bu on yıldan kısa süre içinde Osmanlı topraklarındaki masonluk,

Belge II - Cleanthi Scalieri'nin Kaleminden Şehzade Murad'ın 2. ve 3. Derecelere Terhii

Böylece, 8 Aralık Pazar günü akşam saat 6'da, Beyoğlu'nda Ağa Hamamı sokağı 12 numaradaki Mason Locamızda bir araya geldik ve aynı gılgılık içinde Şehzadeye, usulüne uygun olarak, 2. ve 3. sembolik dereceleri verdim.

Şehzade o kadar müteahhas olmuştu ki, çalışmalarımızın nihayetinden sonra, Sabahın ikisine kadar bizimle kalıp masonluğu ve ülkemizde ne şekilde yaygınlaştırılabileceğini tartıştı. Sonra da Fransız Masrık-ı Azamının himayesi altında, sadece Türkçe konuşacak yeni bir locanın ihdasını teklif etti ve hemen akabinde, başkanlığın altında geçici bir loca olarak kendimizi tesis etmek ve yöneticilerinin seçiminden sonra, "Envâr-ı Şarkîye", Doğu İşbi. ism-i farikasını verip, yönetmeliğin yazılması için bir komite tayin ettik.

Belge - III Fransa Maşrık-ı A'zamı Genel Sekreterinden Şehzade Murad'a Mektup

Şehzade Murad Efendi Hazretlerine

Çok Muhterem Birader,

Fransa Maşrık-ı A'zamı, İstanbul Maşrıkının Proodes Fransız Locasına masonik intisabınız büyük bir memnuniyetle öğrenmiştir.

Sizi ayıran nitelikler, tekrisin üç derecesinde in geçmekteki istekliliğiniz, bunların sembolik manasının tarafınızdan anlaşıldığını göstermektedir ve eminiz ki Masonluk sizin şahsınızda en ateşli ve münevver taraftarlarından birini bulacaktır.

Doğumunuz sayesinde tahtın basamaklarında yer alan siz, bir gün

hakkında en samimi alakayı ifade ettiğiniz bir halkın başına geçeceksiniz. Sizin büyük bir misyonu yerine getirmeniz gereksektir ve en eski geçmişten beri asırlar boyunca gelişmelerine tarihin tanıklık ettiği o güzel ülkelerde medeniyetin gelişmesini teşvik eden hareketlere kurumumuzun ilkelerinin yabancı olmayacağı düşünerek sevinmekteyiz.

Temin ederiz ki, Çok Muhterem Birader, Fransız Maşrık-ı Azamına mensup biraderlerinizin en ateşli temennilerinizi bu insani çabamızda daima yanınızda olacaktır.

bazı ileri görüşlü şahsiyetlerin güdümünde önemli bir rol oynamaya aday olmuştur. Fakat Amiable'nin veya Scaliéri'nin her ne kadar bu gelişmelerdeki rolü önemli gözükiyorsa da, gözardı edilmememi gereken bir gerçek, asil imenin onlardan çok üyelikten belirli beklentileri olan Osmanlı elitinden gelmiştir. Bu anlamda localar ve üstadları, Osmanlı siyasi hayatı içinde oluşmaya başlamış bazı akım ve görüşlere bir araç, bir mekân ve bir katalizör vazifesini

üstlenmişlerdi. Özellikle Sultan Aziz döneminin son yıllarında kuvvetlenerek gelişen liberal muhalefet çizgisi için masonluk, Tanzimat ilkeleriyle ve modernleşme/Batılılaşma ekseninde çalışmıyor, hatta onu perçinleyen bir olgu haline almıştı. Bu yüksek düzey Osmanlı entelektüel, bürokrat ve şehzadelerinin gözünde masonluk, her şeyden önce bir semboldü: Fransa (III. Napoleon bütün müstebitliği ve başarısızlığına rağmen, ilk dönemlerinden kalmış popülizmin izleri ve ülkesinin kendinden menkul politik itibarı sayesinde belirli bir karizmayı hala taşıyordu) ve Fransız Devriminin ilkelerinin liberal yorumu, bu kişiler için önemli bir referans noktasıydı. Başka bir örgütlenme şeklinin imkansızlığı veya getirebileceği tehlikeler düşünüldüğünde, Osmanlı liberal muhalefetinin masonluğa duyduğu ilgiyi anlamak kolaylaşmaktadır. En uç noktada, baskısı altında ezildiği amcasının yerine geçmeyi ve hayranlığını gizlemediği Batı medeniyetine dahil olmayı amaçlayan Şehzade Murad için masonluk, ideolojik boyutunun yanında, pratik destek arayışları için biçilmiş kaftan olarak gözükiyordu. Sultan Aziz'in halinde, "Pehlivan" a karşı muhalefetin odaklaştığı mason locaları için parlak bir gelecek beklenebilir.

Durum tam tersine gelişti. Sultan Murad'ın tecennünü ve hal'i, yerine Sultan Abdülhamid'in tahta geçmesi, Osmanlı topraklarındaki mason loca-

ları için en karanlık günlerin başlangıcı oldu. Mason Padişahın tahttan indirilmesi, mason dünyasını büyük bir krize sürükledi. Murad'a üstadlığının çok ötesinde samimi ve eski bir dostlukla bağlı olan Scaliéri, bu dostu ve çırağını müdafaa için locaları harekete geçirmeye çalıştığında, onu istifaya götürecek kadar şiddetli bir hayal kırıklığına uğramıştı İBZ. Belge VI. Biraderleri Abdülhamid'e karşı koymaya cesaret edememiş, hatta kendi yorumuyla kendilerini ona satmış, Scaliéri ise Murad'ı kurtarmak için şahsi bir maceraya atıldıkları sonra, Atina'ya kaçmaya ve oradan gerçekçilikten uzak bir kampanya yürütmeye mecbur kalmıştı.⁶ Abdülhamid döneminde Fransız locaları, 1908 olaylarına kadar atılacak, hatta her türlü tehlikeye karşı son derecede muhafazakâr ve ezik bir tavır sergileyerek, "suya sabuna karışmama" politikasını izlemeyi tercih edeceklerdi.

Hamid rejiminin baskısı ve tehdidi altında, İstanbul locaları suskun durmayı ve atılma idareye yaranmayı şiar edinirken, Paris'teki Grand Orient de France da bu politikalarının istikametinde hareket ederek, liberal geçmişlerinin kendilerine bir zarar getirmemesi için son derecede ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. Geçmiş üstad-ı muhteremliğinde çok daha liberal bir tavır takınmış olan Louis Amiable'in, 1895'te Akdeniz localarını ziyaret ve tefiş ettikten sonra yayınladığı bir broşür, İtalia risorta locasını tasvir ederken, bazı ilkelere vazgeçmiş olduğunu gösterir ve Scaliéri'nin suçlamalarını haklı kılar gibidir:

Her sene İtalia risorta büyük bir yardımseverlik balosu vermektedir: sefir bütün personeliyle katılmayı ihmal etmez, ve bu örnek davranış şenliğe kalabalık ve seçkin bir katılımı temin etmektedir. Daha yüksek bir himayeyi de kazanmıştır; zira, her defasında, Padişah Hazretleri, geçen sene yüz Türk Lirasını bulan (takriben 2.300 frank), bir ianeyle yardım toplanmasına katkıda bulunmaktadır. Abdül-

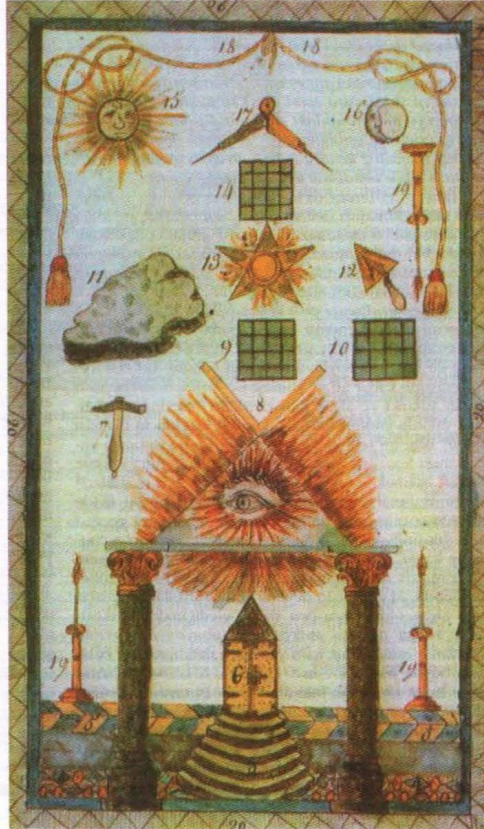
Belge IV - Şehzade Murad'ın Fransa Maşrık-ı A'zamına Cevabı

1 Mayıs 1873 tarihli biraderane mektubunuzu büyük bir memnuniyetle aldım. Kendim ve masonluğa intisabım hakkındaki asil ve biraderane düşünceleriniz için samimi şükranlarımı ifade etmek isterim.

Fırsat zuhur ettiği anda, güzel kurumumuzun bana gösterdiği görevi yerine getirmem konusundaki isteğinizi gerçekleştirmek için çabalamaya başlıyorum. Bunu yaparken, insanlığın terakkiye doğru bu büyük adımını ancak bu ilkelere kaynaşabileceğini ve dinler ile milliyetler tarafından şu anda bölünmüş olan Doğu halkımızın ancak birbiriyle kardeşlik duygularının içinde gerçek terakkinin yolunda ilerleyebileceğini göz ardı etmeyeceğim.

hamid Hazretleri gibi önde gelen bir hükümdar, kurumumuzun hakkını vermekte ve bilmektedir ki masoluk çalışmalarına katılanlardan daha iyi teb'ası yoktur.¹⁶

Yıllardır İstanbul'da faaliyet gösteren Ser locası bu korku ortamından en çok etkilenen localardan biriydi: üyelerinin Ermeni olmasından dolayı bu topluluğa karşı menfi ve baskıcı bir tavır sergileyen Hamid rejiminin başlıca hedeflerinden biri haline gelen bu loca, ritüel içindeki Tanrı kavramı etrafındaki tartışmanın da yardımıyla, yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuş ve 1894'te de çalışmalarına son vermek mecburiyetinde kalmıştı.¹⁷ Fakat Grand Orient de France'a bağlı locaların ve arkalarındaki Fransız masonluğunun ne denli ihtiyatlı (ve bazılarına göre işbirlikçi) olduklarını, 1892-1893 yıllarında Paul Desjardin de Régl'a isimli meşhur bir biraderin Paris'teki locasında verdiği bir konferansın yarattığı krizden anlamak mümkündür. Paul Desjardin, V. Murad taraftarlığı ve Abdülhamid'e olan nefreti ile tanınan ve bu konuda yayınlar yapmış bir şahsiyetti.¹⁸ 23 Mart 1892 tarihinde, Paris'teki kendi locası olan Temple de l'Honneur et de l'Union'da "Les Sultans Mourad V et Abdül-Hamid-Khan II" isimli bir konferans vermiş, bu konuşmasında Murad'ı yüceltip masum kurban olarak tanıtırken, kardeşi Hamid'i yerden yere vurmaktaydı.¹⁹ Bunu takiben kıyamet koptu. Paris'te yayınlanan *L'Orient* gazetesinin sahibi ve müdürü N. Nicolaïdès, 12 Mayıs 1892 tarihinde yayınlanan bir makalesinde, Hamid'i müdafaa etmekte ve bu arada Paul Desjardin'i ve onun şahsında Fransız masonluğunu itham etmekte gecikmedi. Nicolaïdès Hamid'e yöneltilen suçlamaların haksız ve haksız olduğu kadar da Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdindeki itibarını zedelemeye yönelik bir İngiliz komplosunun neticesi olduğunu ve "Fransız basınının ve özellikle Fransız masonluğunun İngiliz entrikalarına alet olmayacakları umidini" dile getiriyordu.²⁰ Tahrir edici tavrı bilinen Paul Desjardin, bu örtülü tehditlerden korkmamış ola-

Masonluk simgelerini topluca gösteren bir loca tablosu

İşkilü üçgen içinde gök mabedini ilzaz sünnuları Jakin ve Boaz, güneş (15), ay (16), 15k saçan yıldız (17), gönye (18), perçeri (17), 15 meşale (19), mola (2), celsüs (7), hamias (10), 15 pencere (9, 10, 14) ve doğu kapısı (6), Buhl mat., Paris

cak ki, 24 Haziran 1892 tarihinde aynı başlıklı ikinci bir konferansı Paris'in Les Vrais Amis locasında veriyordu.²¹ Artık Fransa Maşrik-ı A'zaminin rahatsızlığını Genel Sekreterin üst düzey bir teşkilat mensubuna yolladığı bir mektuptan anlaşılmaktadır:

De Régl'a birader ile derdimiz bitmedi. L...[L'Orient gazetesinde de Régl'a'nın kampanyasını reddetmek veya en azından gazetesinin müdürüne Fransız masonluğunun bir kampanyası zannettilerinin aslında sadece kıyafet değiştirmiş bir İngiliz ajanının teşebbüsü olduğunu, veya buna benzer bir şey bildirmek doğru olmaz mı? Bu mesele çok vahim olmasa başladı.²²

De Régl'a'nın başlattığı sorun, bir seneye yakın bir süreyle İstanbul lo-

calarını ve Fransa Maşrik-ı A'zaminin meşgul edecekti. Tahttan indirilmiş padişaha olan sempatisi neşretmiş olduğu kitabından bilinen Kont E. de Kératy, 16 Ocak 1893 tarihli *Le Journal* gazetesinde, "Le Sultan Mourad V Prisonnier d'Etat" (Devlet Tutuklusu Sultan V. Murad) isimli bir makaleyle meseleyi tekrar canlandırmış, Murad'ın mazlumiyetini okuyuculara aktarmaya çalışmıştı.²³ Aynı tarihlerde İstanbul'a Maşrik'in talimatı üzerine gitmiş olan Paris l'Amitié locası üyesi Paul Guilbert, Viguer'e yolladığı mektupta İstanbul localarının endişe ve kaygılarını dile getirmekteydi:

Barozzi B... size söylemiş olduğumu tekrarladi: Desjardin B... 'in Padişaha karşı yönelmiş olduğu saldırılardan İstanbul M... 'inin L... 'lerinin ne denli kay-

Belge V - Şehzade Salahaddin'nin Hatıratından Cleanthi Scalieri'nin Mektubu

Aşağıdaki alıntı, metinde bahsettiğimiz Scalieri ile V. Murad arasındaki gizli muhaberatın aramızda, Scalieri'nin 7/19 Kanun-ı Evvel 1883 (19 Ocak 1882) tarihli mektubundan alınmıştır. Mektubun bu zeily, V. Murad'ın 9 Kanun-ı Evvel 1883 (9 Ocak 1883) tarihli Scalieri'ye mektubundaki bu ibareye repki olarak kateme alındığı anlaşılmaktadır: "Evladımı benim gibi tanımak isterseniz kendisi için icab eden sözü bana verdirdiğin hâlde kendisine reblig ve telhim ederim."

(Zeyl) Evladınız da'ir yazdığınızı pek eyü anlamadım. Anlatırdırmazın rica ve niyâze ederim fakat anladığına göre gâlibâ evladınız cemiyete' duhul etmek arzusunda bulundunuzdan benden ruhsat ve maclûmât istiyorsunuz. Eğer yazdığınızı bu ise bu arzünüzün mümkün olmadığını size arz ederim. Yalnız bir kişiye izin verilemez. En azı yedi kişi olmalıdır. Bundan başka bu cemiyetleri kendiniz ne anladınız ki evladınız duhul ettirmek istiyorsunuz? Rence, terk etdim, tanımam. hem de hakıyla söylüyorum zann ederim. Bu cemiyetleri ise ne kadar ilâ ve yükele ise biraderlerin hepsi o kadar yalancı ve alçak kimselerdir!! Gözlerimizi açdığımız vakitde e'irâfımızda küçü görüldü.¹ O kili'ün münâisi nedir? Bize bir tehlike ve hâzer gelir ise hepsi bizim imdâdımıza koşacaklar değil mi? Usta² olduğumuz vakitde imdâd istemek için³ bize kılımlar işâretler uzatıldı.⁴ Bununla beraber bunlardan bu güne kadar bir fâide gördünüz mü? İklimizin başından az tehlike mi geçti. İ. Bize bir imdâd eden

oldu mu? Benizden sizin için 'buğüne kadar' her ne yaptım ise ve şimdi ne yapar isem ve sonra da ne yapacak isem size olan ları-ı muhabberimendir. M...luk için değildir. Estâğfuru-llah! Bunların hep alçak olduklarını ben size söylediğimde siz düşünün? M...lar ne imiş anlayın? İstanbulda iken (Gran Doryan)⁵ selâmetiniz için yazdığım mektubumun bâlâsına büyük harfle â... m... l... e... d... l... v...⁶ yazmış idim. Fakat bir cevap bile alamadım. Buraya firâr ettikten sonra yine yazdım. Yine cevap alamadım.

Celelim şimdi İstanbul'a: cülûsunuzda evim aziz biraderlerimizle Bâb-ı Ali gibi idi. Hep bu keratalar günlerle evimde idiler. Fakat hal' olunduktan sonra üç birisini görmedim "Oşi köpek" diyen bile olmadı. (Ab)⁷ beni aratdırır iken bunlardan hiç biri beni evine alub saklamadı. Ama birader ölmeyen iki kişi yabancı olarak beni kabûl edub sakladılar. Onları Hiç birisi ne imdâdına geldi ve ne sordı. İşte İstanbul'dan beni kaçırın cenebelerdi! Penişan oldum, bir parasız kaldım, hâlim fenâ oldu. Bilirler iken imdâd etmediler tersine bunlardan bir kaç kişi locanın içinde kalkub beni (Ab) düşmanı oldu diye beni locadan t'ard etmek istediler. (Ab) hoşnûd etmek için Sultan Murad biraderleri hal' olubub da mahbesde bin dürlü zulüm ve hakâret içinde, iftirâ altında, nâni mahkeme huzurunda telvîsde iken o keratalar! Locada ziyâfet verüb (Ab)ın aşkına bâdeler içiyorlardı. Vasılatı Kargopulo⁸ (Ab)ın resimci başısı olmak için dürlü dürlü boklar yemiş, benim fotoğraf resimlerimden üç bin dâne çıkartub (Ab)

e vermîş o da hafiyede dağıtı. Beni bulacaklar mı. Eğer Vasılatı insan olmuş olaydı (camu)⁹ bozum der idi. Ondan başka ne biliyor ise (Cable) söyledi. Valsamki de belediyede me'mur oldu. (Nâciye'yi de ele veren anladır. Bâha nelerim var ise hepsini yazmış olsam bir kaç tabakadan ziyâde kağıd dolar. Böyle olduğu halde bizim gibi merhamet ve insâniyet elkarında bulunan zâtlar onlarla uyusabilirler mi? Ve tenezzül edub böyle adamlara el uzatır mı? Onların cemiyetine girilir mi? Bundan sonra isimlerinlin de yâd olunmasını, kendilerini inanılmasını istemem. Allah var iken onların imdâdı haydâ eksik olsun. Evladınızın mektubunu mahsûs açık bıraktım ki okuyasınız diye, mektubumu öteki postaya geçtikçilerim için bugün gönderdim. Yani (9 ve 17 Kanun-ı evvel) Bundan sonra ki size artık derdimi söyledim imzâmda üç nokta (...) yokdur."

DİPNOTLAR

- 1 Masonluk
- 2 Tehvîs törenine atıl
- 3 Üstad-ı muhterem
- 4 Bu cümlelerin manası pek açık değildir. Masonluk törenselliğine bir atıl olması muhtemeldir.
- 5 Grand Orient, yani Maşrik-i Azam
- 6 Bu formülün haricî cümle veya deyimim kısaltması olduğunu kışkırdememek.
- 7 Bu muhaberatı Abdülhamid için sık sık kullandıkları kısaltma
- 8 Basile Kargopulo ismiyle daha iyi bilinen meşhur fotoğrafçı
- 9 Camiyeatlığı
- 10 İmzaya üç nokta Masonların kullandıkları bir alimeti ifade kayıdır.

gulantından birisi. Bunlardan biri, Fr... M... A...nın himayesindeki Ermeni L...sı, çalışmalarına son vermiş ve o zamandan beri tekrar başlamamıştır. Barozzi B... bana itiraf etti ki Fransız Localarındaki bütün B...ler, teşkilat kurulunun onları terk ettiğini düşünüyorlar.²⁴

Guilbert aslında Babâli Matbuat Dairesiyle görüşmüş ve Padişahın meseleyi kapanmış olarak gördüğü ona şifahan bildirilmişti. Bu konuda teminatı ve Fransa Maşrikinin kayıtsız kalmadığını İstanbul localarına aktarmak üzere de 1 Şubat tarihinde bir toplantı düzenlemişti. Toplantının sonunda ise, temsil edilen üç locanın (Etoile du Bosphore, Proodos ve Italia risorta) üstad-ı muhteremleri söz alıp "onlara karşı her zaman son derecede âlicenap davranan Padişah hazretlerine yakınlık ve şükranları

ni" ifade etmişlerdi.²⁵ Fakat korkunç birader de Réglâ bir türlü pes etmiyordu ve Nisan 1893 ayı içinde yeniden harekete geçip, locasına önceki konferansı hakkında Scalieri'nin ona yollamış olduğu mektubu okuyacağını bildirmişti. Maşrik tarafından bu meseleyi halletmeye memur edildiği anlaşılan Paul Guilbert ise bu toplantıya katılıp konuşmacıyı protesto etmişti.²⁶ De Réglâ ise geri adım atmadığı gibi, Guilbert'i 24 Mayıs 1893 tarihinde bir tartışmaya emr-i vakıye davet emişti.²⁷ Toplantıya istemeye istemeye katılmak zorunda kalan Guilbert, önemsiz gördüğü, vakif olmadığı ve masonluğu zor durumda bırakabilecek bir konuda tartışmak istemediğini belirtince, Desjardin Murad hakkındaki düşüncelerini tekrarlamış ama ayrıca da İstanbul localarını itham edici sözler sarf etmişti. Ona göre, bu locaların en büyük kusuru tek bir Fransız barındırmama-

ları ve sadece Rum ve Ermenilerden oluşmalarıydı. Ama daha da vahimi, Sultan Murad'ı kurtarmaya çalışanları elevererek Sultan Hamid'den 20,000 Frank mukabilinde masonluğa ihanet etmiş olmalarıydı. Bu ağır suçlama Guilbert için bardağı taşıran damla oldu: Anında harekete geçerek de Réglâ'ya karşı suç duyurusunda bulundu ve ilgilinin ölüm tehditleri altında mekânı terk etti.²⁸ Bu noktadan itibaren de Réglâ'nın masonluk içindeki akıbeti hakkında bilgi edinmek maalesef mümkün olmamıştır. Ancak kendi locasının bir ay sonraki toplantı çağrısının gündeminde beşinci madde, müstafi B... de Réglâ'nın yerine "Hospitalier" B...in seçimiyle ilgiliydi.²⁹ De Réglâ istifa etmeye mi zorlanmıştı? Elimizdeki bilgilerden buna kesin bir cevap bulmak mümkün değil. Fakat buna mukabil, Hamid'e karşı kampanyası daha ilerideki yıllarda devam ede-

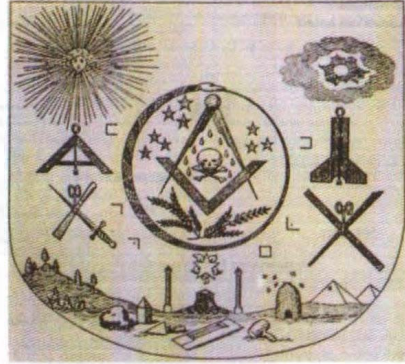
cek, hatta 1902'de bu konuyu ele alan bir kitabın neşriyle doruğa ulaşacaktı.²⁸

Üzerinde biraz uzunca durduğumuz bu vaka, münferit olarak çok önemli olmasa bile, mason localarının genel siyasi tutumunu ve dönemin konjonktürüne uyum sağlama çabalarını göstermesi açısından manidardır. 1860'ların sonundan itibaren şiddetlenen muhalefet rüzgârlarının etkisi altında giderek serpilen ve muhalif iktidar adaylarına kapılarını açan localar, 1876 sonrası ağırlaşan politik baskı altında, çok daha ihtiyatlı ve temkinli bir şekilde yavaş yavaş kapanmaya ve hatta bir dereceye kadar kendi ilkelerine ters düşerek siyasetle işbirliğine girmeye yönelmişlerdi. De Réglan'ın suçlamaları tipik bir ırkçılık unsuru içermekle beraber, Abdülhamid'in "öde ve sustur" politikalarıyla pek fazla çelişmeyen bir gerçeği de muhtemelen yansıtıyordu. Bu anlamda, Osmanlı topraklarındaki mason locaları belirleyici bir rol üstlenmekten çok, siyasi gelişmelerin akışına göre değişen bir tavırla siyaset dünyasındaki varlıklarını son derecede pragmatik bir şekilde düzenleyen teşkilatlar halini alıyorlardı. Scalieri gibi müstesna şahsiyetler, belirli bir idealizm sayesinde bu pragmatizmi aşmaya ve daha idealist bir tutum sergilemeye çalıştıklarında ise aslında akıntıya kürek çeken maceraperestler ve hatta tehlikeli militanlar damgasını yiyip daha statükocu güçler tarafından bir kenara itilmeye mahkûm oluyorlardı.²⁹ Hamid döneminde localar temkinli ve sessiz bir bekleyiş içinde yavaş yavaş kan kaybetmeye başlamışlardı. Masonluğun bundan yirmi-otuz sene öncesinde bir ileriliklik sembolü ve belki de bir moda olduğu bir dönemden, bu tür bağlantıların muhtemel bir suç veya en azından bir şüphe kaynağı olabilecekleri bir döneme girilmişti. Çoğu muhafazakâr olan üyeler için, Scalieri'nin ilkeleri ve defilifşekliği bir örnek teşkil etmiyordu.³⁰ Ser 1894'de, Proodos ve L'Etoile du Bosphore ise 1901'de sessiz sedasız bir şekilde uykuya dalmak mecburiyetinde kalmışlardı.³¹

Bu locaların yok olmasıyla, meydan bir müddet için İngiliz (Oriental), İtalyan (Il risveglio d'Oriente) ve Alman (Zum goldenen Horn) localarına kalmıştı. Fakat bu locaların Fransız localarından daha da muhafazakâr tutumları, onları derinden kurtardığı kadar, herhangi bir etkilerinin olamamasını da beraberinde getiriyordu.³² Masonluğun merkezi payitahttan Balkanlar'a ve özellikle Selanik kentine kaymıştı. Bu şehirde 1904'de kurulan Veritas ve 1908'de kurulan L'Avenir de l'Orient locaları Fransız tarafından, Macedonya risorta locası ise İtalyan tarafından destek alarak, İstanbul'dan çok daha rahat bir şekilde—özellikle kentin Musevî kesimleri arasında—hızla üye çekmeye başlamışlardı. Jöntürk hareketiyle doğrudan ve dolaylı ilişkileri yoluyla, 1908 hareketinin temelleri kısmen bu localarda atılmıştı.³³ Fakat İstanbul'da masonluğun tekrar canlanması için 1908 olaylarının Jöntürklerin zaferiyle sonuçlanmasını beklemek gerekcekti.

10 Temmuz'u (23 Temmuz 1908) takip eden aylar içinde ilk kıpırdanmalar, uykudaki locaların bazı eski üyelerinin Fransa Maşek-i A'zamını yeni loca kuruluşu ile harekete geçirmeye çalışmalarıyla gün ışığına çıkmaya başlamıştı. Zaten devrimci bir söylem ile gelen ihtilalcilerin kuracakları yeni düzeni Fransız Devriminin varisi Fransız masonluğunun rolünün büyük olması kaçınılmaz görünüyordu. L'Etoile du Bosphore'un eski biraderlerinden Mihran Marachian (Maraşyan) Paris'le ilk temasa geçenlerdendi. Olaylardan birkaç gün sonra Genel Sekreter Vadécarré'a yazdığı bir mektupta durumun uygunluğunu ama aynı zamanda da aciliyetini dile getiriyordu:

Osmanlı Kanun-ı Esasîsinin hayata geçirilişinin ertesinde, zaten mevcut olan Alman ve İngiliz L.'-ları davranmadan, Fransız nüfuzunun bir Mas.'-i L.'-sinin tesisleriyle perçinlenmesinin uygunluğunu ve yararlığını takdirinize sunuyorum; Alman siyasetinin zararlı nüfuzunun farkına varmış ve bütün kalbiyle bize katılmayı arzulayan bütün Türk

Mason simgeleri, 18. yüzyıl

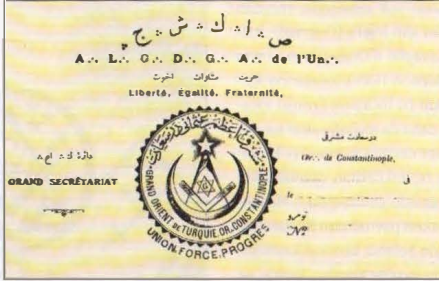
gençliğini Fransız bayrağı altına çekmeye çalışmalıyız; bu gençliğin Maşrikimizin halklarının ihyası ve uyanışında büyük bir rol oynaması gerekeceği bu yeni durumu değerlendirmemiz gerekecektir. Genellikle Fransızca bildiklerinden, üç renkli (Fransız) bayrağının altında kardeşçe yaşamaya hazırdırlar.³⁴

Bütün Osmanlı gençliği göğsünde bizim mottomuzu (Hürriyet - Eşitlik - Kardeşlik) Fransızca olarak taşımakta ve isyan etmiş olan Makedonya ordusu Marseillaise'i çalmaktadır.

Bu gösterilerin gücü karşısında, dakika kaybetmeden yerimize ve onurumuza kavuşmamızın gerektiğini düşünmüyor musunuz?³⁵

Mihran Maraşyan ile aynı zamanda, Michel Noradounghian isimli sigortacı da yeni bir loca kurarak Fransa Maşrikinin Osmanlı payitahtında tekrar canlanmasına önayak olmaya çalışıyordu. Fransa Maşrıkı nezdinde onu destekleyen Bedarride isimli birader ise, aynı türden bir mantıkla, Jöntürk hareketinin Fransız Cumhuriyetçi ilkeleriyle ne kadar yakın olduğundan bahsediyor ve bunun Fransız nüfuzunun yerleşmesi için ne kadar uygun bir ortam olduğunu vurguluyordu:

Türk İhtilali, Mas.'-i fikirlerine ve aynı zamanda milli ve felsefi manada Fransız fikirlerine mükemmel bir yerleşme ortamı oluş-

turmaktadır. Bu hareketin liderleri arasında Selanik veya başka yerlerin Maşriklerinden arkadaşlarımız son derecede faal bir rol oynamışlardır.

Hal budur ki, anlaşılması kolay şişte bir amaçla, birçok Jöntürk militanı, Osmanlı topraklarında Fransa M. A. A. na bağlı L. lar kurmayı şiddetle arzulamaktadırlar.

[...] Görev ve salahiyetim bununla sınırlıdır: amacım sadece ülkemizin büyüklüğü ve M. A. A. 'ın nüfuzunun yayılmasıdır. İzlenecek yol ve ilkölanılacak imkânlar hakkında fikir beyan etmek bana düşmez: fakat Jöntürk hareketine ve bu halkın ıslahı ümidine olan derin sempati, bana bu yararlı projenin netice verebileceği ümidini vermektedir. Gerçekleşmesi, Fransa ile İslâmî Doğu arasında sağlam bir bağ daha yaratabilecektir ve bana çok önemli gözünü bu mesele birkaç senedir benî meşgul etmektedir. Fırsat gelmiştir.³⁸

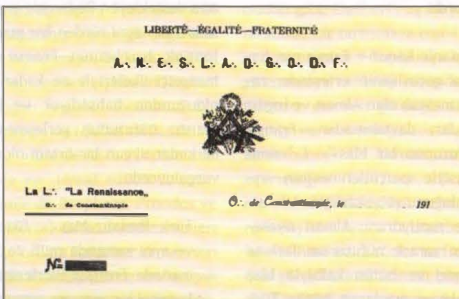
Ağustos sonunda, Michel Noradounghian, "bu ülkede amacı, Jöntürk

Komitesi tarafından şu ana kadar gerçekleştirilen muazzam işi daha homojen ve daha kalıcı kılmak olan faal, felsefî, eğitici ve insani bir rol oynamaya" aday, Renaissance adı altında yeni bir locanın tesisi için Fransa Maşrik-i A'zâlarının iznini talep ediyordu.³⁹ Kuruluşunu müteakip ay içinde de Noradounghian'ın heyecanı ve geleceğe güveni azalmamıştı:

Sizi hemen haberdar etmek isterim ki en büyük arzum F. M. A. A. obediyanına bağlı bir atölyede son olaylarda rol oynamış bütün liyakatlı B. A. lerini toplamaktır. Bu insanlar, entellektüel olarak gerçekten bir elit teşkil etmektedirler ve karakter olarak gerçek masonlar olabilirler zira politikada ne nişan ne paye ne de servet aramaktadırlar. Şimdiye kadar da ÜLKÜ'nün zaferi için mücadele ettiler. Bu B. A. lerin birçoğu İtalyan L. larına mensupturlar ve bizi tercih etmeye hazır görünmektedirler. Şu anda Selanik İtalyan L. A. na bağlılardır ve buradakine daha intisap etmemişlerdir. Eğer işe koyulmakta gecikmezsek bize gelecekleirdir, çünkü arkadaşlarımızdır.⁴⁰

Fakat bütün bu ümitlere karşın, 1909 senesinin başında durumun hiç de sanıldığı kadar müspet olmadığı ortaya çıkmaya başlamıştı. 25 Ocak 1909 tarihli mektubunda Noradounghian, İstanbul mason dünyasının tahminlerinden çok daha farklı bir şekil almaya başladığını itiraf etmek zorunda kalmıştı. Bir taraftan Selanik Macedonia risorta locasının Jöntürkler nezdindeki itibarı İstanbul'daki İtalyan locasının çok çabuk gelişmesine sebep olmuştu. Buna ilaveten, İtalyan ve İspanyol Maşriklerinin durumdan faydalanmak için gösterdikleri çabaların neticesinde, tekris ve yükselmenin kolaylaştırılmış olduğu ve bu sayede Osmanlı topraklarında locaların çok hızlı ve düzensiz/kontrolsüz bir şekilde açıldıklarını gözlemliyordu. Bunun karşısında Fransa Maşrikinin ihtiyatlı tutumu ve üyelikleri sık eleiyip dokuma çabaları sağlıklılık olmakla beraber, diğer locaların rekabeti karşısında Renaissance locasının gelişmesine bir bakımdan engel teşkil ediyordu.⁴¹ Fakat en büyük endişe kaynağı, bağımsız bir Osmanlı Maşrik-i A'zamı kurma çabalarıydı: 33. dereceden yeteri kadar üyesi bulunmayan Osmanlılara bu konuda İtalyan Maşrıkı yardım teklifinde bulunmuş ve gereken terfileri hemen yapacağına dair teminatlar vermişti. Noradounghian'ın buradaki bariz nüfuz kaybı tehlikesine karşı önerisi, böyle bir emir-i vaki ile karşılaşmalarına göre, Fransa Maşrikinin da yardım elini uzatarak bu tartışmalı kuruluşun azından mevcudiyetini garantiye almasıydı.⁴² Fransa Maşrıkı pek oralı olmamıştı ama ona rağmen ve özellikle İtalyan desteğiyle, Şüarı Âli-i Osmanî 3 Mart 1909 tarihinde kurulmuştu. Maşrik-i A'zam-ı Osmanî ise 1 Ağustos 1909'da faaliyete geçmişti.⁴³

Bu gelişmeler birkaç ay sonra kısa bir süre için kesintiye uğrayacaktı: 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) ile birlikte, Osmanlı topraklarındaki mason kuruluşları ani bir tehlike ile tekrar karşı karşıya kalmıştı. "Canavar Abdülhamid bütün Hristiyanların ve başlıca Jöntürklerin katilânını planlamış, ama "Kurtuluş Ordusu" hareketine geçmiş ve "Osmanlılar

Türkiye'yi ikinci defa fethetmişlerdi".⁴⁴ Bu sözlerin sahibi Noradounghian, birkaç ay evvelki hayal kırıklıklarını unutmüş görünüyordu:

Şimdi her şey eskisinden daha da iyi gidiyor. Genç subaylarımız, Müslüman fanatizmini çıldırmış ellerinde silah yapan yalancı Müslümanlara karşı gerçek ve acımasız bir savaş açtılar. Bu da Selanik localarımızda doğmuş olan ve Türkiye ve Osmanlıları muhakkak bir yok olmadan kurtaracak olan Müslüman antikalizminin başlangıcıdır. Ancak bu gelişme bu ülkenin muhtelif unsurları arasında gerçek bir birlik getirecektir.⁴⁵

Fakat bu ümitler de boşa çıkacaktı. Jöntürkler masonluğu da bir nevi "millileştirme"ye tabi tutmaya kararlı gözüküyorlardı. La Renaissance'dan ayrılmalara neticesinde ortaya çıkan Les Vrais Amis du Progrès et de l'Union (Terakki ve İttihadın Hakiki Muhibleri) locası Osmanlı Maşırıkına bağlanmış, sabık ana locasının üyelerini teker teker kendine çekmeye başlamıştı. Yeni bir Fransız locası kurmak artık mümkün değildi; Osmanlı Maşırığı buna karşı çıkmaktaydı ve Fransızca çalışan Hakiki Muhibler locası sayesinde kendi bünyesinde şeklen de olsa Fransız itibarından istifade eden bir elit teşkil etmişti. Fransız Maşırığı duruma artık müdahale edemiyor, ancak bazı ümitsiz çabalarla İstanbul'da yok olmayı yüz tutmuş locasını kurtarmak için bazı ilkelerini çiğniyordu: Osmanlı ustalık diplomalarının Fransız diplomalarıyla istisnai olarak değiştirilmesine izin verilmişti, fakat bu hakkı kullanmaya aday ancak iki üç kişi ortaya çıkmıştı.⁴⁶ Osmanlı Maşırıkına bağlanmayı reddedip ısrarla La Renaissance'da kalmayı isteyen sayılı Masonların arasında ise, Doktor Hasan Rıza'nın ismi göze çarpmaktadır. Proodos'un eski üyelerinden Hasan Rıza Bey'in başlıca arzusu ise "Türkiye'de haksızlığa mani olmak için" sosyalist bir parti kurmaktır.⁴⁷ Bu kişinin başka belgelerine bakıldığında, Osmanlı Maşırıkına girmek istemeyişinin arkasında yatan başlıca sebebin, hakim

olan milliyetçilik duygusunun kendi sosyalist ilkeleriyle bağdaşamaması olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸

İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yaşanan bu heyecan ve ümitler çok kısa süreli olmuştu. Yeni oluşan rejim üzerinde ilkelerine güvenerek kurmayı istedikleri nüfuz düşleri, rejimin "milli" bir Masonluk teşkilatı kurmasıyla ve dolayısıyla siyasetin masonluğu tekrar güdümlüne almasıyla beraber suya düşmüştü. 1935'deki kapanışına kadar Renaissance locası gayet sönük ve ihtiyatlı bir yaşam sürerek kendini politik belalardan mümkün mertebe koruma yoluna gitmişti.⁴⁹ Bu temkinle tek istisna Mütareke yıllarında ortaya çıkacaktı. O dönemde yaşanan kaos ve değişen dengeler içinde loca, son bir atılımda bulunacaktı. İşin acıklı tarafı ise daha önceki ihtiyatlı tavrını birden terk eden loca, o zamana kadar hiç bir yabancı locanın almadığı kadar açık menfi bir tutumu Anadolu'daki direnişe karşı alacak ve böylece ilk gerçek siyasi atılımında tabiri caizse "yanlış ata oynayacaktı". 22 Ocak tarihli bir yazısında, Renaissance locası, Yunanistan Maşırıkına bağlı Harmonia locasının bir beyanatına arka çıkacak, böylece de "Türk unsurunu" bir nevi insanlık düşmanı ilan ederek, geleceğin siyasi dengelerinde bertaraf edilmesi gerektiğini savunacaktı. Türklerin zulmü altında asırlardır inlemiş olan gayrimüslim halkların, harp ve işgal sayesinde nihayet özgürlüklerine kavuşacakları bir anda dengenin tekrar "karanlığın" lehine döndüğünü vurgulayarak, bu tehlikenin tamamen bertaraf edilmesi için Fransa Maşırığının nüfuzunu kullanmasını diledikleri bu mektuplarından⁵⁰ iki yıl sonra, 10 Mayıs 1922'de Fransa'daki kardeş localara hitaben matbu bir sirküler hazırlamışlardı. Bu belgede aynı temalar işlenmekteydi: Türkler'in barbarlığı, kaba kuvvetten başka herhangi bir

Belge VI - Doktor Hasan Rıza'nın Mektubu

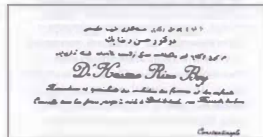
Ç. M. A. B.:

Türkiye'de haksızlığa mani olmak için Fransız Sosyalistleriyle seçenlerde bir birlik içine girdiğimi size beyan etmeye cesareti ediyorum: sizden özellikle ve biraderane bir şekilde rica ederim, beni Paris'te yaşayan Sosyalistlerle tanıştırım ve onlara takdim edin. Zira burada İstanbul'da bir parti kurmak arzusudayım.

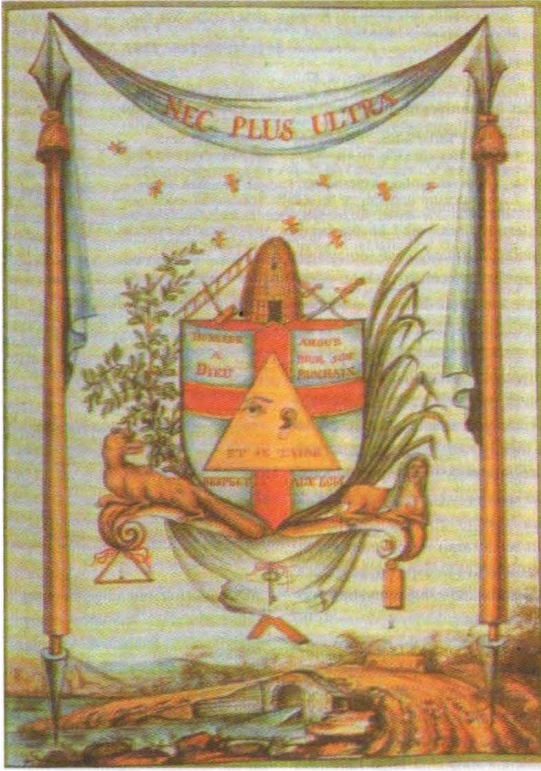
Mektup çok ıvırsak bir Fransızca'yla yazılmıştır ve bazı sözlerin manası tam olarak açık değildir. Genel Sekreterlik, Hasan Rıza'ya cevabında ona [Sosyalist] Partinin Ulusalarası Bürosuna ve özellikle Brüksel'de Temsilciler Odası üyesi Furnemont B. 'e müracaat etmesini tavsiye etmektedir.

maharetlerinin olmadığı, hükümlerlikleri altındaki halklara çektiirmiş oldukları eziyetlerin ve kıyımların tarihçesi ve nihayet Türk hakimiyeti altında yeniden bir devletin kurulmasıyla bölgede oluşacak olan yeni haksızlık ve zulümlerin sıralanması. Bu temalarla teğellenmiş olarak da, Fransa'nın Ankara hükümetine yakınlaşma çabalarının ne denli tehlikeli bir aldatmaca olduğunu imalı bir şekilde vurgulanması.⁵¹ Bu suçlama ve saldırılar, locanın ezici gayrimüslim çoğunluğunun, hemcinslerinin jöntürk dönemi ve harp boyunca maruz kaldıkları her türlü baskıya tepkisinden kaynaklanıyordu. 1908'den birkaç sene sonra güçlenen milliyetçilik ve baskıcı rejim, hemen akabindeki savaş ve getirdiği felaketler, Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı dini/millî kesimlerin arasındaki bütün anlayış ve birlik-telik ihtimallerini geri gelmeyecek derecede çok etmişti. Ortaya çıkan düşmanlık ve tahammüslüzlük havası, localara da yansımıştı. Fakat çok daha uzaktan, daha objektif bir şekilde yeni durumu değerlendiren Fransa Maşırığı için durum çok farklıydı. Kemalist direniş ilkelerine yakın bulmaya başlayan Grand Orient, locaların fevranına katılmıyor, aksine Anadolu hareketine sempati ile

Hasan Rıza'nın
kartviziti

Eski ve kabul edilmiş İskoç Kiti'nin değişik derecelerinde mason ahlaki simgeleri

yaklaşmayı tercih ediyordu. Ankara hükümeti ordusunun 1922 sonlarında Anadolu'yu tekrar ele geçirmesiyle, Renaissance locası son bir defa çark etmek ve yeni güç dengesine ayak uydurmak durumunda kalıyordu. Bir kriz daha atlatılmış, Fransız locası hayatı bir taktik hatadan son anda dönmeyi başarabilmişti.¹²

Kaba fırça darbeleriyle çizmeye çalıştığımız bu tablo, şüphesiz Osmanlı topraklarında masonluk ve mason hareketleri tarihçesi olarak algılan-

mamalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, amacımız her şeyden önce masonluk-siyaset ilişkisini sorgulamak ve çoğunlukla fazla kolay bir şekilde kurulan sebep-sonuç veya nüfuz iddialarını sınamaktır. "Masonluk tarihi" türü bir anlayışın tam tersine, bu makalede localar baskın bir siyasi sürecin üstüne tegellenmiş gibi durmakta ve tarihi süreç üzerindeki belirleyicilikleri bu anlamda çok şüphe götürür bir hal almaktadır. Masonluk hareket ve teşkilatında komploya kadar varabilecek "gizli" bir gündem aramak, sanırım pek gerçekçi bir yaklaşım oluşturmamaktadır. Görünen

şudur ki, İstanbul mason locaları gündemi tespit etmekten çok, varolan dengelere (veya dengesizliklere) göre kendilerini uyarlayacak ve bunu yaparken de ister istemez bazı siyasi güçlerin elinde yararlı bir araç kurum vazifesi görecekti. Bu aracılık başlıca iki boyut üzerinden ele alınabilir. Birincisi, masonluğun kurucu ilkelerinden menkul belirli bir liberalizm çerçevesi içinde, rejim karşıtı gruplara başka şekillerde elde edemeyecekleri bir örgütlenme zemini yaratmasıydı. İkincisi ise, Batılılaşma ve Batı tarafından yutulma arasında gidip gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'yla bir iletişim imkânı yaratmasıydı. Fakat her iki durumda da masonluk, bir araç mertebesinde kalmaya mahkûm gözükiyordu.

Aziz dönemindeki muhalif grup ve şahsiyetler, Hamid dönemindeki Jöntürkler veya Mütareke dönemindeki ekaliyet grupları olsun, herkes masonluğa intisap yoluyla bu teşkilatı kendi ihtiyaç ve amaçlarına göre yontup yorumlama yoluna girmişti. Arada kalanlar ise, "gerçek" Masonlar oluyordu: söylemini değiştirmek zorunda kalan Amiable, kaçmaya mahkûm kalan Scalieri, locasının erimesini seyretmeye mecbur olan Siotis veya ona söylenen sözleri birden geri almayla mecbur kalan Mossé, birçok açıdan bazı siyasi kişilik ve oyunların kurbanı olmuşlardı. Belki de "komple" teorilerini tam tersine çevirmek daha doğru bir yaklaşım bile olabilir: loca güdümünde bir siyaset yerine, siyasetin doldurup kullandığı, iç tutarlılığını birçok kere tehdit ettiği, ihtiyacı azaldığında veya işine gelmediği zamanlarda da fırlatıp atıldığı bir masonluk teşkilatı imajını düşünenin daha gerçekçi bir görüntü olduğunu düşünmek gerekir.

DİPNOTLAR

- 1 Paul Dumont, "La Turquie dans les archives du Grand Orient de France: les loges maçonniques d'obédience française à Istanbul du milieu du XIXe siècle à la veille de la Première Guerre Mondiale", in J.-L. Bacquer-Grammont et P. Dumont (ed.), *Économie et Société dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe - début du XXe siècle)*, Paris, 1983, s. 173, n. 7.
- 2 A. g. y., s. 188-194; Çorcanın İsvolopoulos, "L'initiation de Mourad V à la Franc-maçonnerie par Cl. Scalieri: aux origines

du mouvement libéral en Turquie", *Balkan Studies*, 21 (1980), s. 44-457.

- 3 Dumont, a. g. m., s. 201: "Seriyyu daha genel bir şekilde tekrar sorabiliriz. Eğer Cihanî Scalieri, Louis Amiable, Namık Kemal, Prens Mustafa Fazlî ve birçok daha mason olmamış olsalardı, hareketleri farklı olur muydu? Muhtemelen hayır. Zira müdafaa etdikleri fikirler, ifade ettikleri siyasi, iktisadi ve toplumsal seçenekler bir zamandan beri ortamdı bir parçasıydılar. Ama düşünebiliriz ki, bununla beraber, Masonluğa bağlanmaları onlara yollarını

seçmelerinde yardımcı olmuştur."

- 4 Dumont'un makalesi İstanbul Fransız localarının Grand Orient de France'daki arşivlerinden hareketle tarihçesini verdiğinden, çok daha detaylı bir şekilde her bir locanın işleyişini, öze ilkelerini, üyelerini, akribetini ele alabiliriz. Konu ile ilgili kaynak azlığı göz önünde bulundurulursa, bu makale şimdiki kadar bu mevzudaki en kapsayıcı ve düzenli bilgilil içermektedir.
- 5 Grand Orient de France'daki çalışmaların sırasında yardımlarını esnemeleyen Institut d'Etudes et de Recherches Maçonniques'den

- Sayın Pierre Mollier'e teşekkürü borç bilirim. Burada belirtmek gerek ki bu makale esas olarak, Paul Dumont'un çalışmalarıyla ilgili olmak üzere, daha önce yayınlanmış birçok eser ve makaleye dayanmaktadır. Scallieri veya de Réglia alındaki bazı yerli belge ve yorumları getirmekle beraber, başlıca amacımız, bu konuda yazılmış olanları, özellikle siyasi-sosyal ilişkiler açısından değerlendirip toparlamak ve bunu yaparken de mümkün mertebe antikapomistik literatürde yaygın bir şekilde rastlanan "komple" teorilerinin ne denli abartılı olduklarını vurgulamaktır.
5. Louis Amiable, *De la situation maçonnique à Constantinople en Grèce et en Italie*, Aix-en-Provence, J. Remondet-Aubin, 1895, s. 5-6.
6. A. y., s. 7; Dumont, a. g. m., s. 173-194.
7. Amiable, a. g. e., s. 7.
8. A. y., s. 6-7; Dumont, a. g. m., s. 176.
9. Dumont, a. g. m., s. 178-181.
10. A. y., s. 180-181, n. 29.
11. A. y., s. 181-183.
12. Irene Melickoff, "Namık Kemal'in Bektaşîliği ve Masonluğu", *Tarih ve Toplum*, X, 60 (1988), s. 337-339.
13. Dumont, a. g. m., s. 190-191; Şevko Polonovski, a. g. m. Andreas C. Rizopoulos, "Sultan Murad IV and Freemasonry, A Political Dream of the Nineteenth Century", *Asa Quatuor Centorum*, vol. 104 (1991), p. 187-195; Suha Umur, "Belgelerle göre 5. Murad'ın Masonluğu", *Tarih ve Toplum*, VII, 38 (1987), s. 100-103.
14. Bu konuda, henüz varlığı bilinmeyen bazı yeni bilgiler Sultan V. Murad'ın oğlu Salâhaddin Efendi'nin günlük ve hatıratında oraya çıkmaktadır. Yavına hazırlamakla olduğu bu kulliyatın mûla sağlamış olan Salâhaddin Efendi'nin torununun oğlu Şehzade Osman Vasi Efendi'nin burada teşekkürü borç bilirim. Eski verilen Belge I ve II, Salâhaddin Efendi'nin Sadâ-yı Mahbûs'a Hâm-e-i Mübârrâ isimli hatıratının *İhtidâm* alt başlığı altında alınmıştır. Şehzade Salâhaddin Efendi, *İhtidâm* adlı alanda, 1883-1886 seneleri arasında Scallieri ile V. Murad arasındaki gidiş muhaberetini kelimesi kelimesine kaydedmiştir. Varlığı bugüne kadar bilinmeyen ve nasıl yürütüldüğü hala bir soru olan bu muhaberet son derecede ilginç olmakla beraber, buradaki konumuzı aşmaktadır.
15. Scallieri'nin Murad'ı kaçırma teşebbüsü için bkz. I. H. Uzunçırnak, "Beğici Murad'ı Tekrar Padışah Yıncı İsteyen K. Skalyeri ve Aziz Bey Komitesi", *Beltiren*, 1944, 10, p. 245-340. Scallieri'nin Atina'ya gittiğinden sonra son derecede faal bir şekilde V. Murad'ı kurtarmak için giriştiği başarısız kampanya, Şehzade Salâhaddin'in *İhtidâm* içinde deyişli bir şekilde oraya çıkmaktadır (bkz. n. 13).
16. Amiable, a. g. e., s. 8.
17. Dumont, a. g. m., s. 186-188.
18. Paul de Réglia, *Un pays de l'espionnage: les sultans Mourad V et Abd-ul-Hamid II*, Paris, 1902, de Réglia, Murad'ın halinin ve dolayısıyla Hamid'in hükümdarlığının gayri meşru olduğunu savunur bir alimkin takipçisiydi. Bu alimkin temsilcileri anlaşılar sebebleri Avrupa'da yayımlar ile siyasi kavgalarını yürütmektedirler. Yayınları: *Utopie et brochure* ve benzerler. Comte E. de Kératry, *Mourad V, Prince Sultan*, *Prisonnière d'Etat 1840-1878 d'après des témoins de sa vie*, Paris, 1898. Cleantli Scallieri, *Appel à la justice internationale des Grandes Puissances par rapport au grand procès de Constantinople, par suite de la mort du feu Sultan Aziz*, adressé par C. Scallieri au nom du Sultan Mourad accusé, de Midhat Paşa et de plusieurs condamnés, Atina, 1881; Djemaledin Bey, *Sultan Murad V, the Turkish Dynasty*, *Myatery* 1876-1895, Londra, 1895; Joseph-Rémi Denais, *Mourad V, vrai Kâdjé, Sultan légitime et Abdül-Hamid II, usurpateur parjure*, Lettre à S. M. l'Empereur d'Allemagne, Paris, 1898; Albert Fua, *Le Sultan légitime et Mourad V*, Paris, 1899; Pierre Arnegnan, *La restauration du*
- khalifat*, Mourad V, Paris, 1900.
19. *La Sultana Mourad V et Abd-ul-Hamid-Khon II*, *Conférence faite le 23 mars 1892 à la R. H. le Temple de l'Honneur et de l'Union*, *Or de Paris par le F. P. A. Desjardins de Réglia*, Fransız Masonik A'zamı Arşivleri (AGOF), 1973b, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900. Çok uzun olan bu konferansın memnûn birçok bakından ilginçtir. Murad'ı bir birader olarak kurtarma zorunluluğuna dayanan bu konuşmada, iki kardeş arasındaki farklı babaları döneminde katar geri gördükleri aileleri bir şekilde vortilemektedir. Murad ne katar münis, hassas, iyiliksever, Batıya meyallı ise, Hamid akıne habis, kten parafkılı, pinti, müstebit, Batı düşmanı vs. olarak gösterilmektedir. Murad'ın cinselinin geçici ve dolayısıyla halinin geçersiz olduğunu savunan de Réglia, Hamid'in tehlikeli bir paranoyak olarak atkında kalmasını ne denli zararlı olduğunu iddia etmektedir. Konferansın sonunda her iki şahsiyinin birer fotoğrafını dinleyicilere gösteren hang, Masonluğun evrensel kardeşlik ilkeleryle nasıl bağdaştığı merak edilebilecek şu sözlerle konuşmasına son verir. Bu fotoğrafla (Sultan Hamid'in) iyice bakın ve Murad'ın iyice kıyaslayın: bu kadar zıt iki kişiliğe can veren ruhların farklarını benim fade edebileceğizden daha iyi gösterebilir; ayrıca da bu fotoğraflar gerçek Türk üyesi Abdülhamid'in fiziksel ahlakı olarak en iyi örneği olduğu Yahudi-Ermeni tipi arasındaki farkın ne olduğunu gösterirler.
20. N. Nicolaides, "A bas les masques", *L'Orient*, 12 Mayıs 1892, s. 1.
21. L. Chapi, *La Vraie Amie*, *Année de tenue mensuelle*, 17 juin 1892, AGOF 1973b, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900.
22. Genel Sekreter'den (imzası okunuyor) Viguer'e (paye ve görevi belirtilmemiş) 12 Temmuz 1892 tarihli mektup, AGOF 1973b, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900.
23. Comte E. de Kératry, "Le Sultan Mourad V Prisonnier d'Etat", *Le Journal*, Paris'te 16 Ocak 1893. Kératry'nin kitabı için bkz. n. 7.
24. Paul Guibert'in Viguer'e 5 Şubat 1893 tarihli mektup, AGOF 1963, Etiole du Bosphore, 1880-1897.
25. A. y.
26. Paul Guibert'in Etiole du Bosphore Üstad-ı muhterem Siotis'e mektubunun kopyası, 27 Mayıs 1893, AGOF 1963, Etiole du Bosphore, 1880-1897. Scallieri'nin 1891 tarihinde öldüğü kabul edilirse (Rizopoulos, a. g. m., s. 192), 1892'de verilmiş bir konferansa 1893'de nasıl tepki verilebileceği merak konusu olabilir. Rizopoulos'un verdiği bilgilerin yanlış olduğunu iddia etmek istemeyiz; bu durumda ya de Réglia bu mektubu bir şekilde "ica'd" emiş ya da mektubun sahibi Cleantli değil, Oğlu George Scallieri olmalıdır.
27. A. y.; *Temple de l'Honneur et de l'Union*, *Année de tenue*, Mayıs 1893.
28. Paul Guibert'in Etiole du Bosphore Üstad-ı muhterem Siotis'e mektubunun kopyası, 27 Mayıs 1893, AGOF 1963, Etiole du Bosphore, 1880-1897.
29. *Temple de l'Honneur et de l'Union*, *Année de tenue*, Haziran 1893.
30. Söz konusu kitap için bkz. n. 7.
31. Rizopoulos (a. g. m., s. 190), çok kesin bir şekilde ama herhangi bir kaynak göstermeden Abdülhamid'in de Masuriklar bir filardı olduğunu söylemektedir. "Abdülhamid kendini tekni etirmeye kadar gitmiş, Mavroyni Paşa vasıtasıyla Scallieri'yle ismailiye geçmiş ve Masonluk kurallarına imadı şüru vermiştir. Fakat Scallieri, Paris'teki Masonik A'zamların da desteğiyle, böyle bir yardımı reddetmiştir. Padışahın o zaman da bir italyan locasını denemiş ve bu locaya -tekris edilmemesi- senelik aldat ödemmiştir." Bu bilgilerin son kısmı Amiable'nin raporuna benzerlik taşımakla beraber, Abdülhamid'in müracaatı hakkında herhangi bir belgeye rastlanılabilmektedir.
32. Mıhran Marachian, 1908 senesinde gertye bakır durumu tasvir ederken şu yorumda bulunuyordu: "Her şeyden önce, Ökimen minerve kesimi Hamid rejim altında tekris cennet edemiyordu; dahası, olan tekrisler onun seneler boyunca tesadüflerini biriktirmiş olduğu ve liyakatlı öylelerin geri çekilmesiyle, Fransız üstünlüğünün parçalanması öncülük etmek yerine sadece ticaret yapmak için gelişmiş olan Fransızların ilgisizliğinden meydana boş bulan güvenle bir çoğunluğun himayesi altında yapıyordu (Mıhran Marachian'dan Fransız Masonik A'zamlarına Konuşma, 2 Eylül 1908, AGOF 1965, Renaissance, 1908-1914.
33. Dumont, a. g. m., s. 177, 188, 194.
34. A. y., s. 194.
35. Selanik Fransız locaları için bkz. Paul Dumont, "La Franc-Maçonnerie d'obédience française à Salonique au début du XIXe siècle", *Turcica*, s. 65-94.
36. Marachian'dan Vadecard'a mektup, 27 Temmuz 1908, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
37. Marachian'dan Vadecard'a mektup, 31 Temmuz 1908, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
38. A. Beddard'den Masnik Başkaniya mektup, 11 Ağustos 1908, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
39. Michel Noradoughian'dan Fransa Masonik A'zamlarına Konuşma mektup, 22 Ağustos 1908, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
40. A. Beddard'den Masnik Başkaniya mektup, 11 Ağustos 1908, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
41. Michel Noradoughian'dan Laffere'e mektup, 25 Ocak 1909, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
42. A. y. Noradoughian için bazı kişisel çıkarların da söz konusu olduğu düşünülebilir. Zira, ona göre Fransa Masonluğunun müdahalesi esas olarak kendi localarından birkaç kişiye en yüksek derecelerin verilmesinden geçmekteydi.
43. Orhan Kolcu, "Masonluk", *Günden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, v. 308. Bu makalesinde O. Kolcu İtalyan ve Fransız desteğinin yokluğundan bahseder. Ayrıca da, Noradoughian 25 Ocak tarihli mektubunda (n. 39) Sırak-yı Aklın kurulup İtalyanlar'ın aklını bu mektupla yazmaktadır.
44. Michel Noradoughian'dan Vadecard'a mektup, 30 Nisan 1909, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
45. A. y.
46. Üstad-ı muhterem Siotis'den Fransa Masonik A'zamlarına mektup, 16 Kasım 1910, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
47. Dr. Hasan Rıza'dan Nenori'ye mektup, 22 Temmuz 1912, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914. Hasan Rıza'nın şahsiyet ve faaliyetleri hakkında bkz. George Haupt/ Paul Dumont, *Osmânî İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, İstanbul, 1977, s. 180-188; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, (1908-1925), Ankara, 1967, s. 57 vd. Fransa Masonik A'zamların arşivlerinde Hasan Rıza'ya ait birçok mektup daha mevcuttur. Çoğunda locanın işleyiş ve seçiminin şekliyle emekte olduğu anlaşılır ve zaim bu mektupların konunun dışına taşmaktadır.
48. Hasan Rıza'nın Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu Sekreteri Camille Hurysman'a 1 Ocak 1914'de yolladığı mektubunda şu barye raslanmaktadır: "Enin olun ki, İstanbul'da sosyalist ve milliyetçi egemenlik, biz insanlığın hukukçularıdır, enternasyonalizm ve sosyalizm için ısrarlıyız" (Haupt ve Dumont, a. g. e., s. 185, belge 65).
49. Dumont, "La Turquie dans les archives...", s. 197-198.
50. Renaissance 1. Kuramın Fransa Masonik A'zamlarına mektubu, 22 Ocak 1910, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
51. La Loge "La Renaissance" *Or de Constantinople aux L. L. de France*, 10 Mayıs 1912, AGOF 1965, La Renaissance, 1908-1914.
52. Bu yillardaki gelişmelerin mükemmel bir anlatım ve yorumu için bkz. Paul Dumont, "Fransız Masonları ve Türk Bağımsızlık Mücadelesi (1910-1923)", *Tarih ve Toplum*, IV, 21 (1985), s. 179-176.

"AMERİKAN DOKUNUŞU MUCİZELER YARATACAKTIR" ORYANTALİZM VE OSMANLI'DA AMERİKAN MİSYONERLERİ

ESRA DANACIOĞLU

Amerikan misyonerleri, başka bir tarih ve coğrafyanın içinde yeşermiş Doğu Hristiyanlığının dini ritüellerini, zaman ve mekândan kopararak yargıladılar. Kendilerinin "gerçek", Doğu'dakilerin "ismen Hristiyan" olduğunu ileri sürdüler; Doğu'nun "karanlıktaki kiliseleri" imgesinin karşısına kendi "aydınlık" ve "ilerlemeci kiliseleri"ni koydular.

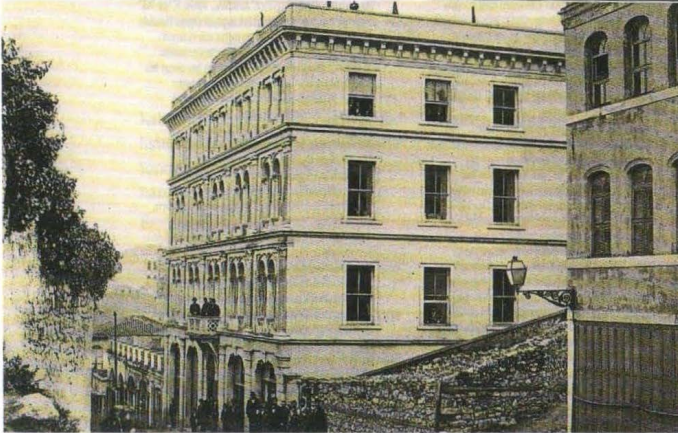
1942 yılında Canterbury Başpiskoposu William Temple, Hristiyanlığın, "beyaz adamın" dini olmaktan çıkıp dünya genelinde yayılışının, "zamanın büyük ve yeni bir olgusu" olarak son iki buçuk yüzyıllık misyoner faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıktığını belirtiyordu. Gerçekten de Hristiyanlığın kıtalar ve renkler arası bir dine, sözün kısası bir "dünya dinine" dönüşümü yakın çağların dinamikleri arasındadır.

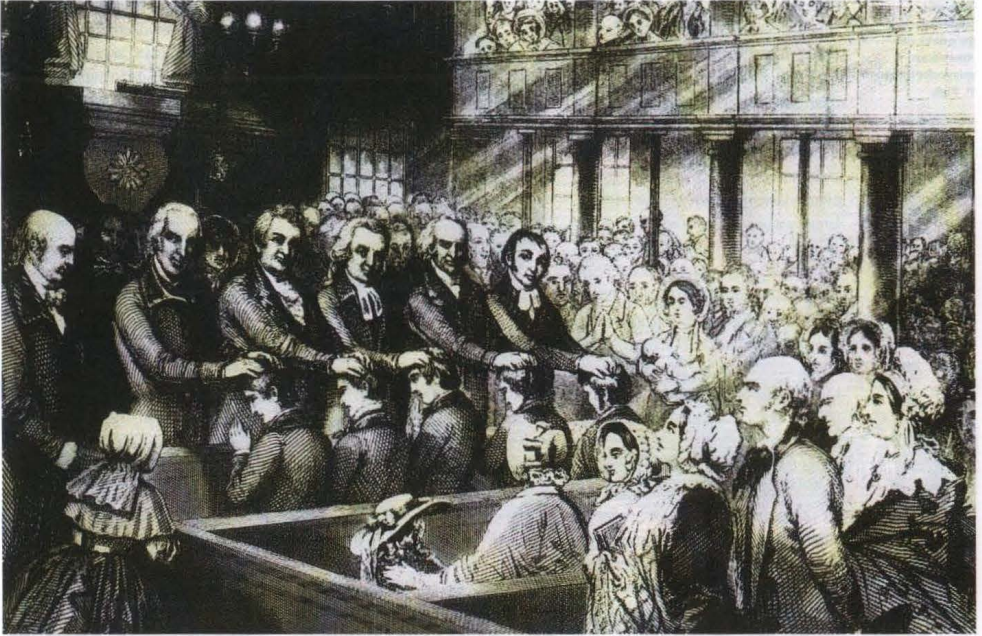
19. yüzyılda Hristiyan misyonerliğinin yeniden canlanması, Avrupa'nın kendini tüm kurumlarıyla Avrupa dışı alanlara ihraç ediş sürecinin maddi ve zihinsel temelleri üzerinde gerçekleşti. Avrupa ekonomisi, başka ekonomileri kendisine tabi kılar; Avrupa uygarlığı, inanç ve değerler sistemi ile idari yapısını (hatta tarihini de) diğer toplum ve tarihler üzerinde konumlandırırken, Protestan misyonerler "kendi tanrıları",

"kendi kültürleri" ve "kendi kaderleri" tarafından verildiğine vehmettikleri bir görev duygusuyla Avrupa dışı alanlara yöneltiler. Asya ve Afrika'nın farklı patikalarında yürüyen uygarlıkları, tarihleri farklı dinamiklerle başka mecalarda akmış kadim imparatorlukları (Hindistan, Çin, Osmanlı) bu yönelişten paylarını almış misyonerler, farklı inanç sistemlerini kendi evlerinde vermeyi, kendilerine "hak" ve "vazife" biliyorlardı.

Avrupa ekonomisinin başka tarih ve coğrafyalar üzerinde bir belirleyicilik ilişkisi kurarak genişlemesi, hem bu genişlemenin getirdiği üstünlük duygusu, hem de coğrafyalara müdahalenin meşruiyet zeminini hazırlayan bir ideolojik çatının inşasıyla birlikte yaşanmıştır. Misyonerler, Doğu'yu algılayarak, kendi varoluşlarına ve müdahale ruhu taşıyan eylemlerine haklılık temeli sağlayan oryantalizmin örneklerini kullandılar. "Tarihsiz olanı" "tarihe katacaklarına", "barbar, durağan ve despotik olanı" "uygar, dinamik ve demokrat olanla" değiştireceklerine inandılar. Dolayısıyla Doğu'da karşılımları aldıkları sadece farklı dinler değildi.

American Board'un İstanbul Mercan'daki binası

"Kurtarıcı beyaz adam" retoriği içinde, Osmanlı topraklarında karşılaştıkları tüm inanç sistemleri, ibadetler, yaşam biçimleri ve gelenekler değiştirilip dönüştürülmesi gereken özellikler olarak algılandı.

Amerikan misyonierleri 1819-1822 yılları arasında, kendi ifadeleriyle, başta "paganlar" (Yahudiler ve Müslümanlar kastediliyor) ve "nominal Hristiyanlar"ı (Doğu kiliseleri), yine kendi ifadeleriyle "aydınlatmak", "şeytanın krallığından çıkarmak" için Doğu Akdeniz'e yöneldiler. Zamanla ilk yıllardaki geniş faaliyet alanları giderek daraldı; önce Doğu kiliselerine, oradan da Anadolu özelinde Ermenilere odaklandılar. Geniş Osmanlı coğrafyasında tutunmaya çalışan birçok Amerikan örgütü içerisinde, American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın (American Board) yaygınlığı arttı ve yarattığı etkiyle ayrıcalıklı bir yere sahip oldu. Osmanlı topraklarında 19. yüzyılın başlarında American Board'un, anaokullarından yüksekokullara kadar yayılmış eğitim kurumlarının sayısının 444'e, bu okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısının ise 24.000'e ulaşmış olduğunu söylemek sanırım bir fikir verecektir.

Amerikan misyonierleri kurdukları eğitim ağıyla "yeni bir yaşam tarzı" ve bir "zihinsel dönüşüm" yarattıklarını iddia ettiler.¹ Osmanlı topraklarında İngilizce eğitim verecek kolejlerin gerekliliğini tartışan, Doğu'yu önce doğulaştıran sonra kendisinden kurtarmak gerektiğini savunan aşağıdaki metin, misyonierlerin zihniyet dünyasını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir:

Doğu dünyasının tüm gelişmelere kaçınılmaz bir biçimde engel olan malum karakteristikleri veya görüntüleri vardır ve bunların kökü yalnızca kolej eğitimiyle kazanacaktır... Doğu herkesçe bilinen şu özellikleriyle karakterize edilir: saplantı, değişememe, duraganlık. Ne kıpırdar ne de olağan güçlerle kıpırdatılabilir. Sımsıkı bir şekilde geçmişe bağlı yaşar ve değişim düşüncesinden tiksindir. Uygarlığın temel görüntüleri olan yaşam ve düşünce modelleri yüzyıllar önce oldukları durumdadır. Şimdi Amerikan kolej eğitimi Doğu dünyasının bu ruhunu kırıyor ve imkânsız gerçekleştiriyor. Doğu'nun genç dimağları kolej eğitimiyle yeni bir gerçeklik dünyasına sokuluyor... Doğu dünyasında

her şey yeniden kurulurken devrimci bir modernleşmeyi temin edecek, bilgi ve terbiye itibarıyla eğitilmiş kafalar gerekiyor... Doğu'da eksik olan bir diğer özellik, İngiltere ve Amerika'da insanları zengin eden girişim ruhudur. Keza bu eğitimle öğrencilere her şeyin ötesinde güçlüklerin üstesinden gelme yetisi, karakter, cesaret, hoşgörü, esneklik ve umut veriliyor. Ayrıca Doğu'nun kadercilik, zihinler üzerinde boş inançların güçlü tiranlığı gibi bazı özelliklere daha dikkatinizi çekmek isteriz. Sunduğumuz Hristiyan eğitiminin geçen genç dimağlar Doğu dünyasının umududur.²

Ya da "Amerikan dokunuşu mucizeler yaratacaktır!"³

Gerek İngiliz gerekse Amerikan misyonierleri, hem temsili bir Doğu'nun inşasında hem de bu söylem alanının örgütlü hale gelmesinde rol aldılar. İngiliz örgütlerinin Nesturi misyonunda görülebileceği gibi zaman zaman oryantalist --doğabilimci-- misyonier kimliklerinin bir bedene sıkışması olasıydı.⁴ Ancak daha da önemli misyonierler bazı oryantalist örgütlerinin kuruluşuna

1.lik Amerikalı misyonierlerin kabul töreni, Salem, Massachusetts, Tabernacle, 6 Şubat 1812

Osmanlı
İmparatorlu-
ğu'ndaki ilk
Amerikan
misyonerlerinden
P. Fisk

"can suyu" oldular. Örneğin, Amerikan Oriental Society 1842'de Boston'da kurulduğunda 68 kurucu üyesinden 16'sı American Board örgütündendi. "Amerikan Oriental Society'nin kuruluşunu takip eden yıllarda da misyonerler Batılı olmayan dünya hakkındaki ana bilgi kaynaklarıydı."⁵ Oryantalist söylem bilim adamları, arkeologlar ve seyyahlarca yaratılıp besleniyordu. Görme ve tanıklık etmenin, bulguları toplama ve değerlendirmenin, gören, tanıklık eden veya araştırmanın saydamlığı farz edilerek fetişleştirildiği bir çağda, misyonerlerin tanıklıkları da Doğu dünyasını bilmenin aracıdır biçimlerinden biri olarak kabul gördü. Şüphesiz, misyonerler bir imgeyi değil, çıplak gerçekliği aktardıklarını düşünüyor, onlara kulak verenler de bu tasvirî zaten zihinlerinde mevcut olan Doğu tasavvuruna denk düşen ya da gerçekleştirmiş gibi kabul ediyorlardı. Misyonerler, oryantalist söylemin temel argümanlarının "alandı" ve "menzilde"⁶ yeniden üretilmesinde ayırt edici öneme sahipti.

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki yaşamları, bazıları birkaç baskı yapan ve çok satan biyografilerde ele alındı. Uzak, egzotik, tarih dışı, köhnemiş, bağnaz, despotik bir dünya içine yerleştirilerek

sunulan "adamlar ve sofu yaşamları" aracılığıyla bu biyografiler, kurtarıcı beyaz adam retoriklerinin yeniden üretilmesini sağlıyordu. Kaldı ki, misyonerlerin kendileri de sıklıkla kalem oynattılar. Yazdıkları anı/araştırma kitapları veya *Missionary Register* ve *Missionary Herald* gibi çok satan dini/muhafazakâr dergilerde çıkan anıları ve mektupları Doğu'yu anlamanın temel kaynakları olarak belli bir popülariteye ulaşmıştı. Misyoner William Thompson'un iki ciltlik *The Land and the Book; or Biblical Illustrations Drawn from the Manners, Customs, Scenes and the Scenery of the Holy Land* (1859) adlı eserinin 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da yaklaşık iki yüz bin satması,⁷ Amerika'da Doğu imgesinin ticarileşmesinde misyonerlerin rolünü göstermesi bakımından tipik bir örnektir.

Amerikan misyonerliği ile Doğu Hristiyanlığının karşılaşması, Hristiyanlığın en arkaik biçimiyle en reforma uğramış, bireyselleşmiş ve yalınlaşmış tarzının karşılaşması demekti. Misyonerlerin içlerinde çalışmayı düşündükleri Hristiyan topluluklar –Anadolu özelinde– Ermeniler, Keldaniler, Nesturiler ve (Yakubi) Süryanilerden oluşmaktaydı. Her birinin inanç sistemlerinin merkezinde ritüeller, seremoniler, söylemler, adak ve oruç âdetleri bulunuyordu. Öyle ki, Tanrı ile dolaylı temas bir kural olarak belirlenmiş, azizler ve havariler aracı olarak saptanmıştı,⁸ Kurban âdeti, adak, muska, çaput bağlama, kurşun dökme, büyü yapma/çözme, nazar gibi inançlar oldukça yaygındı.⁹ Batı'nın, kendi tarihini yeşeren inanış biçimlerinin veya reformasyon döneminde biçimlenen yalınlaştırma çabalarının Doğu'da karşılığı yoktu.

Amerikan Board misyonerleri, Müslümanlar ve Yahudilerden ziyade Anadolu Hristiyanları arasında çalışabileceklerini kavradıklarında (1830-1840 yılları arasında), Doğu kiliseleri içinde önemli çatışmalara, parçalanmalara, altüst oluşlara neden olsa da gerekli manevraları yaparak dışaşılarına yönelik çalışmayı içlerine sindirebildiler. Doğu kiliseleri ile Protestanlık arasındaki farklılıklar misyonerlerce bir üstünlüğün argümanına, müdahalelerini "uygar dünyaya katma" olarak tanımlamanın meşruiyet zeminine dönüştürüldü.

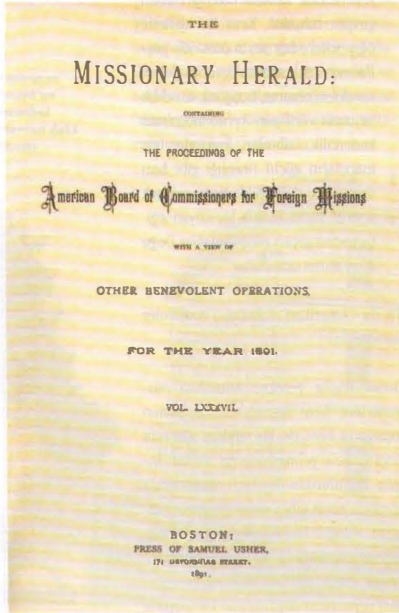
Edward Said, Doğu söylemi içerisinde, aslında Müslüman, Yahudi ve Hristiyan farklılıklarının belirsizleştiğine dikkat çekerek, Müslüman, Yahudi veya Hristiyan olsun, "Bir Doğulu Doğu'da yaşar, Doğu tembelliği içinde ömür sürer, Doğu bağnazlığına batmış biçimde, Doğu despotizmine ve Doğu duygusallığına gömülüdür."¹⁰

Böyle bir çerçevede misyonerler, Doğu Hristiyanlığının farklı gelenek ve ibadet biçimlerini ve hatta bizzat inançlarını yargıladılar, küçümsediler, derecelendirdiler. Protestan misyoner literatürünün Osmanlı topraklarına ilişkin ilk yaptığı olan William Jowett'in *Christian Researches in the Mediterranean* adlı eserinde bölge Hristiyanları dört ana gruba ayrılıyordu: 1-Batıl inançlı, 2-iki yüzlü, 3-Gizli Dinsiz ve 4-Kutsal Gerçeği Öğrenmek İsteyen.¹¹

Doğu Hristiyanlığını "kurtarma misyonu", bir siyasi kurtarmayı, Hristiyanları Osmanlı/Müslüman bir yönetimin tebaası olmanın kurtarmayı hayal etmeyi içeriyor, Osmanlı yönetimi, Hristiyanların "neden geri kaldıklarını" açıklama gerektiğinde kullanılacak bir "yozluk, kötü yönetim, bağnazlık dünyası" olarak çekmeceye duruyordu. Ama Doğu Hristiyanlarını önce kendisi olmanın kurtarmak gerekliydi. Ermeni, Süryani ve Nasturilerin giyim kuşamları, okuma-yazma bilip bilmemeleri, yaşam biçimleri, gelenekleri misyoner literatüründe sıklıkla küçümseyici değerlendirmelerin konusu yapıldı.

Amerikan misyonerleri, başka bir tarih ve coğrafyanın içinde yeşermiş Doğu

Amerikan
Board'un yayın
organı

Hristiyanlığının dini ritüellerini, zaman ve mekândan koparak yargıladılar. Kendilerinin "gerçek", Doğu'dakilerin "ismen (nominal) Hristiyan" olduğunu ileri sürdüler; Doğu'nun "karanlıktaki kiliseleri" imgesinin karşısına kendi "aydınlık" ve "ilerlemeci kiliseleri"ni koydular. Bayan Everett bir Ermeni kilisesindeki ritüeli şöyle aktarmaktadır:

...Bir ellerinde kandil, öteki ellerinde bir İncil ve haç tutan rahipler. Nasıl bir ruhani karanlık! Kandillerin ışığı sanki sadece karanlığı son derece görünür hale getiriyor... Ayak yıkama seremonisi başladı. Büyük bir sandalye getirildi, birisi ayaklarını sıyrarak

oturdu, bir diğeri diz çöktü, oturanın ayaklarını bir kap suyun içerisinde yıkadı, yağladı, sonra sıradaki yeni çift aynı işlemi tekrarlardı. Seremoniyi yönetenin elini öperek minnettarlıklarını belirttiler, kalbimiz parçalandı. Bu karanlığın mümkün olduğunca çabuk dağılması için dua ederek geri döndük.¹⁴

American Board Türkiye Misyonu'nun kurucusu William Goodell'in, Gregor-yan (Ermeni) mezhebinin bir mezhep değil de "Doğulu bir inanış" olarak tanımlanmasında böyle bir zihniyet görülmektedir. Doğu kiliseleri içerisinde yarattıkları altüst oluşları, bir "istimlak ve imar faaliyeti" olarak görmenin söylem-

sel zeminini; Doğu kiliseleri hakkında sıkça kullandıkları "çökmekte olan kiliseler", "yaşayan harabeler" ifadeleriyle inşa ettiler.

Çizginin öbür tarafına geçmek ancak Batılı insana benzemekle mümkündü. Doğu Hristiyanları ancak kendilerine benzedikleri ölçüde bir övgüyü hak edebilir. her türlü pozitif değerlendirme, sadece Batı üzerinden kurulabilirdi. Örneğin, Amerikan misyonerlerinde Ermeni din ve dilbilgisi Peştimalcıyan'ın Doğu'nun Erasmus'u, Nasturilerin "Doğu'nun Protestanları", yüzyılın sonlarında Ermenilerin "Doğu'nun Yankileri" olarak adlandırılmaları gibi.

İSRA DANACIOĞLU
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Urfa'daki misyoner okulunun öğrencileri

Tomas Çerme arşivi

DİPNOTLAR

1. Bu makale "Osmanlı Anadolu'su'nda Anglo sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)" (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993) başlıklı yayımlanmamış doktora tezinin "Misyonerlerin Düşünsel Yapıları" başlıklı bölümünden derlenmiştir.
2. *Statement in regard to Colleges in Unevangelized Lands*, Boston, 1864 s. 4.
3. *Statement in regard to Colleges*, s. 13.
4. David Finnie, *Pioneer Coast. The Early American Experience in the Middle East*, Cambridge, 1987, s. 372.
5. 1833 yılında Royal Geographic Society (RGS) ve Society for Propagation of Christian Knowledge'nin (SPCK) birlikte düzenledikleri iki yıllık Expedition for the Exploration of Kurdistan gewisine SPCK adına arastırmacı William

6. Annsworth katılır. Annsworth daha sonra yazdığı gezi izlenimlerini içeren *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition* (1. cilt, Londra, 1888) başlıklı kitabının kapsamına unvanlarını şöyle sıralar: Paris Coğrafya Cemiyeti, Alman Doğu Cemiyeti, Moldavya Doğu Tarih Cemiyeti üye ve muhabiri.
7. Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy in the Near East. Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Minneapolis, 1971 s. 32.
8. "Alan" ve "menzil" ifadeleri, misyoner terminolojisindeki "field" ve "station, substation" karşılığı kullanılmıştır.
9. Grabill, ağı, s. 39. Grabill, kitabın 19. yüzeyde Tam Amca'nın Kılıbân'ından daha çok satıldığını belirtmektedir.
10. Elia Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia, Including a Journey Through Asia Minor, and into Georgia*

- and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oosmia and Salmas, 11 cilt, Boston, 1833, c. II s. 214.
9. F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, Oxford, 1929, II cilt, s. 80, 262. Ermenilerde kurban adeliyle ilgili bkz. Smith, ağı, s. 17273.
10. Edward Said, *Orientalizm* (Doğubilim), Sözcükselirgin Kırık Kolu, (Kev. Nersiz Uzeñ), İstanbul, 1982, s. 180.
11. William Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean from MDCCCIV to MDCCCXX. In the Furtherance of the Objects of the Church Missionary Society's, Londra, 1831, s. 58.*
12. M. G. Benjamin, *The Missionary Society: A Memorial of Mrs. Seraphina Hay, Everett and Mrs. Harriet Mar. Hamlin. Late Missionaries of the ABCFM at Constantinople*, Boston, 1860, s. 5554.

ANATANRIÇA KÜLTÜNÜN RAHİBELERİ TAPINAK "FAHİŞELERİ"

FATMAGÜL BERKTAY

Anatanrıça kültleri, "Yaşamı kim yaratır?" sorusuna, "Anatanrıça ve onun cisimleşmesi olan kadın" yanıtını verirler. Bu inanç sistemi, monist ve animisttir; insanlarla doğa, doğumla ölüm arasında birlik görür ve bunları anatanrıçanın kişiliğinde somutlaştırır. Anatanrıça, çelişkilerin birliğini ve her an birbirlerine dönüşme potansiyellerini temsil eder; aynı anda hem bakireliği hem de analığı yüceltilir. Karşıtmış gibi görünen bu özellikler, eskiçağ insanı için birbirleriyle bağdaşmaz şeyler değildir.

TCK'nın 301. maddesi, hayatını bilime adanmış, 74 bin çivi yazımlı belge üzerinde 30 yıldan fazla çalışıp Sümerolog Samuel Noah Kramer'in çığır açıcı yapıtlarını vermesine yardımcı olmuş 92 yaşındaki Sümerologumuz Muazzez İlmiye Çığ'ı da vurdu. Çığ, kadınların baş örtme geleneğinin Sümerlerden kaynaklandığını ve esas olarak "tapınak fahişeleri"ni diğer kadınlardan ayırmanın bir aracı olduğunu söylemişti; gazeteler de haklı olarak "Savcılık Sümer tabletlerine dava açtı" diye veriyordu haberi. 2006 yılı Haziran ayında İstanbul'da yapılan "Tanrıça Konferansı'nda" "Eski Sümer'de Tanrıçalar" başlıklı bildirisini dinlediğim Muazzez Çığ'ın enerjisine hayran olmuşum. Eskiçağ tarihine bunca katkı yapmış ve bilimsel canlılığını yitirmemiş böyle bir insanı baştaacı etmemiz gerekirken, "92 yaşında bir yazarın" hapse girip girmeyeceğini tartışmak gerçekten çok hazin.

"BAŞLANGIÇ"TA ANATANRIÇA VARDI!

Kadının başını örtmesi bugün salt İslam'a özgü bir gelenek, hatta İslam'ın farzı gibi sunuluyor. Oysa kaynağı, Muazzez İlmiye Çığ'ın da belirttiği gibi, İslam'ın doğuşundan çok önce, Anatanrıça tapımına dayanıyor; ama bu tapımın giderek

Kanatlı çıplak
tanrıça İstar.
boyunlu
hayvanların
üstünde.

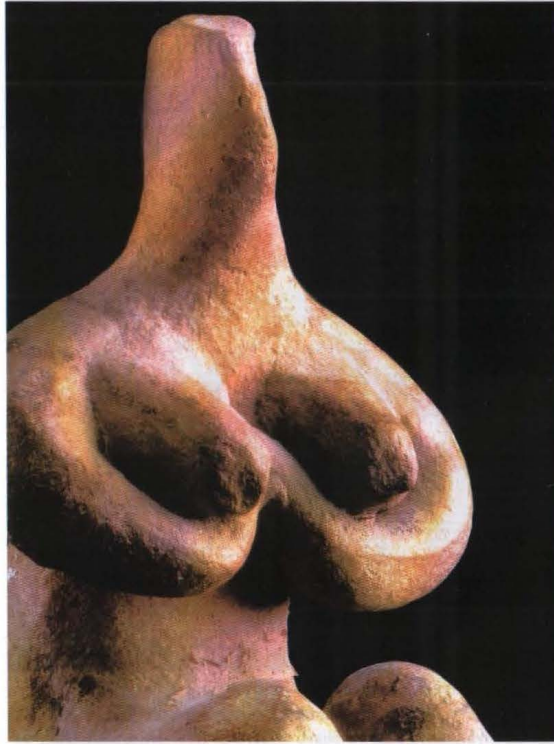
Amort sülalesi, Larsa
Louvre Müzesi, Paris

Fougerelles Alter
Orient adlı kitapta
alınmıştır Annie
Caubet und Patrick
Fouysegur Deutsche
Ausgabe 1998

gerilemesine yol açan toplumsal ve ekonomik değişim süreci içinde biçimsel olarak varlığını korumak, hatta daha yaygınlaşmakla birlikte önemli bir içerik değişikliğine uğruyor. Bu değişim sürecinin özünü, eski Mezopotamya'da mülkiyetin, sınıflaşmanın ve militarizmin gelişmesi ve onlarla birlikte ataerkil ailenin güçlenerek kadınların statüsünün düşmesi oluşturur. Aynı süreci kadının örtünmesini düzenleyen geleneklerin ve yasaların içerisinde meydana gelen değişikliklerde de izleyebiliyoruz.

Ortadoğu bölgesindeki çok çeşitli kültürlerde neolitik çağda anatanrıça kültünün geçerli olduğu ve aşağı yukarı İÖ 2. binyıla dek varlığını sürdürdüğü biliniyor. Dinsel inanç sistemlerinin temelinde, «Yaşamı yaratan kimdir?» sorusuna verilen yanıt yatar. «Yaratma» hem bir şeyin yoktan var edilmesini hem de soyun yeniden üretilmesini kapsar. Yaratma kudretine ilişkin dinsel açıklamalar, tarihsel olarak, biricik evrensel bereket ilkesi olan anatanrıçadan, üretkenliği erkek tanrılar ya da insan-krallar tarafından desteklenen anatanrıçaya; oradan da önce «ad»da sonra da yaratıcı «ruh'ta yansıyan simgesel yaratıcılık kavramına geçer. Tanrılar panteonunda da tüm güçlere sahip anatanrıçadan tüm güçlere sahip fırtına tanrısına doğru bir geçiş görülür. Bu adımlardan sonra sıra, tanrılar panteonunun yerini tek bir güçlü erkek tanrının almasına ve «yaratma» ilkesinin her iki yönünü de kendisinde toplamasına gelir. Farklı kültürlerde farklı biçimler olsa da özünde benzer olan bu değişim çeşitli yaratılış öykülerinin geçirdiği değişikliklerde ve Batı uygarlığı açısından da en açık biçimde Kutsal Kitap'ın Tekvin bölümünde izlenebilir.

Kadınların ana olarak kutsallığı paleolitik dönemde de bilinmekle birlikte, tarımın bulunması bunu önemli ölçüde artırdı (burada söz konusu olan saban tarımı değil, bahçe tarımıdır). Artık toprağın verimliliği, kadının doğurganlığına bağlanmaktadır. Bu «toprak ana», yaşamı tek başına yaratma gücüne sahiptir; bir

İÖ. 6. yüzyıldan bir kadın figürü. Boyanmış terrakotta. Halaf kültürü

Louvre Müzesi, Paris

bütün oluşturan kozmos üzerinde egemendir ve yaşamla ölümün aynı sürecin iki yüzü olduğu düşüncesini kendinde cisimleştirir. Bu nedenle bereket ayinleriyle ölüm ayinleri sıkıca örtüşür. Anatanrıça kültüleri, «Yaşamı kim yaratır?» sorusuna, «Anatanrıça ve onun cisimleşmesi olan kadın» yanıtını verirler. Anatanrıça kültüründe yansıyan inanç sistemi, monist ve animisttir; yeryüzüyle yıldızlar, insanlarla doğa, doğumla ölüm arasında birlik vardır ve bunların tümü, anatanrıçanın kişiliğinde somutlanır. Anatanrıça, çelişkilerin birliğini ve her an birbirlerine dönüşme potansiyellerini temsil eder, aynı anda hem bakireliği hem de analığı yüceltilir; örneğin tanrıça İştâr, cinselliğini cömertçe sunan fahişelerin koruyucusu ama aynı zamanda da tanrıların kızgınlık gelini olarak tanımlanır. Onun hizmetine sunulan kadın cinselliği kutsaldır ve ritüellerle yüceltilir. Karşıtımsı gibi görünen bu özellikler, eski çağ insanı için birbirleriyle bağdaşmaz şeyler değildir.

Tanrıçanın bağrında taşıdığı düalizm, doğada gözlenen düalizme (gece-gündüz, doğum-ölüm, aydınlık-karanlık, vb.) içindeki birliğin yansımasından ibarettir:

«Tanrıçal

Onun yanındır karar yeri;

Ellerinde tutar her şeyin

yazgısını.

Onun bakışından doğup tur

sevinç.

Yaşam coşkusunu, görkem,

Kadınla erkekteki yaratıcı güç.»

İştâr İçin, Babil, İÖ 2000.

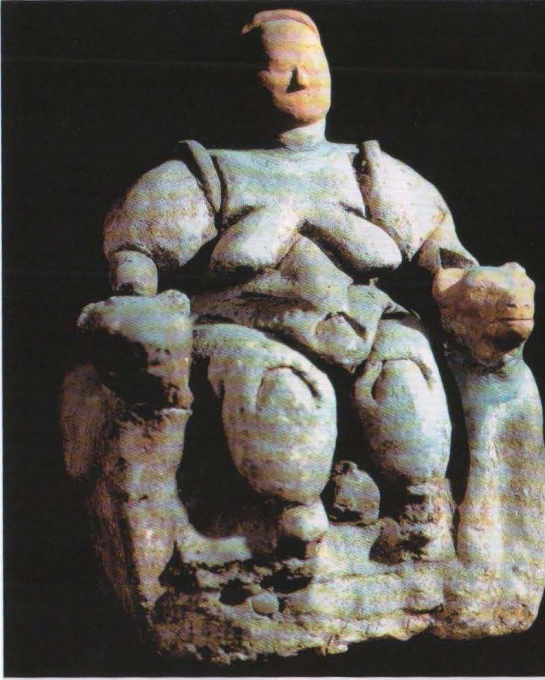
HIEROS GAMOS:

KUTSAL BİRLEŞME

İlk devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte anatanrıça figürünün öneminin azalıp yanındaki eşin/oğulun öneminin arttığını, giderek bu erkek eşin kendi egemenliğini kurduğunu; daha sonra bu erkek tanrının, fırtına tanrısıyla kaynaşmış bir tanrılar ve tanrıça-

İÖ. 7 yy.
Çatalhöyük'ten
kadın
heykelciği.
Dolgun bereket
tanrıçasının iki
elinin altında
birer panter
duruyor

Anadolu
Medeniyetleri Müzesi,
Ankara

lar panteonunun başkanı olan yaratıcı-tanrıya dönüştüğünü görürüz. Bu aşamada, yaşamı yaratan ve ölüme egemen olan hâlâ anatanrıçadır ama soyun üretilmesinde erkeğin işlevi artık daha belirgindir. Tanrıça, genç tanrı ile cinsel birleşme kurmadan ve bu tanrı ritüel gereği öldürülüp -kurban geleneğinin başlangıcı da budur- yeniden "dirilmeden", mevsimlerin yıllık döngüsü başlayamaz. İÖ 4. ve 3. bin yıllarda çeşitli toplum-

larda benzer biçimlerde kutlanan "kutsal birleşme" ve benzeri yıllık bereket törenleri. İşte bu inanç sistemini yansıtır. İki cinsli kutsal çift, üremeye ilgili düşüncelerin değişiminin kanıtıdır ve bu değişim yaradılış efsanelerine de yansır, anatanrıça artık tanrılar panteonunun başındaki yerinde görünmez olur. Güçlü kralların yönetiminde arkaik devletlerin ortaya çıktığı döneme rastlayan bu değişimle, tanrıça yerini genelde

fırtına tanrısı olan bir erkek tanrıya bırakır, o da yeryüzündeki krala giderek daha fazla benzemeye başlar. Ünlü Sümerolog Samuel Noah Kramer, panteondaki bu hiyerarşi değişikliği belirli tapınaklara, kentlere ve yöneticilere bağlı bir rahipler kastının güçlenmesine bağlar. Bu rahipler artık efsaneleri kendi amaçlarına uyacak biçimde değiştirmeye başlamışlardır. Nitekim, daha önce evrenin yaratıcısı olarak tapınan ana-tanrıça Namu'nun adını tanrılar listesinden siliverirler; böylece "bugünkü amaçlar açısından tarihi yeniden yazmak" ve bilgiyi ideolojiye dönüştürmek geleneğinin erken bir örneğini vermiş olurlar.

Eski Mezopotamya'da anatanrıça kültürünün egemen olduğu dönemde, çeşitli tapınaklarda kadınların (ama sadece onların değil, erkeklerin de) ritüel cinsellik hizmeti sunması geleneğini yukarıda anlatılan zihinsel/dinsel çerçeveye içinde anlamlandırarak gerekir. Cinsellik, anatanrıçanın yaratıcılık kudretini yüceltmenin ve ona en büyük hizmeti sunmanın kutsallıkla donanmış simgesi idi. Bu tapınaklarda rahiplerin vecd anında kendi kendilerini hadım ettiklerini de biliyoruz. Özellikle kutsal cinsel birleşmenin (hieros gamos) canlandırıldığı bereket töreni, bütün topluluğun refahı ve doğanın bereketi açısından vazgeçilmez kamusal bir görüydi. Bunun ötesinde, tapınaklarda yer alan ve yanlış bir şekilde "tapınak fahişeleri" diye adlandırılan

Güzel Kokulu Sedir Yağı Döküldü Yere, Kral Dik Başla Kutsal Kucağa Gitti

Samuel N. Kramer, İnanna-Dumuzi "kutsal evlenmesi" ile muhtemelen Uruk'ta başlayan geleneğin giderek yayıldığını ve kralların Dumuzi'nin rolünü oynadığı (ama artık kurban edilmedikleri) bir ulusal eğlenceye dönüştüğünü anlatır. "Şulgi zamanından beri her Sümer ve Akad Kralı, hatta Şulgi'nin babası Ur-Nammu da, kendilerinin İnanna'nın kocası olduklarıyla övünmüşlerdir. Şulgi'den yüz yıl kadar sonra hüküm süren kral İdın-Dagan da, bir ilahiden öğrendiğimiz göre, Ama-Uşumgalanna adıyla Dumuzi'nin yerine geçerek kutsal evlenme törenini yapmış." Bugün töreninin ayrıntılarını anlatan bölüm şöyle:

Sarayda, ülkeyi yöneten, bütün düşman memleketlerinin "bağlanısı" olan evde,
Halkın, karıbaşlıkların toplandığı
"tanrısal" salonunda,
O (kral) "sarayını kraliçesi" (İnana) için
bir kürsü koydu,
Kral tanrı olarak onun ortasında kraliçe
ile, bütün ülkedeki yaşamı gözetmek için,
(Aynı) ilk gününü doğrulamak için,
.....
Yeni yıl'da, yazgı gününde,
Kraliçe için bir yatak kondu.
.....

Kraliçe kutsal kucakta yıkandı,
İdın-Dagan'ın kucagina yıkandı,
Kutsal İnana sabunla sabunlandı,
Güzel Kokulu Sedir Yağı Döküldü Yere.
Kral Dik Başla Kutsal Kucağa Gitti.
Gidiyor başı dik, İnanna'nın kucagina,
Ama-Uşumgalanna onunla yanyor.
Sevgi ile okuyor kutsal kucağı,
O süknunle mirıldanıyor,
"Oh İdın-Dagga sen hakikaten benim
sevdiğimisin."

S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995. Çev: Muazzez İlmiye Çığ, s. 249-50

rahibelerin sunduğu cinsel hizmetin de gene topluluğun ortak iyiliği için yararlı olduğu düşünüldü. Eski Babil döneminde, kralların ve yüksek yöneticilerin kızlarının tanrıça İhtar'ın rahibeleri olarak atandıkları biliniyor. "En" veya "entu" denen bu yüksek rahibeler, erkek yüksek rahiplerin muadilleriydiler ve ayırt edici kıyafetleri, başörtüleri ve asaları olurdu; tapınakta yaşar, ayinleri yönetir ve evlenmezlerdi. Cinsellikle evliliğin otomatik olarak birleştirilmesi, ataerkil ailenin pekişmesi ile ilgili bir şeydir. Sümer'deki "nindingir" rahibelerinin de benzer bir rolü vardı. "En" rahibelerine ilişkin bilgilerin daha çok eski Babil döneminden gelmesine karşılık, "nindingir"lere ilişkin bilgi yeni Babil döneminde Ur ve Girsu'dan gelmektedir; Hammurabi döneminde (MÖ 1792-1750) bu tür rahibelerin tapınak dışında yaşayabildikleri ama onurlarının dikkatle korunduğu biliniyor. Asurologlar, yıllık kutsal birleşme ayininde tanrıçayı cisimleştirilenlerin bu sınıftan kadınlar olduklarını düşünüyorlar. Sümer'deki Uruk kentinde tanrıça İnanna tapımından kaynaklanan ve İnanna ile tanrı Dumuzi'nin (çeşitli kültürlerde Temmuz, Attis, Adonis, Baal, Osiris, vb.) evliliğini temsil eden bu ritüel, yaklaşık 2 bin yıl boyunca bereket tanrıçalarına adanan tapınaklarda devam etti.

ÖRTÜNME: ERKEK EGEMENLİĞİNİN KADIN ÜZERİNDEKİ SİMGESİ

Toplumsal tabakalaşmanın, kent devletleri arasındaki egemenlik mücadelelerinin ve militarizmin gelişmesine tanık olunan bu süreçte, mülkiyetin miras yoluyla babadan oğula geçmesini güvence altına alan ve dolayısıyla kadınların cinselliğinin denetimini erkeklere veren ataerkil aile kurumu, yaşalara geçirilirdi ve devlet güvencesine kavuşturuldu. Bu, kadının statüsünün düşmesi ve bağımlı kılınması anlamına geliyor ve en çarpıcı yansımasını da kadın bedeni üzerindeki ataerkil toplumsal denetimin artmasında ortaya koyuyordu. Ataerkilliğin kurumlaşmasıyla birlikte, kadınların örtünmesi uygu-

laması da özellikle üst sınıf içinde yaygınlaştı. Hangi kadınların peçe kullanabileceği, hangilerinin buna hakkı olmadığı Asur yasasında ayrıntılı olarak belirlenmişti. Kadının sözüm ona «saflığı»nın bu çok gerilere giden simgesi, kadınları cinsel aktivitelere göre sınıflandırmaya ve erkeklere, hangi kadının

alınması gerekiyordu. Asur yasasının örtünmeyi düzenleyen 40. maddesi, sonraki yüzyılda dünyanın pek çok yerinde geçerli olacak bir uygulamayı düzenliyordu. Kadın bedeninin denetimi artık bir devlet meselesiydi! Buna göre, "bey"lerin (mülk sahipleri) karılarının ve kızlarının peçelenmesi zorunluydu; hanımları-

Toplumsal tabakalaşmanın, devletler arasındaki egemenlik mücadelelerinin ve militarizmin gelişmesiyle mülkiyetin miras yoluyla babadan oğula geçmesini güvence altına alan ve dolayısıyla kadınların cinselliğinin denetimini erkeklere veren ataerkil aile kurumlaştı. Bu, kadının statüsünün düşmesi ve kadın bedeni üzerindeki ataerkil toplumsal denetimin artmasına anlamına geliyordu.

na eşlik eden cariyelerle sonradan evlenmiş olan "tapınak fahişeleri" de peçe takmak zorundaydılar. Buna karşılık sıradan fahişelerin ve kölelerin peçe takması yasaktı. Yasaya uymayıp peçe takarlarsa, giysileri üzerlerinden çıkarılıp alınarak, kırbaçlanarak (50 kırbaç) ya da kulakları kesilerek cezalandırılırdı.

Ain Ghasal'dan bir heykel, İÖ 8. yy. Ördün

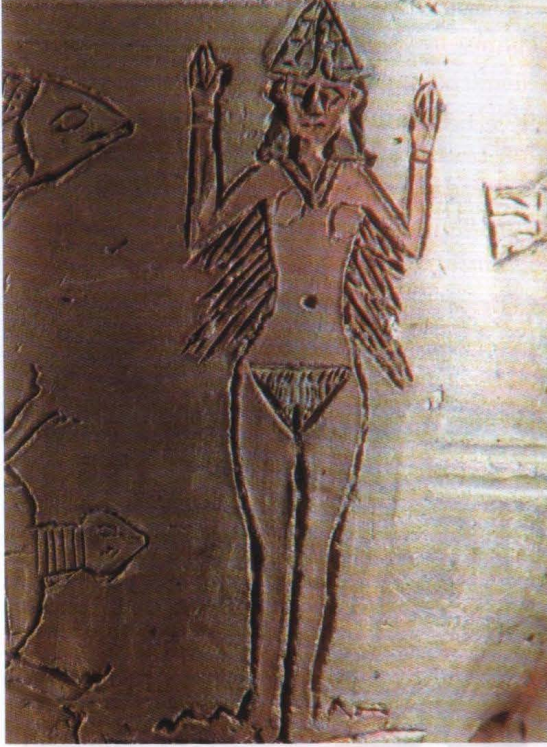
Louvre Müzesi, Paris

Burada başka bir ilginç nokta, benzer bir cezanın erkeklere de uygulanmasıdır. Peçe takmaya hakkı olmayan bir fahişenin peçe taktığının farkına varıp da onu yetkililere bildirmeyen erkeklerin 50 kırbaç cezasına çarptırılacağı ve kral için bir ay boyunca angaryaya zorlanacakları yasada belirtilir. Bu olgu, kadınların "saygın" olan ve olmayan olarak bölünmesinin ataerkil düzenin yürütülmesi açısından ne kadar önemli olduğunu ve bir kamu hukuku meselesi olarak ele alındığını göstermektedir. Bu anlayış binlerce yıl sonra eski TCK'nın, kadına tecavüz gibi kadın bedeninin bütünlüğünün ihlal edilmesini içeren suçları kadın-bireye değil, aileye ve topluma karşı işlenmiş sayan yaklaşımında yankılanmıştır. Peçe yalnızca yüksek sınıfla özgü olarak kalıyıp, herkesin (bütün erkeklerin) kullanımına açık kadınlarla yalnızca tek bir erkeğin kullanımına açık ve onun koruması altında olan "saygın"

bir erkeğin koruması altında olması gerektiğini, hangisinin ise "kölalayav" olduğunu göstermeye yarıyordu. Ataerkil mülkiyet ve aile pekiştikçe, mülk sahibi sınıfa mensup kadınların denetlenmesi önem kazanıyor ve kadının bekareti değerli bir parasal varlık haline geldiği için bekaretin korunmasına yönelik sıkı önlemler

kadınları birbirlerinden ayırmaya olanak verir; bu bölünme ayrıca, kadınların sınıfsal hiyerarşi içindeki yerlerinin onları koruyan erkeğin konumuna ve kendi cinsel faaliyetleriyle bağlı olduğunu gösterir.

YÜZYILLARI VE DİNLERİ AŞAN BİR KÜLTÜREL PRATİK

Günümüzde İslam'ın farzıymış gibi sunularak yaygınlaşan örtünmenin ve peçe olgusunun, tektanrılı dinlerin ortaya çıkmasından çok önceye tarihlenen böyle bir geçmişi vardır. Ve bu geçmişin arkeolojisi, örtünmenin kadınlar açısından anlamını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Tektanrılı din(ler) tarafından da kadının

denetlenmesinin simgesi olarak devralınan bu uygulama, İslamiyet'ten çok önce Yahudilerde, Yunanlılarda ve Bizans'ta, yani tüm doğu Akdeniz uygarlığında özellikle mülk sahibi sınıflar arasında yaygındır. Bizans'ta, mimariye de yansıyan cinsiyetlerin birbirinden tecrit edilmesi, harem-lerin haremağaları tarafından korun-

zanslılarda ve doğu Hristiyanlarında karşılaştılır. Bugün örtünmenin daha karmaşık bir toplumsal olgu haline gelmesi ve İslamiyet'in egemen olduğu toplumlarda Batı etkisinden uzak, otantik bir kimlik adına yaygınlaşması ilginçtir. Kuran'da yer yer örtünmeden söz edilse de peygamber ailesinin kadınları dışında zorunlu kılınmadığı halde, günümüzde bir zorunluluk gibi algılanmasını değerlendirirken kültürel adetlerin gücünü hesaba katmak gerekir.

Antropolog G. Tillion, tektanrılı dinlerin taraf olduğu bir adeti inceleyen, onu daima kültürün bütünü içinde değerlendirmek gerektiğini vurgulayarak dinin kendisinden önceki bir adeti benimsediği durumlarda uygulamanın şaşmaz bir biçimde söz konusu âdeti yasaya dönüştürdüğünü, din adete karşı çıktığında ise, din kurallarının çiğnenmesinin çok daha yaygın olduğunu gözlemler. Nitekim örtünme ve kadın bedeninin toplumsal denetimi gibi geçmiş tektanrılı dinlerden çok önceye giden uygulamalar din tarafından devralındıktan sonra daha da pekişti. Mezopotamya, daha sonra İran, Helen, Hristiyan ve nihayet İslam kültürlerinin tümü, yörenin ataerkil geleneğinin biçimlenmesinde rol oynadılar. Bu kültürler arasındaki alışveriş, kadınları tümüyle biyolojik, üreme işleviyle sınırlı varlıklara indirgeyen düşüncelerin yaygınlaşmasına hizmet etti. Bir zamanlar Anatanrıçanın yaratma gücünün simgesi olan özgür kadın cinselliği erkeklerin, öncelikle babanın, sonra da kocanın malı olarak belirlendi ve kadının cinsel "saflığı" (bekâreti) bir ekonomik değere dönüştü: gene bir zamanlar, tanrıçanın kutsal rahibelerini sıradan kadınlardan ayırmanın işareti olan başörtüsü de, kadın bedeni üzerindeki ataerkil denetimin işareti haline geldi.

KAYNAKLAR

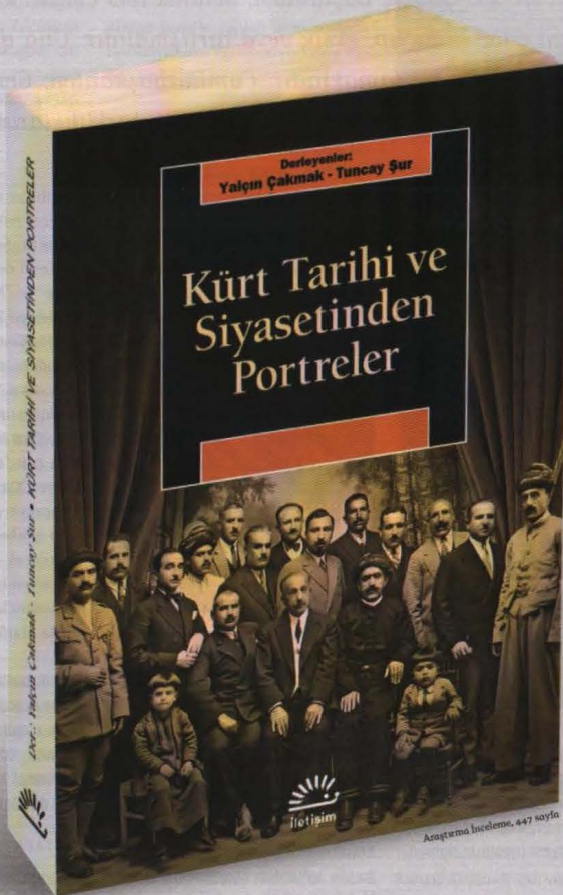
- Fatmagül Berktaş, *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Meis, 2000, 2. basım.
G.R. Driver, J.C. Miles, *The Assyrian Laws*, Clarendon Press, 1935.
Mircea Eliade, *Kutsal ve Dini*, Gece Yay., 1991, *Mircea Eliade, Traité d'histoire des religions*, Payot, 1976.
Jack Goody, *The Oriental The Ancient and the Primitive*, Cambridge University Press,

1990.
Edwin O. James, *The Cult of the Mother Goddess. Archaeological and Documentary Study*, Thames and Hudson, 1959.
Edwin O. James, *Myth and Ritual in Ancient Near East*, Thames and Hudson, 1958.
Samuel Noah Kramer, *The Sacred Marriage Rite: Aspects of Faith, Myth and Ritual in Ancient Sumer*, Bloomington, 1969.
Samuel Noah Kramer, *Tarih Sömer'den Başlar*,

- Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
Çev: Muazzez İlmiye Çığ
Samuel Noah Kramer, *Sumerian Mythology: A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium*, Harper and Bros, 1961.
Samuel Noah Kramer, *The Sumerians*, University of Chicago Press, 1953.
Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, 1986.

Tarihyazımına yeni bir soluk

Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak'ın titizlikle derlediği *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* hatırlamanın, aktarmanın, anlatmanın iştahlı politik savunusuyla giden bir biyografya çalışması. Portreler üzerinden tarihe yeniden bakmayı, bakmakla kalmayıp Kürtlerin entelektüel ve siyasi tarihlerini, çeşitliliğe hanel getirmeyen bir bütünlük üzerinden okumayı isteyenler için eşsiz bir başlangıç noktası. Tarihyazımına yeni bir soluk.

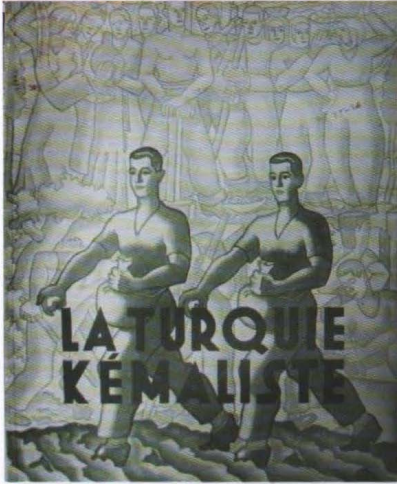

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK

MUSTAFA'DAN KAMÂL'A ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ

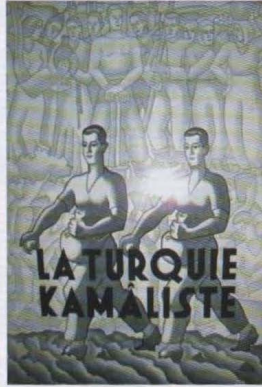
MEHMET Ö. ALKAN

Atatürk'e dair, özellikle erken döneme ait bilgiler konusundaki çelişkiler ve eksiklikler günümüzde de devam etmektedir. Doğum tarihi, Ali Rıza Bey'in kimliği, ölüm tarihi, Mahalle Mektebi'ne ve Şemsî Efendi Mektebi'ne başlaması, ayrılması, annesinin ikinci kez evliliği, idadiye başlaması, Selanik'teki evi vb. konularda tarih ve bilgiler hâlâ tatmin edici olmayıp, eksik veya tartışmalıdır. Ona dair daha net bilgiler 1899 yılından itibaren başlamaktadır. Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, TBMM dâhil birçok resmi web sitesinde tarih farklılıklarına rastlamak kimseyi şaşırtmamalıdır.

Türkiye'yi dışarıda tanıtmayı amaçlayan *La Turquie Kemalist de La Turquie Kamâlist* olur.

Bu yazımızda da Mustafa ve Kemal isimleri üzerinde bildiklerimizin neler olduğu üzerinde durmak istiyoruz.' Sonraki yazımızda da ATATÜRK soyadının hikâyesi üzerinde duracağız.

**ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ:
MUSTAFA KEMAL
(KAMÂL) ATATÜRK**

Atatürk'ün bütün isimlerinin, Mustafa'nın, Kemal'in, Atatürk'ün ve nihayet Kamâl'in ayrı ayrı pek dokunulmamış hikâyeleri var. İlginçtir, Atatürk, ailesinin kendisine koyduğu ilk isminden vazgeçmiş, sonraki bütün isimlerini kendi kendine koymuştur. "Mustafa" isminin yanına önce "Kemal" ismini ekleyecek, rüştiyeden itibaren "Mustafa Kemal"

olacaktır. Sonra "Mustafa" kısalır ve "m" (eski deyişle "mim") harfine dönüşür ve "M[im]l. Kemal" olur. Rütbe aldıkça "M. Kemal Bey" ve sonra da "M. Kemal Paşa" olacaktır. Mili Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa, Gazi unvanını aldıktan sonra da –ki bu unvanı sevdiği anlaşıyor– artık "Gazi Mustafa Kemal Paşa" veya daha çok "Gazi M. Kemal Paşa" ve nihayet "Gazi Paşa" olarak yazılacak, anılacaktır. Sonunda 1934 yılında Latin alfabesi ile "M" harfinden bile vazgeçecek, Mustafa ismini tamamen ve resmen bırakacaktır. Yalnızca Kemal ismini kabul edecek, soyadı olarak da Atatürk'ü seçecektir.

Üstelik birkaç ay sonra Kemal adını da bırakacak, "Kamâl" adını alacak buna uygun olarak yeni bir nüfus cüzdanı çıkarılacaktır. Öldüğünde adı Kemal değil, Kamâl'dir. Bu yazı biraz da "Kamâl" isminin hikâyesidir.'

MUSTAFA İSMİNİN GELİŞİ:

"Kardeşinin hatırasını yaşatmak için..."

Bilindiği gibi Atatürk'ün asıl ve resmi kayıtlara geçen ismi Mustafa'dır.

Mustafa Arapça "istifa edilmiş, seçilmiş" seçkin demek.³ Mustafa ismi dini bir kutsiyet de içeriyor, zira aynı zamanda İslam Peygamberi Muhammed'in de ismi ve bu nedenle Muhammed Mustafa şeklinde zikrediliyor. Bu ismin kendisine neden verildiğine dair, Atatürk'ün ölümünden çok sonra kız kardeşi Makbule Atadan'ın, Enver Behnan Şapolyo'ya yaptığı şu açıklama ile yetinmek zorundayız:

"Ağabeyime ad koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam, bunların hiçbirini beğenmeyerek, ağabeyimin adını (Mustafa) koymuş... Bunun sebebi de, babam küçükken kardeşi Mustafa'nın salınacağını salarken onu düşürüp ölümüne sebep olmuş. Kardeşinin hatırasını yaşatmak için ağabeyime Mustafa adını koymuşlar."⁴

Aslında Atatürk, ailesinin kendisine koyduğu "Mustafa" isimden hoşnut olmadığını yıllar sonra şöyle ifade etmiştir:

"... Ben kendi adımdan hiç memnun değilim. Böyle koymuşlar, Bir gün, erkek çocuk doğuran bir hanım, çocuğuna Mustafa Kemal adını koymak istemiş. Bu konuda benim onay vermemi istediler. Kendilerine benim bu adı hiç sevmediğimi, fakat ana hakkına karışamayacağımı, diledikleri adı koymakta özgür oldukları cevabını gönderdim."⁵

KEMAL'İN GELİŞİ:

Hocanın ismi Mustafa idi.

Bir gün bana dedi ki:

Atatürk, "Kemal" ismini Selanik Askeri Rüştiyesi'nde okuduğu sırada almıştı. Aslında Atatürk ile ilgili Askeri Rüştiye dönemine dair bilgilerimiz çok az. Hatta okula girdiği tarihi bilmediğimiz gibi, mezuniyet tarihi bile tartışmalıdır.⁶

Türkiye'de Atatürk'e dair hemen herkesin bildiği, ezberlediği ilk olay "Kemal" isminin verilisi hikâyesi olsa gerek. Bilindiği gibi bu isim kendisine Selanik Askeri Rüştiyesi'nde okurken

matematik öğretmeni tarafından verilmıştır.⁷ Atatürk, çocukluğuna ve özel hayatına dair anılarına ilk kez "Gazi Mustafa Kemal Paşa" adıyla 10 Ocak 1922/1338 tarihli *Vakit* gazetesi-ne, Ahmet Emin [Yalman] Bey'e verdiği uzun röportajda değinmiştir. Bu röportaj çok önemlidir. Zira ilk kez özel hayatına dair bilgilerin yer aldığı bu mülakat, bu tarihten sonra yazılan bütün Atatürk biyografilerinde onun çocukluğuna dair anlatımların temel malzemesini oluşturmuştur.⁸ Bu söyleşide ilk kez Mustafa'ya eklenen "Kemal" isminin hikâyesini de anlatmış ve bu anı hemen bir efsane-ye dönüşmekte gecikmemiştir.

Ahmet Emin'le yaptığı uzun söyleşinin konumuzu ilgilendiren kısmı aynen şöyledir:

"... Rüştiyede en çok riyaziyeye merak sardım. Az zamanda bize bu dersi veren hoca kadar, belki de daha ziyade malumat sahibi oldum. Dersler fevkinde meselelerle iştigal ediyordum. Tahriri sualler yazıyordum. Riyaziye muallimi de tahriren cevap veriyordu.

(Mustafa Kemal) İsminin Menşei

Hocanın ismi Mustafa idi. Bir gün bana dedi ki:

'Oğlum, senin de ismin Mustafa benim de... Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı. Bundan sonra adın (Mustafa Kemal) olsun...'

O zamandan beri ismim; filhakika (Mustafa Kemal) kaldı."⁹

Bu hikâye izleyen yıllarda Mustafa Kemal ile ilgili yazılan biyografilerin istisnasız hepsinde yer alacaktır. O dönemde yazılan *Türkün Altın Kitabı* Gazinin Hayatı ve Büyük Halaskarımızın Hakkında Münvevverlerimizin ve Meşahirlerimizin İntibaat ve Mülâhazatı¹⁰ veya 1925-1926 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*¹¹. Tarih IV *Türkiye Cumhuriyeti*¹² veya Makbule Atadan'ın anılarında aynı eksende ancak ilavelerle anlatılacaktır.¹³ Ayrıca bu anı, daha sonraki hemen bütün kitaplarda yer alacaktır.¹⁴ Ancak Atatürk anısını an-

latırken açık bir şekilde öğretmeni ile aynı ismi taşıdığı için Kemal isminin ilave edilmiş olduğunu anlatmasına rağmen, bu hatıra bazı kaynaklara Kemal isminin "arkadaşları" ile karıştırılmaması için verildiği şekline dönüşmüştür.¹⁵

Yukarıda zikrettiğimiz röportajın yapılmasından yaklaşık bir yıl sonra

Bir gün önce "Kamâl" yok.

Bir gün sonra, "Önderimiz Kamâl Atatürk"

ULUS, 5 Şubat 1935.

mal ismini aldığı Askeri Rüştiye'den sonra, Manastır'da, idadi sırasında tanıştığı birçok anı tarafından teyit edilmektedir.⁷

BİR SORUN: İSİM NASIL RESMİLEŞTİ?

Yukarıda değindiğimiz anıda benim aklıma kurcalayan tek bir belirsizlik var. Elbette Atatürk'ün öğretmeni ile arasında böylesi bir konuşma geçmiş ve öğretmeni de ona "Kemal" ismini vermiş ve adı Mustafa Kemal olmuş olabilir. Zaten Rüştiye'deki imtihanlarından aldığı notları gösteren çizelgelerde ismi "Mustafa Kemal" olarak geçmektedir. Ama sorun bu isim değişikliğinin nasıl resmileştiğinin belirsiz olması. Bir başka deyişle bu değişiklik nüfus siciline nasıl işlendi? Sorusunun cevabı yok.

Birlikte Askeri Rüştiye döneminde isminin "Mustafa Kemal" olarak yazıldığına dair not çizelgesi de var. Bu değişiklik okul kayıtlarında yapılmış ve böylelikle resmileşmiş olabilir mi? Bunun hukuki olarak olma olasılığı nedir? Bunun üzerinde durmak gerek. Bu, açıklanmaya ihtiyaç gösteren bir muamma olarak karşımızda duruyor. Buna ailesi önyak olmuş olabilir. Bir başka olasılık isim değişikliğinin annesinin yeniden evlenmesi ile ilgisinin olmasıdır.

MUSTAFA'NIN "MİM" OLMASI

Sonuçta Askeri Rüştiye'den itibaren Mustafa Kemal ismi kayıtlara geçmiş durumdadır.⁸ İdadi döneminde de elimizde olan sınırlı sayıdaki belgede de Mustafa Kemal ismi geçmektedir.⁹

"Ağabeyime ad koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam, bunların hiçbirini beğenmeyerek, ağabeyimin adını (Mustafa) koymuş... Bunun sebebi de, babam küçükken kardeşi Mustafa'nın salınacağını sallarken onu düşürüp ölümüne sebep olmuş. Kardeşinin hatırasını yaşatmak için ağabeyime Mustafa adını koymuşlar."

İlk nüfus kâğıdı.

Ulusa, 22 Sonkâmun
1935

muhtemelen 1922 sonu, 1923 başında Mustafa Kemal hakkında ilk kez bir kitapçık yayınlanır. *Büyük Halaalkarımız Mustafa Kemal Paşa Çocukluğunu-Gençliği-Siyasi-Askeri Hayatı* adlı bu kitapçıkta, yine ilk kez Kemal isminin menşei olarak "hürriyet şehidi" "Namık Kemal" ismi zikredilir. Hâlbuki Mustafa Kemal, Ahmet Emin'e verdiği mülakatta böyle bir imada bile bulunmamıştır. Bununla birlikte, yine bu tarihten sonra, Kemal isminin "hürriyet şehidi" Namık Kemal'den geldiğine dair kimse kuşku duymayacaktır.¹⁰

Aslında Namık Kemal'e atfen Kemal isminin alındığı anlatımının doğruluğu biraz zor görünüyor. Zira o zamanlar siyasal muhalefetin efsane ismi Namık Kemal nedeniyle, "Kemal" dönemin sakıncalı adlarından biri olarak düşünülebilir. Ayrıca Atatürk'ün Namık Kemal ismiyle, kendisinin Ke-

Nüfus tahriri ile ilgili ilk düzenleme Atatürk'ün doğum yılı olarak kabul edilen 1881'de yayınlanmıştır. Doğayısıyla Atatürk bu düzenlemenin dışında değildir. Zira Şura-yı Devlet Mazbatası sonrasında 2 Eylül 1881 (8 Şevval 1298/21 Ağustos 1297 tarihli¹¹) Sicil-i Nüfus Nizamnamesi yayınlanmıştır.¹² Nüfus tahririnin başlıca amacı Osmanlı coğrafyasında sağlıklı nüfus sayımı ve buna bağlı askere alma çalışmalarıdır. Nizamname herkesin nüfus siciline kaydını zorunlu kılmıştır. İlk maddede ne tür bilgilerin nüfus siciline yazılacağı belirtilmiştir.¹³

Atatürk, bu olayın geçtiği tarihte 13-14 yaşında ve nüfus siciline kendi isteğiyle değiştirebilecek rüşte erişmiş değil. Aynı şekilde öğretmenin istegine bağlı bir nüfus tashihi de mümkün değildir. Zaten Atatürk, nüfus tahririne de bu olaydan birkaç sene önce yazılmış olmalı. Bununla

Örneğin idadi 3. sınıf için (Manastır'da Kâin Mekteb-i İdadi Şahane - Üçüncü Sene Şakırdan) için düzenlenen cetvelde 2. sırada "Mustafa Kemal Selanik" adı okunmaktadır.¹⁴

Aynı şekilde 13 Mart 1899 tarihinde Harp Okulu'na kayıt olduğunda okulun kütüğüne yazılan künjede de adı "Mustafa Kemal Efendi Selanik" olarak geçmektedir.¹⁵

Atatürk'ün Kemal ismini Mustafa isminden daha fazla benimsediği hemen anlaşılmaktadır. Örneğin Atatürk'ün o dönemde yayınladığı üç çeviri kitabı vardır. *Takımın Muharebe Talimi*,¹⁶ *Cumali Ordugâhi Süvârî*,¹⁷ *Bölük Alay, Liva Talim ve Manevraları ve Bölüğün Muharebe Talimi*¹⁸ adlı bu çeviri kitaplarında imza ve isim olarak "Mlîm.] Kemal" adını tercih etmiştir. Aynı şekilde *de Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal*¹⁹

adlı telif eserinde de "Mlmlj Kemal" adını görüyoruz. Mustafa Osmanlıca alfabe de "m" olarak değil "mim" olarak okunduğu için "Mim'e dönüş-müştür.

İKİ AYRI NÜFUS KÂĞIDI VE MUSTAFA'NIN GİDİŞİ

Nedense pek üzerinde durulmaz, görebildiğim kadarıyla Atatürk'ün numaraları birbirini izleyen yeni harfli iki farklı nüfus cüzdanı vardır ve bildiğim kadarıyla bunlardan biri Anıtkabir'de, diğeri Savarona'da sergilenmektedir. İlki 51 sıra numaralı ve "No. 993.814.B" seri numaralıdır. İkincisi aynı 51 sıra numaralı ve fakat "No. 993.815.B" seri numaralıdır. İlk nüfus cüzdanı 1934'te verilmiş ve isim hanesinde "Kemal" yazarken, diğeri ise 1935'te verilmiş ve isim hane-

lik dikkatı çeken şey Soyadı Kanunu ile aldığı yeni nüfus kâğıdında ailesinin verdiği "Mustafa" isminin olmamasıdır. Zaten uzun zamandır, neredeyse Kemal ismini aldığından beri, Milli Mücadele dönemi hariç, "Mustafa" adını Osmanlıca "Mim" veya Latin harfiyle "M" şeklinde kısaltma olarak yazmaktadır. Artık bu ismi kendi rızasıyla bıraktığı ve yalnızca Kemal Atatürk ismini kullanacağı anlaşılmaktadır.³

Atatürk'ün tercih ettiği isim, imzalamak durumunda olduğu hukuki mevzuat üzerinden de izlenebilmektedir. Örneğin benim yaptığım araştırmaya göre soyadı almadan evvel imza attığı, ismini yazdığı son iki kararname 1 Teşrin-i Evvel 1934 tarihini taşımaktadır⁴ ve altındaki imzası "Reisicümhur Gazi M. Kemal" şeklindedir. Bu

ilan toplantıda da "ulusa arzolanacak beyanname" * üzerinde çalışmışlardır. O ana kadar gazetelere "Önder Atatürk"⁵ şeklinde yansıyan isim, ertesi gün herkesi şaşırtacak şekilde değişecektir. Seçimlerle ilgili üçüncü tebliğ 3 Şubat'ta yayınlanmıştır. Tebliğ aynen şöyledir:

993814 seri numaralı Kemal isimli birinci nüfus cüzdanı.

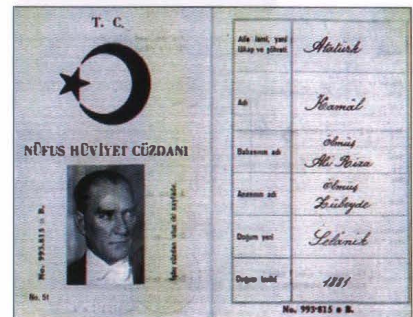
Kemal ismi resmen Kamâl olmuş, bu nedenle Atatürk'e hemen ikinci bir nüfus cüzdanı çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak bütün resmi Kemal'lerin de Kamâl olması gerekmiştir. Örneğin o dönemde ilk sayısı 1934'te çıkan ve Fransızca yayınlanmakta olan La Turquie Kemaliste yani "Kemalist Türkiye" dergisinin adı 7. sayısından itibaren La Turquie Kamaliste olarak değiştirilmiştir.

sinde "Kamâl" yazmaktadır. İlki ıslak damgalı, ikincisi soğuk damgalıdır. Her ikisinde de aynı fotoğraf vardır. Her ikisinde de doğum yılı "1881" olarak görülür. İkincisinde "Kamâl" gibi "Selânik" de şapkalı "a" ile yazılmıştır. Atatürk'ün No.993.815.B kayıtlı ve "Kamâl" yazan nüfus cüzdanı Anıtkabir'de Atatürk'ün özel eşyalarının saklandığı müzenin birinci bölümünde 4 numarada sergilenmektedir.⁶

tarihten sonra imzasının bulunduğu ilk hukuki düzenleme "Soy Adı Nizamnamesinin Mer'iyete Konulması Hakkında Kararname" adını taşımaktadır ki⁷ artık yeni tercih ettiği ismini kullanmaktadır: "Reisicümhur K. Atatürk".

"KEMAL"IN GİDİŞİ, "KAMÂL"IN GELİŞİ VE BASINDAKİ ŞAŞKINLIK

1935 seçimleri iki derecelidir. Birinci seçmenler ikinci seçmenleri seçmiş, sıra ikinci seçmenlerin milletvekillerini, o dönemki deyişle "saylav"ları seçmesine gelmiştir. Adayların belirlenmesi için Atatürk'ün başkanlığında Dolmabahçe Sarayı'nda "Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Reislik Divanı toplanmıştır. Ardından Fırka ve Hükümet ile yapılan istişareler⁸ sonucunda 2/3 Şubat günleri⁹ yapı-

"Tebliğ:

ı-Kamâl Atatürk 3 Şubatta dahi yeni seçim müzakerelerine devam etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkasının saylav namzetleri tespit olunmuştur. Namzetlerin adları ve Kamâl Atatürk'ün seçim için ulusa beyanamesi 4 Şubatta ajansa ve yerlerine

993815 seri numaralı Kamâl isimli ikinci nüfus cüzdanı.

Soyadı Kanunu sonrasında Atatürk için hazırlanan nüfus kâğıdının fotoğrafı ilk kez *Ulus* gazetesinde 22 Sonkanun [Ocak] 1935'te yayınlanmış ve altına şu cümle yazılmıştır: "Kurultay'ın, Reisicümhurumuz Atatürk'e, bu soyadını vermesi üzerine değiştirilen hüviyet cüzdanının dün aldığımız bir fotoğrafını da okurlarımıza sunuyoruz."¹⁰

Sagda, reisicumhurun ulusa beyannamesi altındaki imza.

Cumhuriyet - 1935-4

bildirilecek ve 5 Şubatta bütün yurda ilan edilmiş bulunacaktır..."⁷

Dikkat edileceği üzere birinci maddenin girişinde "Kamâl" ismi yazılmıştır. Aynı tarihte, tebliğde değinilen, Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatına ve ikinci seçmenlere yönelik bildirisi de yayınlanmış ve bildirinin altında da yine "Kemal" değil, "Kamâl Atatürk" imzası yer almıştır.⁸

Bu tür bildiriler resmi belge niteliğinde Anadolu Ajansı'na ve oradan gazetelere gönderildiği için virgüllüne, hatta varsa harf hatalarına dokunmadan olduğu gibi yayınlanırdı. Bu kez de öyle olmuştu. Atatürk'ün adı ajansa geldiği şekliyle, "Kamâl" olarak yazılmıştı. Yazılmasına yazılmıştı ancak, anlaşılan o ki, birçok gazete bunun bir yazım yanlışlığı olup olmadığını Anadolu Ajansı'ndan sormuştu. Bazılarının da bir yanlışlık olup olmadığını öğrenmek için Dolmabahçe'de bir yetkililiye ulaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Eğer bu yazım doğruysa, bu değişiklik neden yapılmıştır?

Ertesi gün, "Önderimiz Kamâl Atatürk'ün Ulus'a Seçim Beyannamesi" sekiz sütuna manşet olarak ve

tam sayfa gazetelerde yer almıştı. Altında "Kamâl Atatürk" imzası okunmaktaydı.⁹ "Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatına ve İkinci Seçmenlere Beyannamesi" de "Kamâl Atatürk" olarak imzalanmıştı.¹⁰

ATATÜRK'ÜN ÖZ ADI: KAMÂL

Bu konu devletin resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı tarafından da araştırılmıştı. Sonunda Kemal'deki harf değişikliğinin gerekçesi resmi bir açıklama ile kamuoyuna duyuruldu. Pek merak uyandıran bu değişiklik için Anadolu Ajansı'ndan gazetelere aynen şu açıklama gönderilmişti:

"Bugünkü tebliğde Önder Atatürk'ün öz adının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebep ve temeli anlaşıldı.

İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı bir arapça kelime olmadığı gibi, arapça kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir.

Atatürk'ün muhafaza edilen öz adı, türkçe "ordu ve kale" manasına olan "Kamâl"dır. Son (â) üstünde tahlif işareti (İ) i yumuşattığı için telâffuz hemen hemen arapça "Kemal" telâffuzuna yaklaşıyor. Benzeyiş bundan ibaretir. (A.A.)"¹¹

Gerçekten de Kemal ismi Arapçadan gelmektedir. Kemal Arapça "olguluk, yetkinlik, tamlik, eksiksizlik, en yüksek değer, mükemmellik, baha, değer" anlamlarına geliyor.¹² Resmi açıklamada, "Kamâl'in Türkçe bir sözcük olduğu vurgulanarak, anlamının "ordu ve kale" olduğu vurgulanmıştır. Oysa bu kelime sözlüklerde hâlâ bulunmaz.

KEMALİZM'DEN KAMALİZM'E

La Turquie Kemaliste'ten, La Turquie Kâmaliste'e

Kemal ismi resmen Kamâl olmuş bu nedenle Atatürk'e hemen ikinci bir nüfus cüzdanı çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak bütün resmi Kemal'lerin de Kamâl olması gerekmektedir. Örneğin o dönemde ilk sayısı 1934'te çıkan

ve Fransızca yayınlanmakta olan *La Turquie Kemaliste* yani "Kemalist Türkiye" adlı derginin adı 7. sayısından itibaren *La Turquie Kâmaliste* olarak değiştirilmiştir.¹³ Atatürk'ün değişen adı CHP'nin resmi yayınlarında da yansıtılacaktır. 9 Mayıs 1935 tarihinde toplanan, Atatürk'ün katıldığı son CHP kurultayında yalnızca parti'nin adı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Cumhuriyet Halk Partisi'ne değişmiyor, genel başkanın adı siyasal belgelerde "Kamâl" olarak yazılıyordu. Örneğin kurultayı açış konuşması *CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Genel Başkan Kamâl Atatürk'ün Söyleyi başlığı ile* yayınlanmıştı. Ayrıca CHP programının giriş bölümünde de "Kemalizm İlkeleri" "Kamalizm İlkeleri" olarak değişmiş, CHP Nizamnamesi 2. maddesi: "Partinin daimi Umumi Reisi onu kuran Kamâl Atatürk'tür" şeklinde yazılmıştır.

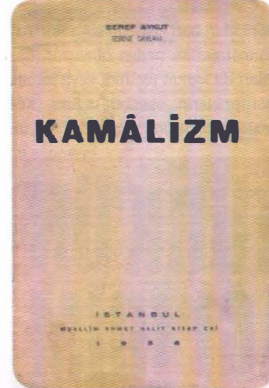
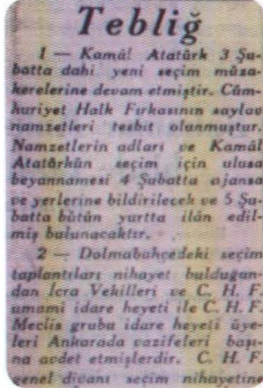
Tam bu sıralarda Tekin Alp *Kemalizm* adlı kitabını yayınlamıştır. Anlaşılan o ki kapağı erken basıldığı için dış kapakta "Kemalizm" yazsa da kapak içinde Atatürk resminde "Kamâl Atatürk" yazmaktadır.¹⁴ İsim değişiminin ardından Edirne sayı (milletvekili) Şeref Aykut, *Kamalizm* adıyla bir kitap yayınlamış ve Kamalizmi, "yaşamak dini" olarak yorumlamıştı.¹⁵

O dönemde yayınlanan yabancı kitaplar da "Kamâl'deki bu tek harfli değişim konusunda hassas davranmışlardı. Örneğin August Ritter Von Kral; *Das land Kamâl Atatürks: der werdegang der modernen Türkei*¹⁶ ve aynı kitabın 1938'de yayınlanan İngilizcesi¹⁷ ve Fransızcası¹⁸, Herbert Melzig; *Kamal Atatürk: untergang und aufstieg der Türkei*¹⁹, General Sherrill; *Trois hommes (Kamal - Roosevelt - Mussolini)*²⁰, Dagobert Von Mikusch; *Kamal Atatürk (Gazi Mustafa Kemal)*²¹ ve aynı şekilde Thomas K. Ford, "Kemalist Turkey" in Dictatorship in the Modern World²² bunlar arasında sayılabilir.

DİLDE SADELEŞME, TÜRKLEŞTİRME VE İCATLAR

Aslında isim konusundaki bu değişimin dilde sadeleşme ile ilgisi ol-

duğu açıktır. Zira tam isim değişikliğinin olduğu sıralarda Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında dil konusunda toplantılar yapılmaktadır. Bilindiği gibi Türk Dil Kurumu, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adıyla milli kimliğin inşasının bir parçası olarak Atatürk'ün emriyle 12 Temmuz 1932'de kurulur. Amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" şeklinde ifade edilmiştir. Özellikle 2. Kurultay yeni sözcüklerin arayışı açısından bir dönüm noktasıdır, özleştirme veya tasfiye hızlan-

Kamâl'in ilk görüldüğü.

Zaman gazetesi,
4 Şubat 1935.

Şeref Aykut'un
Kamalizm
kitabı.

Anadolu Ajansı: "İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı bir arapça kelime olmadığı gibi, arapça kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir. Atatürk'ün muhafaza edilen öz adı, türkçe 'ordu ve kale' manasına olan 'Kamâl'dır. Son (â) üstünde tahfiş işareti (l) i yumuşattığı için telâffuz hemen hemen arapça 'Kemal' telâffuzuna yaklaşıp. Benzeyiş bundan ibarettir."

mış, yeni yeni sözcükler icat edilmiştir "Kemal"ın "Kamâl"a dönüşmesinin de bu heyecanlı ve harareti ortamdaki kazalardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

1936'daki 3. Kurultay sonrasında tasfiyenin biraz yavaşladığı görülse de özellikle şehir ve yer isimleri konusundaki ad değişiklikleri gülümsetici açıklamalarla bundan nasibini alacaktır.⁵¹ 3. Dil Kurultayı Güneş Dil Teorisi'nin tartışmaya açıldığı önemli bir kurultaydır. Hazırlanan kitap şu cümlelerle başlar "Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Türk Dil Kurumunu kuran ve koruyan ulu Önder KAMÂL ATATÜRK'ÜN yüksek patronajı altında ve kendi yüce huzurlarıyla Dolmabahçe Sarayında 24 Ağustos 1936 Pazartesi günü saat 14 te açılmış, 31 Ağustos 1936 pazartesi günü akşamı kapanmıştır." (s.III)

Bazıları kısa süreli, bazıları günümüzde kullanılmakta olan yeni kelimeler o dönemde ortaya çıkmıştı. Milletvekiline "saylav", meclise "kamutay", belediye "uray", vekâlete "bakanlık", iktisada "öko-

nomi" (sonra ekonomi) karşılığı kullanıldı.

Geoffrey Lewis "...Kemal Atatürk'ün adı da aslında 'Kamâl'dı, Türkçe 'kale' demekti! 'Üçüncü Türk Dil Kurultayı' kitabının bir buçuk sayfalık 'başlangıç' yazısında altı defa 'Ulu önder Kamâl Atatürk' deniliyordu diye belirten haklıdır."⁵⁴

UYDURMALAR VE YORUMLAR

Aslında Kamâl ismine geçiş, o dönemde de sonrasında da pek işlenmemiş, görmezden gelinmiş⁵⁵ ve sorgulanmamıştır.⁵⁶ Bu konu bazen dikkat çekmekle birlikte getirilen açıklamalar hayli ilginçtir. Kamâl'i, "kamunun malı olan, kamu adına görevli olan demektir"⁵⁷ şeklinde açıklayanlara, "kırmızı şaman" veya Arnavutçada "kırmızılağa sahip" anlamına geldiği şeklinde etimoloji yapanlara⁵⁸ veya "Türkçedeki ses uyumuna uydurmak için adını Kamâl olarak kullandığı" şeklinde açıklama getirenlere rastlamak olanaklıdır.⁵⁹

Kamâl'in ilk açıklaması.

Zaman gazetesi,
5 Şubat 1935.

Bu ismin nüfus memurunun hatası olduğu şeklinde yorumlayanlara, aslında böyle bir şey olmadığını inanırlara. Atatürk için sahte nüfus kâğıdı hazırlandığını⁶⁰ düşünenlere de rastlamak olanaklıdır. Komplot teorileri de eksik olmamıştır. Hatta kanunla geçen "Kemal öz adlı" yani birinci isimli demek olan ifadeyi

sonradan bazı kişilerin soyadını "öz" zannetmesine neden olmuştur. Bazıları da kanun metnini veya meclis görüşmelerini okurken, adının "Kemalöz" olduğunu zannedip büyük

keşif yaptıklarını ve resmi tarihin bu gerçeği bilmemizi engellediğini söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.⁶¹ Kamâl ismi konusunda en sert eleştirilerden biri Rıza Nur'dan gelmiştir.⁶²

Lord Kinross "Daha önce hiçbir Türk devlet başkanının yapmadığı bir şekilde Türk olmaktan duyduğu gururu açıklayan bir soyadı aldı: Atatürk. Bundan sonra Mustafa adını da büsbütün bırakarak, imzasını Kemal Atatürk diye atacaktı." diye yazar ve değişime farklı bir yorum getirir.⁶³ Mahmut Goloğlu ise küçük bir de hata yapar ve Soyadı Kanunu ile önce "Kamâl", sonra "Kemal" adının verildiğini yazar.⁶⁴ Bazı yazılarda da kuşkuyu giderecek şekilde sonuca varılamamıştır.⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, Mete Tunçay ve Şerafettin Türan gibi araştırmacılar isabetli olarak dil devriminin veya dilde sadeleşme hareketlerinin bir parçası olarak görür.⁶⁶ İsim değişikliği dilde sadeleşme ve Arapça kökenli kelimelere yönelik alerjisiyle de açıklayanlar vardır.⁶⁷

"PSİKOBIYOGRAFİK" AÇIKLAMA

Atatürk'ü, liderliğini ve yaptıklarını Freudcu bir şekilde açıklayan Vamık Volkan, Kemal'in Kamâl olmasını da şu şekilde açıklamaktadır:

"Neden yeni Türkiye'nin kurucusu ve lideri böyle küçük ve belki de garip görünen semboller için kafa yormuştu? Çünkü bu semboller hem kendinin hem de yeni Türkiye'nin arındırma sürecinin bir parçasıydı. Arapçayı isminden kaldırmak istemesi Araplara karşı duyduğu bir küçümsemeden ileri gelmiyordu. Norman Itzkowitz'le beraber yaptığımız psikobiyografik araştırmada, Atatürk için Arapçanın genel olarak son yüzyıllardaki Osmanlı düşüncesini ve halkı modernleşmekten geri tutan zihniyeti ve dini yobazlığı simgelediğini anlatmıştık (Volkan ve Itzkowitz, 1984). Mustafa Kemal'in 'resmi' olarak Atatürk ismini almasından önce dindeki bağına bağlılıktan kurtulması ve yeni Türkiye'nin

modernleşmesi için yaptığı şeyler sayısızdır ve bunların çoğunu biliyoruz. Bunları burada tekrarlamayacağım. 'Resmi' olarak Türkiye'nin sembolik ebeveyni olunca modernleşmeyi Kemal ismini değiştirmekle kristalize etmek istediğini düşünebiliriz."⁶⁸

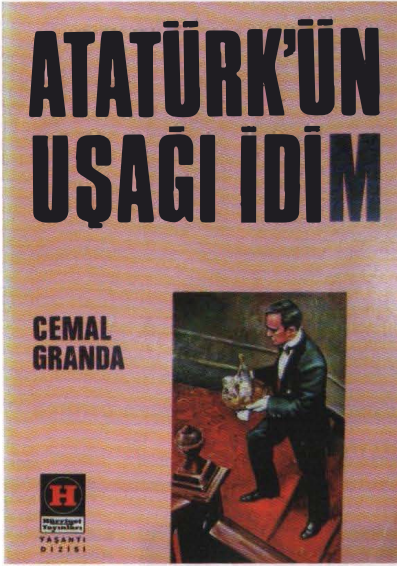
TEKRAR KEMAL'E DÖNÜŞ

Sonuçta "Kemal", "Kamâl" olmuş ve bir süre de heyecanla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kamâl adının 1936 yılı boyunca kullanıldığı, dönemin basınında isminin ya --çoğunlukla- Atatürk ya da "Kamâl Atatürk" şeklinde yazıldığı görülür. Atatürk, 1937 sonuna kadar resmi yazışma ve mektuplarda imzasını Kamâl Atatürk olarak kullanmış, 1937 yılından itibaren özel mektuplarını da Kemal Atatürk veya Atatürk diye imzalamıştır.⁶⁹ Bununla birlikte Atatürk'ün kütüphanecisi Nuri Ulusu, isim değişikliği günlerinde sık sık kütüphaneye geldiğini ve (Kemal mi Kamâl mı) diye kendi kendine konuşarak dolaştığını aktarır. Granda gibi o da "Kamâl Atatürk" diye kartvizit bastırıldığını hatırlıyor, ancak pek dağıtılmadığını belirtiyor.⁷⁰

Basında 1937 yılının Mayıs ayı itibariyle "Kamâl" yerine "Kemal" de yazıldığı, anlaşılan o ki hassasiyetin azaldığı, en azından gazetelerde gerekmedikçe ilk adının kullanılmadığı, Atatürk olarak yazıldığı görülmektedir. Genelde "Kamâl'dan "Kemal'e dönüşün başladığı da gözden kaçmamaktadır.⁷¹ Hatta *La Turquie Kâmaliste* olarak adı değiştirilmiş olan resmi yayın organı Aralık 1937'de 21/22. sayısından itibaren yeniden *La Turquie Kemalist*e adını almıştır.⁷² Örneğin Nutuk'un 1938 başkısı da Gazi Mustafa Kemal Atatürk adıyla yapılacaktır.⁷³

Atatürk, ikinci çıkarttırdığı nüfus cüzdanında yazdığı isimle, yani "Kamâl Atatürk" olarak ölmüştür.⁷⁴

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLİMLER FAKÜLTESİ

Cemal Granda'nın Atatürk'ün Uşağı İdim kitabı.

Granda'nın Anısı:

"Dünya'da ne kadar Kemal varsa hepsi epektir..."
Atatürk'ün hizmetinde bulunmuş olan Granda, bu isim değişikliği ile ilgili ilginç bir anı anlatır:
"Müşahdem arasında polislikten emekli olmuş Kemal adında bir sofracı vardı. Askerliğini Köşkte hizmet ederek yapıyordu. Bir akşam sofrasında üç kadeh içkiden sonra Atatürk bize dönerek şaka şeklinde:
"-Dünya'da ne kadar Kemal varsa hepsi epektir..." dedi. Sofracı Kemal şaşaladı. Ne diyeceğini bilemedi. Toparlandı. Dili tutulmuş gibiydi. Dudakları titriyordu. Gözlerini Atatürk'ün yüzünden ayıramıyordu. Hepimiz bunun altından ne çıkacak diye beklerken, Atatürk sözlerini şöyle bitirdi:
"-Haaa anlamım. Sen bana bakıyorsun. 'Sen de Kemalsin' demek istiyorsun. Ben artık Kamâl oldum. Kemal'ler başının çarşesine baksın" dedi.⁷⁴

DİPNOTLAR

- [illegible]

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Şark'ın Yegâne Dâhî-i San'atine

*Yanık bağrında yıllardır kanar mızrabının yâdi,
Gel ey biçare Şark'ın, Şark'a küsmüş gitmiş evlâdi
Zaman ıssız, mekân ıssız, görünmez kimse meydanda,
Gel ey dâhî-i gaip, san'atın pek bikes arkada.*

...
*Gel ey Peygamber'in fevka'l beşer fıtratta evlâdi,
Uyansın gel ki, mızrabınla Şark'ın dalgın eb'adı.*

Mehmet Âkif Ersoy

BİLEN IŞIKTAŞ

PEYGAMBER'İN DÂHİ TORUNU

ŞERİF MUHİDDİN TARGAN

MODERNLEŞME, BİREYSELLEŞME, VİRTÜÖZİTE

576 Sayfa, ISBN: 978-605-399-529-6

Musikimizin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcisi, Peygamber'in 37. kuşaktan torunu olan büyük ud ve viyolonsel virtüözü Şerif Muhiddin Targan'ın yaşamını, müziksel ve entelektüel serüvenini büyük dönemeçler içinde ele alan, onun bir dâhî olarak arkasında bıraktığı büyük mirası en küçük ayrıntılarına kadar inceleyen bu eser, müzikolojik anlamda da bir 'ilk'e imza atıyor.

"Şerif Muhiddin, renkler ve sesler için yaşıyordu. Âdetâ güzel sesleri duymak, güzel renkleri seyretmek için dünyaya gelmiş, onlara gönül vermişti." **Safiye Ayla Targan**

"Viyolonsel ile ud'u, Şark ile Garb'ı aynı sahne üzerinde, âdet hilafına, kavgasız gürültüsüz birleştiren sanatkâr." **Mesud Cemil**

"Şerif Muhiddin, milletlerarası ölçüden yalnız "büyük" değil, "erişilmez" derecesini de almış bir artisttir."

Gaspar Cassado, İspanyol Viyolonsel Vîrtüözü

"Şerif Muhiddin'in icrasında müthiş bir polifoni mevcut yani hiçbir hat öbür hatla karışmaz çünkü onun notalarının her birinin kendi hayatı ve rengi var." **İdil Biret**

"Gerçek sanatkâr mertebesine ne kadar güç ve ne büyük sabırla erişilebileceğinin örneğini vermiş olan dâhî virtüöz, kendi zamanına kadar akıllardan dahi geçmeyen bir ud tekniğine ulaştığı zaman yaşı sadece on dörttü." **Cinuçen Tanrı korur**

TÜRKİYE SOLU'NUN 1920 GÜZÜNDE M. KEMAL PAŞA'YA VE MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI

METE TUNÇAY

"Avrupa'nın efkâr-ı siyasiyesi Türkiye'nin her tarafında intişar ediyordu. Vilâyât-ı Şarkıye ve Kilikya Ermenilere, Trakya ve Aydın Vilâyeti Yunanlılara verilecek geri kalan yerler müteaddit devletlere mevdû'mandalar ve İstanbul için beynelmilel bir vaziyet tesis edilecekti. Bu aralık İzmir Yunan askeri tarafından işgal edildi. İzmir'in vaka-i işgali Türkiye'nin her tarafında büyük endişeler ve büyük heyecanlar husule getirdi. İzmir sadece bir Yunan işgal-i askerisi altına girmemiş belki kurûn-ı vustâ vahşetlerini unutturacak fecayie sahne olmuştu."

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Komiserliği İstihbarat Kalemi için Kâtip Süleyman'ın Gülsüm Süleyman Kulu Hanım yoldaşa 21 Eylül 1920'de Rusya'daki TKP İstihbaratının İbelki Dr. Fuat Sahit'in? verdiği mülâkât:

(TÜSTAV'da kopyası bulunan Komin-tern Arşiv Belgelerinden)

Mustafa Kemal Paşa'nın;

1- Tarih-i tevellüdü?

Takriben 40- 42 yaşındadır.

2- Maskat-ı re'si ve mensup olduğu aile?

Selanik'te Midhat Paşa Sanayi Mektebi Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Fakir bir aileye mensuptur. Pederi Selanik Tütün Reji İdaresi'nde muhalaza kolcusu idi.

3- Gençliği nerede geçmiştir?

Selanik'in Midhat Paşa Sanayi Mektebi Mahallesi'ndeki üç dört odalı küçük evlerinde çocukluk hayatı geçmiştir ve Selanik Askeri Rüştiyesi'nde

okumuş, bilahare Manastır Askeri İdadisi'ne naklederek orayı ikmal-den sonra İstanbul'da Pangaltı Harbiye Mektebi'ne kaydedilmiş piyade sınıfında ikmal-i tahsili müteakip İstanbul Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne dâhil olmuştur. Alman ordularında da çalışmıştır.

4- Muharabeden evvel nerede ve ne işte idi?

Harpten evvel müteaddit askeri kıtalarda ve erkân-ı harbiye dairelerinde hizmet etmiştir. Ezcümle 320'de Şam ordusuna tayin edilmiş ve oradan Mısır'a firar eylemiştir. Mısır'dan Selanik'e avdetinde Selanik'te üçüncü orduya mensup bir fırka erkân-ı harbiyesine memur edilmiştir. Selanik'te İlân-ı Meşrutiyete kadar Abdülhamid'e karşı çalışan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Fırkası'yla çalıştı. İlân-ı Meşrutiyeti müteakip bir müddet İttihat ve Terakki ile çalışmış ve onun mütemâyiz azalarından olmuşsa da ve bilahare yalnız askerlikte iştigal ederek komite işlerini bırakmıştır. Bu aralık Fransa ve Almanya büyük manevralarına iş-tirak eylemiştir. 327 senesinde İtalya harbinde maiyetinde birçok zabıt ol-

duğu halde Trablusgarp'a gizli olarak girdi. Derne kumandanlığını deruhte etti. Trablusgarp kumandanı olan Enver Paşa ile araları bu harp esnasında ilk defa bürüdet peyda eylemiş ve bu Balkan Harbi'nde daha ziyade fazlaşmıştır.

Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti zamanında Karadeniz kumandanı mev-kii müstahkem kumandanlığı emrine verildi ve Balkan Harbi'nde Gelibolu kuva-yı mürettebesi erkân-ı harbiye rıyaseti vazifesiyile Fahri Paşa'nın maiyetine tayin edildi. Gelibolu civarında vaki Şarköy nam mahalde vaki olan büyük askeri ihraç hareketinde tatbikat ve fenni mesâil münasebetiyle kumandan Enver Paşa ile bilahare aralarında münasebet şahsi husumete kadar gitmiştir. 329'da Sofya ataşemiliterliğinde bulundu.

5- Muharebe zamanında nerede ve ne gibi hizmetlerde bulundu?

Harb-i Umumi bidayetinde Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Kemal Bey idi. Mustafa Kemal'in İngilizler tarafından Çanakkale'ye yapılan büyük bir ihraç hareketi ilk evvel ufak alayıyla

karşılayan, kendi kuvvetine nazaran birçok defalar büyük olan düşmanı denize dökün ve Gelibolu şibhi-ceziresi ile Çanakkale Boğazı'nı İngiliz ve Fransızların anı bir surette istilasından kurtaran zattır.

Harb-i Umumi'de bu ilk muvaffakiyeti onun ıstihârına bais oldu. Gelibolu Şihb-i Ceziresi'nde vaki olan harplerde daima liyakat gösterdi. Anafartalar grup kumandanlığını büyük bir azim ve kudretle ifa etti. Bütün işlerinde ve Alman erkân-ı harpleriyle olan müzakerelerde onun sevkülceys ve sair mütalaatı tensib edilirdi. Bitlis ve Muş'ta 15. kolordu kumandanlığında badehu terfian Diyarbakır İkinci Ordu kumandanlığında bulundu. Bilahare Yıldırım Orduları grubu 7. Ordu kumandanlığıyla Halep'e gitti. Grup kumandanı Mareşal Falkenhayn ile aralarında zuhur eden fenni ve ilmi ihtilaf dolayısıyla vazifesinden istifa ederek İstanbul'a döndü. Falkenhayn mezkûr grup kumandanlığından infisal edip Liman Sanders Paşa tayin edilince yine Birinci Ordu kumandanlığı ile vazifesine avdet etti. Bu aralık Medine kuva-yı umumiyesi kumandanlığına tayin edilmişti. Askeri ve dini bazı mütalaat ile sabık Medine kumandanı Fahri Paşa'nın ibkası lüzumunu dermıyan ederek mezkûr memuriyeti kabul etmedi. Filistin ricatı üzerine Liman Sanders Paşa ve karargâhı ricat ederken dümdar muharebelerini Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu idare etmiştir. Nihayet tamamen Adana'ya ricat eden Yıldırım Orduları'nın grup kumandanlığı Mustafa Kemal Paşa uhdesine verildi ve Adana'ya geldi. Bu esnada mütareke ilan edilmişti. Mütarekeyi müteakip Tevfik Paşa kabinesi tarafından İstanbul'a celp olundu. Mustafa Kemal Paşa Harb-i Umumi'de vukul-ı askerisiyle ve muvaffakiyetleri ile tanınmış yegâne asker idi.

6- Harekât-ı Milliye ve Kuva-yı Milliye'nin suret-i tesisi?

Anadolu ve Rumeli'de doğan ve Harekât-ı Milliye ve Kuva-yı Milliye ismini alan hareketin iki sebebi vardır: 1- Dâhili, 2- Harici.

1- Dâhili sebep: Uzun süren bir muharebenin yaptığı idaresizlik ve sül-i istimallerden dolayı halkın hükümete ve hükümeti tutanlara karşı nefreti ve bunun izalesi çaresini araması.

2- Harici sebep: Türkiye'nin aleyhinde harbe karışmasını vesile itti-haz ederek Anadolu'yu parçalamak hususunda İtilaf Devletleri'nin verdikleri karar ve bunun tatbikatının başlaması.

Mustafa Kemal Paşa evindeki ofisinde (3 Mart 1921).

Fotograf: Clarence K. Streit in, Heath W. Lowry'nin hazırladığı, Bilinmeyen Türkler kitabından alınmıştır.

Bu iki madde ber-vech-i âti izah edilir.

Mutareke Wilson Prensipleri denilen işgalci maddelere istinaden yapılmıştı. Bu prensipler esas itti-haz edilecekti. Hâlbuki daha sulh yapılmadan mütareke zamanında şerait-i mütareke ihlal edildi. Evvela İstanbul ve civarı renkli ve beyaz İtilaf askerleri tarafından işgal edildi. Bütün bu düşman askerler mal, can, haysiyet ve ırza tecavüz ediyorlardı. Bununun asabı son derecede gergin hale geçmişti. İstanbul'dan sonra aynı şerait ve fenalık altında Rumeli ve Anadolu'da bazı yerler işgal edildi. Bununla beraber umumi teessür ve sınırlılığa rağmen halk sulhe intizar ediyordu.

Avrupa'nın efkâr-ı siyasiyesi Türkiye'nin her tarafında intişar ediyordu. Vilâyât-ı Şarkıye ve Kilikya Ermenilere, Trakya ve Aydın Vilayeti Yunanlılara verilecek geri kalan yerler müteaddit devletlere mevdu'mandalar ve İstanbul için

beynelmîl bir vaziyet tesis edilecekti. Bu aralık İzmir Yunan askerleri tarafından işgal edildi. İzmir'in vaka-i işgali Türkiye'nin her tarafında büyük endişeler ve büyük heyecanlar husule getirdi. İzmir sadece bir Yunan işgali askerisi altına girmemiş, belki kurun-ı vustâ vahşetlerini unutturacak fecayie sahne olmuştu. O vakit re's-i hükümette bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası-ki İngiliz taraftarlarından mürek-

keptir- halk muvacehesinde gayet fena ve müttehem bir mevkie düştü. İstanbul'da ve Anadolu ve Rumeli şehirlerinde Antanta'nın adem-i müsaade ve muvafakatine rağmen İzmir işgali protesto zımında mitingler yapıldı. İstanbul'da Sultan Ahmet Meydanı'nda yapılan bir mitinge 500 bin kişi iştirak etti. Her tarafta galeyân umumi ve seyyal bir tarzda devam etti. İzmir'de Yunan mezalim ve kıyamından kaçan çocuk ve kadınların halı İstanbul'u büsbütün tehyci etti. Artık her tarafta Yunan'a ve İtilaf hükümetlerine karşı silaha sarılmak lüzumu tasdik edildi. Kel Ali ve Demirci Efe isimli iki Aydınlı başlarına köylülerden mürekkep bir cemm-i gafir topladılar. İstanbul'daki hükümetin muhalefetine rağmen Yunan'a karşı cephe tesis ettiler. Bu cephe her taraftan koşup gelen halkın iştirakıyla büyüdü. Bergama, Akhisar, Manisa, Alaşehir, Aydın olmak üzere muhtelif cephelere ayrıldı. İtilâfçıların askeri silah ve cephane ile vaki olan muavenetlerine rağmen Yunanlılar muharebelerde çok zaiyat

verdiler. Mütareke şeraiti bahane edilerek İtilaf Devletleri tarafından Türk ordusunun tekmlis esliha ve tehzizatı alınmış idi, onun için bu hayât ve memât harbine halk kendi silahları ile iştirak ediyorlardı.

Garbi Anadolu'nun böyle haksız bir işgale uğradığını gören bütün Türkiye, hususiyile Vilâyât-ı Şarkîye'de seyyâl bir heyecan baş gösterdi. Ahâlisinin yüzde doksanı Türk olan İzmir Vilayeti'nin Yunan'a hediye edilmesine karşı Vilâyât-ı Şarkîye'nin, Kilikya'nın ve Trakya'nın hali ne olacaktı?

Harb-i Umumi esnasında memleketi harabe- zâra çeviren ve soyan İttihat ve Terakki yerine gelen Hürriyet ve İtilaf Hükümeti de memleketi müdafaa edemiyor, gâsıp memurları vasıtasıyla halkı ve köylüyü soymaya devam ediyordu. Her yerde adem-i memnunlar İstanbul'daki Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti'ne ve düvel-i itilafiyeye karşı teşkilat hareketleri başladı. Edirne'de ve Anadolu'nun Eskişehir, Karaman, Konya, Ankara, Sivas, Erzurum, Trabzon, Samsun, Kastamonu gibi yerlerinde çıkan gazeteler açtıkları açığa İstanbul Hükümeti'ne ve mütareke şartlarını, hukuk-i Osmaniye'yi ayaklar altına alan İtilaf Devletleri'ne karşı cihat açtılar.

Bilhassa Erzurum ve Trabzon havâlisinde isyan hareketleri görüldü. Erzurum'da çıkan Albayrak gazetesini ile onun etrafına toplanan... halkı kıyama, isyana ve İstanbul Hükümeti'ne ve düvel-i müttefikaya adem-i itaate teşvik ettiler. Bu maksadı temin etmek ve Şark vilâyetlerinin Türkiye'den ayrılmaz parça olduğu icabında müttefikan ve müsellahan isbat edebilecek üzere Erzurum'da Vilâyât-ı Şarkîye ahâlisinden mürekkep bir kongre davet olundu.

Anadolu'da bu isyan hüküm- ferma olurken Şark Orduları müfettişliği- ne tayin edilen Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmış ve Samsun'dan sevk-on saat mesafede vâkı Havza ismindeki kasabanın halkına meşhur

siyasi nutkunu ilan etmişti. Mustafa Kemal Paşa bu nutkunda İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların, Amerikalıların ahd-şikenliklerini Yunanlıların zulûmlerini, İstanbul Hükümeti'nin aczini ve antanta âmâline hidmetini sarîh bir lisanla beyan etmiş ve halkı ittifak-ı mücadelede davet eylemişti. Mustafa Kemal'in nutku az zamanda her tarafta intişar etmiş ve dâhili ve ecnebi mahafilere de bir heyecana düşürmüştü.

Mustafa Kemal Paşa Havza'dan doğru açılmakta bulunan Erzurum Kongresi'ne gitti. Vilâyât-ı Şarkîye, Trabzon ve Diyarbakır ve sair murahaslarının iştirakiyle eski bir ihtiyar mebusan riyaseti altında 15 Temmuz 1919'da 123 Temmuz 1919 olmalı) açılan kongreye Mustafa Kemal Paşa Van cephesinden gelen Bahriye Nazır-ı sabıkı Rauf Bey iştirak ettiler. Erzurum Kongresi nümâyendeleri Mustafa Kemal Paşa, Erver Paşa gibi memleketi harbi diktatörlüğe sukuta götürmek arzularından tamamen müberra olduğuna teminat aldı ve bundan sonra aralarında ona mevki verdiler.

Kongre hararetili müzakerelerinde Türkiye hududu meselelerini halletti ve Vilâyât-ı Şarkîye'yi..... Ermenilere ve Pontus namıyla Trabzon'u

almak isteyen Rumlara... tervih eden mütteliklere karşı sonuna kadar müdafaaya karar verdi. Kongre muarreratı ... olarak her tarafa hususi murahaslar gönderildi. Harekât esası ve teşkilatları ihzar edilmeye başlandı. Oralarda bulunan İngilizler tard edildi. Türkiye tarihiyle Ermenilere gönderilen esliha zaptolundu. Ve bütün matbuat ile düvel-i ... hareket ve haksızlıkları protesto edildi ve her yerde (Müdafaa-i Hukuk) cemiyetleri teessüs etmeye başladı.

Bu arada İstanbul'da da (Milli Kongre) unvanı altında muhtelif cemiyetler, siyasi fırkalar ilmi müesseseler vekillerinden daimi mürekkep bir meclis-i istişare davet edilmisti. Milli Kongre'nin faaliyeti İstanbul ve İtilaf hükümetlerini şaşırttı için mensuplarından birçoğu Anadolu'ya, Avrupa'ya ve Malta'ya nakledildiler. Bu aralık Paris'e sulh için giden Sadrazam Ferit Paşa Klemansu'nun kısa ve manidar bir tebliğini alarak bütün... ve memleket için... döndü.

Türkiye'nin her tarafında endişe çoğalmış ve Sivas'ta Türkiye'nin her tarafından gelen nümâyende ve vekillerden mürekkep bir kongre inkadı takarrür eylemişti. Kongre 1919 senesi Eylül ayının ortalarında Sivas Sultani Mektebi'nde küşat olundu. Gayet hararetili...bütün ...hal- ledildi. İttihat edilen mukarreratın başlıcaları şunlardı: Anadolu'nun ve Rumeli'nin her tarafından tecavüzlere, istilalara karşı durmak... temin edinceye kadar çarpışmak, buna mümânaat eden isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti'ni iskat eylemek, kuvvetlerini birleştirmek, Erzurum Kongresi mukarreratını tamamen tatbik etmek, Meclis-i Mebusanı ictimaa davet etmek, Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında Müdafaai Hukuk-i Milliyi cemiyetleri ve şubatı teşkilatı yapmak. Kongre aynı zamanda herhangi şekilde olursa olsun himaye ve mandayı reddetti; memlekette muvazene-i ictimaiye ve siyaseti ahlal edebilecek, ekaliye- tin ... ve harsî inkışaflarına taraftar olmakla beraber anasır-ı saireye her nevi fazla imtiyazı külliyyen ret eyledi. Velhasıl Sivas Kongresi ile Kuva-

yı Millîye tamamen teşekkül eylemiş oldu.

7- Mustafa Kemâl ne suretle ve ne maksatla Harekât-ı Millîye'nin başına geçti?

Sivas Kongresi, merkezi büro ve icra heyeti mikyasında olmak üzere (Heyet-i Temsiliye) namıyla bir heyet ve bu heyetin riyasetine Mustafa Kemal Paşa'yı intihap eyledi. Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye ile kongre mukarreratını tatbik eylemek üzere Harekât-ı Millîye'nin başına geçti.

8- Harekât-ı Millîye'nin başına geçince ilk icraatı ne oldu?

Heyet-i Temsiliye Anadolu'nun her tarafında müdafaa-i tebligat ve propaganda yaptı ve her yerde yerli halkların iştirakiyla (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk-ı Milli Cemiyeti) teşkilâtlarını ... etti. Bu teşkilât cümlesinde olarak her yerde mahallî teşkilâtçılar çıktı. Mesela İzmir cephesini halk bizzat kendisi idare etti, ... kumandanların bir kısmı yerli efelerden, köylü ağalardan ibaretti. Yörük Ali, Demirci Efe, Hacı Şükür burlandı. Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Teşkilatı'nın millî kuvvetleri ordu kadrolarına ithal edilerek Heyet-i Temsiliye'ye rabt edildi ve bu vazifelere İstanbul'dan oralarından gelen köylüler, eski ihtiyat zabıtları, İstanbul'dan gelen münevver gençler iltihak ettiler.

Mustafa Kemal Müdafaa-ı Millîye'nin başına geçince balâdaki vesaifden başka İstanbul ile âlakâ ve temasını kat'etti ve payitaht yakınlarına kadar teşekkül eden Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye cemiyetleri vasıtasıyla mahallî hükümetleri kontrol ve idare altına aldı. Her vilâyet seri bir... Kuva-yı Millîye tarafına geçti. Ferit Paşa'nın riyasetindeki İstanbul Hükümeti bu kuvvet karşısında pek zayıf kaldı, tehditler karşısında istifa etti ve padişah Kuva-yı Millîyecilerin de muvafakatı ile âyandan Ali Rıza Paşa'yı kabine teşkiline memur etti. Ali Rıza Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı Salih Paşa Samsun yoluya Amasya'ya gelip Mustafa Kemal

Paşa ve Rauf Bey'le buluştu. Bunun neticesi olarak İstanbul ile Anadolu anlaşı ve Meclis-i Mebusan'ın küşad-ı takarrür etti, her yerde intihabat başladı. Yalnız İtilâf Devletleri'nin... olarak İstanbul şehrinin Ermeni ve Rum ahalisi intihabata iştirak etmedi. Her yerde intihabat icra edildi. Meclis-i Mebusan'ı padişahın açması lazım geldi. Bu defa meclis padişahın adem-i iştirakı ile açıldı ve gönderdiği nutuk Meclis'te okundu. Mustafa Kemal Erzurum mebusu idi fakat İstanbul'a gitmedi.

Meclis-i Mebusan'da Kuva-yı Millîyecilerin rehberliği ile (Felâh-ı Va-

sımları hüviyet-i siyasileri ile beraber sayacağım:

Rauf Bey: Mütarekeyi yapan İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı'dır ve mütarekeyi amiral Caltrop nezdinde ifa Harb-i Umumi'de içinde daima Almanların bahri muharebelerine itiraz etmiş Türkiye'nin en nüfuzlu bahriyelerinden olmasına rağmen bahriye hizmetinde çalışmamıştır. Miralay rütbesinde genç bir bahriye zabıtı olan Rauf Bey İstanbul Askeri Bahriye Mektebi'nden neşet etmiş Amerika, İngiltere'de vesaif-i askeriyede bulunmuş ve son zamanlarda siyasi işlerle de iştigal eylemiş-

Türkiye'deki erkân-ı askeriye'nin en muktedirlerindendir. Vukuş ve dirayet-i askeriyesi harp içinde Alman erkan-ı harbiyesi tarafından tasdik ve kabul olunmuştur. Mustafa Kemal malumat ve kuvve-i muhakemesine inzimamen azimkâr ve sahib-i iradedir.

tan) namıyla bir grup teessüs etti. Meclis'in ekseriyet-i mutlakası bu gruba dahil oldu. Bu grup Müttefiklerle yapılacak sulh hakkındaki esaslarını hükümete ve hükümet vasıtasıyla Müttefiklere bildirdi. Bu esaslar takriben şöyle idi: Ekseriyetle Türkler ve Kürtlerle meskun yerlerin bilâ- kayd-ı şart Türklere bırakılması, evvelce Osmanlı memleketi dan olup Harb-i Umumi neticesinde yahut daha evveleri herhangi müstevilerin istilâsıyla ayrılmış olan İslâm memleketlerinin idare-i Osmanîye'den ayrılıp ayrılmayacakları ve şekli idarelerinin tayini hakkında kendilerinin reylerine müracaat edilmesi, Marmara Denizi payitahtın selâmetini muhafaza etmek üzere münhasıran Türkiye denizi olarak tanınması ve bu kararların bu şart ile sebestisi ilh...

9- Mustafa Kemâl'in bu hadisatta mühim roller oynayan arkadaş ve muavinleri kimlerdir?

Mustafa Kemal ile hareket eden pek çok kimse vardır. Bunlardan başlıca

tır, Harb-i Umumi içinde İttihat ve Terakki prensiplerine daima muarız olmuştur. Harb-i Umumi'nin son senesinde tayin edildiği Bahriye Nezareti Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nden İttihat ve Terakki'nin siyasi hataları münasebetiyle istifa eylemişti. Elân Malta'da mevkûfur, Meclis-i Mebusan'da İngilizler tarafından tevkif edilmişti.

Kara Vasif Bey: Erkân-ı Harbiye miralaylığından tekaüt olup Harb-i Umumi'de birçok cepheelerde hizmet eylemiştir. Hayatının bir kısmı siyasi meslekleri tetkik etmekle geçirmiş iyi ve metin düşünceli kimsedir. Rusya'ya gelip Şuralar Hükümeti'ni tetkik etmiştir. Bununla beraber sosyalizmi hazz edememiş, ancak halka büyük bir nüfuz veren bir demokratçı olabilmıştır. Kuva-yı Millîye'nin İstanbul teşkilatını idare ederdi. Sivas Kongresi'ne İstanbul'dan iştirak eden mumaileh mezkûr kongrenin en mühim bir kutbu idi. Bilahare Amasya mebusu olarak İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda ifa-yı vazifede iken İngilizler tarafından bi'tevkif Malta'ya nefyedildi.

Câmi Bey: Sabık Fizan mebusudur. Türkiye'de mesâil-i idariye ve hariciyede salâbet-i efkâr ile tanınmıştır. Milli Ahrar ismindeki nasyonal liberal fırkanın lideri idi. Mezkûr fırka Anadolu harekât-ı milliyesi karşısında iki kısma ayrıldı. Birinci kısım Câmi Bey'in riyaseti altında Kuva-yı Milliye ile iltihakı kabul etti. Diğer kısım iltihakı katien reddeyledi. Bu zat Balıkesir mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Bilahare Ankara Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırı oldu.

Halide Edip Hanım: Türk kadın ediblerinin en meşhurlarından biridir. Pek meşhur bir romancı aynı zamanda içtimai muharrirdir. İlk eserlerini İngilizce yazmış ve Amerika'da tanınmıştır. Badehu meşhur Türkçe eser-

di. Düvel-i İtilâfiye kendisini tevki edeceği esnada Anadolu'ya fîrar etti ve Kuva-yı Milliye'ye iltihak etti. Bir aralık Ankara'da Maarif Nazırı oldu. Şimdi Kuva-yı Milliye Hükümeti istihbarat şubesi kısm-ı ecnebi müdürü ve harekât-ı milliyede büyük bir nüfuzu vardır. İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkûm edilmiştir.

Ferit Bey: İttihat ve Terakki'nin en büyük muhaliflerinden olduğundan Harb-i Umumi senelerinde Anadolu'ya İttihat ve Terakki hükümeti tarafından nefy edilmiştir. Harpten sonra siyasi mücadeleye atıldı. Damat Ferit Paşa'nın kabinesinde Nafia Nazırı oldu. Fakat oradan serbest efkârı dolayısıyla kalamayıp kabineden ayrıldı. Teessüs eden Milli Türk Fırkası'nın liderlerindendir. Milli Türk Fırkası Almanların "Deutsche Nationale Volks Partei" denilen çok sol hükümet sosyalizmine taraftar milli etatist bir partidir. Türkiye'deki milli fırkaların en solu olup Almanya'da sosyal demokratlarla iştirak-i mesai ederek bir temerküz kabinesi tesis eden merkez - zentrum fırkasına az çok benzetilebilir. Şu kadar ki Almanların merkez fırkasında Katoliklik, Milli Türk Fırkası'nda milliyetçilik kokar.

Paris Ulum-i Siyasiye Mektebi'nde ikmal-i tahsilden sonra Abdülhamid'e karşı meşruiyet hareketi ile İhtilâlcilerle beraber hareket eden Ferit Bey bu fırkanın en ileri gelen müessislerinden biridir. Şimdi İstanbul mebusu olarak mumaileyh Meclis-i Mebusan'da her zaman cerebzel bir simadır. İstanbul'da *İlham* isimli fırka gazetesinin baş muharriri idi İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkûm olup elan Kuva-yı Milliye Hükümeti nezdinde Maliye Nezaretini ifa eylemektedir.

Hamdullah Suphi Bey: İstanbul Darülfünunu muallimlerinden olan mumaileyh Türkiye'nin en meşhur hatiplerindendir. Gençler arasındaki milli hareketlerin ve milli hareketlerin menşei olan Türk Ocakları'nın liderlerindendir. Milli Türk Fırkası müessisleri meyanına dâhildir. Meclis-i Mebusan'da Felah-ı Vatan grubunun hatibi idi.

Şimdi Antalya mebusu olarak Büyük Millet Meclisi'nde bulunuyor.

Ahmet Rüstem Bey: Uzun müddet hariciye memurluğunda bulunmuş anasıl Polonyalı bir Müslüman'dır. Son memuriyeti Vaşington Sefareti idi. Harekât-ı Milliye'ye ilk iştirak eden ve harekâtı adım adım fiilen takip edenlerdendir.

Bekir Sami Bey: Valiliklerde bulunmuş, İttihat ve Terakki'ye son zamanlarda muhalif vaziyet almış bir kimsedir. Milli Ahrar Fırkası'nın müessislerinden, Son zamanlarda Hariciye Nazırı idi.

Doktor Adnan Bey: İstanbul Tıp Fakültesi sabık doktoru olan mumaileyh son zamanlarda siyasi işlerle iştigale büyük bir saha vermiş ve Milli Türk Fırkası'na dâhil olmuştur. İstanbul mebusudur.

Doktor Rıza Nur Bey: İttihat ve Terakki'nin düşmanlarından add edilen mumaileyh son senelerinde Mısır ve Avrupa'da mecburi menfasında geçirmişti. Mütarekeyi müteakip İttihat ve Terakki hükümeti avdet edince memleketi dönmüş ve hemen re's-i kârda bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile mücadeleye girişmiştir. İntihabatta Sinop mebusu olup Felâh-ı Vatan Fırkası'na dâhil olmuştur. Elan Ankara Kuva-yı Milliye Hükümeti'nde Maarif Nazırıdır.

Celalettin Arif Bey: İstanbul Baro heyeti reisi idi. Uzun zaman avukatlıkla meşgul olmuş ve son İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda reis olmuştu. Hâlâ Büyük Millet Meclisi ikinci reisidir. Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşa, Miralay Bekir Sami Bey, Kazım Karabekir Paşa, Miralay İsmet Bey askeri kumandanlardan olup Kuva-yı Milliye ordularının kumandanları ve erkân-ı harbiye reisleridir. Fevzi Paşa Harbiye Nazırı başkomutan, Miralay İsmet Bey erkân-ı harbiye umumiye reisidir. İsmet Bey çok şöhretli, muktedir erkân-ı harplerdendir. Kazım Karabekir ile Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal Paşa düşerse onun mevkiine namzetlerdir. Bunların Garp Cephesi kumandanıdır.

"Türkiye'deki fikri nasyonalist hareketlerinden ve Türk nasyonalistliğini neşretmek üzere açılan Türk Ocakları'nın âzâlarından biri Halide Edip Hanım'dır."

leri birbirini müteakip intişar eylemiş ve müteaddit ecnebi ilanlarına tercüme edilmiştir. Yeni Turan adlı âşârî Türk halkı üzerinde yeni bir milliyet suuru açmıştır. Türkiye'deki fikri nasyonalist hareketinin liderlerinden ve Türk nasyonalistliğini neşretmek üzere açılan Türk Ocakları'nın âzâlarından biri Halide Hanım'dır. İzmir'in işgali üzerine muhtelif mitinglerde halka pek cesûrâne nutuklar irat eylemişti. Son zamanlarında "Büyük Mecma" isimli gazetesinin ser muharrirliğinde bulunduğu esnada Avrupa zalim sermayedarlığına ve milliyetçi siyasetiyle ilân-ı isyan etti. Muhtelif gazetelerde isyankâr neşriyatta bulundu. Türkiye Mebusan kanununda kadınların hakk-ı reyleri olması için son intihabda katil-

Ethem Bey: Tanınmış bir Çerkez ailesinin oğlu olup İttihat ve Terakki zamanında şekavet ile işgal etmiş ve hatta o vakit İzmir valisi bulunan İttihat ve Terakki'nin ileri gelen uzuvlarından Rahmi Bey'in oğlunu bera-yı tehdit daha kaldırmıştı. Ethem Bey, Kuva-yı Milliye'ye karşı vukua gelen bilcümle irticalarda askerleriyle çalışmış, Aydın cephelerinde Yozgat ve Zile irticalarında ibraz-ı faaliyet eylemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nde ve Ankara merkezi hükümetin daha birçok şayan-ı dikkat simalar vardır ki bunlar hakkında fazla malûmat itasına lüzum görülmedi.

10- Ankara parlamenti (Büyük Millet Meclisi) nedir? Ve kimlerden müteşekkildir?

İngilizler 1920 senesi 16 Mart'ında İstanbul'u işgal etmişler, birçok kim-seleri tevkif ve şiddetli bir idare-i örfi-ye ilan etmişlerdi. Mebusanın işgali esnasında Türk askerleriyle İngiliz ve Hintli askerler arasında kanlı mücadele hadis olmuştu. Meclis-i Mebusan bir protesto makamına kaim olmak üzere itimaa-i umumi akd etmekten imtina eyledi. Nihayet İngilizlerin emriyle hükümet tarafından Meclis-i Mebusan kapatıldı. Gerek tevkif edilecekleri ve gerek meclisin seddi münasebetiyle İstanbul'dan firar eden mebuslar Ankara'da toplandılar. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından muntehab mebusların da iştirakıyla Büyük Millet Meclisi teşekkül etti.

Mustafa Kemal ve rüfeka'sı meclise gelerek ahvâl hakkında izahat verdikten sonra Kuva-yı Milliye'nin vazifesi hitama ermiş olduğunu söyleyerek istifalarını verdiler. Bunun üzerine meclis hükümet tesisine karar verdi. Bu vazife aynı zamanda son Millet Meclisi reisi sıfatını taşıyan Mustafa Kemal'e tevdi edildi. Meclis-i Milli'nin icra heyeti mahiyetinde teşekkül eden hükümet Meclis-i Milli'ye karşı mesul olarak hâlâ re's-i kârda bulunmaktadır.

Meclis-i Milli hükümet teşkilatını tamamlar tamamlamaz hemen ilk

celselerde Osmanlı Devleti'nin kanunlarından, bütün talimatname ve nizamnamelerinden bazılarını ilga etti. İstanbul Hükümeti gâsıp olduğunu ilân etti.

Büyük Millet Meclisi'nin bir ictimainda Rusya Şuralar Hükümeti ile münasebete geçerek emperyalistlere karşı beraber hareket etmek kararı verildi.

11- Kemal'in kuvve-i askeriyesi ve icra-yı hüküm ve nüfuz eylediği arazinin hududu?

Kemal'in kuvve-i askeriyesi hakkında kati bir malûmatım yoktur. Yalnız ber-vech-i ati harp cepheleri mevcut olduğuna vakıfım: 1. Aydın cephesi, 2. Bursa cephesi, 3. İzmit cephesi, 4. Uşak-Karahisar cephesi, 5. Adana cephesi, 6. Şark cephesi. Kemal Paşa bu hudutlar dâhilindeki bilcümle mevakide hüküm ve nüfuz sahibidir.

12- Tabiatındaki hususiyetler?

Türkiye'deki erkân-ı askeriye'nin en mukteditlerindenidir. Vukuf ve dirayet-i askeriyesi harp içinde Alman erkan-ı harbiyesi tarafından tasdik ve kabul olunmuştur. Mustafa Kemal malumat ve kuvve-i muhakemesine inzimamen azimkâr ve sahib-i iradedit. Maksûd-ı hedefine vâsıl olmak için her şeyi yapar. Dür-endiştir.

Mamâfih gerek nefsine gerek mevkiine ihtirası çoktur. Anadolu harekâtından evvel zevk meclislerine ibtilâsı herkesçe malumdur. Kendisinde diktatör karakteri mevcuttur. Başkaları üzerinde nüfuzunu istimal etmek ister, velev ki başkalarının efkar-ı salimesini yıkacak bir surette olsun. Bunun için evvela kendisiyle pek iyi çalışan arkadaşlarından bazıları son zamanlarda taktik ve hatta prensip itibarıyla az çok ayrılık göstermişlerdir.

13- Halk üzerinde nüfuzu? Münevverler nasıldır.

Bütün Anadolu'da nüfuzu var. Anadolu İstanbul'la alâkayı kestikten sonra mumaileyhi reis nazarıyla ka-

bul etmiş. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'ya taraftar bir kısmı halife ve İstanbul Hükümeti'ne sâdik olmadı. Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle temasından ürkek servetini tehlikede gören ve bu münasebetle İstanbul Hükümeti'ne iltihak eden zenginler, mütegalibeler?

Münevverlerden büyük bir kısım Mustafa Kemal'in muvaffakiyet ve gayesine rabt-ı kalb etmişlerdir. Diğer bir kısım Düvel-i İtilâfiye'nin git-tikçe büyüyen ve memleketi istilaya başlayan kuva-yı askeriyesine karşı gelebileceğini meşkûk addedenler Mustafa Kemal'in hüsn-i niyetini takbih değışe bile faydasız addediyorlar. Üçüncü kısım ise küçük ekalliyettir ve Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf

Fırkası etrafında toplanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'yı memleketi ihanet etmekle itham ediyorlar.

Anadolu'da Mustafa Kemal'e ve hükümetine taraftar veya daha sol olan münevver halkların bir kısmı padişahlığa muhalif olmuşlardır. Mustafa Kemal'in hissiyatının da bu merkezde olduğu tahmin olunabilir. Resmi programlarda yer bulmayan bu mesele vicdanlarda yer ettiği kuvvetle tahmin olunabilir

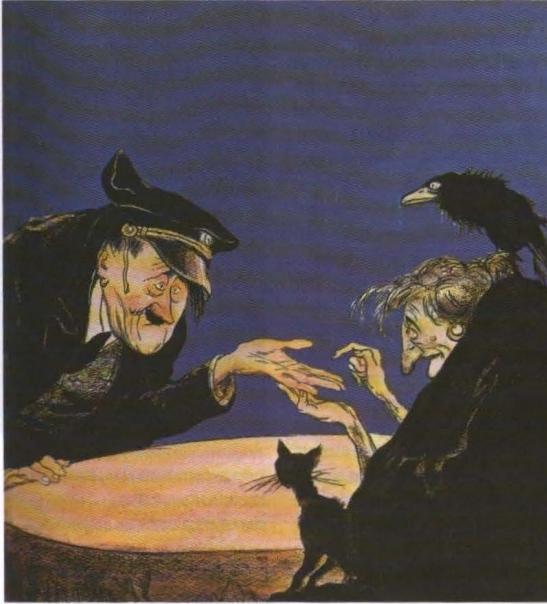
Dr. Adnan (Adıvar) Bey, İstanbul Tıp Fakültesi sabık doktoru olan mumaileyh son zamanlarda siyasi işlerle iştigale büyük bir saha vermiş ve Milli Türk Fırkası'na dâhil olmuştur.

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI

ANTİ-FAŞİST SANAT VE KUKRİNİKSİ ÜÇLÜSÜ

ZAFER TOPRAK

1917 Devrimi ertesi sanat artık devrimin bir aracıydı. Toplumun sorunlarını ele alıyor, halkın beklentilerini ve özlemlerini dile getiriyordu. II. Dünya Savaşı ortamında çizerlerin yaratıcılığının merkezine en geniş anlamıyla yurt savunması oturmuştu. Ressamlar, yazarlar, müzisyenler ve sanatın tüm dallarındaki sanatçılar kişisel becerileriyle cephede mevzileniyorlardı. Bu süreç, Avrupa'da faşizmin yükselişiyle birlikte ayrı bir önem kazandı. Artık hedefte Hitler, Mussolini ve onların izinden giden diğer ülkelerin faşist liderleri vardı.

"Hitler ve Falçr"

bir kanunla resmen Zafer Bayramı olmuştur. Zafer Bayramı, diğer resmi bayramlar gibi tüm yurttta törenlerle kutlanır. Devlet erkânı ve birçok vatandaş, Ankara'da Anıtıabır'ı, diğer illerde de anıt ve şehitlikleri ziyaret edip, Mustafa Kemal Atatürk'e, silah arkadaşlarına ve komutasında savaşmış askerlere şükranlarını sunar. Hemen hemen her yerleşim yerinde, askeri birlikler geçit törenlerine katılır. Ayrıca dış temsilciliklerde de çeşitli kutlamalar yapılır. 30 Ağustos günü, Türkiye'de resmi tatildir. Her yıl, Harp Okulları ve Astsubay Meslek Yüksekokulları bu tarihte mezun verir. Tüm subay ve astsubay rütbe değişiklikleri bu tarihte geçerli olur.

Yeryüzünde ülkelerin hemen hepsinde bir tür zafer günü vardır. Ulusal bayramlar toplumun çimentosu olarak görülür. Çoğunda da zafer günü askerlerin ortalıkta olduğu bir tarihtir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın galip ülkelerinde zafer gününün ayrı bir anlamı vardır. 1914-1945 arası dünyayı kasıp kavuran siyasî istikrarsızlık sona ermiş, faşizm alt edilmiş, dünya yeni bir küreselleşme evresine girmiştir. Savaşta aynı safta savaşarak galip gelen ülkeler için zafer günü 8

Türkiye'de zafer günü 30 Ağustos'tur. Zafer Bayramı, 1922 yılında 26 Ağustos'ta başlayıp, 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Mustafa Kemal'in başkomutanlığında zaferle sonuçlanan Başkomutanlık Meydan

Muharebesi'ni ya da Büyük Taarruz'u anmak için kutlanan bayramdır. İlk kez 30 Ağustos 1923 günü Afyonkarahisar, Denizli, Kahrmanmaraş, Ankara ve İzmir'de kutlanan bayram 1935 yılının Mayıs ayında çıkarılan

Mayıs'tır. Bunun tek istisnası Sovyetler Birliği'dir ve bir gün sonrasını, 9 Mayıs'ı zafer günü ilan etmiştir. Bu ülkelerde Türkiye'dekine benzer biçimde askeri tören düzenlenir, faşizme karşı verilen savaş bir kez daha kitlelere hatırlatılır.

Türkiye'de Milli Mücadele emperyalizme karşı verilen savaşın adıdır; toplumu bir arada tutan temel tarihsel olgudur. Benzer biçimde bugünkü Rusya Federasyonu'nda farklı etnik kimliği taşıyan halkı birleştiren unsur II. Dünya Savaşı'nda faşizme karşı verilen mücadeledir. Her yıl, 9 Mayıs günü, o dönemin üniformasını giymiş askerlerle, Kızıl Ordu'nun kullandığı efsanevi "Katuşa" BM-8, BM-13, and BM-31 uçaksavar rampaları ve T-34 tankları Kızıl Meydan'da boy gösterirler. Rus ordusunun bir de 7 Kasım'ı vardır. Her yıl, 7 Kasım 1941 gününün anısına geçit resmi düzenlenir. Bu gösteri Nazi Almanyası ordu birlikleri Moskova'nın kapısına dayandığı sırada, savaşın en ağır koşullarında, ilk kez 7 Kasım 1941 günü halkın moralini düzeltmek ve ona direnç aşılama için düzenlenen resmi geçidin anısıdır.

Kısaca, 9 Mayıs Nazi Almanyası'nın kayıtsız şartsız teslimiyetini imzaladığı tarihtir ve Sovyetler tarafından kutlanan gündür. 7 Mayıs 1945'te ön protokol yapılarak Rheims şehrinde teslim olma anlaşması imzalanmış, 8 Mayıs günü Alman Üst Komutası, Müttefik birlikler Sovyet başkomutanlık temsilcileri huzurunda 8 Mayıs saat 24.00'da yürürlüğe girmek üzere Berlin'de teslimiyet anlaşmasını im-

Adolf Hitler (1889 –1945)

Avusturya doğumlu Hitler 1933-1945 arası Almanya şansölyesiydi. Führer unvanıyla Nazi Almanyası'nın diktatörlüğünü üstlendi. Nazi Partisi'nin öncesi Alman İşçi Partisi'ne 1919'da üye oldu. 1921 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi liderliğine yükseldi. 1923 yılında Münih'te Birahane Darbesi diye bilinen başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Hapisteyken Mein Kampf adlı kitabını yazdı. 1924'te serbest bırakıldıktan sonra Müttefikler'in Almanya'ya empoze ettikleri barış antlaşması Versailles (Versay)'a karşı başkaldırdı. Karizmasını da kullanarak Pan-Cermanizm, antisemitizm ve antikomünizm'i siyaset malzemesi yaptı. 1933'te iktidara geldikten sonra

Weimar Cumhuriyeti'ni Üçüncü Reich'a dönüştürdü ve totaliter, otokratik Nazi ideolojisini uygulamayı sokarak Tek Parti rejimini benimsedi.

Yeni Düzen adı altında Kıta Avrupası'nda Alman hegemonyasını egemen kılmaya çalıştı. Alman halkı için Yaşam Alanı (Lebensraum) yaratmaya yönelik bir dış politika izledi. Almanya'yı silahlandırarak 1939 yılında Polonya'yı işgal etti ve II. Dünya Savaşı'nı başlattı. 1941 yılında Alman orduları ve Müttefikleri Avrupa'yı ve Kuzey Afrika'yı büyük ölçüde işgal etti. 1943'te savunmaya geçmek zorunda kaldı. 1945'te, savaşın son günlerinde, Berlin muharebeleri sırasında, uzun yıllardır hayat arkadaşısı olan Eva Braun ile evlendi. İki gün sonra, 30 Nisan 1945'te yeni evli çift Kızıl Ordu'nun eline geçmek için intihar etti ve cesetleri yakıldı.

zalamıştır. Böylece Sovyet hükümeti 9 Mayıs'ı zafer günü ilan etmiştir. Zafer günü ilk kez 9 Mayıs 1965'te Kızıl Meydan'da Büyük Zafer'in 20. yılı şerefine askeri bir geçit töreni düzenlenmiş, bu etkinlik diğer kentlere de yayılarak 1990 yılına kadar sür-

müştür. Sovyetler'in dağılışı ertesi beş yılına ara verilmiş, sonra her yıl askeri geçitler yeniden yapılmaya başlanmıştır.

9 Mayıs Rusya'da olduğu kadar Orta Asya cumhuriyetlerinde de kutlanır.

Bu ülkelerdeki tabirle "Büyük Anayurt Savaşı" ya da "Büyük Vatanperverlik Savaşı"nın sona eriş ve Almanya'ya teslim belgesinin imzalatılması her yıl eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkeler için de zafer günüdür.

Bu yıl da II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'nın mağlup edilmesi'nin 68'inci yıldönümü başta Kızıl Meydan'da olmak üzere tüm Rusya'da görkemli törenlerle kutlandı. Devlet Başkanı Vladimir Putin, Başbakan Dimitri Medvedev ve çok sayıda savaş gazisinin hazır bulunduğu Kızıl Meydan'daki kutlamalar 11 bin asker, 101 savaş aracı ve 68 uçak ve helikopter ile gerçekleştirildi.

Törene halk büyük ilgi gösterirken, Tverskaya Caddesi'nden törenin yapıldığı Kızıl Meydan'a doğru ilerleyen tank, füze ve uçakların geçiş sırasında faşizme karşı verilen savaş bir kez daha hatırlandı.

Putin, Zafer Günü nedeniyle yaptığı konuşmada Rusya'nın her şeyi dünya barışını korumak ve savaşları önlemek için yaptığını söylüyor, "Savaş trajedisinin ne olduğunu hatırlıyoruz ve bir daha kimsenin buna cesaret etmemesi için her şeyi yapacağız; her zaman özellikle Rusya ve Sovyetler Birliği'nin faşistlerin nefret dolu planlarını söküp attığını hatırlayacağız" diyordu.

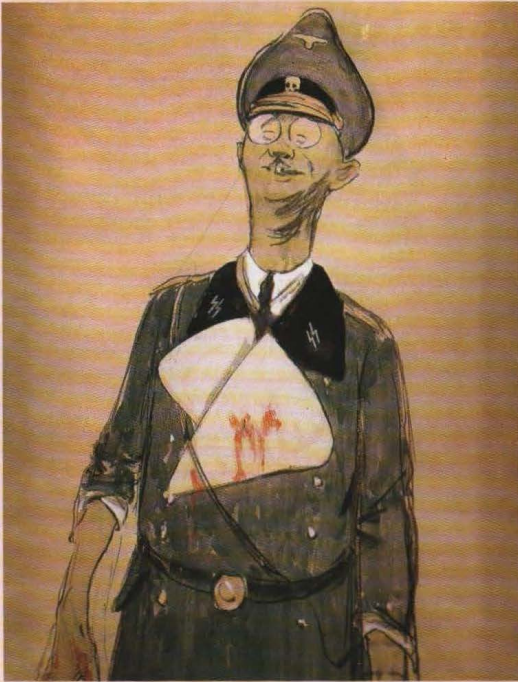
SAVAŞ VE SANAT ETKİNLİKLERİ

II. Dünya Savaşı topyekün bir savaştı. Savaşan ülkelerde tüm katmanlar bilfiil görev üstlendi. Bu savaşta en ağır bedeli Sovyet halkları ödedi. Doğu cephesinde Hitler'e karşı tek başına savaşmak zorunda kaldı ve kabaca 20 milyon üzerinde Sovyet insanı yaşamını yitirdi. 25 milyon insan evsiz kaldı. 1710 kent ve 7 bin köy yerle bir edildi. Savaşın travması on yıllarca Sovyet halkının belleklerinden silinmedi.

Bu kaotik dönem tüm Sovyet halkını seferber etmişti. Hitler ordularının Sovyet topraklarında ilerlerken halkı hunharca katletmesi, insanları ne pahasına olursa olsun yurtlarını savunmaya sevk etti. Stalin olası savaşı öngörmüş ve Urallar'ın ardında savaşı yürütecek bir sanayi kurmuştu. Alman zırhlı birliklerini Sovyet halkının direnci ve ağır kış koşulları durdurabilmişti.

Topyekün savaş sanat etkinliklerini de kapsıyordu. Sanatın toplum için görebileceği işlev daha 1917 ertesi Bolşeviklerin gündeminde yer almıştı. Cihan Harbi uzun 19. yüzyılın "burjuva" sanat anlayışını sorgulamış, savaş sonrası Batı'daki kübizm, dadaizm gibi açılımlara Sovyetler endüstriyalizm, konstrüktivizm gibi günlük yaşamla bütünleşmiş sanat akımlarıyla cevap vermişti. Lunoçarski'nin kültür bakanlığı sırasında Sovyet sanatçısı en "özgür" evresini yaşamış, Mayakovski'nin şiiri, Mayerhold'un, Stanislavski'nin tiyatrosu ve daha birçok sanat açılımı altın çağını yaşar olmuştu. Nitekim Nazım Hikmet'in şiiri, Muhsin Ertuğrul'un sahne kurgusu Sovyetler'deki deneyimleri Türkiye'ye yansıtmakta gecikmemişti.

Cihan Harbi, 1918'de sona ermişse de, Sovyetler, Batı'nın tehdidi altında iki dünya savaşı arası evreyi bir silah bırakışması olarak algıladı. Er ya da geç savaşın bir ikincisi gündeme gelecekti. İttifaklarını ona göre kurguladılar, kısa sürede beş yıllık planlarla ülkeyi sanayileştirip olası bir savaşın mekanize güçlerle sürdürüleceğini öngördüler. Lenin, 1921 ertesi GOELRO

Heinrich Luitpold Himmler (1900-1945)

Nazi Partisi'nin önde gelen askeri komutanlarından Himmler, Hitler Almanyası'nın en güçlü siyasi kimseliklerinden biriydi. Holocaust'dan doğrudan sorumlu tutuldu. Hitler

adına Elnatzgruppen'i oluşturdu ve konsantrasyon kamplarını kurdu. 6 milyon Yahudi ve 200 binle 500 bin arası Roman'ın ölümünden sorumlu tutuldu. Savaşın son evresinde Hitler'in bilgisi dışında Müttefikler'e barış görüşmelerine girişti. Savaşın yenilgiyle sonuçlanacağını gördüğünde gizlendi. İngiliz güçlerince yakalandı ve tutukluken 23 Mayıs 1945'te intihar etti.

planını uygulamaya sokarak devasa barajlarla ülkenin elektrifikasyonunu gerçekleştirdi. Stalin ise 1928 sonrası beş yıllık planlarla kısa sürede silah üretebilecek ağır sanayinin kuruluşunu sağladı.

Lunaçarski'nin "özgür sanat" anlayışı uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra "toplumsal gerçekçilik" misyoner bir sanat gündeme getirdi. Ama bu sırada Sovyet sanat akademileri sanatın hemen her alanında seçkin sanatkarlar yetiştirdi. Hemen hemen tüm sanat etkinlikleri halkı rejime ısındırma yöneltti. Bu süreçte en etkin sanat dallarından biri plastik sanatlardı. Özellikle Sovyet çizerleri 1917 ertesi devrimi halka taşımak için özel bir çaba gösterdiler. Bu çaba II. Dünya Savaşı ile birlikte doruk noktasına vardı. Savaş ortamının en güçlü sanat etkinliğini çizerler omuzlamıştı. Poster ve karikatür sanatçıları halkın direnç gücünü yükseltmek için var güçleriyle çaba sarf ettiler. Anti-faşist bir sanat anlayışı döneme damgasını vurdu.

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında Hitler karikatürlerinin en güçlü örnekleri Sovyetler Birliği'nde ortaya kondu. Karikatür, bu ülkede kitlelere yönelik güçlü bir sanat uğraşısıydı. Halkın savaş için seferberliğinde karikatürden geniş ölçüde

yararlanıldı. Kimi ünlü ressamlar, karikatür ve poster çizer oldular; çizgileriyle ülkelerini savundular. Bu tarihlerde üretilen Hitler ve Mussolini karikatürleri, kişi eksensli siyasal karikatürün en seçkin örnekleri olarak 20. yüzyıl karikatür sanatına damgasını vurdu.

Böylece karikatür sanatı 30'lu ve 40'lı yıllarda yarattığı Hitler kimlikleriyle siyasal karikatüre yepyeni bir boyut getirdi. Hitler'in beden dili ve jestleri birçok çizere esin kaynağı oldu. Benzer bir ilgiyi Mussolini de gördü. Ama ana tehdit unsuru Hitler'di. Mussolini her zaman Hitler'in yamağı konumunda çizildi. Türkiye'de de Hitler ve Mussolini daha 30'lu yıllarda birçok kez *Karikatür* ve *Akbaba* dergilerinin kapaklarını süslediler.

"Katastrof çağı" diye bilinen iki dünya savaşı arası bunalımlı dönem karikatür tarihinde siyasal içeriğin en güçlü olduğu evreyi oluşturdu. Bir diğer deyişle karikatürün siyasal içeriği ve gücü demokrasilerin sarsıntı geçirdiği evrelerde arttı. Nitekim bunun kanıtı karikatür sanatının iki dünya savaşı arası yükselişe geçiyordu. Hemen hemen tüm dünyada karikatür 20'li ve 30'lu yıllarda bir evrim geçirdi. Avrupa'da otoriter ve totaliter rejimlerin demokrasileri tahtından ediş ve Avrupa siyaseti-

nin giderek çözümsüzlüklere gebe oluşu birçok ülkede eleştiri ögesi olarak karikatürü ön plana çıkardı. Gerek iktidar, gerekse muhalefet karikatürü kendi safında bir silaha dönüştürdü. Türkiye de bu süreçten geçti. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali karikatür dergilerinde geniş yer buldu. Mussolini, uzun bir süre hemen her hafta karikatür dergilerinin kapaklarını ve içeriklerini bezedi. Keza, dönemin Tek Parti iktidarı Hitler Almanyası ile ilişkilerini bozmamaya dikkat ederken, karikatüristlerimiz bol bol Hitler karikatürü çizdiler. Alman siyasal liderleri ve Almanya safında yer alan diğer ülkelerin siyasal kimlikleri Almanya'ya cephe alan hemen hemen tüm ülkelere mizah konusu oldu.

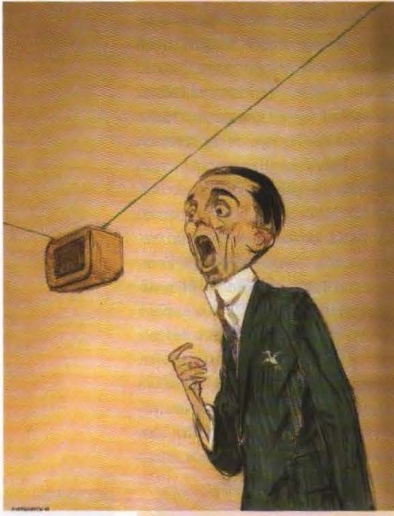
TÜRKİYE'DE SİYASAL KARİKATÜR

Karikatürün evrimine bakıldığında, icadından beri hemen her dönemde farklı tonlarda da olsa siyasal karikatür gözlemlendi. Barış dönemlerinde siyasal karikatür içeri dönük bir yapı arz etti. Uluslararası düzenin sarsıldığı ve çatışmaların başladığı

Hermann Wilhelm Göring (1893 —1946).

I. Dünya Savaşı sırasında savaş pilotuydu. Nazi Partisi'nin aktif üyesiydi. 1923'te başarısız Birahane Darbesi girişimi sırasında yaralandı ve tedavi görürken morfin müptelası keşildi. 1933 yılında Gestapo'yu kurdu. 1935'te Nazi Hava Kuvvetleri (*Luftwaffe*)'nin başına geçti ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu görevde kaldı. 30'lu yılların ortasında savaş ekonomisini kuraçak Dört Yıllık Plan'dan sorumlu oldu. Hitler, Göring'e tüm komutanların üstünde Reichsmarschall unvanını verdi ve kendinden sonra ülkeyi yönetecek kişi olarak ilan etti. Savaştan sonra insanlığa karşı işlediği suçlardan Nuremberg'de yargılandı. Ölümüne mahkûm oldu, ancak infazdan bir gün önce siyanür içerek intihar etti.

Paul Joseph Goebbels (1897-1945)

Nazi Almanyası'nda 1933-1945 arası propagandadan sorumlu kişi oldu. Türkülo söylevleri ve ölümcül antisemitizmiyle ün saldı. 1921 yılında Heidelberg Üniversitesi'nden 19. yüzyıl romantik draması üzerine yazdığı tezle doktora aldı. Fransızların Ruhr'u işgal ettikleri sırada Nazi Partisi ile ilişki kurdu ve 1924 yılında partiye üye oldu. Berlin'in bölgesel parti liderliğini üstlendi. Bu görevdeyken Alman Sosyal Demokrat ve Komünist partilerine karşı propaganda becerisini ortaya koydu. Kökeninde Yahudilerin olduğunu söylediği kapitalizme karşı, proleter ve ulusal nitelikteki Nazi yapılanmasını savundu. 1933'te Hitler'in iktidara gelişiyle Propaganda Bakanlığı'nın başına geçti, ilk yaptığı iş kitap yakmak oldu. Media ve sanat etkinlikleri üzerinde totaliter bir yönetim kurdu. 1 Nisan 1933'te Yahudi işadamları, doktorlar ve avukatlara karşı bir günlük boykotu başlatarak Alman Yahudilerine karşı savaş açtı. 1938'de birçok sinagogun yakıldığı ve Yahudilerin saldırıya uğrayıp katıldığı Krik Cam Gecesi (*Kristallnacht*) diye bilinen saldırıyla Alman topraklarında sınırsız pogrom'u başlattı. Propaganda faaliyetleri kapsamında bir dizi antisemit film hazırlattı ve güçlü propaganda tekniklerini uygulamaya sokarak Alman halkını ideolojik yönden saldırgan bir savaşa hazırladı. Goebbels, Hitler'in intiharına kadar onun yanında kaldı. Aynı sığınakta karısıyla birlikte altı çocuğunu öldürerek intihar etti.

dönemlerde ise dışa dönük türleri ortaya çıkı. Böylece karikatür de küreselleşti. Değişik ülkelerin karikatüristleri ortak paydada birleştiler. Öte yandan karikatürist rejimin niteliğine göre kalem oynamak zorunda kaldı. Siyasal ortam özgürlükler bağlamında genişledikçe, iç siyaset karikatüriste bol malzeme sağladı. Rejim kapandıkça, hedef dış siyaset oldu. Nitekim Türkiye'de siyasal karikatür de benzer bir yol kat etti.

Osmanlı'da karikatür Teodor Kasap'ın *Diyojen*'iyle başladı. Yine Teodor Kasap'ın *Hayal* dergisiyle yayın dünyasında yerleşik bir konum elde etti. Ardından *Çaylak*, karikatüre süreklilik kazandı. Abdülhamid'in yönetimi sırasında karikatür sanatı sansür nedeniyle güdüldü. 1908'de Hürriyet'in İlanı ile dergilerde ve günlük yayınlanan otuzu aşkın mizah dergisinde karikatür alabildiğine görünür oldu. Cem ve Sedat Nuri bu dönemde ün saldılar. *Karagöz* dergisinde ressam Baha ile Halit Bey'in panorama karikatürleri, *Eşek* dergisinde yayımlanan hayvan karikatürleri Meşrutiyet dönemi karikatürüne ayrı bir çeşni kattı. Bu dönemde çıkan en ünlü karikatür dergileri Cihan Savaşı sonuna kadar yayımlanan *Cem* ve *Karagöz* oldu. 1918'de Sedat Simavi'nin *Diken* dergisi son dönem Osmanlı karikatüristlerini bir araya topladı. Savaş ertesi *Harp Zenginleri* ve *Harp Fakirleri* albümleriyle Sedat Simavi İttihatçı iktidara sert eleştiriler yöneltti.

Mütareke döneminde yine Sedat Simavi'nin çıkardığı *Güleri* yüz. Ankara'nın safında yer aldı. Karikatür tarafı ise Refik Halit'in *Aydede*'si Anadolu hareketine karşı tavrı koydu. Ardından Cumhuriyet dönemi geldi; Cem, Sedat Nuri, Sedat Simavi, Salih, Münif Fehim, Ramiz, Ratip Tahir, Togo, Hulki Onaran, İlah Hulusi Cumhuriyet'in ilk yıllarının güçlü çizimleri oldular.

Harf Devrimi de karikatürü biraz daha ön plana çıkardı. Okuryazarlığın bocaladığı devrimin ilk yıllarında görsellik önem kazandı. Karikatür güçlü bir iletişim aracı oldu. Ancak,

karikatürist Tek Parti döneminde tedbiri elden bırakmadı; muhalefet yapmaya kalkışmadı. Toplumda yaşanan köklü dönüşümlere yönelik sosyal içerikli karikatürlerle dış politikaya dönük karikatürlere ağırlık verildi. Siyasal temalarını Avrupa'nın karışık ortamından seçti. Doğu Akdeniz'i *mare nostrum*'a dönüştürmek isteyen Mussolini, bir dönem siyasal karikatürün hedef tahtasını oluşturdu. İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakı uzun bir dönem karikatür dergilerine malzeme taşıdı. Otuzlu yıllar Türkiye'de de karikatürün düzgün çizgilere ulaştığı bir evreyi oluşturdu. Ancak, Türkiye'de rejimin otoriter yapısına rağmen devletin resmi karikatüristi olmadı. Karikatür diğer gibi propaganda amaçlı olarak kullanılmadı. Afiş alanında ise döneme İlah Hulusi'nin çizimleri damgasını vurdu.

SOVYET ÇİZERLERİ

Siyasal karikatürü doruk noktasına ulaştıran Sovyet çizerleri oldu. 1917 ertesi Bolşevikler çizimin etkinliğini görmekte gecikmediler. İktidara gelişi ertesi kısa sürede yayın organlarında ve duvarlarda karikatürler ve posterler görülmeye başladı. Komünist Parti'nin devrim sloganları görsellik sayesinde kitlelere, işçi ve köylü kitlelerine etkin bir biçimde ulaşıyordu. Devrim sanat anlayışında da köklü dönüşümlere neden oluyordu. *Avant-garde* sanat anlayışı daha Çarlık Rusyası'nda kazanımlar elde etmişti. Tatlin, Popova gibi sanatçılar Paris'le yakın ilişkiye girmiş, giderek non-figüratif kübist ürünler vermeye başlamışlardı. Bugün Costakis koleksiyonu bunun somut ürünlerini benendiriyor. Ancak Paris esintisi yenilikçi sanatla Rus Devrimi'nin beklentileri kısa sürede yol ayrımına uğrayacaktı.

Kısa sürede endüstriyalizm, konstruktivizm gibi yeni sanat anlayışları toplumun gerçeklerine bol gelmeye başladı. Toplumsal gerçekçiliğe doğru köklü dönüşümler izlendi. Öte yandan okuryazarlığın düşük olduğu coğrafyalarda resim ayrı bir önem

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında Hitler karikatürlerinin en güçlü örnekleri Sovyetler Birliği'nde ortaya kondu. Karikatür, bu ülkede kitlelere yönelik güçlü bir sanat uğraşısıydı. Halkın savaş için seferberliğinde karikatürden geniş ölçüde yararlanıldı. Kimi ünlü ressamalar, karikatür ve poster çizer oldular; çizgileriyle ülkelerini savundular.

arz ediyordu. Bundan böyle aktivist ressamalar "iç ve dış düşman"lara karşı kitleleri "özgürlük ve adalet" için savaşımaya çağırır oldular.

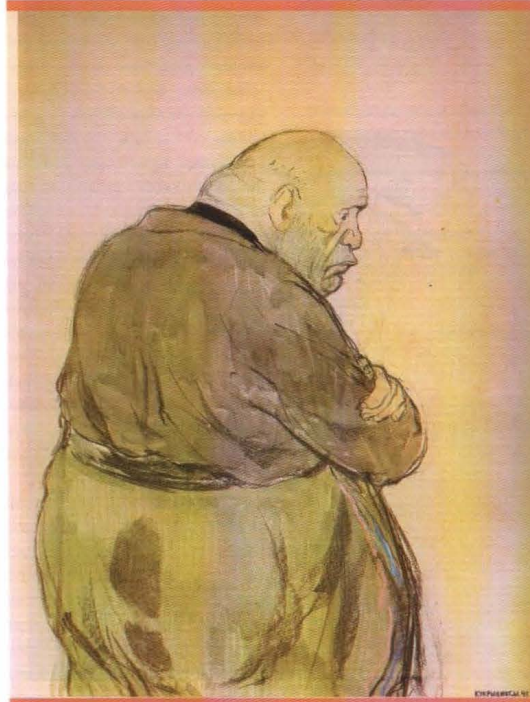
Sovyet satirik karikatürleri ve poster sanatının en belirgin özelliği savaş ve mücadele zamanında ortaya çıkmış olmasıydı. Çizimlerde her zaman kısa, öz, etkileyici ve anlaşılır bir dil kullanılıyordu. Posterler genellikle karakteristik özelliklere sahip, belli başlı eylemlerde bulunan bir veya iki figürden oluşmaktaydı. Karakterlerin yüz ifadeleri ayrı bir önem kazanmıştı; verilme istenen mesajı sözcük kullanmaksızın kitlelere ulaştırıyordu. Böylece dinamik ve etki-

leyici bir sanat anlayışı kurgulanmış oluyordu.

Poster sanatı Devrim sonrası Sovyetler Birliği'nde büyük bir atılım gerçekleştirdi. Poster yazılı araçlara oranla geniş kitlelere ulaşmada daha da etkiliydi. Büyük boyutlarda betimlenen imajlar herkes tarafından kolay anlaşılır nitelikteydi. Kısa ve öz sloganlar eşliğinde sürekli bir eylem çağrısı olarak zihinde yer ediyordu. 1917-1921 arası İç Savaş sırasında, propaganda posterleri Denikin ve Wrangel'in ordularına ve Devrim'i bastırmaya yönelik yabancı ülkelere tarazzlarına karşı en güçlü silahı oluşturuyordu. İşgal tehdidi altında-

ki kent duvarlarına asılan posterlerin altında genellikle bir uyarı yazısı yer alıyordu. Bu postere zarar veren ya da üstünü örtmeye çalışan herkes devrimci eyleme karşı suç işlemiş sayılıyordu. Top, tüfek gibi bu poster de güçlü bir silahlı ve korunması gerekiyordu.

Bolşevik iktidarın ilk yıllarında yapılan posterler, devrimcilğin azmini ve yeni bir toplumun inşasındaki iyimserliği gösteriyordu. Yapılan kampanyalar eğitime ve sağlığa önem veriyor, okuma yazma oranını artırmayı ve sağlık hizmetlerini geliştirmeyi amaçlıyordu. Öte yandan bir dizi poster Lenin hükümetine karşı olan muhaliflere saldırcı

Benito Mussolini (1883-1945)

1922-1943 arası İtalyan Ulusal Faşist Partisi'ni yöneten gazeteci kökenli siyaset adamı Mussolini 1926 yılında diktatör olarak gücü ele geçirdi ve 1930 yılında II Duce lakabıyla ülkede faşist bir diktatörlük kurdu. I. Dünya Savaşı sırasında partinin savaşta tarafsızlığına karşı çıkışı için İtalyan Sosyalist Partisi'nden ihraç oldu. Ekim 1922'de Roma yürüyüşü ardından başbakanlığa getirildi. Gizli polisliye muhalefeti bastırarak grevleri yasakladı. Bir dizi yasayla ülkeyi totaliter tek parti diktasına dönüştürdü. 10 Haziran 1940'ta, Almanya'nın safında yer aldı. 24 Temmuz 1943'te Müttefikler'in İtalya'yı işgali ertesi Kral, Mussolini'nin tutuklanmasını emretti. 12 Eylül'de Almanların yardımıyla hapisten kaçtı. 1945 Nisan'ında yenilginin kaçınılmazlığı ortaya çıkınca kuzeye kaçmak istedi. Como Gölü yakınlarında İtalyan partizanlarına yakalandı ve idam edildi. Cesedi Milano'ya götürüldü ve bir petrol istasyonunda baş aşağı asıldı.

nitelikler taşıyordu. Dimitri Moor'un meşhur "Gönüllü Yazıldın mı?" posterinde bu dönemde ortaya çıkmıştı. Posterde Kızıl Ordu mensubu bir asker ve arkasındaki fabrika bacasından yükselen duman görüntüsü vardı. Askerin, Rus işçisinin Ekim Devrimi'ne yaptığı katkıyı simgeleyen bu poster, Ekim Devrimi ve İç Savaş esnasında önemli bir rol oynadı.

İç Savaş sırasında Rus Telgraf Ajansı, Kızıl Ordu askerlerinden gelen posterleri kısa bir sürede bir araya getirip güçlü bir proje oluşturmuştu. Ünlü şair Vladimir Mayakovski, bu girişimin esin kaynağıydı. Mikhail Çeremnik de bu projede aktif bir rol üstlendi. Sovyet sanatçılar gece gündüz durmaksızın çalışarak düzinelerce poster üretiler. Haber ajansı "Okna ROSTA" ise bu posterleri dükkan vitrinlerine yapıştırtarak halkı son haberler konusunda bilgilendiriyordu.

Zamanının büyük politik karikatür ustası Victor Deni, Sovyet propagandasında sanatında yaptığı müthiş hicivleriyle tanınıyordu. Posterlerinde kapitalistlerle, yozlaşmış politikacılarla ve dalkavuklarla acımasızca alay ediyordu. İlk beş yıllık kalkınma planı doğrultusunda, "Sosyalizmin Büyük Anıtı" inşa edildiğinde SSCB'nin dört bir yanı propaganda posterleriyle donatılmıştı. İnşaat alanlarından çiftlik arazilerine, tahıl ambarlarından Dnepro Gas Barajı'nın geniş beton duvarlarına, bu posterlerle halka "bilinç" götürülüyordu.

Kısaca sanatçılar Hitler yanlısı saldırganların alt edilmesi, askerlerin ve halkın moralinin yükseltilmesi için çalışıyorlardı. Savaşla birlikte ressamların görevleri daha da ön plana geçti. Silah altında ya da geri cephe- de çalışan her ressam kendi yeteneğini, becerisini ve deneyimini ortak amaca sunuyor; vatanın savunulma-

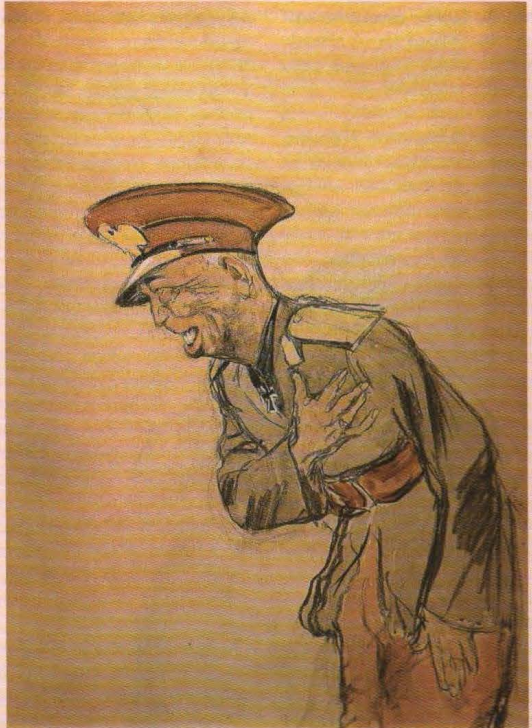
siyla birlikte faşizmin alt edilmesine odaklanıyordu. Hitler Almanyası'nın saldırıya geçişiyle birlikte 1.100'den fazla Sovyet ressamı gönüllü olarak orduya katıldı. Moskova Ressamlar Birliği'ne mensup 200'den fazla ressam silahlı kuvvetlerde görev aldı. Bunlar arasında O.G. Vereyskiye, A.M. Griçay, V.N. Goryaev, V.M. Briskin, B.I. Prorokov, L.V. Soyfertis, I.M. Semenov, V.Y. Kononov, N.M. Lisogorskiy, V.N. Minaev, A.B. Bajenov, D.A. Dubinskiy, V.A. Vasilev, E.N. Evgan, O.A. Abramov, V.I. Fomiçev en ünlüleri idi.

Savaş yıllarında sadece Moskova şehrinde "Okna TASS" tarafından hazırlanan poster sayısı 1.500 dolayındaydı. "Okna TASS"ın yayınladığı poster ve broşür olmadan tek bir gün geçmiyordu. Savaşın ilk günlerinde Moskova ve Leningrad dışında Sovyetler Birliği'nin birçok şehrinde yerel "Okna TASS" şubelerinin açıl-

Ion Victor Antonescu (1882-1946)

Romanya'nın asker kökenli otoriter siyasetçisi Antonescu II. Dünya Savaşı sırasında iki kez diktatör olarak ülkeyi yönetti. 1907 köylü ayaklanmalarını ve I. Dünya Savaşı sırasında ünlendi. Romen aşırı sağ ve faşist Ulusal Hristiyanlar'la ve Demir Muhafız grubuna sempati besledi. Antisemit görüşlere sahip Antonescu 1940 siyasi krizi sırasında öne çıktı ve Ulusal Lejyoner Devlet'i kurdu. Nazi Almanyası ile ittifak kurarak Hitler'in güvenini kazandı. Sovyetler'e karşı Barbarossa Harekâtı sırasında Besarabya'yı ve Kuzey Bukovina'yı ülkesine kattı. Kendisine mareşal unvanı verildi. Holocaust müsebbipleri arasında sayılan Antonescu sayıları 400 bin bula Besarabya, Ukrayna ve Romanya Yahudileriyle, Romanların ölümünden suçlu bulundu. 23 Ağustos 1944 darbesinin ardından Halk Mahkemesi'ne yargılandı ve ölüme mahkûm oldu.

ması amacıyla ressam ve yazarlardan oluşan yaratıcı ekipler kuruldu. Kısa zamanda bu ekipler tarafından düzenli olarak poster ve broşür üretimi ve dağıtımı gerçekleştirildi. Örneğin Novosibirsk şehrinde ilk dört adet poster baskısı 24 Haziran 1941 yılında şehir sokaklarında dağıtıldı. "Okna TASS" yayımları Tümen, Tobolsk, Barnaul, Çita, Krasnoyarsk, Ulan-Ude, Habarovsk, Gorno-Altaysk şehirlerinde başarıyla gerçekleştirildi. Tümen şehrinde "Za Rodinu" (Vatan İçin), Omsk şehrinde ise "Okna Satiri" (Hiciv Penceresi) adlı gazete-posterleri yayınlanıyordu. Bu arada Moskova ve Leningrad kentlerinin savaş gereği tahliyesi birçok ressam, şair ve yazarın diğer kentlere göçüyle sonuçlanmıştı. Bu hicret güçlü sanat anlayışının taşıyıcıya yayılmasına vesile oldu. M. M. Çeremnih, Altayskiy Bölgesi'nin Biysk şehrine geldikten sonra etrafında yetenekli insanları toplayarak açtığı sanat atölyesinin başına geçerek poster ve broşür baskısına başladı. Omsk şehrindeki "Okno Satiri" şubesinin kuruluşunu ünlü şair L. N. Martonov üstlendi. Barnaul şehrindeki şubede M. N. Fiipulin sadece ressam olarak değil, aynı zamanda resimlerin altına kısa şiirler ekleyerek de katkıda bulundu. Kaleminden çıkan 285 adet şiir bu şekilde kullanıldı. Bu çizimler yüksek etki gücüne sahipti. Metaforik olarak propaganda gücü "mermi"yle, "el bombası"yla kıyaslanıyordu. Belgesel doğruluğu, gözlemlerin özgüllüğü, ülke çapında yerel materyal ve konuların geniş ölçekte kullanımı, kitleleri derin etki altına alan yaratıcı grafik dili gibi unsurlar insanlarda metanet ve cesareti uyandırıyor, halkın moral gücünü artırıyor ve aynı safta yer alanların dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendiriyordu.

Genelde günün konusunu içeren poster, broşür, gazete ve dergi illüstrasyonlarının ömürleri kısıydı. Günceli yansıtan ikna etmeye yönelik dokümanlardı. Ancak bu çizimler zamanla ulusal sanat birikiminin bir parçası oldu. Savaş yıllarında çok sayıda poster, broşür, mizah dergi ve gazetesi yayımlandı. Savaşın gerçek

Pierre Laval
(1883-1945)

Fransa'nın 1940 yılında Almanlara teslim oluşu ve müterake ertesi Vichy rejiminde iki kez hükümet kurdu. Ülkede ikamet etmekte olan yabancı Yahudilerin Nazi ölüm kamplarına sürülmesi için emir verdi. Fransa'nın 1944'te Alman işgalinden kurtuluşu ertesi tutuklandı. Vatana ihanetten yargılanarak kurşuna dizildi.

Philippe Pétain
(1856-1951)

Verdun Arsları ya da Mareşal Pétain diye bilinen general, 1940-1944 arası Vichy Fransası'nda devlet başkanı oldu. 1940 yılında 84 yaşındaydı ve Fransa'nın en yaşlı devlet başkanı olarak tarihe geçti. I. Dünya Savaşı sırasında Verdun muharebelerinde gösterdiği başarı nedeniyle ulusal kahraman ilan edilmişti. Fransa'nın 1940'ta teslim oluşu ertesi Başkan Lebrun tarafından başbakanlığa getirildi ve Nazi Almanyası ile barış imzaladı. Savaş sonrası vatana ihanetten yargılanarak yaşam boyu hapse mahkûm oldu.

Nikolai
Sokolov,
Porfirii
Krylov ve
Mikhail
Kupriyanov.

becerilerini vatana hizmet etmek için kullanır olmuşlardı.

Moskova ressamlarından M.L. Gureviç, G.S. Moskovçenko, G.N. Moskalev ve A.A. Tyapuşkin de 'Sovyetler Birliği Kahramanı' unvanını kazandılar. Kâğıt, fırça ve boya olmadığı için devreye kaba kâğıt, kurşunkalem, tebeşir ve kömür giriyordu. Bu zorlu koşullar altında ressamlar; afişler, broşürler, kartpostal ve karikatürler çiziyor; askerlerin ve cephe gerisinde savaşa omuz verenlerin portrelerini resmediyorlardı.

Birçok sanatçı cephenin ön saflarında mevzilenmiş, savaşın gerçeklerini bilfiil yaşayarak aktarır olmuşlardı. Hitler ordularının Leningrad ablukasında kentte kalmış birçok sanatçı, yerle bir edilen kentle aynı kaderi paylaşmışlardı. Bu şartlar altında bile yaratıcılıklarından ödün vermediler. İçlerinde, ünlü bestekâr Şos-

Kukriniksî Üçlüsü 1947'de SSCB Sanatlar Akademisi üyesi seçildiler ve 1958'de SSCB Halk Sanatçısı unvanını aldılar. Ortak çalışmaları nedeniyle beş kez, 1942, 1947, 1949, 1950 ve 1951 yıllarında Stalin Ödülü'ne, 1955'te Lenin Ödülü'ne ve 1975'te SSCB Devlet Ödülü'ne layık görüldüler.

yüzünü aktarma ve bu süreçte kahramanlık örnekleri yanı sıra daha da önemli olan savaşın ağır trajik özünü yansıtmaya arzusu ağır basıyordu. Bu da grafik sanatta yeni yöntem ve yaklaşım arayışını gerektiriyordu.

Bu evrede başarılı buluşlardan biri, mücadele eden halkın ihtiyaçlarını karşılayan ve oldukça efektif bir çalışma şekli olan "Boyevoy Karandaş" (Savaşan Kalem) yayınları idi. Bu yayınlar başlangıçta, 1941 yılının yaz-sonbahar döneminde, Moskova ve Leningrad şehirlerinde gerçekleştirildi. Ardından tüm ülkede yaygın hale geldi. Bu yayınlarda görev alan "Boyevoy Karandaş" yayınlarının yaratıcı ruhu ve bitmez tükenmez konu çeşitliliği, duygusallık, etkileyici kompozisyon çözümleri grafik sanatına yepyeni bir boyut kattı. "Boyevoy Karandaş" tarafından

yayınlanan broşürlerin folklorik resimlere yakınlığı, resimlerde yansıtılan karakterlerin geniş kitleler tarafından kolay anlaşılmasını sağlıyor ve kullanılan canlı renk çeşnişi duygusal etki gücünü artırıyor. Ele alınan konular, yayınların her birine güncellik kazandırıyor. "Boyevoy Karandaş" yayınlarında görev alan, ressamlardan G.S. Vereyski, Y. A. Vasnetsov, V. I. Kurdov, N. M. Koçergin, V. A. Serov; yazarlardan N. S. Tihonov, V. M. Sayanov, A. A. Prokofyev omuz omuza çalışıyor, karşılıklı olarak sanat anlayışlarını besliyorlardı. Özellikle siyasal karikatür etkili silah haline gelmişti. Siyasal karikatürün gücü Kukriniksî, B. E. Eşmov, N. A. Dolgorukov, B. I. Prorokov, O. G. Vereyski, L. V. Soyfertis ve diğer yetenekli ustalarından kaynaklanıyordu. Böylece ressamlar, hiciv ustaları kendi yetenek ve

takovic de vardı. Nitekim bu sırada bestelediği *Yedinci Senfoni* savaşın ta kendisiydi. Daha sonra bu senfonî, abluka altındaki Leningrad'a ithaf edilecekti.

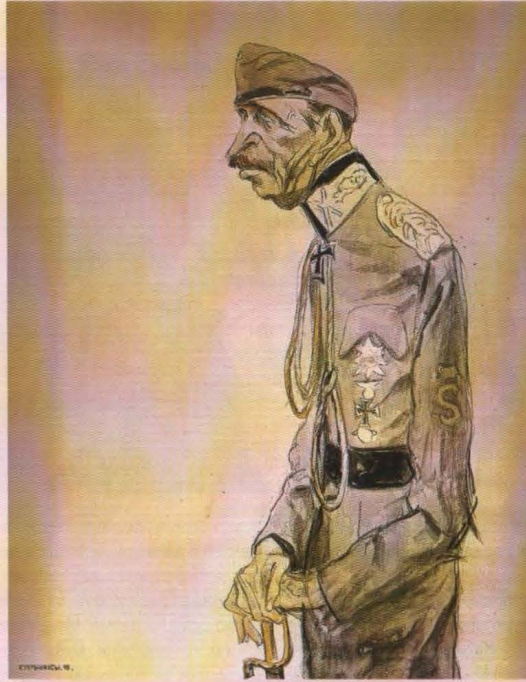
II. Dünya Savaşı sürecince sanatkarlar üretkenliklerinden ödün vermediler. Komutanların ve siyasetçilerin sözleri afiş, broşür, karikatür ve resim şeklinde cephenin en ön saflarına ulaşarak askerlerin moralini yükseltiyordu. Bu afiş ve broşürlerin birçok günümüze ulaşmadı. Çizimleri birlikte yitip gittiler. Kurtulabilenler zamanla anlam kazandı. Moskova önlerinde Alman faşizminin yenilgiye uğratılmasından tam 60 yıl sonra "Savaşan Moskova'nın Afişleri" adı altında derlenerek yayınlandı. Bunlar arasında savaş afişleri, satirik ve mizahi resimler, cephe eskizleri, bunları düzenli olarak ya-

yınlayan bir sürü gazete ve dergi yer aldı. Bu görsellerin en ünlüsü "Okna TASS"ı (*Sovyetler Birliği Telegraf Ajansı'nın Penceresi*). Ayrıca birçok dergi bu tür çizimlere yer vermişti: "Frontovoy Yumor – Cephe Mizahı", "Frontovye Illyustratsiyyi – Cephe Illüstrasyonları", "Aşıtlakat – Propaganda Afişleri" vs. Afişler, işyerleri, okullar, istasyonlar ve oteller gibi, halkın yoğunlaştığı mekânlarda sergilendiler; sokaklarda ve meydanlarda "Okna TASS", "Savaşın Kurşun-kalem" vb. poster çizen kurumların stantları açıldı.

KUKRİNİKSİ ÇİZER ÖÇLÜSÜ

Toplumsal Tarih'in bu sayısında yer alan afiş ve karikatürler Kukriniksi diye bilinen üçlüye ait. Kukriniksi Sovyetler Birliği'nde üç karikatüristin ve poster sanatçısının Mikhail Kupriyanov (1903–1991), Porfirii Krylov (1902–1990) ve Nikolai Aleksandrovich Sokolov'un (1903–2000) ortak çalışmalarında kullandıkları kolektif isimdi. Porfirii Krylov ve Mikhail Kupriyanov 1920'lerin başında Moskova'da, VKHÜTEMAS sanat okulunda eğitim görmüşlerdi. Karikatür, kitap illüstrasyonu ve poster çiziminde Kukri ve Krikup adını kullanarak ortak ürün vermişler, kısa bir süre Nikolai Sokolov'un katılımıyla 1924'ten itibaren kolektif isim olarak Kukriniksi'yi benimsemişlerdi. Kukriniksi'nin eserleri *Pravda*, *Krasnaia zvezda*, *Komsomol'skaia pravda* ve *Literaturnia gazeta* gibi gazetelerle *Krokodil*, *Prozhektor*, *Smekhach* ve *Smena* gibi dergilerde geniş yer aldı. 1929 yılında Vladimir Mayakovski'nin *The Redbug* adlı teatral komedisi için set çizimlerini yaptılar, Moskova'da TASS stüdyoları için, yetmiş dört poster hazırladılar. II. Dünya Savaşı sırasında ve onu izleyen yıllarda, Kukriniksi birçok kitabı desenleriyle süsledi, bu arada büyük boy tuvaleri resmetti.

Kukriniksi Üçlüsü 1947'de SSCB Sanatlar Akademisi üyesi seçildiler ve 1958'de SSCB Halk Sanatçısı unvanını aldılar. Ortak çalışmaları nedeniyle beş kez, 1942, 1947, 1949, 1950 ve 1951 yıllarında Stalin Ödülü'ne, 1955'te Le-

Baron Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867-1951)

Çağdaş bağımsız Finlandiya'nın kurucusu olarak görülen asker kökenli Mannerheim 1944-1946 yılları arasında Finlandiya'nın başkanlığını yaptı. Finlandiya toprakları Çarlık Rusyası'nın parçası iken Mannerheim, Rus Çarlık

ordusunda generalliğe yükseldi. Bolşevik Devrimi ertesi Finlandiya bağımsızlığını ilan etti. Ancak ülkede Kızıllarla Beyazlar arasında iç savaş patlak verdi. Bu sırada Mannerheim Beyazların komutasını üstlendi. 1939-1944 yıllarında Finlandiya Sovyetler Birliği ile savaş halindeyken Fin ordularının başkomutanlığına getirildi. 1946 yılında görevinden istifa etti.

Porfirii Nikitič
Krylov'un
Naziler
tarafından
tutuklanan
Partizan resmi
(1950).

nin Ödülü'ne ve 1975'te SSCB Devlet Ödülü'ne layık görüldüler.

Kukrinski Üçlüsü, başlangıçta yazarların hayatları ve eserleri üzerine ürün verdi. Maksim Gorki, Kukrinski'yi 1931'de tanıdı ve satirik yeteneklerini büyük bir potansiyel gösterdiğini gördü. O tarihten sonra *Krokodil* ve *Pravda*'ya sürekli çizerek oldular. Bu arada birçok karikatür albümü çıkar-

dılar. Kukrinski Üçlüsü'nün erken karikatürleri parokiyal, dar bir alana has bir nitelik taşıyordu; ancak kimliklerini oluşturan çizgiler daha o tarihlerde belirginleşmişti. Keskin bir gözlem, grotesk üç boyutluluk, konunun işlenmesinde bir tür teatral yaklaşım, sosyal duyarlılık giderek çizimlerine hakim oldu. Kukrinski aynı zamanda tiyatro oyunları için de sahne çizimleri yaptı. İlif ve Petrov'un *12 stul*'yev

(12 Sandalye; Moskova, 1933), Anton Çehov'un *Dama s sobachkoy* (Küçük Köpekli Genç Bayan; Moskova, 1948) ve birçok başka satirik romanı genellikle siyah suluboya ile görselleştirdi. Savaş yıllarında ise birçok duvar posterini üretti. Kukrinski Üçlüsü, kolektif çalıştıkları gibi ayrı ayrı da ürün verdi. Kupriyanov suluboya şeklelere ve manzaraya yöneldi. Krylov ve Sokolov portre ve manzaraya odaklandı.

1917 sonrası Sovyetler'de sanat artık Devrim'in bir aracına dönüşmüştü. Toplumun sorunlarını ele alıyor, kitlelerin, işçilerin, köylülerin beklentilerini, özlemini dile getiriyordu. II. Dünya Savaşı ile birlikte sanatkarın yaratıcılığının ana teması yurt savunması oldu. Ressamlar, yazarlar, müzisyenler ve sanatın tüm dallarındaki sanatçılar; kendi becerileriyle cephede mevzileniyorlardı. Bu süreç, Avrupa'da faşizmin yükselişiyle birlikte ayrı bir önem kazandı. Artık hedefte Hitler, Mussolini ve onların izinden giden diğer ülkelerin faşist liderleri vardı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu "saldırı" tonu daha da yükselmeye başladı. Böylece iki dünya savaşı arası anti-faşist bir sanat anlayışı doğmuş oldu.

Josef Stalin'in 9 Mayıs Zafer Günü konuşması

"Yoldaşlar! Kadın ve erkek yurttaşları! Almanya'ya karşı büyük zafer günümüz geldi. Kızıl Ordu'ya ve müttefiklerimizin kuvvetlerine diz çöktürmeye çalışan faşist Almanya, mağlup olduğunun farkına vardı ve koşulsuz teslim olduğunu ilan etti. Mayıs'ın yedisinde ön protokol yapılarak Rheims şehrinde teslim olma anlaşması imzalandı. 8 Mayıs günü Alman Üst Komutası, Müttefik birlikler Sovyet başkomutanlık temsilcileri huzurunda 8 Mayıs saat 24:00'te yürürlüğe girmek üzere Berlin'de teslimiyet anlaşmasını imzaladı. Alman elebaşlarının antlaşma ve mutabakatları papavra olarak gören tutumlarından haberdar olarak, sözlerine güvenmek için hiçbir neden imiz yoktu. Fakat, bu sabah, teslimiyet anlaşmasının baskısı altında, Alman güçleri silahlarını bırakmaya ve topluca teslim olmaya başladılar. Bu artık önemsiz bir kağıt

parçası değildir. Bu Almanya'nın silahlı kuvvetlerinin hakiki teslim oluşudur. Çekoslovakya'da hâlâ bir Alman grubunun teslim olmaktan imtina ettiği doğrudur. Ama Kızıl Ordu'nun onları yola getireceğine güveniyorum. Şimdi Almanya'nın nihai mağlubiyetinin bu tarihi gününde bütün haklılığımızla söyleyebiliriz ki, Alman emperyalizmine karşı halkımızın büyük zafer günü gelmiştir. Anavatanımızın özgürlüğü ve bağımsızlığı adına yaptığımız büyük fedakârlıklar, savaş nedeniyle halkımızın maruz kaldığı sayılamayacak yoksunluklar, cephe gerisinde ve ötesindeki çarpıcı işler, anavatan sunağında yerini almış, beyhude olmadan, düşmana karşı kesin zaferle taçlanmıştır. Slav halklarının varoluşu için çağları sürdüğü mücadele Alman işgalciler ve Alman tiranlığına karşı zaferle sona ermiştir. Bundan böyle halkların özgürlüğünün yüce sancığı ve halklar arasında barış Avrupa üzerinde dalgalanacaktır. Üç yıl önce Hitler Sovyetler Birliği'nden Kafkasları, Ukrayna'yı, Belarusya'yı,

Baltıkları ve başka bölgeleri kopararak onu parçalamayı da işeren emellerini herkeşe duyurmuştu. Açıkça "Rusya'yı bir daha asla doğrulamayacağı bir biçimde yok edeceğini" söylemişti. Bu üç yıl önceydi. Fakat, Hitler'in çılgınca fikirleri gerçekleşemedi. Savaşın gelişimi bu fikirleri dört bir yana savurdu. Aksine Hitler'in deli saçmalarının tam tersi vuku buldu. Almanya tamamen yenildi. Alman güçleri teslim oluyor. Sovyetler Birliği parçalanmış zaferi kutluyor. Yoldaşlar! Büyük Yurtsever Savaş nihai zaferimizle sonuçlanmıştır. Avrupa'daki savaş süreci sona ermiştir. Barışçıl gelişim süreci başlamıştır. Sevgili erkek ve kadın yurttaşlarımız, sizi zaferimiz için kutluyorum. Anavatanımızın bağımsızlığı ve düşmana karşı zaferimizi sağlayan Kızıl Ordumuzun kahramanca zaferine şan olsun! Muzaffer halkımıza, büyük halkımıza şan olsun. Düşmana karşı mücadelede düşen kahramanların ve halkımızın özgürlüğü ve mutluluğu için canını verenlerin ebedi zaferine!"

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press**, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

OSMANLI COĞRAFYASINDA KARANTİNA UYGULAMALARINA İSYANLAR "KARANTİNA İSTEMEZÜK!"

NURAN YILDIRIM

II. Mahmut, şeriata aykırı görülen uygulamalar nedeniyle karantina nizamını ilan edemiyordu. Babiâli'de toplanan ve devlet ricali ile ulemadan oluşan mecliste, karantinanın tıbbi ve coğrafi yönleri şeriat açısından ele alındı. Karantinanın şeriata aykırı olmadığı kabul edilerek ülke genelinde bir karantina teşkilatı kurulması kararlaştırıldı. Aneak, bunun bazı hoşnutsuzluklara ve ticaret hayatında zorluklara neden olacağına da dikkat çekildi. Bu yüzden, Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir yazıyla karantinanın yararları ve şeriata uygun olduğu anlatılarak, karantina usulünün kurulduğu ilan edildi.

Osmanlı Devleti'nde karantina, İstanbul'u etkisi altına alan ilk kolera salgını sırasında (1831), He-

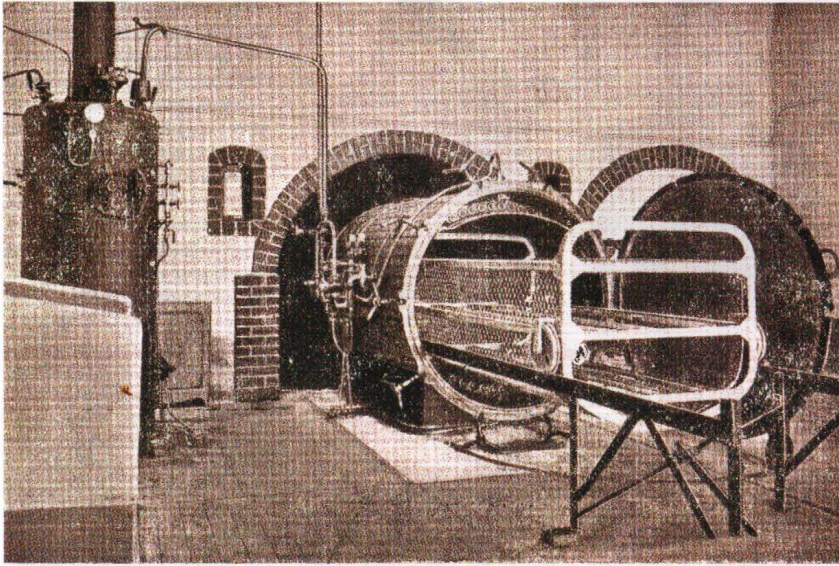
kimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin (1774-1834) önerisiyle Karadeniz'den gelen gemilere uygulanmaya başlandı.¹ Halk arasında, Müslümanların bir "Frenk adeti" olan karantina-ya riayet etmelerinin caiz olmadığı yolunda söylentiler dolaşıyordu. Üstelik karantina sadece veba, kolera gibi ölümcül bulaşıcı hastalıkların bulunduğu bölgelerden gelenlerin belli bir yerde tecrit edilmeleri, bulaşıcı hastalığı olmadığı anlaşılanların ülkeye girişlerine izin verilmesi değildi. Karantina uygulamaları arasında eşya ve mekânların dezenfekte edilmesi, ölülerin muayenesi ve gömülmesine ilişkin kurallar da bulunmaktaydı. Özellikle karantina hekimlerinin ölüleri, hele de Müslüman kadınların ölülerini muayene etmeleri, ölülerin kireçle gömülme mecburiyeti asla hoş karşılanmıyordu. Karantinanın önemini kavrayan II. Mahmut (1808-1839), bu direnci kırmak amacıyla Hamdan b. Osmani'ye karantinanın yararları konusunda bir kitap yazdırmıştı.²

esaslarını bilen yoktu. Önceleri akıl yürütülerek bazı önlemler alındıysa da, izleyen yıllarda İskenderiye, Kahire, İzmir ve İstanbul'da görülen veba salgınlarında çok sayıda kişinin ölmesi,³ bilimsel esaslara dayalı bir karantina teşkilatının kuruluşuna ivme kazandırdı. Karantina, devletin kara yolları, limanları ile bütün yerleşim birimlerinde geniş bir örgütlenmeyi gerektiren, yabancı ticaret gemilerini de kapsayan çok geniş çaplı bir uygulamaydı. II. Mahmut karantina işinde başarılı olunmadığı takdirde Avrupalılara mahcup olma endişesindeydi. Ayrıca, vebadan ölenlerin dini vecibeler yerine getirilmeden gömülmesi gibi şeriata aykırı görülen uygulamalar nedeniyle karantina nizamının başladığı bir türlü ilan edilemiyordu. Bunun üzerine Babiâli'de toplanan ve devlet ricali ile ulemadan oluşan geniş bir mecliste, karantinanın tıbbi ve coğrafi yönleri şeriat açısından ele alındı. Tartışmalar sonunda karantinanın şeriata aykırı olmadığı kabul edilip ülke genelinde bir karantina teşkilatı kurulması kararlaştırılırken, bazı hoşnutsuzluklara ve ticaret hayatında zorluklara neden olacağına da dikkat çekildi. Ardından Şeyhü-

Fransız karantina cerrahları, vebadan korunmak için yüzlerini tamamen örten bir maske takıp, tahta ayak kabı giyerlerdi

Nurani Yıldırım
Arşivci

Mikrop teorisinin geliştirilmesinin ardından, bilim dünyası mikropoları yok etmeye yönelik araştırmalara girişti. Kimyasal dezenfektan püskürtürler, içme suları için filtreler, giysiler ve ev eşyaları için ise etüv makineleri tasarlandı. Dezenfeksiyon istasyonlarında kullanılan bayer etüv

İslâm Mekkiâde Asım Efendi karantınanın şeriata uygun olduğuna dair fetva verince, *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan uzun bir yazıyla hem karantınanın yararları anlatıldı hem de şeriata uygun olduğu belirtilerek, Osmanlı Devleti'nde karantina usulünün kurulduğu ilan edildi.⁴ İstanbul kadısı, Bilâd-ı Selâse kadırları (İstanbul, Üsküdar, Eyüp), ihtisap nazırı, seretibba ve üç milletin (Rum, Ermeni, Katolik) patrikleri ile hahambaşıya gönderilen ilmühaberle, veba veya şüpheli hastalıktan ölenlerin derhal Sıhhiye Meclisi'ne bildirilmesinin mecburi olduğu tebliğ edildi.⁵

Ancak henüz Sıhhiye Meclisi kurulmamıştı. Üstelik İstanbul'da usul-i tahaffuz, yani profilaksi yöntemini bilen hekim yoktu. Karantina usulü Avrupalılardan öğrenilecekti. Böylece hem bilgili kişilerin karantina nizamını kurması sağlanacak hem de Frenklerin itimat ve itibarları kazanılacaktı. II. Mahmut Avusturya Devleti'ne güvendiğinden, karantina usul ve şartlarına aşina üç kişinin Viyana'dan getirilmesini irade etti.⁶ Avusturyalı Dr. Minas, 22 Temmuz 1838 (29 R. 1254) tarihinde "karantina baş direktörü" olarak atandı. Gerek Osmanlıların ve gerek ecnebilerin

karantina meselesini dikkatle izledikleri hatırlatılarak, uygulamalara özen gösterilmesi istendi.⁷ Dr. Minas'ın önerisiyle, Avrupa devletlerinde olduğu gibi karantina uygulamalarını belirlemek üzere Sıhhiye Meclisi (Conseil Supérieur de Santé) kuruldu.⁸ Bir süre sonra, deniz karantinasını bilmediği anlaşılan Dr. Minas istifa edip ülkesine döndü.⁹ Yerine getirilen Fransız Dr. Robert, Ocak 1840'ta (ZA. 1255) Sıhhiye Meclisi'nin çalışması esaslarını belirledi.¹⁰ Meclis-i Sıhhiye, Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Nezareti, Nezaret-i Umur-ı Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti, Karantina Nezareti, Karantina Meclisi isimleriyle de anılan bu meclise, Osmanlı topraklarının salgın hastalıklara karşı korunmasından doğrudan doğruya sorumlu tutulması karşılığında bütün kararlarında ve icraatında bağımsızlık verildi (1841).¹¹ Hariciye Nezareti'ne bağlı olan bu meclisi Karantina Meclisi Reis-i Sanisi, yani Karantina Nazırı yönetiyordu. Sıhhiye Meclisi karantina ile ilgili tüzükler hazırlıyor,¹² aldığı kararlar vilayetlerde bulunan karantina istasyonları (karantinahaneler, tahaffuzhaneler) aracılığıyla bütün ülkede uygulanıyordu. Her karantina istasyonunda bir Müslüman müdür

ile bir Avrupalı hekim vardı. Taşradaki karantina istasyonlarında Müslüman bir müdürün görev yapması şarttı. Yerel yetkililerle iletişim kuran, cemaatlerle görüşen Müslüman müdür, karantina uygulamalarını kitlelere kabul ettirmek konusunda önemli bir rol oynuyordu.¹³ Karantina hekimleri 15 günde bir ölenlerin adı, soyadı, yaşı, doğum yeri ve ölüm sebeplerinin yer aldığı kesin mortallite tablosunu İstanbul'a göndermek ve bölgesinin genel sağlık durumu hakkında bir rapor sunmakla yükümlüydü. Bölgesindeki insanlar veya hayvanlar arasında bulaşıcı hastalık ya da salgın görüldüğünde kırsal kesimi uyarıp İstanbul'u haberdar etmesi gerekiyordu. Ayrıca her hafta, bulunduğu yerdeki yabancı sefaret temsilcilerine veya halk sağlığı ile ilgili devlet görevlilerine bilgi verecek, veba veya başka bir bulaşıcı hastalık ve salgın hastalık halinde kendi bölgesinde önlem alacaktı.¹⁴

İlk yıllarda Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de, biri Reis-i Sanisi, yani Karantina Nazırı olmak üzere iki Osmanlı temsilci yanında; Avusturya-Macaristan, Belçika, Fransa, İngiltere, Rusya, Sardanya ve Toskana delegeleri varken, daha sonra Almanya,

1895-1908
yıllarında
Karantina
Nazırlığı yapan
gazeteci Ahmet
Mithat Efendi
(solda)

Karantina
Meclisi Umumi
Müfettişi Dr.
Cuzzoni Efendi.
Nevvâ-i Âliyyet,
1316 S. 343 (sağda)

beylere karantinalar aleyhinde oy kullanmamaları ve eğer kongrede karantinalar aleyhinde konuşulacak olursa şiddetle protesto etmeleri tebliğ edilmişti.¹⁹ Avrupa'da 19. yüzyıl sonunda karantinanın yerini dezenfeksiyon uygulamaları almış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti ısrarla bu uygulamayı sürdürüyordu. Fakat karantinahane koşullarında yaşamak istemeyen pek çok kişi karantinaya girmemenin veya karantinahanelerden kaçmanın bir yolunu buluyordu. Karantina teşkilatı, 24 Temmuz 1923 tarihinde

Amasya Bayezid Camii'nde kılınan öğle namazından sonra hocalar cemaatin dağılmamasını isteyip, şeriatla yeri olmayan karantinanın ve karantina hekiminin def edilmesi için bir dilekçe hazırlanacağını söyleyerek Müslümanları camiye çağırtırlar. Mustafa Efendi'nin, "Haydin şu kâfiri getirün" demesiyle harekete geçen ayak takımı karantinahaneye saldırır. Rum kilisesine sığınan Dr. Paldi, kapıyı kırıp içeri girenler tarafından öldürülür.

Amerika Birleşik Devletleri ve daha pek çok ülkenin dahil olmasıyla yabancı üye sayısı artmıştı. Resmi dili Fransızca'ydı. Toplantılara genellikle levanten veya azınlıklardan birine mensup olan Osmanlı delegelerinden biri başkanlık ediyordu. Örneğin İtalyan asıllı Osmanlı hekimi Bartoletti (1808-1895), uzun yıllar hem üye hem de müfettiş-i umumi olarak çalıştı. Ünlü romancı ve gazeteci Ahmet Mithat Efendi 1895-1908, tanınmış şair Dr. Cenap Şahabettin de 1909-1913 yıllarında karantina nazırlığı yaptılar.

Karantina ayırım yapılmadan herkese uygulanıyor, ancak koşullar farklı olabiliyordu. Örneğin 1843 yılında İstanbul'a gelen Prusya kralının kardeşi Prens Albert'e karantina beklemesi için Yeşilköy'de bir köşk tahsis edilmişti.¹⁵ Sultan Abdülmecit ise Rumeli seyahatinden dönerken bindiği Eser-i Cedit vapuruna da sıhhi kuralların uygulanmasını emretmiş, bu davranışı Sıhhiye Meclisi'nde şükranla anıl-

mıştı.¹⁶ Yıllar sonra İstanbul'a dönmekte olan Almanya sefiri, karantina beklemek üzere kendisine bir baraka veya çadır ayrılması için Babıâli'ye baş vurmuş ve Cısr-ı Mustafa'ya tahaffuzhanesin de kalamacağı üç gün için civarda yüksekçe bir yere dört odalı, ıfak bir baraka yaptırılması emredilmişti.¹⁸

19. yüzyıl sonlarına doğru, Avrupa Devletleri karantina sisteminin kaldırılmasını, bunun yerine bulaşıcı ve salgın hastalık görülen yerlerin kordon altına alınması (tecrit) ve dezenfekte edilmesi sistemini getirmek istiyorlardı. Çünkü karantina beklemek yüzünden ticari ilişkiler yavaşlıyor, zarara uğruyorlardı. 1891 yılında Londra'da toplanan 7. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi'nde bu konu tartışılmış, ancak bir karara varılamamıştı. Osmanlı Devleti ise karantina sistemini kaldırma taraftarı değildi. Bu sebeple Peşte'de toplanan 8. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi'ne devlet adına delege olarak gönderilen Hayrettin ve Mahmut

imzalanan Lozan Anlaşması ile ilave edildi.²⁰

"HAYDİN ŞU KÂFİRİ GETÜRÜNİ" KARANTİNA UYGULAMALARINA TOPLUMSAL TEPKİLER

Osmanlı toplumu, Tanzimat ve karantina gibi iki önemli değişimle hemen hemen aynı zamanda yüz yüze gelmişti. Bu yıllarda hekimlik, cerrahlık, eczacılık gibi sağlık meslekleri çoğunlukla yabancılar ve azınlıklara mensup kişiler tarafından yürütülmekteydi. 1827'de eğitime başlayan Tıphâne-i Âmiri yeni yeni mezun vermeye başlamıştı. İstanbul'daki Meclis-i Sıhhiye'de çoğunluk yabancı üyelerdeydi. Taşralardaki karantinahanelere ve belediye tabipliklerine de gayrimüslim hekimler atanmıştı. Halk, gayrimüslim hekimlerin uyguladığı karantina yöntemlerine güven duymuyor, verilen kolera ilaçlarına kuşkuyla bakıyordu. Bu yüzden karantina uygulamalarını benimsemesi kolay olmamıştı. Bunun temelinde, bazı bilinçsiz kişilerin karantina yü-

zünden ekonomisi bozulan belde halkını "karantina şeriatı aykırıdır" diye kıskırtımları yanında bazı gayrimüslim karantina doktorlarının halkın değerlerini önemsemeyen basiresiz tutumları yatar. Bu nedenle ölümle sonuçlanan olayların ardından Hekimbaşı'ya gönderilen bir tezkereyle, karantina hizmetine memur edilen yabancı doktorların, çoğu yanlış davranışlarda bulundukları için, azledilmeleri ve bunların yerlerine Padişah'ın huzurunda imtihan edilmiş²⁶ doktorların tayin edilmeleri istenmiştir.²⁷

26 Mayıs 1838'de (2 RA. 1254), Kuşadası'nda karantina usulünün icrasına memur edilen Müdür Arif Bey ile bir hekim, görevlerini yerine getirmeye çalışırken Türkmen Mahallesi'nden Kara İmam, Kaleiçi'nden Hacı Molla ve Türkmen Mahallesi muhtarı derici esnafından İbrahim adındaki şahıslar birtakım nisa taifesiyle (kadınlarla) iyiyi kötüyü fark etmez kimseleri kandırıp karantina usulünün icrasına karşı koymaya tahrik ederek çeşitli uygunsuzluklara sebep olmuşlardı. Karantina görevlileri saldırıya

uğramış, bazı karantina istasyonları da yıkılmıştı. Ceza olarak İstanköy Adası'na sürülen bu kişiler dokuz ay sonra terbiye ve ıslah olduklarını ifa ederek padişahın af talebinde bulunmuşlardı. Bundan sonra edepleriyle yaşamaları ve devlet işlerine, özellikle Müslüman ümmetine hayırlı olan karantina usulüne müdahale etmemeleri ve söz karıştırmamaları şartıyla affedilmişlerdi. 11 Mayıs 1840 günü karantina memuru bulunan yerlerin yöneticilerine gönderilen bir yazıyla, bu hadiselerin karantina memurlarını korkuttuğuna dikkat çekilerek, karantina memurlarının ellerine verilen talimatnamelere göre hareket edecekleri bildirilmiş ve bu türlü uygunsuzluklara mani olunması istenmiştir.²⁸

Karantina teşkilatının kuruluşunu izleyen ilk yıllarda, Amasya'da veba vakaları görüldüğü sırada erkek ve özellikle kadın ölümlerin post-mortem muayenesinde mahrem yerlerine bakılmasını, vebadan ölenlerin kireçlenerek gömülmelelerini kendi yorumlarına göre şeriat hükümleriyle bağdaştıramayan bazı Amasyalı din

ulemasının tahrikleri, ölümle sonuçlanan olaylara neden olmuştu. Karantina esaslarının yeni yeni hayata geçirilmeye başlandığı 1840 yılında Amasya'da kıtlık yaşıyordu. Hububat fiyatları yükselmisti. Yoksullar sıkıntı içindeydi. Bu arada Padişah, bir karantina memuru ve bir de karantina hekimi tayin ederek Amasya'da karantina bürosu kurulmasını emretmişti. Ancak henüz karantina şartları icra olunmadan belde çevresindeki kasaba ve köylerde oturanlar karantina korkusu yüzünden Amasya'ya gelmediğinden, halkın zaruri ihtiyaçları olan buğday, arpa, tuz gibi malzemeler bulunamaz olmuştu. Yoksullar açlıkla inlerken, bazı Müslümanların ölmesi üzerine karantina hekimi Dr. Paldi'nin, ölümlerin ve hastaların sadece yüzüne bakmakla yetinmeyip mahrem yerlerine bakmak istemesi halkı rencide etmişti. Çünkü şeriatın mahrem yerlerine bakılmasına izin vermediği ve bunun haram olduğu inancındaydılar. Ayrıca, Dr. Paldi'nin; "Eğer veba zuhur ederse ölümlerinizi kireç ile yakar ve sizleri 40 gün evlerinize hapseder, kapılarınıza adam tayin edip evleri-

1911 kolera salgınında Gülhane'deki kolera hastanesi sıhhi heyeti. Sağda, pulverizatör ile dezenfeksiyon görevlisi

1870'lerin başında, kolera salgınında İstanbul 4 bin kayıp vermişti. Kolerayla mücadelede alınan dehşet verici kararların halkı ürküttüğünü gözlemleyen Robert Kolej öğretmenlerinden George Washburn, ilk kez işitilmekte olan "mikrop" sözcüğünün endişe yarattığını ve Türk doktorların, mikrobun başkalarına bulaşmaması için hastaların burun ve kulak delikleri ile ağızlarına kireç klorit tıktırdıklarını nakleder.

Solda, sırtında kimyasal dezenfektan dolu pulverizatörülle, sağda resmi üniformasıyla tedbirhane memurları

nize dışarıdan bir kişiyi sokmak ve içinde bulunanlardan bir kişiyi dışarı çıkarmak ve her gün sizlere çeşit çeşit tütsü verip cümle masrafları sizlerden alırım" demesi bir tartışma başlatmıştı. Ahalinin, "Bizler bu ana kadar bunun emsali şey görmedik ve şeriatta işitmedik" cevabına karşı katı tutumunu sürdüren ve Müslüman halkın hassasiyetini dikkate almayan Dr. Paldi, "Fransız usulü böyledir, bütün usulü sizlerin üzerinizde icra edeceğim" demişti. Buna karşılık olarak, Fransa Devleti reayası değil, İslam padişahı tebaasından olduklarını dile getiren Amasyalılar, böyle bir muameleye katlanamayacaklarını ifade ettikten sonra Dr. Paldi'nin, "Padişahınız bu âdetlerimizi sizin üzerinize icraya bana izin verdi öyle icra edeceğim" demesi halk ile karantina hekimi arasındaki ipleri germişti. Dr. Paldi'nin bir süre sonra,

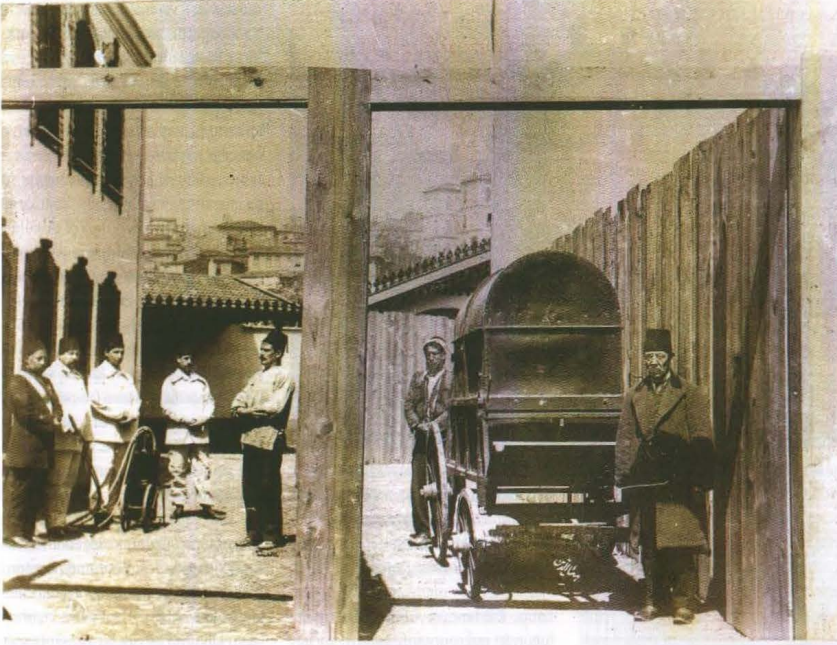
camieye götürülmek üzere karantinahane sokağından geçirilmekte olan ve çocuk doğururken ölmüş Müslüman bir kadının cesedine bakmakta ısrar etmesi, bundan sonra reayadan bir kadının ölüsünü de görmek istemeleri iplerin kopmasına yol açmıştı. Oysa Sihiye Meclisi'nin çıkardığı ilk talimatnamenin 8. maddesi, her ne kadar karantina hekimlerine şüpheli bir hastalıktan ölenlerin cesetlerini inceleme ve muayene izni veriyorsa da eğer ceset kadınsa, gerekli sihiye makamlarından seçilmiş bir kadın tarafından muayene edilmesini şart koşuyordu.⁴ Bu talimatnameye uymayıp halkın manevi değerlerini hiçe sayan Dr. Paldi hakkında, "Karantina doktoru vebaya yakalanan kadınların mahrem yerlerine mum sokarak veba olup olmadıklarına bakacak ve vebalıları kireç ile yakacak" gibi dedikodular dolaşmaya başlamıştı.

4 Ağustos 1840 Salı günü Amasya Bayezid Camii'nde kılanan öğle namazından sonra hocalar cemaatin dağılmasını isteyip, şeriatta yeri olmayan karantinanın ve karantina hekiminin def edilmesi için bir dilekçe hazırlanacağını söylerler ve çaşıya adam gönderip Müslümanları camieye çağırırlar. Ne olduğunu merak eden esnaf dükkanlarını kapatıp gelir. Reşitade Hoca Mustafa Efendi'nin cami avlusuna çıkıp, yanında olan mollalara ve halka, "Haydin şu kâfiri götürün" demesiyle harekete geçen ayak takımı karantinahaneye saldırır. Kaçıp Rum kilisesine sığınan Dr. Paldi, kilisenin kapısını kırıp içeri girerler tarafından öldürülür. Halkı tahrik ederek bu olaylara sebep olan camide görevli hocalar İstanbul'a götürülerek Meclis-i Vâlâ'da sorguya çekilip yargılanırlar. Reşitade Hoca Mustafa Efendi ile Yahya Efendi

üçer ay Gelibolu'ya sürgün edilirler. Osmanlı Bahriyesi'nde yedi yıl çalışmış olan Fransız Dr. Paldi'nin dul eşi ile çocuğuna da 250 kuruş maaş bağlanır.⁵ Bu olaya karışmadıkları anlaşılan Amasya esnafından iki kişinin memleketlerine dönmesine izin verilir.⁶ Bir süre sonra sürgün cezası biten iki hoca ile suçsuz bulunan ve İstanbul'da tutuklu olan dört hocanın da memleketlerine iade edilmeleri kararlaştırılır.⁷ Altı hoca Amasya'ya gönderilirken, olay sırasında halk arasında bulundukları halde kalabalığı teskin etmeye çalışmayan Amasya hâkimi, müftüsü ve azledilmiş olan muhassıl⁸ sorgulanmak üzere İstanbul'a çağırılır.⁹

Birkaçsene sonra dört Yunanlı, İbrahim (Brail) karantinasına saldırıp karantina gardiyanı ile bir hizmetliyi kılıçla doğrayıp öldürürler ve sandala binip kaçalar. Babiâli, Silistre Müşiriyeti'ne katillerin her tarafta aranmasını tebliğ eder.¹⁰

1845 yılında Hicaz'dan dönen hacıların ihtiyaten Adana dışında karantinaya alınmaları ilgililere bildirilince hazırlıklara başlanmış ve tespit edilen bölgede hacıların karantina beklemeleri için cadırlar kurulmuştur. Adana karantina doktoru ile Adana mutasarrıfının görevlendirdiği memur, 150 askerle birlikte hacıları karşılamaya gidip emri tebliğ ettiğinde sınırlanan hacılar mutasarrıfı görmek istemişler, mutasarrıfın, "Eğer itaat edip karantinada beklerlerse ne âlâ, beklemezlerse istedikleri yere gidebilirler" demesiyle 2 bin 500 kadar hacı Adana'ya girerek karantinahaneyi yağmalamıştı. Adana mutasarrıfının ihmali yanında Demirci müftüsünün de "Karantina lazım değildir" diye fetvavermesi ve tellal ile

**Tophane
Tedbirhanesi.
Görevliler,
gezici
pulverizatörün
başında**

LÜ Yüzdü Albümleri,
9092/7

halka duyurması hadiseyi alevlendirmişti. Konya'dan bir bölük asker Adana'ya sevk edilmiş, mutasarrıf azledilmiş, Adana'dan temiz belgesi almadan kaçan hacıların yakalanarak 15 gün karantinaya alınmaları ve hapsedilmeleri için ilgili vilayetlere emirler gönderilmişti.³¹

1848 yılında Halep'te kolera salgını varken, Antep (Gaziantep) karantina istasyonu müdürü buradan gelenlerin karantinada beklemeden şehre girmelerine izin vermiyordu. Ancak karantina istasyonunda görevli gardiyanlar kaymakam ile diğer bazı görevlilerin teşviikiyle Halep'ten gelen kervan, eşya ve yolcuları karantinaya almıyorlardı. Karantina müdürü hizmetlerini doğru yapmalarında ısrar edince şehirde bir huzursuzluk başlamıştı. Bu arada Antep'te kolera vakaları çoğalmıştı. Karantina müdürünün koleralardan ölen bir adamın eşini karantinaya almak istemesi huzursuzluğu tırmandırırken, koleralardan kurtulmak için manevi güçlerden medet uman bazı Antepliler, dua etmek üzere 20 Haziran 1848 Salı günü Kurban Baba ziyaretine gitmişti. Bunu fırsat bilen kaymakamın

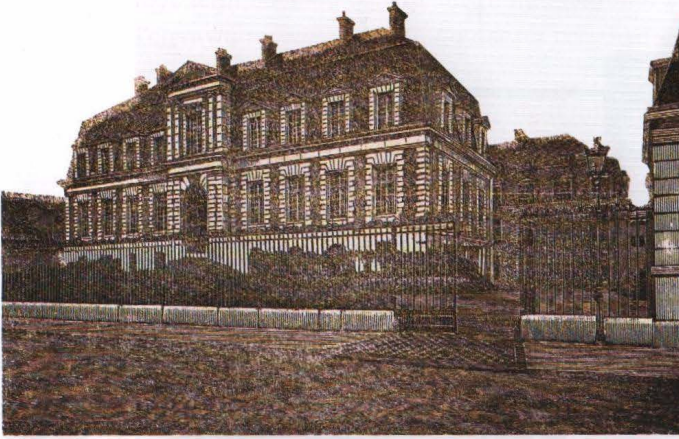
adamları ile karantina gardiyanları, "Karantina kalkmadıkça kolera illeti def olmaz, artık kadınlarımızı da karantinaya alacaklar" diyerek duadan dönmekte olanları tahrik etmişlerdi. Karantina istasyonuna yürüyen halk kapıları, camları ve karantina bayrağını kırıp karantina müdürünü öldürmek istemiş, bir sipahi tarafından tebdil-i kıyafet edilerek kaçırılan karantina müdürü güç bela canını kurtarmıştı.³²

Uzun yıllar sonra bu kez Mitroviçe karantina doktorunun öldürüldüğünü görüyoruz. Mitroviçe'de karantina yapılmasına itiraz eden iki-üç bin silahlı Arnavut karantina kordonunu yararak Mitroviçe kasabasına girmiş ve karantinahaneye saldırarak karantina doktorunu öldürmüştü.³³ Bu yetmezmiş gibi Arnavutlar, karantinanın Mitroviçe'den kaldırılmasını ve karantina doktorunu öldürmekten sanık olarak tutuklananların salıverilmelerini istiyorlardı. Aksi takdirde silahlanıp isyan edeceklerdi. Bu tehditlere aldırmayan Babiâli, bu kişileri nasihat ile yola gelmedikleri takdirde Mitroviçe'ye iki tabur asker gönderileceğini bildirmiş, ayrıca ka-

rantina kordonunun teşkili hakkında Meclis-i Vükela'da verilen karar uyarınca gereğinin süratle icrasını tebliğ etmişti.³⁴

DEZENFEKSİYON

Henüz mikrop fikrinin olmadığı yıllarda bulaşık ve şüpheli yerlerden gelenlerin eşyaları kükürt ve güherçile kepek karışımı ile tütsüleniyor, suya dayanıklı olanlar 48 saat suda bekletiliyordu. Altın, gümüş ve bunun gibi nakit paralar sirke ile yıkanıldıktan sonra kullanılıyordu.³⁵ 1865 kolera salgınında İstanbullulara, mezbeleliklerde ve özellikle tuvaletlerdeki kokuşmayı yok etmek üzere sık sık, "solüsyon dezenfektanet" (dezenfektan eriyik) tabiriyle bilinen ve her eczanede bulunan 'zâc-ı Kibris' (gözetâş/bakırsülfat) dökmeleri önerilmişti. Hastalığa yakalananların kusmuk ve gaitalarının üzerlerine bir parça kireç ve kömür atıldıktan sonra bu dezenfektanın dökülmesi ve hastanın çarşaf ile elbiselerinin, sahibi varlıklarıyla yakılması, yoksulsa muhafaza altında götürülüp uzak bir yerde güzelce yıkanması önerilmişti.³⁶ Yedikule'deki Balıklı Rum Hasta-

Pasteur
Enstitüsü,
Paris

nesi'nin doktorları hasta koşullarına giderken, o dönemde vebanın yayılmasını önlediğine inanılan tafta kuşağından yapılmış ceketler giyiyor, vizitten sonra da vebadan korunmak amacıyla alkol alıyorlardı.¹⁷ Örneğin Fransa'da karantina hekimleri, içine vebalıların pis kokularını duymamak için hoş kokulu maddeler koydukları büyük gagalı bir maske kullanırlar, karantina cerrahları ise yüzlerini tamamen örten bir maske takıp, tahta ayakkabı giyerlerdi.¹⁸ Osmanlı karan-

tina hekimleri de yakalarında beyaz çuhadan yapılmış bir rozet bulunan muşamba giysiler giyer, yanlarına kimseyi yaklaştırmamak için ellerinde birer değnek taşırlardı.

Louis Pasteur'un (1822-1895) öncülüğünde mikroorganizmaların varlığı kanıtlanınca, hastalıklarda mikrop teorisi gelişti ve bilim dünyası bu kez mikropları yok etmeye yönelik araştırmalara girişti. Mikropların sebep olduğu salgınlar ve bulaşıcı hastalıklar hava, su, yiyecekler, giysiler ve ev eşyaları vasıtasıyla yayılıp genişlediğinden, bu ortamları dezenfekte etmek üzere çeşitli yöntemlere ve araçlar geliştirildi. Kimyasal dezenfektan püskürtürten pulverizatörler, içme suları için filtreler, giysiler ve ev eşyalarını içine etüv makineleri tasarlandı. Sonunda 100-150 derecedeki basınçlı su buharı kullanımının dezenfeksiyon için etkili yöntem olduğu anlaşıncaya, değişik etüv modelleri üretildi. 1870 yılından itibaren İngiltere'de açılmaya başlanan dezenfeksiyon istasyonları, başta Fransa olmak üzere bütün Avrupa'ya yayılarak salgın ve bulaşıcı hastalıklarda, özellikle kolera salgınlarında, giysi ve eşyaların temizlenmesinde yaygın olarak kullanıldı.¹⁹

Salgınlar sırasında halka önerilen dezenfektan maddelerden biri de kolaylıkla bulunabilen kireçti. Edirne ve çevresindeki koleralarda (1893-1894) aşçı, kebabçı, sebzeçi, berber

dükkanları ve meyhanelerin kireçle badana ettirilmesi, bir evde hastalık görüldüğünde doktor gelinceye kadar hastanın odasına sönmemiş kireç dökülmesi, tuvalet ve hastanın kullandığı kapların hekimin tavsiye edeceği ilaçlarla veya kireçle dezenfekte edilmesi, normal zamanlarda da tuvaletlere günde iki kez kireç sütü (1 litre su-100 gr kireç) dökülüp üzerine kapak kapatılması istenmişti.²⁰ İstanbul'da da bütün sokaklara ve kolera odağı olabilecek yerlere kireç dökülüyordu. Kolera görülen Selimiye Kışlası'nın duvarları kireçleniyor her yer kalsiyum klorür ve lizol ile siliniyordu. Yerlere (10 pm) ve örtülere (5 pm) süblime eriyiği püskürtülüyordu. Tuvaletlere bol miktarda күкүрт asiti ve potasyum nitrat asidi dökülüyordu.²¹

Mikropların yakılarak yok edilmesi de sıkça kullanılan bir yöntemdi. Esasen, 1865 yılında İstanbul'da yaşanan büyük kolera salgını, Hasköy ve civarını kasıp kavuran büyük bir yangınla sonuçlanmıştı. 1893 Ağustosunda İstanbul'da bulunan Paris Sefiri Esat Paşa, padişahın isteği üzerine Paris'te kolera salgını sırasında alınan tedbirleri bildirmişti. Bunlardan biri de koleralıların öldüğü evlerde, hasta odasındaki eşyanın yakılması ve odanın dezenfekte edilmesiydi.²² Aynı salgında, Corci Osebi'nin Pangaltı'daki evinde birçok yakını koleralardan ölmüştü. Eve gelen belediye eczacısı Simon'un, "Padişahın emri böyledir" diyerek evdeki eşyayı yakıtması şikâyetleri neden olmuştu. Ancak, "Koleralardan vefat edenlerin kullandıkları eşyanın yakılması talimat gereğidir" cevabıyla şikâyet hakkında bir işlem yapılmamıştı.²³ 1901 yılında Sadaret, Sakız'da şüpheli belirtiler ile vefat eden bir kadının evinin "sihat ve selamet-i umumiye namına" yakılmasına izin verirken, evin tahmini değeri olan 40-50 liranın da yerel belediye tarafından ödenmesini istemişti.²⁴ Sivas, Aydın ve Bursa'da kolera salgınları hüküm sürerken (1911), Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sihiye-i Umumiye, o günün bilimi ışığında koleralara karşı etkili önlemin yakmak olduğunu ilan etmişti. Bulaşık eşya yakılacak, sahipleri yoksulsa bede-

Fransa'da karantina hekimleri, vebalıların yayılan kokularını engellemesi amacıyla, içine hoş kokulu maddeler koydukları büyük gagalı maskeler kullanıyorlardı

li kolera tahsisatından verilecekti. Durumu iyi olanlar bu kurala uymak mecburiyetindeydiler. İçindeki eşya dezenfekte edilemeyecek derecede bulaşık olan evlerin bedeli de kolera tahsisatından ödenmek üzere yakılmalıydı. Bu hususlar Dahiliye Nezareti tarafından telgrafla bütün vilayetlere bildirilmişti.⁴⁵

Ağustos 1893'te İstanbul'da kolera vakaları artmaya başlayınca, salgının mücadele hakkında görüş almak üzere Pasteur Enstitüsü'nden İstanbul'a davet edilen Dr. Andre Chantemesse, şehirde yaptığı incelemeler sonunda kolerayla en etkin mücadele yöntemlerinden birinin dezenfeksiyon olduğunu ve bunun da İstanbul'da uygulanmadığını bildirerek Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar'da üç dezenfeksiyon evi açılmasını önerdi. Bunun üzerine alelacele yapılan dezenfeksiyon evlerini Paris'ten getirtilen büyük boyda birer etüv monte edildi. Gedikpaşa Tebhirhanesi Aralık 1893'te, Tophane ve Üsküdar tebhirhaneleri de Nisan 1894'te hizmete girdi. Bu dezenfeksiyon istasyonlarının sistemli çalışmalarıyla 1893-1894 salgını kontrol altına alındı. Daha sonra ara sıra ortaya çıkan kolera ve diğer bulaşıcı hastalıklarda, hastalık olmadığı zamanlarda ise hijyen gayesiyle dezenfeksiyon işlemleri sürdürüldü.⁴⁶

DEZENFEKSİYON UYGULAMALARINA TEPKİLER

1870'lerin başında, dört ay kadar süren kolera salgınında İstanbul 4 bin kayıp vermişti. Devlet yetkililerinin kolera ile mücadele için aldığı deşet verici kararların halkı saldırdan daha fazla ürküttüğünü gözlemleyen Robert Kolej öğretmenlerinden George Washburn, o sıralarda ilk kez işitilmekte olan 'mikrop' sözünün halk arasında endişe yarattığını ve Türk doktorların, mikrobun başkalarına bulaşmaması için hastaların burun ve kulak delikleri ile ağızlarından içeri kireç klorit tıktırdıklarını nakleder.⁴⁷

1893 kolera salgınında başlayan modern dezenfeksiyon uygulamalarıyla

Hicaz'da hac nedeniyle çıkan kolera salgınlarına karşı önlem olarak Mekke'ye bir etüv makinesi gönderilmişti. Makine kurulmadan, hacıların bu makineye çirilçiplak sokulup sonra Mekke'ye salıverilecekleri rivayetleri dolaşmaya başlamış, birçok kadın bu yüzden Mekke'ye gitmemişti. Sıhhiye İdaresi, bir süre etüv makinesini arabadan indirmeye cesaret edememişti.

birlikte İstanbul'da, koleraya yakalananlardan bazılarının padişahın emri üzerine elbiselerinin yanı sıra yüzlerinin de süllümen ve asit fenik ile temizlendiği ve zehirlenip ölenler olduğu yolunda şayialar dolaşmaya başlamıştı. Söylentilerin saraya ulaşması çok sürmedi. İlk olarak 18 Kasım 1893 günü dahiliye, sıhhiye, zaptiye nezaretleri ile şehremanetine birer yazı gönderilerek, 'dezenfekte etmek' tabirinden temizliğin kastedildiği, halk 'dezenfekte ve dezenfeksiyon' gibi tabirlere alışık olmadığından, bu tabirlerin birtakım yorumlara neden olduğu dile getirilerek, bundan böyle bu tabirler yerine 'tathir ve tanzif' gibi kelimeler kullanılması istendi. Aynı gün sıhhiye ve zaptiye nezaretleriyle şehremanetinden söylentilerin doğru olup olmadığı araştırılması istendi. Yapılan tahkikatta, tahaffuzhanelerde suyla karıştırılıp kullanılabilecek şekilde beşlik asit fenik ile binde birlik aksülümenin, pulverizatörler ile insanın yüzüne ve gözüne gelse bile bir etki yapmayacağını fennen sabit olduğu, ayrıca bu maddelerin eşyadan başka insan vücudunda kullanılmadığı anlaşılmıştı. 23 Kasım 1893 günü gazetelerde yayınlanan ilanla gerçekler halka duyuruldu ve bu söylentilerin uydurma olduğu açıklandıysa da⁴⁸ bu olay, şehremanetinde koleraya karşı önlemler almak üzere kurulmuş olan Tedabir-i Sıhhiye Komisyonu'ndaki üyelerin değiştirilmesine yol açtı.⁴⁹ Dr. Mordmann'ın kolera zamanlarında Selimiye Kışlası'ndaki askerlerin baş, yüz ve ellerini süblime eriyiği (1 pm) ile temizlemeye mecbur tutulduklarını, bu uygulama nedeniyle kurşun zehirlenmesine maruz kalanlar olduğunu nakletmesi,⁵⁰ ölçünün tutturulama-

diği zamanlarda zehirlenmelerin yaşanmış olabileceğini düşünüyor.

Ressam Ali Rıza Bey'in çizimiyle Salacak Karantinahanesi

Hicaz'da hac nedeniyle çıkan kolera salgınlarına karşı bir önlem olarak Mekke'ye bir etüv makinesi gönderilmişti. Fakat daha makine kurulmadan, hacıların bu makineye çirilçiplak sokulup sonra Mekke'ye salıverilecekleri rivayetleri dolaşmaya başlamıştı. Bu yüzden, 1894 yılında birçok kadın Cidde'den Mekke'ye gitmemişti. Bu durumu gören Hicaz Sıhhiye İdaresi, etüv makinesini arabadan indirmeye cesaret edememişti. Çok geçmeden Bedeviler isyan edip "Osmanlılar bunu inşa ısrar ederlerse katliam yaparız" diye bağışmışlardı. Yine de etüv, Mekke'de şehrin ortasına, Mekke Şerifi'nin konağının karşısına kurulmuştu. Nüfuzlu birkaç şeyh

19. yüzyılda, izole bir mekan olması dolayısıyla Kızkulesi de karantina uygulamaları için kullanılmıştır

E.A. Grosvenor
Constantinople,
Boston 1895, C.1, s. 251

Mekke Şerifi'ne giderek, "Demek oluyor ki şimdi bizim haremimizi soyundurup elbiselerini temizlemeye kalkışarlarsa ses çıkarmayacaksınız. Bu takdirde siz Şerif olmaya layık değilsiniz... Ne ise siz kadın gibiyseñiz biz hepimiz erkeğiz. Hançerlerimiz de yeni bilenmiştir. Kefenlerimizi ise yanımızda taşıyor. Savaşmak isterseniz biz çoktan hazırız" demişlerdi. Mekke Şerifi ne yapacağını düşünürken, etüt dairesi yerle bir edilmişti. Cidde'de ise doktorlara inanmayan ve sağık önlemlerinden nefret eden göçebe aşiretler; geçimlerini sadece hacılardan temin etmeye çalışan bazı delil ve sakalar ile beraber, eskisi gibi olur olmaz şeyleri satmalarının yasaklanacağını düşünen manav ve kasap gibi birtakım esnafın etüt makinesi hakkında yaydığı kötü niyetli söylentilere inanarak, dezenfeksiyon yapan doktor zannıyla İngiltere

konsolos vekilini öldürmüşler, Rus konsolos vekili ile Fransa konsolosluk tercümanını da yaralamışlardı. Yenbu'da ise zahire yüklü sandallara da karantina uygulanması nedeniyle zaruri ihtiyaçlarını temin etmekte zorlanan halk karantina tabibine saldırmıştı. Halk karantinayı, hacıların toplanmasına engel olmak isteyen Avrupa'nın işi olarak düşünüyordu. Alınan önlemlerden hoşlanmayan deveçiler de dezenfeksiyon uygulamasını önlemek ve tıbbi malzemeyi imha etmek amacıyla askeri hastaneye saldırmışlardı.⁹ Hicaz'da ölümlere varan yoğun tepkiler alan dezenfeksiyon, aynı yıllarda Anadolu'da büyük ölçüde benimsenmişti. Kilis'te, kolera çıkan evler sırayla dezenfekte edilirken, pulverizatörün başına üşüşenler arasında, "Madem ki iyi imiş, beni de tütsüle" diye rica edenler bile oluyordu.¹⁰

Karantina uygulamalarına karşı toplumsal tutumları yansıtan arşiv belgeleri, karantina istasyonları ve karantina hekimlerine yapılan saldırıların, genellikle gelir kaybına uğrayan esnaf takımı, bazen de şeriatı kendi geleneklerine göre yorumlayan din adamları tarafından organize edildiğini gösteriyor. Olayların gelişmesinde bazı gayrimüslim karantina doktorlarının halkın manevi değerlerini umursamayan davranışları da önemli rol oynuyordu. Benzer tepkiler İngiltere ve Fransa'da da yaşanmıştı.

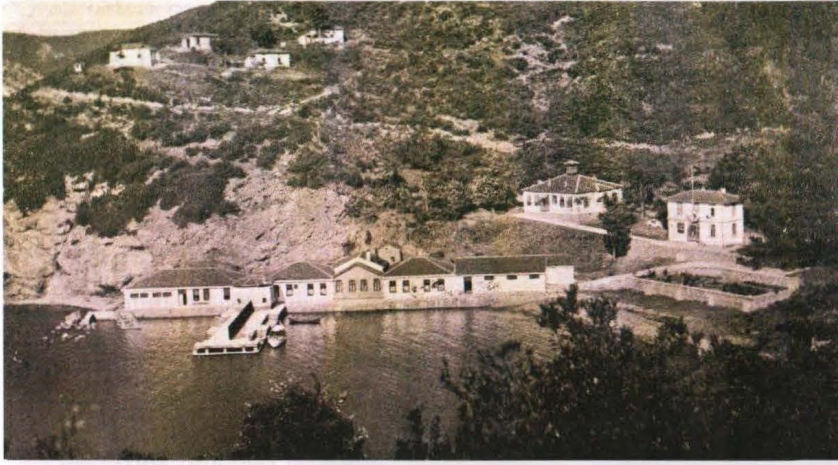
İngiltere'de ortaya çıkan ilk kolera salgınında (1832), hükümetin tedavi politikalarına ve özellikle ölen kole-ralıların bedenleri üzerinde araştırmaların yapılmasına yoğun tepkiler gösteren işçi sınıfı yürüyüşler yapmış, gösteriler hastanelere karşı şiddet eylemlerine dönüşmüştü.¹¹ Aynı yıl Paris'teki ilk salgında devlet, sokaklara asfıtı ilanlarla içkiyi ve bazı yiyecekleri yasaklamıştı. Yasaklanan şeyleri satamayan esnaf takımı "Devlet bu kolera işini yoktan var etmiştir" diyerek şikâyetlere başlamıştı. Ardından Paris Belediyesi, çöpleri yeni yaptırdığı arabalarla toplamaya başlayınca, işsiz kalacaklarını düşünen sokak çöpcüleri rastladıkları yerde yeni çöp arabalarını kırıp yakmışlardı. Kolera'nın daha çok yoksullar arasında ölümlere neden olması, doktorların şaraplarla zehir koydukları dedikodusunun yayılmasına yol açmıştı. Çevreden Paris'e üşüşen halk, "devlet fakirleri zehirleyerek yok etmeye çalışıyor" diyerek kimi görevlileri sakatlayıp Seine Nehri'ne atmış, kimilerini öldürüp meydanlarda bırakmıştı.¹²

Avrupa'nın farklı ülkelerindeki bu kitlesel tepkiler ve geniş Osmanlı coğrafyasındaki: Kuşadası, Amasya, İbrail (Brail), Adana, Antep (Gaziantep), Mitroviçe, Mekke, Cidde ve Yenbu gibi birbirinden uzak bölgelerde yaşayan değişik kültürlerdeki insanların karantina-dezenfeksiyon gibi mücadele yöntemlerine benzer tepkileri vermesi, bu tepkilerin dini ve kültürel değerlere bağlı olmadığını gösteriyor.

Pasteur Enstitüsü'nden davet edilen Dr. Andre Chantemesse, kolerayla en etkin mücadele yöntemlerinden biri olan dezenfeksiyonun İstanbul'da uygulanmadığını bildirek, İstanbul'da üç dezenfeksiyon evi açılmasını önerdi

Beküdar Tıbbihanesi
1991, Y. I. Ülman

Bazı şahıslar kadınları kandırıp karantina usulünün icrasına karşı koymaya tahrik ederek çeşitli uygunsuzluklara sebep olmuşlardır. Karantina görevlileri saldırıya uğramış, bazı karantina istasyonları da yıkılmıştır

Kavak
Tahfıfıyyahane-
Kavak Karantina
İstasyonu

DİPNOTLAR

- 1 Tokum i Vekayı, no: 2, 7 C. 1247 113 Kasım 1831 Ahmet Mithat Efendi; 'Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'de Karantina Yürü Usul-i Tahafuzun Tarihçesi', *Sa'Name-i Nezaret-i Umûr-ı Harîriyye* (1918 Hicri senesi) Def'a 3, İstanbul 1318 1900l, s. 437.
- 2 *Tercüme-i İthafü'l-Üdrâb* (İstanbul, Matbaa i Âmiriye, 1254 1838) adlı bu kitabı önce Arapça yazıp sonra da Türkçeye çeviren Hamdan b. Osman birkaç kez Avrupa'ya gitmişti. Karantina karşılığında 'tefrid-i mezzâ' terimini kullanır ve hadislerle İslam bilginlerinin kimi sözlerini yorumlayarak karantina usulünün yararlarını anlatır. Bk. Nuran Yıldırım: 'Türkçe Basılı İlk Tip Kırpları Hakkında', in *Memorîm Ali Nihad Tarihî, Journal of Turkish Studies*, Ed. Şinasi Tekin-Gökalp A. Telâh, Harvard University Printing Office, Vol. 3 (1979), p. 459.
- 3 1835 yılında Kahire'de 75 bin, Iskenderiye'de 15 bin, 1836'da İstanbul'da 25-30 bin, 1837'de İzmir'de 15-16 bin, Selanik'te ise 6 bin kişi vebadan öldü. Bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, Çev. Serap Yılmaz 2. İstanbul 1997, s. 182-183.
- 4 Tokum-i Vekayı, no: 164, 11 S. 1254 16 Mayıs 1838.
- 5 BOA. A. DVN. NMH. 2/11, 1971 1254 5 Kasım 1838.
- 6 BOA. I. MM. 2540 İtirahid.
- 7 BOA. HH. 25543, 18Z. 1254 14 Mart 1839 C. SH. 1255'de bulunan 21 Z. 1254 17 Mart 1839 tarihli ilmihaber. Gözden Sanyıldız: Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri', *Belleten. C. LVIII* (Ağustos 1994), s. 349-351.
- 8 BOA. HH. 25583-A. Minas in layihası, Ahmet Mithat Efendi: A. s. m., s. 444. Gülden Sanyıldız: A. s. m., s. 355-356.
- 9 BOA. A. DVN. NMH. 2/17, Evail 1255 5 Ekim 1839.
- 10 BOA. A. DVN. 1/10, 20 RA. 1256 13 Mayıs 1840.
- 11 Ahmet Mithat Efendi: A. s. m., s. 449.
- 12 *Administration Sanitaire de l'Empire Ottoman: Recueil des Reglements depuis 1840 jusqu'en 1902*, İstanbul 1905.
- 13 Emine Melek Atabek, 1861 de *Uria'ie Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler*. İstanbul 1974, s. 49-51. 'Notice sur l'Organisation des Quarantaines de la Turquie', par M. Le Dr. A. Leval, Membre de l'Intendance Sanitaire de Constantinople, *Gazette Medicale de Constantinople*, premier annee, Novembre 1849, pp. 16-24. Naki'den, Yeşim İslî Özman: *Gazette Medicale de Constantinople ve Tip Tarihimizdeki Önemli Doktora Tezi*. İstanbul 1999, s. 122-115.
- 14 *Instructions Pour les Médecins Employés dans le Service Sanitaire de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu Şhihye Teşkilatında Görevli Hekimler İçin Talimatname). İstanbul Şhihye Meclisi, 25 Mayıs 1840. 2. v. 17, maddeler
- 15 A. Süheyl Ünver: 'Osmanlı Tababeti ve Tazminatı Hakkında Yeni Notlar', *Tanzimat I. Yüzyıme Yildönümü Münasebetiile İlaaif Vekâlet-i Maarif Matbaası*, İstanbul 1940, s. 948.
- 16 Ahmet Mithat Efendi: A. s. m., s. 454-455.
- 17 BOA. I. HUS. 3.1 RA. 1311 12 Eylül 1893 I. HUS. 6. 2 RA. 1311 13 Eylül 1893.
- 18 Nuran Yıldırım-Suzan Bozkurt: 'VII. Uluslararası Hıyriyye Demografi Kongresi 1894/Kongre Yılcırmın İstanbul Genel, Tarih ve Toplum, 1301Ekim 1994), s. 14-21.
- 19 Osman Şevki Uludağ: 'Son Kaplılasyonlardan Bir Karantina', *İletişim*, cilt 2, sayı 17-B (1998), s. 461-467.
- 20 'Padişah'ın huzurunda imnihan edilmiş' ifadesinden, Mekteb-i Tibbiyye-i Şahane mezunları kastedilmektedir. Çünkü 11 yıllarda, Mekteb-i Tibbiyye-i Şahane'nin mezunları sınavları padişahın huzurunda yapıyordu. Bk. Yeşim İslî Özman: *Journal de Constantinople'a Göre Mekteb-i Tibbiyye-i Adıyev-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 1994, s. 83-92.
- 21 BOA. HR. MKT. 5/79, 17 B. 1260 12 Ağustos 1844.
- 22 BOA. C. SH. 29, Karanına Nazırına 27 ZA. 1254 15 Ağustos 1839 tarihli buyruyla, Sadaret Defterleri. No: 586, 26 M. 1254-17 M. 1262 12 Nisan 1838-15 Ocak 1846.
- 23 *Instructions Pour les Médecins Employés dans le Service Sanitaire de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu Şhihye Teşkilatında Görevli Hekimler İçin Talimatname). İstanbul Şhihye Meclisi, 25 Mayıs 1840.
- 24 BOA. I. MYL. 183. 28 N. 1256 12 Kasım 1840 ve I. MYL. 131. 19 RA. 1257 11 Mayıs 1841.
- 25 BOA. I. MYL. 231. 22 ZA. 1256 15 Ocak 1841.
- 26 BOA. I. MYL. 253. 23 Z. 1256 15 Şubat 1841.
- 27 'Muhasıf', muasarrıfın küçük kaymakam ve müdür derecesinde bir memuriyet.
- 28 BOA. I. MYL. 274. 16 M. 1257 10 Mart 1841.
- 29 BOA. HR. MKT. 4/75, 4 C. 1260 12 Haziran 1844.
- 30 'Muasarrıf', Tanzimat'ın sonuna bir sancağın en büyük idare amiri.
- 31 Gülden Sanyıldız: A. s. m., s. 361.
- 32 BOA. A. MKT. 144/15, 17 N. 1264 16 Ağustos 1840; A. MKT. 149/81, 21 L. 1264 120 Eylül 1848.
- 33 BOA. I. DH. 8015, 19 R. 1304 15 Ocak 1887.
- 34 BOA. DH. MKT. 1395/49, 1 CA. 1304 126 Ocak 1887.
- 35 'Müfettişatıyla Karantina Nizamnamesi', *Düstur*, Cild-i sanı, 10 Safer 1290 19 Nisan 1873, s. 873, 886.
- 36 'Zabıtye Müfettiş-i Cellesinde kolera için teşkil kılınmış olan komisyonun neşreylediği varakada münderic vesâyâ-yı shıhyedir'. *Taâfir-i Çikdr*, no: 318, 3 RA. 1282 17 Temmuz 1865.
- 37 Nuran Yıldırım: 'Yedikule Haricindeki Rum Milleti İspitalıyısı Balıklı Rum Vakfı Hastanesi', *Suriyanin Çeşitli Zeytinburnu*. Haz. Burçak Evren. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları-1, İstanbul 2003, s. 160.
- 38 A.-B. Clot Bey: *De la peste observee en egypte: recherche et considerations sur cette maladie*. Paris 1840.
- 39 E. Vallin: *Traité de la Desinfection et de la Desinfection*. Paris 1882, p. 476-481.
- 40 Nâîfîr Gökçe: A. s. m., s. 53, 56.
- 41 Dr. Moridmann: 'Die Cholera in der Türkei und Konstantinopel im Jahre 1839', *Saparatarbdruck aus der Hygienischen Rundschau* 1894, no. 7 u. 8, s. 12-13, 15.
- 42 BOA. I. HUS. 94, 16 S. 1311 29 Ağustos 1893.
- 43 BOA. Y. MTV. 87/190, 26 CA. 1311 15 Aralık 1893.
- 44 BOA. A. MKT. MHM. 567/11, 30 RA. 1319 17 Temmuz 1901.
- 45 BOA. DH. 10, 50-2/1, 78. 1329 14 Temmuz 1911.
- 46 Yıldırım, Nuran: 'Disinfecting Stations in Ottoman Empire', *Science in Islamic Civilization. Proceedings of the international symposia "Science Institutions in Islamic Civilization" and "Science and Technology in the Turkish and Islamic World"*, Ed. Elmeleddin İhsanoglu-Feza Günerşin. İstanbul 2000, s. 267-277.
- 47 George Washington: *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*. Boston, New York 1909, s. 54.
- 48 BOA. I. HUS. 19, 8 CA. 1311 12 Kasım 1893; A. MKT. MHM. 593/18, 9 CA. 1311 18 Kasım 1893; I. DH. 30, 14 CA. 1311 12 Kasım 1893.
- 49 BOA. I. HUS. 31, 12 CA. 1311 12 Kasım 1893.
- 50 Dr. Moridmann: 'Die Cholera in der Türkei und Konstantinopel im Jahre 1839', *Saparatarbdruck aus der Hygienischen Rundschau* 1894, no. 7 u. 8, s. 15.
- 51 BOA. Y. PRK. UM. 32/86, Hicaz Valisi Hasan Hıfzı muhürü ile 24 S. 1311 16 Ağustos 1895 tarihli yazı: Gülden Sanyıldız: *Hicaz Karantina Teşkilatı* (1865-1914), Ankara Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 109-122, 166.
- 52 Dr. Serafeddin: A. s. m., s. 222.
- 53 Cem Ermenek: A. s. m., s. 52.
- 54 Tokum-i Vekayı, no: 27 127 Z. 1247/28 Mayıs 1832.

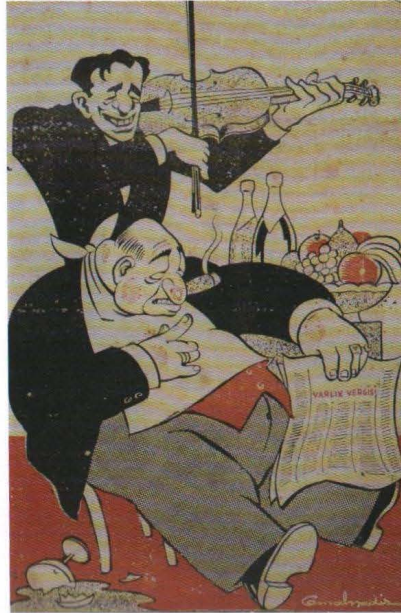
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE AZINLIKLAR AZLIKLAR, EKALLİYETLER, SİĞİNTİLER...

TANIL BORA

Gerek İstanbul'daki Mütareke deneyimi gerekse Balkanlar'dan göç ile Anadolu'daki karşılıklı kırımların canlı hatırası. Müslüman Türk olmayan topluluklara kinle ya da en azından kuşkuyla bakılmasına yol açıyordu. Taşradan göçen veya göçe zorlanan gayrimüslim toprak ve mülk sahiplerinin servetine el koyan Müslüman eşraf, etnik farklılıkları dışlayıcı özcü bir milliyetçiliğin doğal toplumsal tabanını oluşturdu.

Kemancı — Ne emrediyorsunuz bayım, çalalım?..
Vurguncu — "Bana noldu da ben bilemem..."

Anıca, C. 1, S. 1
(5 Birincikanun 1942)

Her türlü milliyetçilik açısından, milli devletin bünyesindeki azınlıklar "öteki"lerdir, düşman/yabancı imgelelerdir, varoluşları istisnai/kazaidir. Çok unsurlu, çok etnikli bir imparatorluğun bakiyesi olan bir milli devletin ideolojisi olması, Türk milliyetçiliğinin azınlıklara bakan gözünü iyice "karartır". Üstelik, milli tarih açısından, Cumhuriyete devreden azınlıklar — azınlık statüleri hukuken tanınmış

gayrimüslimler—, imparatorluğun çöküş sürecinde emperyalist güçlerin işbirlikçisi olmanın suçunu üstlerinde taşımaktadır. Anadolu'da bağımsızlık savaşıyla iç içe geçen iç savaş sırasındaki etnik kırımlar, bu iç savaşın tarafı olan azınlık topluluklarına dönük bir husumeti biriktirmiştir. Cumhuriyet'in ilk döneminde geçerli bu koşulların milliyetçi ideoloji üzerindeki nüfuzunun, 1930'larda ve 40'larda dünya ekonomik bunalımı ve savaş şartlarının sürüklediği faşizme otarışım aracılığıyla, 1940'ların ortasından itibaren anti-komünist Soğuk Savaş ideolojisi eliyle, 1980'lerde 12 Eylül diktatörlüğüne başlatılıp Kürt meselesi dolayısıyla "süresizce uzatılan" resmi "milli birlik beraberlik" terörü tarafından yeniden üretildiğini söyleyebiliriz. Böylece, milliyetçiliğin ve "milli politikalar"ın baskısı altında giderek daha fazla marjinalleşen azınlıklar, ölçülerinden ve önemlerinden çok daha büyük düşman figürleri olabildiler. Bu yazıda, değişik söylemleriyle Türk milliyetçiliğinin azınlıklara — ağırlıklı gayrimüslim azınlıklara — bakışı ve bu bakıştaki tarihsel değişim incelenecek.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİK VE "AZLIKLAR" A BAKIŞ

Cumhuriyet'in kuruluş evresinde, azınlıkların, milli bedenden atılmış bir zehir gibi tasavvur edildiği söyle-

nebilir. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun (1933; 81) tasvirleriyle: "Türkler yalnız İzmir'de, Bursa'da buğazlanmadı, Türkler belki asırlardan beri ekalliyet yılanlarının dişleri arasında buğazlandı! ... Türkiye'nin serveti 'ekalliyetin sarrafları' elinde hapsulüyor, Türkiye'nin midesi 'ekalliyetin ispirtosile' eriliyor, Türkiye'nin saadeti 'ekalliyetin nefsanisiyetiyle' büzülüyordu!" Gerek İstanbul'da Mütareke deneyimi gerekse Balkanlar'dan göçün ve Anadolu'daki karşılıklı kırımların canlı hatırası, Müslüman Türk olmayan topluluklara kinle ya da en azından kuşkuyla bakılmasına yol açıyordu. Taşradan göçen veya göçe zorlanan gayrimüslim toprak ve mülk sahiplerinin servetine el koyan Müslüman eşraf, etnik farklılıkları dışlayıcı özcü bir milliyetçiliğin doğal toplumsal tabanını oluşturdu. II. Meşrutiyet döneminde şehirli Türk burjuvazisine önemli "kazanımlar" sağlayan Milli İktisat politikası, azınlıkları düşmanlaştıran etnisist özcü milliyetçiliğe sınıfsal ve ideolojik dayanak oluşturan bir temel programdı zaten.

Buna karşılık gerek Osmanlı vatan-severliği fikriyatının belki sosyo-psikolojik denebilecek izleri, gerekse Cumhuriyet'in resmi söyleminin bir biçimde iltisaklı olduğu vatandaşlık temelindeki millet anlayışının nüfuzu, etno-merkezi bakışı yumuşatıcı bir etki yapabiliyordu. Cumhuriyet'in ilk

on yılında, azınlıklara karşı güdülen açık bir ideolojik düşmanlıktan çok onları yok sayan, varlıklarını "unut-tan", istisnaileştiren bir tutumdan söz edebiliriz.

Gayrimüslim azınlıkların eğitim ve bil-hassa dil yoluyla "Türkleştirilmesinin" kapısı, bu dönemde açık görünüyordu. 1920'lerde Türk milliyetçiliğinin görece özerk, fikri merkezi konumundaki Türk Ocakları'nın başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in (1929: 176-183) söyledikleri kültürel asimilasyonculuk yaklaşımının tipik bir örneğidir. Tanrıöver, Türk milletinin "temsil kuvvetinin güçlülüğünü" ("karışıklığımız bize benzedi, biz onlara değil") vurgulayarak, Türk olmayan unsurlarla "karışma" hususunda milli bir özgüven telkin eder, Ermenileri "Hristiyan Türkler denecek kadar bize yakın" diye tanımlar; ona göre "Anadolu Rumları Türk menşeli'dir. Tanrıöver Türkiye'nin 1920'lerde de etnik açıdan çok unsurlu yapısının bilincindedir; 1928'de "Anadolu'da kaç Makedonya, Kafkasya var" diye yazar (age. 6). Bu şartlarda milli özgüveni ayakta tutmanın yolu yine "karışıklığımızı kendimize benzetmektir"; Türk Ocakları Reisi "başka lisansları ızaleye mecbur" olduğumuzu ısrarla belirtir, bu bakımdan kıyılara Rumca konuşanların yerleştirilmesini hatalı bulur (age. 106).

Şimdiye dek sadece gayrimüslim azınlıklardan söz ettik. Oysa Türk olmayan Müslüman toplulukların ve azınlıkların durumu, Cumhuriyet'in ilk on yılında, daha zorlu ve karmaşık bir mesele olarak ortaya çıktı. Ziya Gökalp'in harsî-içtimai ırk tanımıyla katırdığı Türk-İslam kimliği çerçevesinde, Müslüman toplulukları önsel olarak, "zaten", Türk kimliğine dahil sayıyordu. Hatta kimi uygulamalarda din, milli kimliğin asli unsuru işlevi görebildi. Gerek Rumeli'den Anadolu'ya göç eden gerekse Batı Trakya'da kalıp Lozan'da azınlık statüsü tanınan "evlâdı fathân"ın resmen "Türk" değil "İslam" kimliğiyle tanımlanması gibi. Yahut Türkçe konuşan Karamanlı Hristiyanların göçe tabi tutularak ülkeden çıkartılması, keza Moldavya'daki Türkçe konuşan Hristiyan Gagavuzla-

Hamdullah
Suphi Tanrıöver

Cengiz Kahraman
arşivi

rın Türkiye'ye göç etmesinin istenmesi gibi.

1924-25 ayaklanmalarıyla zuhur eden Kürt meselesi, Müslüman etnik toplulukları "Türk harsı'na girmiş veya girmeye amade sayan nispi iyimserliğin tohumlarını söküp attı. Milliyetçi entelijensiya, başta Kürtler olmak üzere "Şark ve Cenup'taki unsurları "Türk harsı'na sokmak, öncelikle de Türkçeyi yaygınlaştırmak için seferberlik ilan etti. Bu gerilim içinde, gayrimüslim azınlıklar da önsel olarak Türk sayılma "kazanımı" ile bu statüyü yitirmemek için kimliğini dönüştürme zorlaması arasında kaldılar.

1930'larda tek parti rejiminin kurumlaşmasıyla birlikte baskınlaşan otoritarizm, milliyetçiliğin etnisist özcü damarını kabarttı. Türk milletinin ezeli "efendi millet" karakteri hakkında güzellemeler eşliğinde, otarşik bir biriciklik psikolojisi düşünsel ve manevi

iklime hâkim oldu. "Türkün en kötüsü Türk olmayandan iyidir", "Türk devleti işlerinin başına öz Türkten başkası geçmemelidir", "Türkten başkasına inanmayacağız" vb. düsturlar, dönemin "öz Türk"çü ruhunu yansıtan şiarlardır. Bu ortamda elbette azınlıklara dönük olarak dışlayıcı, ırkçı bir tutum da gelişti. "Azlık meselesi", mesele edilmeye başladı. Burhan A. Belge'nin 1933'te Kadro'da yazdıkları, üstelik onun bu konuda şedit bir kalem olmadığı düşünüldüğünde, dönemin "azlıklar"la ilgili

Millî Türk
Talebe
Federasyonu'nun
60'ların
başlarında
hazırladığı
bir afiş

Turkuz Sahaf

VATANDAŞ

SENİN sırtından kazanılan Her kurşun
Kıbrıstaki kardeşlerimize Atılan kurşun olduğunu
düşünerek Bizi İktisaden sömürenlerle
**Alış - Veriş yapmadan
Vatan Borcudur.**
Türkün - Türken Alış Veriş Kendisine Dönüştür.
T.M.T.F. - M.T.T.B.

havasını anlamak için yeterince vurucu bir örnektir. Kadro'nun Nisan 1933 sayısında Burhan Belge, "Hitler'in Almanya'daki Yahudi azlığına karşı aldığı vaziyet'i, 'haklı haksız, sert yumuşak, bu hareketin manası, 'çokluğa uymayan azlık, ergeç pişman olur' etrafındadır" diye yorumlayarak konuya girer: "Almanya'da hiçbir Yahudi İspanyolca,

bunun samimi yollarını, biz göstermeden kendilerinin arayıp bulmaları, şüphe yok ki hem onların hem de bizim lehimize dir.

1930'lardan İkinci Dünya Savaşı ertesine dek "azlıklara" karşı resmi ideolojideki ve gündelik hayattaki dışlayıcılığın ve ayrımcılığın vardıgı doruk,

hiçbir Polak Lehçe bilmez. Sorarsanız, hepsi de 'Almanım' der... Buna rağmen, bir azlığın cezalandırılması gibi bir lüzum, koca Alman milleti tarafından da görülmektedir." Üstelik, Kadro yazarına göre Türkiye'deki "azlıklar", "Türk milletinin binlerce yıllık tarihi yürüyüşü esnasında azlıklara karşı gösterdiği cıvanmertiliğe" rağmen, Almanların "azlıkları" kadar olamamışlardır:

Biz, kendi azlıklarımıza, doğru dü-rüst ve mesela bir manavdan alış-veriş edecek kadar bile dilimizi ka-bul ettirmek yollarını aramadık. Ta-tavla ile Tünel, Balat'la Fener ara-sında, Osmanlı İmparatorluğu'nun cemaat serkeşliği, Aya Stefanos'un gevişini getirmekle meşguldür... Almanya'daki Yahudi aleyhtarlığı, umarız ki, bizimkilerle bir ders olur. Türk kadar misafirperver olmak için, Türk kadar tarih içinde efendi millet olmuş olmak lazımdır. Fakat, her misafirliğin sonu, ya evdekilere karışmak yahut misafirliği uzatma-mak değil midir? Bizim azlıklar, ev-dekilere karışmasını, şimdiye kadar hiç bilmediler. Çünkü bilmek iste-mediler. Fakat bundan sonrası için

herhalde 1942 Varlık Vergisi uygulama-sıdır. Savaş dönemi ekonomisini olağandışı kârlarla değerlendiren ti-carett burjuvazisine karşı bürokrasinin ve sanayi burjuvazisinin gösterdiği tepki, ticaret burjuvazisi içindeki gay-rimüslim unsurlara yöneldi. 1930'lar ve 40'larda ırkçı kampanyanın hedefi olan "azlıklar", esasen gayrimüslim azlıklardı. Önsel olarak Türk kabul edilmek imtiyazını koruyan Müslüman azlıklara, Türklüğün vebelerini yeri-ne getirdikleri ölçüde, sözle ve fiille ilişilmedi. Ancak kültürel asimilasyon politikasının sertleşmesi, elbette on-la-rın da üzerinde baskı yarattı.

1950-80: POPÜLER MİLLİYETÇİLİK SÖYLEMLERİ VE AZINLIK DÜŞMANLIĞI

Çok partili rejime geçişle birlikte tek-parti yönetiminin hemen bütün mağ-dur gruplarının tepkilerine tercüman olan DP, azlıkların da desteğini der-lekti. Ancak çok partili dönemin azın-lıklara ferahlama getirdiğini söylemek mümkün değildir. Gerçi resmi milli-yetçilik ideolojisi 1930'lardan İkinci Dünya Savaşı'nın nihayetlenmesine

uzanan dönemdeki faşizan karakterinden uzaklaştı; fakat milliyetçiliğinin resmi yorumunda vatandaşlık kavramı ile etnisist kavramlar arasında varolan gerilimle beraber, azınlıklar üzerindeki ideolojik baskı da baki kaldı. 1950'ler-de Kıbrıs'ta Türk ve Yunan toplulukları arasında şiddetlenen çatışmalarla be-raber, Türkiye'de "Kıbrıs davası" etra-fında yerleşikleşen milliyetçi ajitasyon içinde, "Yunan" sözü—bütün gayrimüs-lim azınlıkları imleyen—bir hakarete dönüştü. Kıbrıs'taki gelişmelere ayarlı bu kampanyanın ürettiği saldırganlığın 6-7 Eylül 1955'te ulaştığı doruk bilin-mektedir.

Daha önemlisi, popüler bir milliyet-çilik oluşumunun başlamasıydı. Yine DP'nin derlediği CHP karşıtı tepkinin unsurlarından olan Türkçülüğe ve milliyetçi-muhafazakâr reaksiyoncu-lığe dayanan bu popüler milliyetçilik ideolojisinde, azınlıkları düşmanlık ve yozlaşma metaforu olarak kullanan antikomünizm, önemli bir bile-şendi. Milliyetçi-mukaddesatçı popü-lizmin söylemsel stratejisi, toplumsal, siyasal ve etnik azınlık konularını "eşlemek", birbirine karıştırmaktı. Şe-hirli "züppeler", bürokratlar-aydınlar, komünistler/solcular ve gayrimüslim azınlıklar, milli "öz'e düşman yoz/ya-bancı unsurlar olarak hamur edildiler. Antikomünist Soğuk Savaş ideolojisi-nin iç harpçi zihniyetine gayet uygun olan bu strateji içinde, etnik-dini azın-lıklar, başlangıçta, düşman imgeleri-nin üretiminde ve "transferinde" asal unsurdular. Pek çok düşman imgesi ve kimliği azınlık kimliklerinden türetil-di. Örneğin etnik azınlıkları damgalayan Rum/Ermeni/Yahudi/Dönme isimleri, siyasal ve toplumsal azınlık olarak tas-vir edilerek düşmanlaştırılan solcuları da damgalamakta kullanılarak sıfatlaş-tı. Bu isim/sıfat transferi, azınlıkların tanım gereği düşman olarak algılan-masına katkıda bulunduğu gibi, solcu-ları ırken yabancılaştıran (hem ırkları itibarıyla hem de bizatihi bir "ırk" gibi tarif ederek yabancılaştıran) bir zihni-yet kalıbının dökümüne de hizmet etti.

TÜRKÇÜ AKIM VE AZINLIKLAR

Türkçülüğe göre "Türk, Türk soyundan gelen insandır." Dolayısıyla bırakalım

1944 İrkçilik-
Turancılık
davası sarıklı mahkemede

vatandaşlık bağı, örneğin Türkçe konuşmak bile Türk olmaya "hak" kazandırmaya yeterli değildir. Bu ırkçı yaklaşım açısından azınlıklar, en iyi ihtimalle toplumdaki yalıtılmış sınıfların altında tutularak varlıklarına tahammül gösterilebilecek, "yabancı" ve aşağı organizmalardır. Türkçülüğün en "tavizsiz" ideologu Nihal Atsız'a göre ırkçılık, meşrulaştırmaya kendi başına yeterli bir gerekçe, "Türkeli'deki azınlıkların kendi aralarında gizlice yürüttükleri ırk şuuruna karşı bir korunma tedbiri" olmasıdır. Nihal Atsız külliyatı, Türkçülüğün, azınlıkları ezeli-ebedi bir düşmanlık mitosunu içinde, zaman zaman kara mizaha başvurarak "hazla" aşağılayıcı kin dolu diline dair çarpıcı örneklerle doludur. 1953'teki bir yazısında Atsız, azınlıklar içinde Rumlar ve Ermenilerden çok, "Türkleşmemek için asırlardır gizli tedbirler alan" Selanik dönmelerini hedef alır (1992: 97-99). Dönmeler, Nihal Atsız'ın asıl tehlike saydığı "Türkümsü olan yabancılar"ın bariz örnekleridir: "Bunlar iyi Türkçe konuştukları ve çok defa Türkçeden başka dil bilmedikleri için Türkten ayrıt edilemezler. Fakat kanlarının başka olduğunu ya bilir ya sezerler... Türklüğe zararlı fikirler bunlar arasında revaçtadır. Türk olmadıkları için ufak bir şahsi menfaat uğrunda Türk'e içten içe kötülük eden fikirlerle ve teşkilatlara bağlanmaktan çekinmezler." (Orhun, 16.7.1934). Dönmeler, Atsız'ın milli sınırlarla, "günü beklenen" ezeli milli

davalarla, bilinçdışı soy şuurunun itkileriyle yüklü milliyetçi gizemciliğine son derece uygun bir düşman figürüdür: "İçimize kadar" nüfuz etmiş, açıktan teşhis edilemeyen, gizli milli düşman. Dönmelere bu misyonda eşlik eden diğer azınlık, "devşirmeler"dır. (Zaten "dönmeler-devşirmeler" çoğu kez terkib olarak kullanılır). Devşirmelerle dil-sel-kültür vs. yönlerden nedensel asimile olmuş olurlarsa olsunlar, Balkan kökenli topluluklar kastedilir. Atsız'a göre Osmanlı dönemi Türklerle devşirmelerin iç savaşları ve devşirmeler Osmanlı'nın yozlaşmasının müsebbibidir. Nitekim "devşirme" ismadi, ırkı "karışıklık" yanında, milli çıkarcı hizmet etmediği düşünülen devlet yöneticilerinin tarihsel ihanetine de gönderme yapar. Türkçülerin Kemalist devlet elitiine dönük tepkisi, çoğu kez "devşirme" suçlamalarıyla dış vurur: Nevzat Tandoğan "Şeflik rejiminin İslam asıllı valisi" diye anılır (Sançar, 1973). İkinci Dünya Savaşı'ndaki hükümet kadrosundan "devşirme döküntüleri" diye bahsedilir.

ANADOLUCU MİLLİYETÇİLİK VE AZINLIKLAR

Anadolucu milliyetçilikte milli kimlik, mistik bir vatan kavramıyla, tarihsel gelenekle ve aslı tinsel bağ olarak İslamla tanımlanır. Kitle toplumuna, kozmopolitleşmeye, şehirleşmeye, sanayileşmenin tahribatına ve bu sü-

reci idare eden yabancılaşmış elit oligarşisine karşı organik cemaat tasavvurunun beka umudunu simgeleyen "Anadolu" ve "Anadolu insanı" metaforlarının üretiminde payı büyük olan Anadolucukta gayrimüslim azınlıkları "yok sayma" eğiliminin baskın olduğu söylenebilir. Onlardan daha ziyade geçmiş zaman bağlamında, öze yabancılaştırıcı Batılaşma sürecinin başlamasında rol oynayan ajanlar olarak söz edilir. Nurettin Topçu'nun "Yahudi ve Mason" düşmanlığı, bu kararlı antisemitist ticarete ve tüccara karşı kuşkusunun yansımasıdır. Yahudi, kaba maddiyatçılığın, en yozlaşmış *homo economicus*'un örneğidir (akt. Öğün 1992: 118-122). Müslüman azınlıklar ise "Müslüman Anadolu'nun 'otokton' bileşenleri sayılır. Remzi Ögüz Arık'ın (1969: 67) şu sözleri, Anadoluculuğun biyolojik-soyucu değil de kültürel nitelikli ırkçılığına vezir bir örnektir: "Milliyetçi kendinin yarattığı vatan içindeki azlığı... Türk doğmadığı için değil, henüz Türk olmadığı için itham eder."

ANTİSEMITİZM

1940'lardan 1970'lere uzanan kesitte, antisemitizmin klasik karakteristiklerini kâmiyen içeren bir Yahudi/Dönme düşmanlığı, milliyetçi-mukaddesatçı siyasal edebiyatta geniş yer kaplar. 1940'lardaki antisemitizm "evrensel"di, bütün dünyayı sarmıştı. Türkiye'de '50'lerden sonra çok

daha popülerleşen antisemitizm ise, o dönemde hızlanan modernleşme ve kapitalistleşme sürecinin geleneksel kültür ve geleneksel orta sınıflar üzerindeki tahribatından nemalandı. "Dejenere maddiyatçılığın", "her nevi" kozmopolitizmin/beynelmilelciğin simgesi hatta "tözü" sayılan "Yahudi", kültürel ve ahlaki yozlaşmanın müsebbibi olarak gösterilirken, büyük ticaret ve finans sermayesinin "gaddarlığını" da cisimleştirir. Hem komünizm hem de liberalizm-kapitalizm, Yahudilerin dünyaya egemen olmaya dönük icatları sayılır. Türkiye'deki antisemitizm; beynelmilelciğiyle, maddiyatçılığıyla ve ahlak ile aileyi reddedişle, komünizmin "Yahudi" niteliğini "kanıtlamaya" yarar. Yahudilik ile komünizm arasında kurulan bu eşitlikle beraber, Yahudi/Dönme lakabıyla "komünist/solcu" adı da eşlenir. Velhâsıl antisemitizm, somut olarak Yahudilere/Dönmelere vs. azınlık gruplarına dönük olmaktan öte, Soguk Savaşçı antikomünizm ideolojisi çerçevesinde solu düşmanlaştırmaya, "yabancılaştırmaya" hizmet eder.

Liberalizm-kapitalizmin Yahudi icadı olarak sunulduğu ise, hızlanan kapitalistleşme süreciyle mülksüzleşen veya

toplumsal konumu gerileyen geleneksel orta sınıfların reaksiyoner tepkilerini muhafazakâr veya faşizan bir kanala akıtmaya yardım eder. Antisemitik siyasal edebiyat, önemli oranda antipütükratik (zengin düşmanı) ve "plebyen" etmenler içerir. Yahudiler, para ve nüfuz ilişkileri sayesinde bütün bankalara, basın-yayın organlarına, dolayısıyla hükümetlere hâkim olan bir oligarşi gibi algılanır. Bu tasavvura göre Yahudilerin dünya çapındaki iktidarı gizli ve inceden inceye planlanmış bir büyük komplodur. Keza muğlak (çünkü "gizli") bir "yukarıdakiler"e karşı beslenen ve zaman zaman (hiç de "yukarıdakiler"den birileri olması gerekmeyen) somut hedeflere yönelik saldırganlığa dönüşen kör öfkenin biriktirilmesinde, antikomünizm terkisindeki antisemitizm pay sahibidir.

MİLLİYETÇİ-MUHAFAZAKÂR REAKSİYONERLİK VE AZINLIKLAR

Gelenekçi/muhafazakâr yaklaşım, bu konuya çok ağırlık vermemekle beraber, Osmanlı'nın çöküşünde oynadıkları rolden ötürü azınlıklara en azından "buğzeder". 1960'ların popüler kalemi Nihad Sami Banarlı'nın (1985: 256) şu satırlarını aktarmak yeterlidir: "Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus kâğıdını taşıdıkları halde, eski ve soysuzlaşmış Anadolu ve Balkan kavimlerinin çocukları da yaşamaktadır. Bunlar, nüfusça ne kadar az olurlarsa olsunlar... rahatça kundak vazifesi görülebilirler."

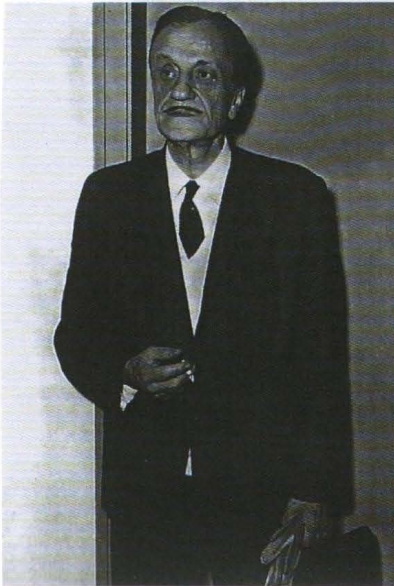
Elitlere (bürokratlara, aydınlara, şehirlilere) karşı taşralı-köylü (Türkmen) "dobralığını" temsil eden ajitatif bir sağ populist dil geliştiren İslamcı-Türkçü Osman Yüksel Serdengeçti'nin söyleminde, azınlıklar, tam da o elit takımının "töz"ünün ifadesidir. Bu ajitasyon dilinde azınlık adları küfürleştirilir: "ekalliyetler, dönmeler, vatansız bolşevikler" (Serdengeçti 1986 [1949]: 7) bir solukta anılan, eşdeğer kimseliklerdir. Osman Yüksel, "bu milleti suyun öbür tarafından gelen gayrı Türkler kurtarmadı" (Serdengeçti 1992 [1951]: 175) sözüyle, "Anadolu insanı" öznel milliyetçi popülizmin Balkan kökenlilere karşı gizli "kuşku"sunu da dilelendirmiştir.

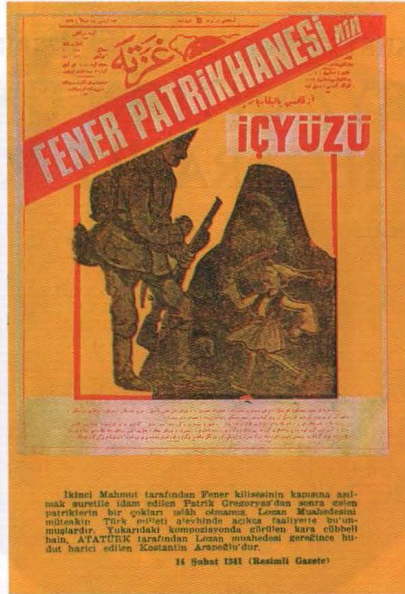
Türklüğü İslam'ın doruğu, hâmisî (ve tabii kılıcı) olarak yücelten Türk-İslamcı "ideologyanın" ajitatörlerinden Necip Fazıl Kısakürek'te antisemitizm hayli önemli bir motifir. Ona göre "iç ve dış düşman", özetle, "Yahudi'de cisimleşir: "Yahudi, evvelâ Peygamberine, peygamberlerine ihanetle işe başladıkları sonra bu ihanet ruhunu döleştirmiş, o ruhu döl cevherinin içine sindirmiş, yeni bir ırk halinde örnekleştirmiş ve nesil nesil üretmiş ayrı bir kan vâhidi"dir (Kısakürek 1979 [1951]: 26). "Yahudi, her birlik, birleşik gördüğü noktayı çözen adam demektir. Dinî, millî, nerede bir birlik görürse, Yahudi onu çözmeye memurdur. Komünizmi Yahudi getirdi. Karl Marks Yahudi... Yahudi yıktı, Bergson Yahudi." (Kısakürek 1987: 45) Necip Fazıl'da "Yahudi", somut Musevi'yi ifade etmekten öte, beynelmilelciğin, kozmopolitliğin, maddiyatçılığın, soysuzluğun-köksüzlüğün kökmeceazdır. "Somut Musevi'nin de 'ihmal' edilemediğini, Necip Fazıl'ın 1950'lerin başındaki "dönme" karşıtı kampanyanın sürükleyicilerinden (belki de esas sürükleyici) olduğunu unutmamak gerekir. Öte yandan, Türk-İslamcılığın Türk olmayan Müslüman topluluklar "üstünde" himayeci ve velayetçi bir tutuma yol açan Türk-merkezliliği, Necip Fazıl'da çok belirgindir. Bu tutumu, Müslümanlığın ırkları içinde eriten bir pota olduğu söylenip ırki-etnik taassup güya reddedilirken düşünülen şu "şantajcı" kayıt mükemmelen özetler: "... ırk meselesi şuradan doğabilir ki, arnavutu, çerkezi, kürdü, hepsi müslüman olarak nazarımızda müsaviyen, bunların kendilerini İslamî ölçü dışı bir nisbetle bizden koparıp da infirada, ayrılmaya doğru giderlerse o zaman her birinin, arnavutluğu, çerkezliği, kürtlüğü ayrıca kabahat olur. İşte o zaman Türklük girer araya..." (age. 80)

'60'LAR/'70'LER: TÜRK-İSLAMCI VE ÜLKÜCÜ HAREKETTE AZINLIK DÜŞMANLIĞI

1960'larda antikomünizme odaklanmış milliyetçi-muhafazakâr harekette ve onun içinde müstakil bir akım olarak oluşum evresindeki İslamcılıkta,

Necip Fazıl Kısakürek

1967 (solda)
ve 1955 tarihli
milliyetçi iki
broşür

antisemitizm bir bileşen olarak yer almayı sürdürdü. 1960'ların sonlarında İslami rengi güçlü bir ajitasyon gazetesi olan *Huğün*'de antisemitizmin seçkin bir yeri vardı. Dönemin İslamcı yazınında da antisemitizm oldukça ağırlıklıdır. Arap ve Ortadoğu dünyasında şekillenmekte olan modern radikal İslamcılığın güncel mesele olarak İsrail ve Siyonizm meselesine yaptığı vurgu, bu kaynaktan beslenen Türkiye İslamcılığının antisemitizmini desteklemiştir.

1960'ların ikinci yarısında dini kimliği daha belirgin bir Türk-İslamcı gençlik hareketinin odağı haline gelen Milli Türk Talebe Birliği (MTTB); Ayasofya'nın ibadete açılması kampanyasıyla birlikte Türkiye'deki gayrimüslim ibadet yerlerine karşı tepki örgütledi. MTTB, "Bizans'ın inşası haline geldiği için" eski kiliselerin onarılmasına karşı çıktı, ülkedeki azınlık

okullarının "parçalayıcı faaliyetle bulundukları için" kapatılmasını talep etti. Emperyalizmin Türkiye'deki üsleri olarak tanımlanan Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin kapatılması doğrultusunda da talepler dile getirildi. Ülkücü hareket de bu paralelde çıkışları yapmıştır. '70'lerin popüler ülkücü yazarlarından Necdet Sevinç, Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklarının okullarını, bunların "kültürlerini korumak ve sırası gelince başlatılacak olan isyanlara militan yetiştirmek için açtıkları" ajan okulları olarak sunan bir "araştırma" yayımlamıştı (Sevinç 1975). Ülkücü propagandada, komünistleri "bilhassa" Türk olmayan unsurların desteklediği "tezi" hep işlenmiştir.

1990'larda yeniden Türkçüleşme rotasına giren MHP'de, her nevi gayri-Türk unsura karşı "tetik" duran, dışlayıcı ve düşmanca bir tutumun

belirginleştiği görülecektir. Müslüman topluluklar da gyaplarında tespit edilen "objektif" Türkçüklerini veya Türklüğe tabiliklerini benimsemedikleri oranda şüphe altındadır. Aksi takdirde, "sığıntı ırkçılığı" ithamına maruz kalırlar: Kafkasya ve Balkanlar'dan kaçarak sığındıkları Türkiye'de kendi özgün kimliklerinden söz etmeye kalkmaları, "sığıntı ırkçılığı"dır. Ülkücü kalem ve söz erbabı, Türk kimliğinin tek ve mecburi kimlik istikameti oluşundan rahatsızlık duyanların "ırken malul" kişiler olması gerektiğini vurgulayarak, gayri-Türkleri aşağılar.

Bu yazı, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar" (Birikim 71/72 Mart-Nisan 1995) ve "Ekalliyet Yılanları, Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar" (Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, cilt 4, İletişim Yayınları, 2002) adlı makalelerden derlenerek hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktar, Ayhan (1996): "Varlık vergisi nasıl uygulandı?", *Toplum ve Bilim* 71 (Üçü), s. 97-149.
Ank. Remzi Oğuz (1969): *İdeol ve İdeoloji* (1947).
İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
Almaz, Nihal (1992): *Makaleler/3*. İstanbul: Baysan Basım ve Yayın.
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı (1933): *Mürebiller*, İstanbul: Suhulet Kuruhanesi.
Banarlı, Nihad Sami (1986): *Devlet ve Devlet Terbiyesi*, İstanbul: Kubbela Nisriyatı.

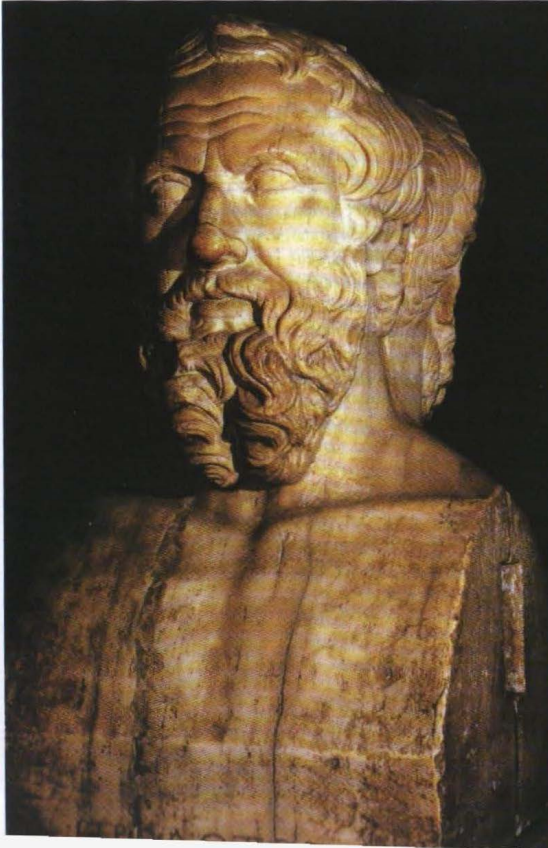
- Bora, Tanıl (1995): *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: Birikim Yayınları.
Kısakürek, Necip Fazıl (1970): *İman ve Akıl*, İstanbul: Bedir Yayınevi.
Kısakürek, Necip Fazıl (1987): *Sahite Kahramanlar* (4. baskı), İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
Öğün, Süleyman Seyfi (1992): *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, İstanbul: Derghâ Yayınları.
Sançar, Nejdî (1973): *İsmet İnönü ile Hesaplama*, Ankara: Afsan Yayınları.

- Sarnay, Yusuf (1996): *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: Ötüken.
Serdenceçi, Osman Yücel (1986): *Bu Millet Neden Ağlar*, Konya: Milli Ölü Yayınevi.
Serdenceçi, Osman Yücel (1992): *Kırmızı Balkanlar*, İstanbul: Kamer Yayınları.
Sevinç, Necdet (1975): *Ajan Okulları*, İstanbul: Dede Korkut Yayınları.
Tannöver, Hamdullah Suphi (1929): *Dağ Jölü*, İstanbul: Yeni Matbaa.

KHRYSOPOLIS (ÜSKÜDAR) ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE BYZANTION'UN ANAKENTİ MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ

OĞUZ TEKİN

Bir Megara kolonisi olan Byzantion'u bu statüsüyle bir "apoikia" (koloni) olarak adlandırmak gerekmektedir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki bir koloni kurulduktan sonra artık bir polis'ten (kent-devleti) farklı bir siyasal ve toplumsal yapı göstermiyordu; meclisler, magistrat'lar, toplumun örgütlenmesi ve kentin fiziki dokusu (agora, tiyatro, tapınaklar, kamu binaları vb.) polis'te olduğu gibidir. Bu nedenle Byzantion da bir "apoikia" olarak kurulmuş ama bir "polis" olarak gelişimini sürdürmüştür. Khryso polis ise bir başka Megara kolonisi olan Kalkhedon'a bağlı bir köy olup tarihinin hiçbir döneminde koloni-kenti olmamıştı.

Tarihçi
Herodotos,
mermer büst.

Foto: P. Cartledge
(ed.), Ancient Greece,
Cambridge University
Press, 1998, s. 2

Byzantion, Avrupa ve Asya'yı ayıran Bosporos'un (İstanbul Boğazi) Avrupa yakasında, bugünkü Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın kapladığı alan üzerinde MÖ 7. yüzyıl ortalarında Megaralılar tarafından kurulmuş bir koloni kentiydi. Yani, Sarayburnu (Bosporos Akra) ve hinterlandı Arkaik, Klâsik ve Helenistik dönemler Byzantionu'nun çekirdeğini oluştuyordu. Roma İmparatorluğu öncesinde kent, batıda ancak bugünkü Beyazıt semtine kadar uzanmaktaydı ki yapılan araştırmalar kentin mezarlığının (nekropol) buraya kadar yayıldığını göstermiştir.¹ Byzantion, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde büyümüş, Eminönü ve Fatih ilçelerinin² bulunduğu alana ve daha fazlasına yayılmıştı. Boğazın Anadolu yakasında kalan Kalkhedon (Kadıköy) ise Eski Çağ'da (yine Megaralılar tarafından kurulmuş) ayrı bir koloni kentiydi.

Günümüzde, bugünkü Yedikule'den başlayıp güney-kuzey doğrultusunda Haliç'e kadar uzanan ve II.Theodosius (MS 402-450) zamanında inşa edilmiş olan kara surunun içinde kalan alan, "Tarihi Yarımada" veya "Sur İçi" olarak adlandırılmaktadır. Ancak, Byzantion'un, günümüz Theodosius Suru'na kadar uzanan bu

"Tarihi Yarımada"ya yayılması MS 4. yüzyılda (adının Byzantion'dan Constantinopolis'e çevrilerek Roma'nın yeni başkenti ilan edilmesinden sonra) olmuştur.³ Bu nedenle, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Byzantion kentinin Sirkeci ve Sultanahmet'ten başlayarak, batıya doğru, Çemberlitaş, Beyazıt, Laleli, Aksaray semtlerini veya genelde Fatih ilçesinin doğuda kalan bazı semtlerini kapsadığını söyleyebiliriz. Nitekim Büyük Constantin (MS 307-337) tarafından inşa ettirilen (olasılıkla Yenikapı'dan başlayıp güney-kuzey yönünde Haliç'e kadar uzanan) sur da zaten bu alanı içine alıyordu. Bu durumda, "Tarihi Yarımada"nın nispeten doğu yarısı Byzantion'un iskan sahasını, batı yarısı ise Geç Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki, yani bundan böyle Constantinopolis olarak varlığını sürdürmeye başladığı dönemdeki yayılımını göstermektedir.

Bu arada, bir kent-devletin veya bir koloni kentinin sınırının sadece kent merkezi ve surlarının içinde kalan kısımdan ibaret olmadığını, kırsal kesiminin (*khora*) ve dolayısıyla kendisine bağlı köyleri (*komai*) de kapsayan bir egemenlik alanının (*territorium*) söz konusu olduğunu göz önüne aldığımızda, Byzantion'un sınırının, surların çok ötesine kadar uzandığı, egemenlik alanının bir başka komşu kentin egemenlik alanının başladığı noktaya kadar yayıldığı söylenebilir. Üç tarafı denizle çevrili olan Byzantion'un egemenlik alanının, doğuda, hemen karşı kıyıdaki bir diğer Megara kolonisi olan Kalkhedon'un (bugün Kadıköy) egemenlik alanı ile sınırlandığını; batıda, yani kara tarafındaki egemenlik alanı sınırının ise Selymbria'nın (bugün Silivri) egemenlik alanının başladığı yere kadar uzandığı söylenebilir. Bu durumda, batıda, Küçükçekmece ve Büyükçekmece gölleri ile Terkos Gölü ve civarı, Byzantion'un Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğu tarihe kadar Byzantion'un egemenlik alanı içinde kalmıştı. Küçükçekmece Gölü kıyısındaki Rhegion da Byzantion'un batıdaki bir kome'si yani köyü idi. Byzantion'un

Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasından sonra kentteki meclisler ortadan kalkmış ve dolayısıyla Byzantion -eğer halen söz edilebiliyorsa- "bağımsızlığını" kaybederek Roma İmparatorluğu'nun başkentine dönüşmüştür.

ADI VE ANLAMI

Byzantion adının kökenine ilişkin etimolojik ve filolojik öneriler 19. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmıştır.⁴ En eski açıklamalardan biri Georg Curtius tarafından yapılmıştır. Curtius, Byzantion adının Βυζα-ντ = Βυζα-φεντ 'den türemiş olabileceğini söylemiştir;⁵ ancak adın Trak kökeni konusunda bir şey söylemez. Tomaschek⁶ ve Miller⁷ ise Byzantion adının Trak kökenli olabileceğini işaret ederken, Russu,⁸ adın Thrako-Frig kökenli olabileceğini ileri sürer. Kretschmer,⁹ Byzantion adının "Beuzas" veya "Beuzant" gibi İlyria dilindeki özel isimlerden türetilmiş olabileceğini ve Frig göçleriyle ilişkili olabileceğini iddia eder. Ona göre, Byzantion'un kurucusu İlyrialıdır; sonradan gelen Dor kolonistleri (Megaralılar) yerleştik-

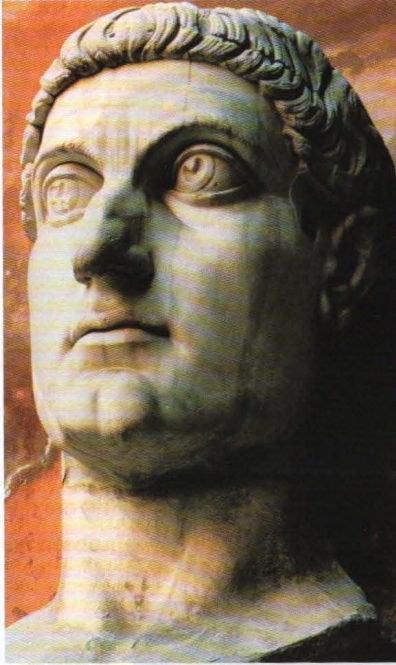
leri yerin (Byzantion) adını benimsemişlerdir. C. Mango-A. Kazhdan ise Trak kökenli Byzas ve Antes adlı iki efsanevi şahsiyetin dönemine atıfta bulunan bir kaynağa dayanarak (*Parastaseis syntomoi chronikai*, 100.17), Byzantion adının bu iki ismin birleşmesinden (Byz + Ant + ion = Byzas ve Antes'in Kenti) türetilmiş olduğunu ileri sürerler.¹⁰

Byzantion'un sonundaki -ion eki yer anlamına gelmektedir. Aslında adın içindeki -io hem Trakya ve İlyria'da hem de Phrygia'daki yer adlarında karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Böylece, Byzantion adının, ya Byzas ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas'ın yeri / şehri) ya da yukarıda değindiğimiz gibi Byzas ve Antes ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas ve Antes'in yeri / şehri) türetilmiş bir ad olduğunun en fazla kabul gören açıklamalar olduğunu söyleyebiliriz.

Bir taraftan Byzas'ın Trak-İlyirce unsurlar taşıması, öte taraftan Byzantion adı içindeki -nt sulfixinin Eski Yunanca isimlerde bulunmazken, Trak kökenli yer ve kişi isimlerini işaret etmesi, Byzantion adındaki

Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'ın sükkre portresi.

Foto: Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinetti. Foto: R. Sacewki

Roma İmparatoru Büyük Constantinus, mermer büst. Byzantion, onun tarafından Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapıldı ve adı da Constantinopolis olarak değiştirildi. Böylece, Byzantion, artık polis statüsünü de tamamen kaybetti.

Foto: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Londra, 2003, s. 56.

Trak unsurlarını öne çıkarmaktadır.¹⁴ Ancak kurucu Byzas ve Byzantion adının etimolojisine ilişkin bu saptamalar, Byzantion'un bir Hellen (Megara) kolonisi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Bütün bu açıklamaları göz önüne alarak, yaygın görüşün, Byzantion adının, belki başka unsurların da eklenmesiyle kentin kurucusu Byzas'tan türetildiğini; diğer bir deyişle Byzas'ın, *eponymos*, yani 'kente adını veren' olduğunu; Byzas ve Byzantion adlarının Yunanca bir karakter taşımadığını, bu isimlerin Trak ve Illyria kökenli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, Byzas'ın efsanevi mi yoksa gerçek bir kişilik mi olduğuna karar vermek güçtür. Byzas'ın tarihsel kişiliği üzerine yeterli veri bulunmasa da onun, Byzantion'un kurucusu olduğu görüşü de kabul görmektedir.¹⁵

BÜYÜK KOLONİZASYON DÖNEMİ VE KENTİN KURULUŞU

Eski Yunan kolonileri, genellikle ana kentlerden uzak, deniz aşırı yer-

lerde kurulmuşlardır. Her ne kadar ilk deniz aşırı iskân faaliyetleri bir kolonizasyon hareketi olarak kabul edilebilirse de gerçek kolonizasyon, Eskiçağ literatürüne "Büyük Kolonizasyon" olarak geçen; Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda koloninin kurulduğu, MÖ 750-550 yılları arasında gerçekleşen bir süreçtir.¹⁶ Kolonizasyonun birkaç nedeni vardır. Bunlardan biri, tarım yapılabilecek topraklara olan gereksinimdir. Bu tür nedenlerle kurulmuş koloniler "tarımsal" karakterli idiler. Bir başka neden, kendi ülkelerindeki olanaksızlıklar idi. Kendi kendine yeterli olabilecek öz kaynaklara sahip olmamak, halkın yaşam koşullarını zorlaştırıyordu; bu nedenle ticari faaliyetlerde bulunarak gelişmek istiyorlardı.

Orta Yunanistan'da, Atina ve Korint-hos arasında yer alan Megara bir Dor kentiydi.¹⁷ Megaralılar ilk kolonilerini MÖ 8. yüzyılın ortalarından sonraki bir tarihte Sicilya'da kurmuştu (Hyblaia). Propontis (Marmara) bölgesindeki kolonilerin çoğunun da Miletos ve Megara tarafından kurulduğunu biliyoruz.¹⁸ Nitekim Byzantion da Megara'dan gelen kolonistlerce kurulmuştu. Ps. Skymnos,¹⁹ Strabon,²⁰ Philostratos,²¹ Ioannes Lydus,²² Stephanos Byzantios,²³ Eustathios²⁴ ve Thukydides²⁵ Byzantion'u kuranların Megaralılar olduğunu açıkça ifade etmektedirler. Miletoslu Hesiakhios ise (başkalarından aktarma yaparak), bir yerde Argosluların,²⁶ bir başka yerde ise Megaralıların²⁷ adını anar. Bu nedenle, olasılıkla, Megaralılara başka yerlerden, başta Kalkhedon ve Miletos olmak üzere, Argos, Korinthos ve Boiotia'dan gelen kolonistler de katıldığı öne sürülebilir. Roma tarihçisi Velleius Paterculus ise, Byzantion ve Kyzikos'un Miletoslular tarafından kurulduğunu söylemektedir;²⁸ ancak bu görüş bilim dünyasında kabul görmektedir.

Byzantion'un kurulduğu tarihlerde (MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında) ana kent Megara'da olasılıkla oligarşik bir siyasal yapı vardı. Fakat oligarşik hükümet, kısa bir süre sonra (MÖ 650'den sonraki tarihlerde)

zenginlere karşı tavrıyla dikkat toplayan, onların koyun ve sığırlarını öldürerek yoksul kesimin sempatisini toplayan Theagenes'in tiranlığıyla kesintiye uğradı.²⁹ Kızını, Atina'da tiran olmaya heveslenen Kylon ile evlendiren ve ona destek veren Theagenes'in Atina ile arası -Kylon'un başarısız darbe girişiminden sonra- açılmıştı. Theagenes'in tiranlığı (ki halkın çıkarlarına yakın bir yönetim olarak da algılanmaktadır) olasılıkla MÖ 7. yüzyılın son çeyreği başlamadan son buldu; Megara'da tekrar oligarşik yapıları iktidara geldi.³⁰ Byzantion'un kuruluş yılları, Megara'daki oligarşik idare ve hemen ardından Tiran Theagenes'in halka dönük iktidarı arasındaki çalkantılı bir döneme rastlamıştı.

Byzantion'un kuruluş tarihi hakkında antik kaynaklarda efsanelerle karışık bilgiler bulunmaktadır. MÖ 5. yüzyıl tarihçisi Herodotos, (Pers komutanı Megabazos'un ağzından) Kalkhedon'un Byzantion'dan 17 yıl önce kurulduğunu söylemektedir.³¹ MS 3.-4. yüzyılda yaşamış olan Caesarea (Filistin) Piskoposu Eusebios, Kalkhedon'un kuruluş tarihini MÖ 685,³² Byzantion'un kuruluş tarihini de MÖ 659³³ olarak vermektedir.³⁴ Yani Byzantion, Eusebios'a göre Kalkhedon'dan yaklaşık 26 yıl sonra; Herodotos'a göre ise 17 yıl sonra kurulmuş olmaktadır. Eusebios'un Kalkhedon için verdiği tarih (MÖ 685) ile Herodotos'un 17 yıllık farkını göz önüne alıp 685'ten 17'yi çıkarttığımızda, MÖ 668 tarihi bulunur. Ancak, genel eğilim, (Eusebios'un verdiği tarihe itibar ederek) Byzantion'un MÖ 660/659'da kurulduğu şeklindedir. Fakat kuşkusuz bu tarihlerin hiçbirini kesin olmayabilir. Sonuç olarak, Byzantion'un MÖ 7. yüzyılın ortalarında bir tarihte ve Kalkhedon ve Selymbria'da sonra kurulduğunu söyleyebiliriz.

MS 1. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Plinius Byzantion'un daha önce Lygos olarak adlandırıldığını söylemektedir.³⁵ Plinius'un bu ifadesinden, Megaralıların Byzantion'u

kurmalarından (daha doğru bir ifadeyle kolonize etmelerinden) önce burada köy (kome) büyüklüğünde bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Daha önceki yerleşimin bir kent-devleti (*polis*) veya koloni kenti (*apoikia*) olmadığı, kaynaklarda bu mevkide Lygos adlı bir kentten bahsedilmemesinden dolayı açıktır.

Ayrıca, kolonistlerin daha önce iskân edilmiş bir yeri kolonize etmelerinde karşılaştıkları sorunlar bazı örneklerden bilinmektedir.³⁴ Nitekim kaynaklardan öğrendiğimize göre,³⁵ Byzantion kolonisinin kurulması sırasında kolonistlerin yerli halkın direnciyle karşılaştıklarını anlıyoruz.

EFSENEVİ KURUCU BYZAS

Yukarıda da değindiğimiz gibi, antik kaynaklar, Byzantion'u kuran Megaralıların başında kurucu (*oikistes* - *ktistes*) olarak Byzas'ın olduğunu yazarlar; kentin adı da Trak kökenli olduğu iddia edilen Byzas'tan gelmektedir Hesykhios'tan öğrendiğimize göre,³⁶ İskitlerin saldırısı sırasında Kalkhedonlu Dineos adlı biri, Byzantionlulara yardım etmiş ve kentin İskitlerin eline düşmesine engel olduğundan *strategos* olarak onurlandırılmıştı. Hanell, onun Byzantion'un gerçek kurucusu olabileceğini dahi iddia etmiştir.³⁷

Byzantion'un Byzas tarafından kuruluşu efsane şeklinde anlatılmakta olup birkaç versiyonu vardır. Antik kaynaklarda ve efsanelerde Byzas'ın kim olduğu konusunda şu bilgiler bulunmaktadır: a) Yerel bir Nymphe (Su perisi) olan Semestra'nın oğlu olup Trak kralıdır. b) Io'nun kızı Keroessa ile Poseidon'un oğludur, c) Megaralıların lideridir. Efsanelerde, Byzas'ın karısı olarak Barbysios'un kızı Phidaleia'nın adı geçmektedir.

KALKHEDON'DAN SONRA KURULMA NEDENİ

Byzantion'u kuran Megaralılar, Marmara Denizi'nin kıyılarında Astakos (İzmit), Kalkhedon (Kadıköy) ve Selymbria'yı (Silivri) da kurmuşlardır.³⁸ Aslında Küçük Asya'nın kuzeyindeki ilk kolonilerin kuruluşunda Miletosluların da damgasının bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Eusebios, ilk koloninin Astakos olduğunu söylemektedir; ona göre, Astakos MÖ 711 yılında kurulmuştur.³⁹ Fakat Lampsakoslu (Lâpseki) Kharon, Astakos'un Kalkhedonlular tarafından kurulduğunu söylemektedir.⁴⁰ Dolayısıyla bazı Antikçağ yazarları ilk koloni olarak Astakos'u değil, Kalkhedon'u kabul etmektedirler.

Megaralıların Byzantion'dan önce Kalkhedon'u kurmaları bir hata mı,

yoksa bilinçli bir tercih miydi? Önce, bu durumu bir hata olarak gösteren ve Kalkhedonluları kör olmakla suçlayan Antikçağ yazarlarının sözlerini hatırlayalım. MÖ 5. yüzyılda yaşamış tarihçi Herodotos bu konuda şunları söylemektedir:⁴¹ "... Bu Megabazos, Hellespontoslular'a her zaman hatırlayacakları bir söz bırakmıştır. Byzantion'da bulunduğu sırada, Kalkhedonluların, kentlerini Byzantionlulardan 17 yıl önce kurmuş olduklarını öğrenince, Kalkhedonluların o zamanlar kör olmaları gerektiğini söyledi; çünkü kör olmasalardı, ellerinin altında daha güzel bir yer varken pek de güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi".

MÖ 1./MS 1. yüzyılda yaşamış Amasyalı coğrafyacı Strabon ise,⁴² "... bu nedenle, Kalkhedon'un Megaralıları tarafından kurulmasından kısa bir süre sonra Byzantion'u kuran insanlar kâhine danıştıklarında, Apollon onlara 'körlerin karşısındaki yere yerleşmelerini' söyleyerek Kalkhedonluları kör olarak adlandırmıştır. Çünkü onlar söz konusu bölgeye daha erken bir tarihte gelmelerine rağmen, hatalı davranarak, bütün zenginliği ile gözlemlerinin önünde duran bir memleket yerine, daha fakir bir memleket seçmişlerdi." demektedir.

Aynı bilgi Romalı tarihçi Tacitus'ta da (MS c. 56- c. 120) vardır. Tacitus şöyle

Marmara Bölgesi'ndeki Megara kolonileri.

Byzantion gümüş sikkesinin ön yüzü: Yunus üstünde sığır.

Yapı Kredi Vedat Neden Tör Müzesi.

Kalkhedon gümüş sikkesinin ön yüzü: Buğday başağı üstünde sığır. Sikke tasvirlerinin benzerliği iki koloni kentl arasında olduğu için önemli bir kanıttır. MÖ 4. yüzyıl ilk yarısı.

Yapı Kredi Vedat Neden Tör Müzesi.

demektedir.⁴¹ "...Byzantion Hellenler tarafından kuruldu; onlar kentlerini kuracakları yer konusunda Pythia Apollon Tapınağı'na başvurdularında, kahin 'körler ülkesinin karşısındaki topraklarda bir yurt aramaları gerektiğini' söyledi. Bu ifade, söz konusu yere daha önce gelmelerine ve çevredeki imkânları araştırmalarına rağmen daha kötü bir yerde karar kılan Kalkhedonluları ima ediyordu."

Görüldüğü gibi, gerek Strabon'da gerekse Tacitus'ta kolonistlerin,⁴² kentlerini kuracakları yeri (Delphoi'daki) Apollon Kehanet Ocağı'na⁴³ danıştıklarını ve "körler ülkesinin karşısı" yanıtını aldıklarını görüyoruz. Kalkhedon'un "körler ülkesi" olarak anılması Eskiçağ'da bilinen bir öyküdür. Bu öykünün kaynağı Herodotos'tur. Herodotos,

Strabon ve Tacitus'taki bu anekdot ile Eusebios'un verdiği tarihler, Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulduğunu açıkça ifade etmektedir. Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulma nedeni, Antikçağ yazarlarını olduğu gibi, günümüz tarihçilerini de meşgul etmiştir ve bu durumu açıklamaya çalışmışlardır.

Antikçağ yazarları Byzantion'un Kalkhedon'a göre daha elverişli konumda olduğu hususunda birleşmektedirler. Onlara göre, Byzantion, Boğaz'daki akıntının yönü, gemilerin yanaşması ya da kıyıya yakın seyretilmesi, Boğaz'daki trafiğin kontrol altında tutulması ve balıkçılık açısından Kalkhedon'a göre daha elverişli bir konumdadır. Tabii bunların en önemlisi Karadeniz ile olan ticaretin kapısı olmasıdır. Karadeniz'in kuzey ve güney kıyılarından Ege dünyasına ihraç edilen malları taşıyan gemiler ya da Ege dünyasından Karadeniz'e gönderilen malları taşıyan gemiler, akıntı nedeniyle Avrupa yakası kıyısını izleyerek Boğaz'dan geçmek zorundaydılar. Bu nedenle Byzantion bu gemilerden geçiş ücreti alabilir, onların erzak ve diğer gereksinimlerini sağlayabilir ve onlara durup dinlenebilecekleri bir liman vazifesi görebilirdi. Bütün bunların Karadeniz ticareti ile bağlantılı olduğu da açıktır. Carpenter'in⁴⁴ iddiasına göre bu ticaret yolu ancak MÖ 700'den itibaren yoğunluk kazanmıştır. Ona göre, Hellenler büyük denizlerde yol alabilecek ve akıntıya karşı baş edebilecek büyük gemileri (pentekonter'leri) ancak MÖ 7. yüzyılda inşa ettiklerinden, daha önce Karadeniz'e açılmaları mümkün değildi. Dolayısıyla, Megaralılar İstanbul Boğazı'na geldiklerinde Karadeniz ticareti henüz önem kazanmamıştı ya da deniz trafiği yoğun değildi.⁴⁵ Farkında oldukları bir avantajı değerlendirmeleri çok güçlü. Hatta Karadeniz kıyılarında ilk koloni kurma girişimlerinde bulunan Miletoslular, o sıralar Karadeniz ile ticaret yapıyor olsalardı ya da Karadeniz ticareti o denli önemli olsaydı, Megaralılardan önce onların Byzantion'u kolonize etmele-ri gerekirdi.

Ancak, MÖ 700'den önce Boğaz'dan Karadeniz'e gemi geçişleri olmadığı görüşü önce Labaree,⁴⁶ sonra da Graham⁴⁷ tarafından eleştirilmiş ve çürütülmüştür. MÖ 7. yüzyılın çok öncesinden beri Ege ve Karadeniz arasında seyreden ticari gemilerin varlığı arkeolojik veriler ve edebi kaynaklarla ortaya konmuştur. Bu durumda, Megaralıların Kalkhedon'a yerleştikleri dönemde Karadeniz'e gemi ile ulaşım mevcut olduğundan, onlar için öncelikli neden, Karadeniz ticaretinden sağlanacak avantaj değildi; bunun farkındaydılar ama önemsememişlerdi. Malkin ve Shmueli,⁴⁸ Kalkhedon'un daha önce kolonize edilmesinde, yelkenli gemilerle Çanakkale Boğazı'ndan (Hellespontos) geçerek Marmara Denizi'ne (Propontis) giren kolonistlerin, konaklamaya elverişli koylar ve kıyıya yakın adalar gibi doğal koşulların daha elverişli olduğu Anadolu kıyılarını izleyerek İstanbul Boğazı'navardıkları ve hemen orada Kalkhedon'u kurduklarını ileri sürmektedirler.

Kalkhedon'un seçilmesinde Megaralılar açısından önemli bir faktör de, Kalkhedon civarında ve Kalkhedon yakınındaki Khalkitis (Khalkis) Adası'nda (Heybeliada) bulunan bakır yataklarıydı. Olasılıkla Kalkhedon'a yerleşen Megaralılar bölgedeki bakırın varlığını biliyorlardı. Nitekim MÖ 1. yüzyıl sonunda yaşamış Menippos,⁴⁹ MS 1. yüzyıl yaşamış Plinius⁵⁰ ve MS 6. yüzyıl yazarı Byzantionlu Stephanos⁵¹ söz konusu bakır madenlerinden bahsediler. Plinius, adadaki bakır madeninin kendi zamanında tükendiğini belirtir.

Yeni yurt edinmeye çıkan kolonistler için tarım yapılabilecek topraklara yerleşmek yeterliydi. MÖ 2. yüzyıl tarihçisi Polybios, Byzantion'un bulunduğu Avrupa yakasının Trak kabilelerini saldırıya ve ekli ürünü yağmalamaları olasılığı bulunduğundan güvenli olmadığını söylüyordu.⁵² Megaralılar, Trak saldırılarına maruz kalmamak için kolonilerini önce karışık kıyıda (Anadolu) kurmak istemiş olabilirlerdi.

Roma
İmparatoru Geta
(MS 209-212)
zamanında
Byzantion'da
basılmış bronz
sikke. Ön yüzde
imparatorun
başı, arka
yüzde iki
palamut balığı
arasında Yunus
betimlenmiştir.

Foto: E. Schöner
Geiss, Die
Münzprägungen
Byzantion. Teil 2:
Kaiserzeit, Amsterdam
1972, no. 1625.

Ayrıca, bazı günümüz tarihçilerinin, Megaralıların önce Kalkhedon'u kurmalarını bir hata olarak görmelerine bir başka kanıt daha vardır: Megaralılar, Kalkhedon'u kolonize ettikten sonra, bunun bir hata olduğunu düşünselerdi, bu hatayı telafi etmek için fazla vakit kaybetmeden Byzantion'u da kolonize etmek isteyebilirlerdi. Oysa Kalkhedon'dan sonra Selymbria'yı (Silivri) kolonize etmişler ve en son Byzantion'u kurmuşlardır.

Bu nedenle, Hellespontos ve Propontis'in kolonizasyonu için iki koloni dalgası görünmektedir: İlk önce (MÖ 7. yüzyılın ilk yarısından önce) İonialılar ve bir süre sonra da Megaralılar yeni yurt edinmek, ufak tefek ticaret ve tarım yapabilmek için elverişli yerleri seçtiler. Megaralılar bu dönemde Kalkhedon ve Selymbria'yı kurdular. İkinci koloni dalgasında ise (MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren) Karadeniz ticaretinin büyümesi ve gelişmesi ile ticaret ve Boğaz trafiğinden pay almak faktörü önem kazandı. Ayrıca, bölgede daha önce kurulan Hellen kolonileri nedeniyle, Trak tehlikesine karşı birbirlerine yardım edebilecek Hellen kentlerinden oluşan nispeten daha güvenli bir ortam oluşması beklenmiş de olabilir. Bu dönemde de Byzantion kuruldu. Megaralıların Byzantion'dan önce Kalkhedon'u kurmaları, Propontis'in Anadolu kıyılarından Kalkhedon'a ulaşmada daha elverişli bir güzergâh olması, Avrupa yakasının Traklar nedeniyle

güvenli olmaması, Karadeniz ticaret trafiğinin henüz yoğun olmadığından cezbedici nitelik taşımaması gibi temel nedenlerin yanı sıra Kalkhedon'un yanı başından denize dökülen ve doğal bir iç liman oluşturan Kalkhedon Deresi'nin (Kurbagalıdere) ve Kalkhedon civarındaki Kayışdağı ile Alemdağ'daki içme suyu kaynaklarının varlığı gibi birkaç nedene bağlı olabilir. Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulması ise Propontis bölgesinde Trak tehdidinin üstesinden gelebilecek güvenli bir ortamın oluşmuş olması ve Karadeniz ticaret trafiğinin önceye göre yoğunluk kazanmış olmasıydı.

ANA KENT VE KOLONİSİ: MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ

Megara ve kolonileri konusunda araştırma yapan Krister Hanell, ana kent Megara ile kolonisi Byzantion arasındaki bağları ortaya koymuştur.⁵⁶ Özellikle din, alfabe, takvim ile toplumsal ve siyasal yapı örgütlenmesi Megara ve kolonilerinde benzerdi. Genellikle bir koloni kurulduğu zaman, kolonide, ilk başlarda ana kentteki siyasal-sosyal yapı sürdürülürdü; farklılıklar zaman içinde oluşurdu.

Megara'da kutsanan tanrı ve tanrıçalar Byzantion'da da kutsanıyordu. Pythia Apollonu, Megara'da çok önemli bir yere sahiptir. Megara'da tanrıçanın sıfatları arasında yer alan *Lykeios*⁵⁷ (*kurt*). *Agraios*⁵⁸ (*avcı*).

*Karinos*⁵⁹ ve *Latoos*⁶⁰ bu kez Byzantion takviminde ay adları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹ Efsaneye göre; Apollon, Poseidon ve Byzas ile birlikte kentin surlarını inşa etmişti.⁶² Kaynaklar, Byzantion'da Apollon Tapınağı ve Sunağı'nın varlığını anlatmaktadır.⁶³ Megara'daki Apollon Karinos'tan yukarıda söz etmiştik. Megara'nın otonom sikkelerinde Yunuslar arasında bir obelisk vardır.⁶⁴ Bu obelisk aslında Karinos'un kült heykelidir, yani Karinos'u temsil eder. Benzer obelisk, Byzantion sikkelerinde de yer almaktadır.⁶⁵ Yani Megara Karinos'u Byzantion'da da vardır. İkili veya üçlü Yunuslar arasında kentin adının ilk birkaç harfinin yer aldığı sikke tipi hem Megara'dan⁶⁶ hem Byzantion'dan⁶⁷ bilinmektedir ki bu benzerlik kayda değerdir.

Keza, bir diğer Megara kolonisi olan Kalkhedon'da da -tıpkı Megara'da olduğu gibi- bir Apollon Kehanet Merkezi bulunmaktadır.⁶⁸ Pythia oyunları hem Megara'da hem Kalkhedon'da vardır.⁶⁹ Aynı şekilde Apollon, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Kalkhedon sikkelerinde de resmedilmiş olup ön yüzde Apollon başı, arka yüzde üç ayaklı kazanın resmedildiği sikkeler hem Megara'da⁷⁰ hem Byzantion-Kalkhedon⁷¹ ortak darbı olarak basılmıştır.

Megara'nın kurduğu kolonilerde Apollon ve Artemis'in birlikte tapım görüldüğü görülmektedir. Bu, Byzantion'da da böylelerdir. Ayrıca, Artemis'in

**Yazılı
kaidesiyle
Kybele
heykeliçli,
mermer. MS 1.
yüzyıl. İstanbul
Arkeoloji
Müzeleri.**

Foto: T. Biryll
(1. Marmaray Metro
Kurumu Kazılan
Sempozyumu
Bildiriler Kitabı,
s. 162).

(Phosphoros adı altında) Hekate ile özdeşleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dor kökenli Artemis Orthosia kültürünün de Megara'dan Byzantion'a getirilmiş olduğu düşünülmektedir.⁷²

Byzantionlu Dionysios, tıpkı Megara'da olduğu gibi Byzantion'da da kâhin Polyeios ve çocuklarına her yıl, yılın sonunda ve başında, kurban kesildiğini yazmaktadır.⁷³ Bu da bize Megara'da kutsanan Polyeios'un Byzantion'da da kutlandığını göstermektedir.

Megara'ya özgü tanrıçalardan biri de Demeter Malophoros (koyunların koruyucusu) idi ve tanrının Megara'da bir tapınağı da vardı.⁷⁴ Aynı tanrıça Byzantion'da da kutsanmakla kalmıyor, aynı zamanda onun adına bir de festival (*malophoria*) düzenleniyordu.⁷⁵

Megara bir Dor kenti olduğundan Dor alfabesi egemendi; Byzantion yazıtlarında da Dor lehçesinin kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bunun en belirgin örnekleri, Halk Meclisi'nin kararlarında Demos ve

Boule sözcüklerinin, Damos ve Boula şeklinde yazılmasıdır; mezar yazıtlarından tespit edilen şahıs isimlerinde de bunu görüyoruz. Byzantion yazıtlarında *Bosapon* ve *Bosporikhos* adlarının geçmesi de, Byzantion'un Megara ile olan ilişkisine bir kanıttır; zira bu isimler Megara'dan ve onun diğer kolonilerinden de bilinmektedir.⁷⁶ Bosporia Festivali'ne ilişkin Baltalimanı'nda bulunan bir yazıtta⁷⁷ geçen Olympiodoros adı da tipik bir Megara adıdır.

Aynı şekilde, Byzantion'da kutlanan bir festival olan "Bosporia" ile Byzantion takviminde özel bir ad olan *Bosporaios* da Megara kökenli olmaları açısından, bu ilişkiyi gösterir.⁷⁸ Gerçekten de Megara'ya özgü isimlerin Byzantion'da ay adları olarak karşımıza çıkması, Byzantion ile Megara arasındaki ilişkiye kanıttır.

Megara'nın diğer kolonilerinde (Kalkhedon dâhil) yıla adını veren en yüksek devlet yöneticisi (*eponym magistra*) *basileus* unvanını taşımasına rağmen, Byzantion'da *hieromnamon* unvanını taşıyordu. Polybios,⁷⁹ Byzantion'la Rhodos arasındaki görüşmeleri anlatırken Byzantion'da *hieromnamon* olan Kothon'un adını anar. 1903'te Miletos'taki Delphinion'da bulunmuş olan ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan bir yazıtta (Env. No 2036) *hieromnamon* olarak görev yapan Histaios adlı bir Byzantionlunun adı geçmektedir.⁸⁰ Byzantion'da tanrılar da bazen *hieromnamon* olarak sembolik görev yapmaktaydı. Bunlar arasında, Demeter,⁸¹ Zeus Serapis,⁸² Hera,⁸³ Nemesis,⁸⁴ Nike⁸⁵ ve Hygeia'nın⁸⁶ adları bulunmaktadır.

MÖ 5. yüzyıl başlarından itibaren demokratik Byzantion'un siyasal ve toplumsal yapısı hakkında nispeten daha fazla bilgiye sahibiz. Helenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yazıtlardan, Byzantion halkının *hekatostys* denen yüzlük gruplara bölündüğünü öğreniyoruz.⁸⁷ Aralarında hiyerarşik bir düzenin olmadığı bu *hekatostys*'lerin tamamı Byzanti-

on halkını meydana getiriyordu. Byzantionlu yurttaşların her biri bu *hekatostys*'lerden birine kayıt olmak zorundaydı. Çünkü her türlü siyasal, hukuksal ve sosyal işleyiş, bu *hekatostys*'ler üzerinden yapılmaktaydı. Köleler ve kentte ikamet eden yabancılar (*metoikoi*) yurttaş sayılmadıklarından *hekatostys*'lere kayıtlı değildi. Söz konusu *hekatostys* örgütlenmesi Megara ve kolonilerine yabancı değildi.

Byzantion, Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafından kurulduğu (ya da kolonize edildiği) için, nüfusun temelini kuşkusuz Eski Yunanlar (Hellenler) oluşturmuyordu ve bu nedenle konuşulan ve yazılan dil (alfabe) Eski Yunanca (Hellence), Megara bir Dor kenti olduğundan da Dor lehçesi hâkimdi; Byzantionlular da Dor lehçesini kullanıyorlardı. Dor lehçesinin yazıtlardaki en belirgin farkı, kelimelerde "e" (eta) yerine "a" (alfa) kullanılmasıdır. Bu nedenle, Byzantion'a (ve diğer Megara kolonilerine) ait mezar kitabelerinde ve dekretlerde *demos* yerine *damos*, *boule* yerine *boula* yazımını görmekteyiz ki bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta diğer Megara kolonisi Kalkhedon'un gerçek adının Dor lehçesine göre Kalkhadon olması, onun bir Dor kenti olan Megara'nın kolonisi olduğuna kanıttır.

Bu arada, biri Kalkhedon yakınında, diğeri Küçükçekmece Gölü kıyısında yer alan iki yerleşimin Antikçağ boyunca hiçbir zaman kent veya koloni statüsü taşımadığını, bunlardan Khrysopolis'in (Üsküdar) Kalkhedon'a bağlı, Rhegion'un (Küçükçekmece) ise Byzantion'a bağlı köy (*kome*) statüsünde birer yerleşim olduklarını belirtmeliyiz. Nitekim Antikçağ yazarları Khrysopolis'in Kalkhedon *territoriumu*nda, Rhegion'un da Byzantion *territoriumu*nda yer aldığına ilişkin kanıtlar sunar. Ayrıca, yüzlerce yazıt arasında, ne Khrysopolis'te ne de Rhegion'da, Şehir ve Danışma Meclisi (*Boule*) ile Halk Meclisi (*Demos*) adına alınmış kararlar bulunmaktadır. Her iki yerleşim Antikçağ boyunca hiçbir zaman sikke basmamıştır;

Khrysopolis'te, Kalkhedon sikkeleri, Rhegion'da ise Byzantion sikkeleri kullanılmıştır. Bu nedenle gerek Khrysopolis'te gerekse Rhegion'da yasama, yargı ve yürütmenin bağlı oldukları kent-devletleri, yani Kalkhedon ve Byzantion üzerinden yapıldığı açıktır; kanun yapma, savaş-barışa karar verme, *magistrat*'ların seçimi, mahkemelerde yargılamaya ve alınan kararların yerine getirilmesinden Kalkhedon ve Byzantion'daki meclisler sorumluydu; Khrysopolisli ve Rhegionlu yurttaşlar statüleri gereği bağlı oldukları kentlerdeki meclislere katılarak yurttaşlık görevlerini yerine getiriyorlardı.

oğlu Khrysos'un mezarının burada olduğu ve ismin Khrysos'tan kaynaklandığı,⁹¹ d) yöredeki ticaret hacminin yüksekliği/alışverişte fazla altın kullanılması. Khrysopolis bir koloni olarak kurulmadığından ama Kalkhedon'un bir köyü (kome) olduğundan, Khrysos'un da koloni kurucusu olmadığı açıktır.

Karagöz'ün Üsküdar kazılarında bulunan İonia kökenli ya da benzeri çanak çömleğe göre, Khrysopolis'in bir lon kolonizasyonu sonucu kurulduğunu⁹⁴ hatta kurucu kentin Klazomenai⁹⁵ olabileceğini iddia etmesi son derece yanlış bir kurgudur. Klazomenai üzerine doktora tezi yapan ve bu konuda başka çalışmaları da olan Yaşar Ersoy'un yayınlarında da böyle bir tespit bulunmamaktadır. Ayrıca, İonia türü keramiklerin sadece Khrysopolis'te bulunmadığı, başka birçok merkezde ele geçtiği de bilinen bir durumdur. Karagöz tezini desteklemek için John Boardman'ın bir yayını referans göstermektedir.⁹⁶ Ancak söz konusu yayın, yazısının kaynakçasında yer almadığı için kontrol etme imkanı bulunamamıştır. John Boardman'ın ulaşılabilen yayınlarında ise Byzantion ve Kalkhedon'un Megaralılar tarafından kurulduğu açıkça ifade edilmektedir.

6. yüzyıl tarihi veriliyor? Bu durumda söz konusu buluntuların yöreye Khrysopolis kurulmadan mı geldiği sorulabilir.

Khrysopolis kazılarında bulunan amphora parçalarının Klazomenai amphoraları ile benzerlik göstermesi ticaret ya da etki gibi daha gerçekçi ilişkiler çerçevesinde ele alınabilecekken, salt bu benzerlikten dolayı Khrysopolis'in Klazomenailar tarafından kurulmuş olduğu iddiası biraz havada kalmıyor mu?

Karagöz önceki yayınlarında "Khrysopolis ile Kalkhedon'un aynı

Byzantion, Boğaz'daki akıntının yönü, gemilerin yanaşması ya da kıyıya yakın seyretmesi, Boğaz'daki trafiğin kontrol altında tutulması ve balıkçılık açısından Kalkhedon'a göre daha elverişli bir konumdadır. Karadeniz kıyılarından Ege'ye ihraç edilen malları taşıyan gemiler ya da Ege'den Karadeniz'e giden gemiler, akıntı nedeniyle Avrupa yakası kıyısını izleyerek Boğaz'dan geçmek zorundaydılar.

YENİ BİR TEZ: KHRYSOPOLIS, KLAZOMENAI'IN KOLONİSİDİR

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nün başkanlığında Mar-maray ve Metro kazıları çerçevesinde Üsküdar'da yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarının tarihsel değerlendirmeleri ne yazık ki bilimsel gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki verilen konferanslar ve yayımlanan makaleler yoluyla sistematik bir şekilde Khrysopolis'in (Üsküdar) Kalkhedon'a bağlı bir köy (kome) olmadığı, aksine İonialı kolonistlerce bir koloni kenti (*apoikia*) olarak kurulduğu işlenmektedir.⁹⁸ Bu tezin hiçbir bilimsel dayanağı bulunmamaktadır. Khrysopolis'in sözcük anlamı "Altın Şehir" olup bu ismin nereden kaynaklandığı (eti-mojisi) belli değildir. Bu konuda birkaç görüş vardır: a) altın madeni-ne sahip olması,⁹⁹ b) Perslerin şehir devletlerinden vergi olarak topladıkları altınları burada saklamaları,¹⁰⁰ c) Khryseis ve Agamemnon'un

zomenai üzerine doktora tezi yapan ve bu konuda başka çalışmaları da olan Yaşar Ersoy'un yayınlarında da böyle bir tespit bulunmamaktadır. Ayrıca, İonia türü keramiklerin sadece Khrysopolis'te bulunmadığı, başka birçok merkezde ele geçtiği de bilinen bir durumdur. Karagöz tezini desteklemek için John Boardman'ın bir yayını referans göstermektedir.⁹⁶ Ancak söz konusu yayın, yazısının kaynakçasında yer almadığı için kontrol etme imkanı bulunamamıştır. John Boardman'ın ulaşılabilen yayınlarında ise Byzantion ve Kalkhedon'un Megaralılar tarafından kurulduğu açıkça ifade edilmektedir.

Karagöz, yazısının bir yerinde (s. 88) "arkeolojik buluntuların antik Üsküdar'ın MÖ 7.-6. yüzyıllarda kurulmuş olduğunu gösterdiğini" belirtmekte ama öte yandan başka bir yerde (s. 89) "buradaki yerleşimcilerin MÖ 6. yüzyılda İonia'dan gelenler olduğunu" söylemektedir.⁹⁵ Arkeolojik buluntular MÖ 7. yüzyıla kadar geri gidiyorsa, neden kuruluş için MÖ

zamanda kurulan iki koloni kenti" olduğunu söylerken,⁹⁶ son yayınında "Khrysopolis'in, Kalkhedon'dan önce kurulduğu" sonucuna varmaktadır.⁹⁷ Diğer bir deyişle, ona göre, Kalkhedon, Byzantion ve Khrysopolis'in ayrı koloniler olmasının yanı sıra,

Boğaz'daki ilk koloni Khrysopolis idi. İlk Dor kolonisinin (Kalkhedon ve Byzantion) yanı başında bir lon kolonisinin (Khrysopolis) varlığı ihtimali hiç irdelenmeden... Kendisini bu sonuca götüren, Üsküdar kazısında bulunan amphoraların MÖ 630-620'ye tarihlendiğini düşünmesidir. Çünkü benzerlik ilişkisi kurulan Klazomenai amphoraları da yaklaşık aynı dönemde (MÖ 650-620) tarihlenmektedir. Ancak, Karagöz'ün atladığı bir şey vardır: Kalkhedon için bilim dünyasında kabul edilen (ve kaynakların da verdiği) tarih, MÖ c. 685'tir. Diğer bir deyişle, amphoraların tarihlenmesi doğru olsa bile, verilen tarih Kalkhedon'un kuruluşundan önceki bir tarih değildir; zira MÖ 685, MÖ 630'dan daha öncedir!

Khrysopolis'in Kalkhedon'a bağlı olduğu Ksenophon'un *Hellenika*⁹⁰ ve Anabasis⁹¹ adlı eserlerinde geçmekte ve ayrıca Strabon⁹² da ondan bir köy (kome) olarak söz etmektedir.⁹³ Khrysopolis'in bir koloni kenti olmadığı, a) tarihinin hiçbir döneminde sikke basmamış olmasından, b) Halk Meclisi ve Danışma Meclisi

olarak bahsedilmesinden, e) hiçbir Antik Çağ yazarının ondan kent (polis veya apoklia) olarak bahsetmemesinden dolayı açıktır. Bu ölçüler çerçevesinde bölgede Khrysopolis ile karşılaşılacak yerleşim, ancak Byzantion'un kome'si Rhegion'dur. Kuşkusuz kanıtlar yukarıda sıralananlarla sınırlı değildir. Üsküdar kazı-

sını ilginç bulmaktır.⁹⁴ Ancak bu hiç de ilginç bir durum değildir, aksine normal, beklenen bir durumdur.⁹⁵ Çünkü, Khrysopolis, Dor kökenli bir yerleşimdir. Kybele ve Poseidon'un aynı yazar tarafından eponym magistralara hiç değinmeden- sadece bir *synkretizm* olarak görülmesi de, her ikisi de Megara kolonisi olan Kalkhedon ve Byzantion'da (dolayısıyla Kalkhedon'un bir kome'si olan Khrysopolis'te de) eponym memur adları yerine bazen tanrı adlarının kullanılması olması adedi nedeniyle tatmin edici bir açıklama olarak görülmektedir. Sonuç olarak, Mar-maray ve Metro projesi çerçevesinde Üsküdar'da yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarından çıkan "tarihsel" sonuçların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Arkeolojik çalışmaların ve değerlendirmelerin ise büyük bir özveri ve gayretle yapıldığı, çeşitli zorluklara rağmen kazı çalışmalarının başarılı bir şekilde yürütüldüğü açıktır.

Byzantion adının, ya Byzas ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas'ın yeri / şehri) ya da Byzas ve Antes ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas ve Antes'in yeri / şehri) türetilmiş bir ad olduğunun en fazla kabul gören açıklamalardır.

adına alınmış hiçbir kararının bulunmamasından, c) devlet organları ve magistratlarının olmayıp Kalkhedon merkezli yönetim söz konusu olmasından, d) Antik Çağ yazarlarınca Kalkhedon'a bağlı bir yerleşim (köy)

sında bulunan yazıtlı Kybele heykeli de Khrysopolis'in Dor kökenine bir kanıttır. Söz konusu heykelciğin kaidesindeki yazıt Dor lehçesinde-dir.⁹⁶ Karagöz, yazıttaki Poseidon isminin Dor lehçesinde yazılmış olma-

DİPNOTLAR

- 1 N. Firaili, "Byzantion nekropolü ve son buluntuları" V. Türk-Tarih Kongresi 1958 (Ankara, 1960), s. 194-200; N. Firaili, *Les sites funéraires de Byzance greco-romaine* (avec l'édition et l'index commenté des épigraphes par Louis Robert), Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut Français d'archéologie d'Istanbul, Paris, 1964, N. Firaili, "İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri", *Revue des Études Anciennes* 1965, s. 261-323; N. Firaili, "New Discoveries Concerning the First Settlement of Ancient Istanbul (Byzantion)", *Proceedings of the 10th International Congress of Classical Archaeology I*, 1978, s. 265-274, Ayrıca bkz. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, *Yıllıklar*.
- 2 İki ilçe 2009 yılında Fatih ilçesi adı altında birleştirilmiştir.
- 3 Kentin adı MÖ 7. yüzyıl ortalarına (kuruluşundan) MS 330'a kadar, yani 1000 yılı yakın bir zaman, Byzantion olarak kullanılmıştır.
- 4 Bu köken tartışmaları için bkz. D. J. Georgakas, "The Names of Constantinople" *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 78 (1947), s. 349-353.
- 5 G. Curtius, *Grundzüge der Griechischen Etymologie*, Verlag R. G. Teubner, Leipzig, 1866, s. 261 (no. 397). Yazar, Byzantion'un anlamını yanlış bir şekilde, "Unverhört" (Hamburg yakınında yer adı) olarak vermektedir.
- 6 W. Tomaschke, *Die alten Thraker*, s. 22, 52, 66, 81-82, W. Tomaschke, "Byzantion (2)", *RE III A* (1932) col. 158.
- 7 J. Miller, "Byzantion", *RE III*, 112.
- 8 I. Russu, "Intorno al nome di Bisanzio" Atti del V congresso internazionale di studi bizantini: Roma, 20-26 settembre 1916, s. 555, not 1.
- 9 P. Kretschmer "Das nt-Suffix", *Glotta 14* (1925), s. 94 vd.; P. Kretschmer, "Byzantium", *En mimenen Spgr. Lamprou*, Atina, 1935, s. 217-218; P. Kretschmer, "Literaturhistorische Griechisch" (für das Jahr 1935), *Glotta 27* (1939), s. 16.
- 10 C. Mango A. Kazdan, "Byzantion", *ODB I*, 344.

- 11 P. Kretschmer, "Das nt-Suffix", *Glotta 14* (1925), 95, not 1 ve P. Kretschmer, *Umrissung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, s. 183; P. Kretschmer, "Die Hypochaeris", *Glotta 2* (1933), s. 254; P. Kretschmer, "Byzantium", *En mimenen Spgr. Lamprou*, Atina, 1935, 217 vd.
- 12 W. Kubitschek, "Byzantium", *RE III* (1899), s. 1127; P. Kretschmer, "Byzantium", *En mimenen Spgr. Lamprou*, Atina, 1935, s. 217 vd.; D. J. Georgakas, "The Names of Constantinople", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78 (1947), s. 347-357; A. Erzen, "İstanbul Şehrini Kuruluş ve İsimleri", *Revue des Études Anciennes* 1954, s. 106-127; S. Eyice, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişimi", *Atatürk Yıllıklar*, TTK, Ankara, 1975, s. 90.
- 13 P. Kretschmer, "Das nt-Suffix", *Glotta 14* (1925), 95 ve D. J. Georgakas, "The Names of Constantinople", s. 351.
- 14 Büyük Koloniasyon için bkz. J. Berard, *Expansion et colonisation grecque*, 1960; J. M. Cook, *The Greeks in Ionia and the East*, London, 1962; J. Boardman, *The Greeks Overseas*, London, 1964; A. J. Graham, "The colonial expansion of Greece", *The Archaeology of Greek Colonization. Essays dedicated to Sir John Boardman*, (ed. G. H. Tsitsikladi ve F. de Angelis), Oxford, 1994; Gocha R. Tsitsikladi (ed.), *The Greek Colonization of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart, 1998; A. J. Graham, *Collected Papers on Greek Colonization*, Leyde, 2004; Gocha R. Tsitsikladi (ed.), *Greek Colonization: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, 21:1 (2006 ve 2008), Brill, Leiden.
- 15 Megara için bkz. K. Hanell, *Megaronische Studien*, Lund, 1934; R. P. Legon, *Megara: The Political History of a Greek City State to 338 B.C.*, Londra, 1981.
- 16 Miletos kolonisi Kios, Kyzamos, Miletopolis.

- 17 Phages, Prokenessos, Megara kolonileri: Askalos, Byzantion, Kalkhedon, Selymbria Ps. Skymnos, 716-717.
- 18 Sirabon 7.6.2.
- 19 Philostratos, *Vita de Sophistatou*, 1.24 [28-29]. Philostratos, *Lives of Sophists*, çev. W.C. Wright, The Loeb Classical Library, 2005.
- 20 Ioannes Lydus, *De Magistratibus Populi Romani*, 370.
- 21 Stephanos Byzantios, s.v. "Byzantium".
- 22 Eustathios, *Comment. Dion. Per. Roj.* Commentarum in Dionysii Periegetae Orbis Descriptionem, Ed. K. Müller, Geographi Graeci Mynores, c. 2, Paris, 1990 (3rd edn.)
- 23 Thukydides, 8.80 ve 136.
- 24 Miletoslu Hesykhios, *Patria Konstantinopolensis*.
- 25 Miletoslu Hesykhios, *Patria Konstantinopolensis*.
- 26 *Historia Komana*, II, 7.
- 27 Aristoteles, *Politica*, V, IV, 5 (1305a 25-26).
- 28 Aristoteles, *Politica*, V, IV, 3 (1304b 15 vd).
- 29 Herodotos IV, 144.2. Ayrıca, Strabon VII, 320 ve Tacitus XII, 63/64, tarih vermeden veya ne kadar sonra kurulmuş olduğunu ilgisiz geniş bahsederek, Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulduğuna şüpheler.
- 30 Eusebius, s. 93.
- 31 Eusebius, s. 94.
- 32 Eusebius vers. Arm. Abr. 157 - Olymp. 30, f. 660/59. Eusebius vers. Hieron., 155 - Olymp. 30, f. 669/57. Bir başka el yazmasında ne Eusebius vers. Hieron. Abr. 158 - Olymp. 30, f. 669/58 ve Eusebius vers. Hieron. Abr. 190 - Olymp. 34, f. 667/56. Hieronymus'un Ermenice çevirisindeki farklılık için bkz. A. Schoene, *Die Weltkarte des Eusebios in ihrer Beziehung durch Hieronymus*, Berlin/Leu., s. 256 vd.
- 33 *Naturalis Historia* IV, 146: "... promuntorium Chryseon Ceras in quo oppidum Byzantium liberat condita ante 1380a dicuntur". Ayrıca Lydus' yer adını, Lykos a (Baryrampa) Deresi bağlayıcıdır de diğdik çeviridir.

- Ankay Lygos, Plinius'un ifadesine göre Byzantion'un önceki yerinde, yani bugünkü Sarayburnu ndaydı, bugün kurumuş olan Lykos Dene'si'nin kaynağı ise Halic'e yakın bir yerde. Bayrampaşa civarında olduğundan Plinius'un bahsettiği Lygos ile Lykos arasında bir ilişki kurmak mümkün olabilir mi? Royle bir ilişki kurulabilecekti, bu yerin, İon'un birliği için kurulabilecekti, bu yerin, İon'un birliği için kurulabilecekti, bu yerin, İon'un birliği için kurulabilecekti. Ancak, geçreği arayan, anlaşılanların birer anlaşılanı baret olduğu da unutulmamalıdır.
- 34 Yerlilerle yeri gelen kolonistler arasındaki sorunlar hakkında bkz. J. M. Højte, *The Cities that Never Were*, P.G. Bilde & J. H. Petersen (eds.), *Meeting of Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence* Black Sea Studies 8 (Aarhus 2008) s. 149-162.
- 35 Byzantionlu Dionysos, 13 p. 10, 6 veya 71 390 E. 16-37.
- 36 Hesiychios, 23 p. 10, 6 veya 71 390 E. 16-37.
- 37 Haniell, s. 127.
- 38 Megaralı Marmara Bölgesindeki kolonileri için bkz. K. Haniell, *Megarische Studien*, Lind 1934, s. 116 vd.
- 39 Eusebius, 1598. Eusebius Werke, Die Chronik des Hieronymus (Hieronymi Chronicon) von Dr. Rudolf Helm, Leipzig, 1913.
- 40 *Die Welt*, Leipzig, 1913.
- 41 IV. 144.
- 42 VII. 62 (veya VII 320).
- 43 XII. 63.
- 44 Tacitus, Megaralı değil, genel bir ifadelerle Hellenler, der.
- 45 Herodotos, Apollon Kehlani Ocağı'ndan bahsetmez. Strabon, yer bellemesinde Apollon Kehlani Ocağı (Oraklı) der. Tacitus ise Pythia Apollonu Kehlani Ocağı der.
- 46 R. Carpenter, "The Greek Penetration of the Black Sea", *AJA* 54 (1948), s. 1-10. Carpenter, Yunanlıların bütün gemileri keşfetmelerini Boğazdaki akınlarla bağ edemeyeceklerini savunur.
- 47 K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, I. s. 257.
- 48 B.W. Labaree, "How the Greeks Sailed into the Black Sea", *AJA* 61 (1957), s. 29-33.
- 49 (B) A. J. Graham "The Date of the Greek Penetration of the Black Sea", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 5 (1958), s. 25-42.
- 50 A. J. Graham, "The Date of the Greek Penetration of the Black Sea", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 5 (1958), s. 25-42.
- 51 I. Malkin - N. Simmel, "The City of the Blind and the founding of Byzantium", *Mediterranean Historical Review* 3 (1988), 21-36. Makalelerin Türkçe çevirisi için bkz. "Nicin Kalkhedon (Kadköy) Bizans'tan Önce Kuruldu?", *Toplum ve Tarih* 10 (Ekim 1994), 14-20.
- 52 Petrus Gyllius, s. 241: Menippus, *Periploia Bithynica*, 151.
- 53 *MH*, XXXVII 18. 72.
- 54 Ethnikos, "Chalkitis" mad.
- 55 Polybios, IV. 45. Ayrıca bkz. A. J. Graham, "The Colonial Expansion of Greece", *CAH* 3 (1982), s. 120.
- 56 Nitekim daha önce kurulumu bulunan Megara kolonileri Kalkhedon ve Selymbria ile Samos kolonisi Perinthis, ortak doğama karşı durabilecek bir sorun değil mühteriydi.
- 57 K. Haniell, *Megarische Studien*, Lind 1934.
- 58 *IG VII* 35.
- 59 Pausanias I. 41.3.
- 60 Pausanias I. 44.1.2.
- 61 Haniell, s. 164 ve 190-191.
- 62 Dionysios Byzantios, II. 33f. 18; Hesiychios, *Paroimiast* s. 9-12.
- 63 Dionysios Byzantios, 24 ve 46.
- 64 *Die Deutsche, Staatliche Münzsammlung, Attika, Megara, Asina*, München, 2002, 490.
- 65 E. Schöner-Gess, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Akademie Verlag, Berlin 1970, 125 vd.
- 66 *Die Deutsche, Staatliche Münzsammlung, Attika, Megara*, Asina München, 2002, 479 vd.
- 67 E. Schöner-Gess, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Akademie Verlag, Berlin 1970, 924 vd.
- 68 Dionysios Byzantios, 11.
- 69 *CIJ* 1676.
- 70 *Die Royal Collection of Coins and Medals*, Danish National Museum, Attika, Asina, Copenhagen, 1944, 471.
- 71 E. Schöner-Gess, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Akademie Verlag, Berlin 1970, 124 vd.
- 72 Herodotos, IV. 87.
- 73 Byzantionlu Dionysios 14 veya 19.
- 74 Pausanias I. 44.1.
- 75 Haniell, s. 176.
- 76 L. Robert, *Études épigraphiques et philologiques*, Paris, 1938, s. 200-201.
- 77 L. Robert, *Études épigraphiques et philologiques*, Paris, 1938, s. 200. dipnri 6: G.G. Arnakis, "Two Inscriptions from Balatiman (Philaia)", *American Journal of Archaeology*, 59. 1955, s. 176; A. Lajtar, *Die Inschriften von Byzantion I. Die Inschriften*, Bonn 2000, s. 39, no. 11.
- 78 Haniell, s. 200-201.
- 79 *IV* 54.
- 80 Lajtar, s. 23, no. 2.
- 81 Lajtar, s. 32.
- 82 L. Robert, "Siele de Byzance", *Hellenica* X, 1955, s. 17-23 ve Lajtar 9.
- 83 Lajtar 33.
- 84 Lajtar 34.
- 85 Lajtar 35.
- 86 Lajtar 33.
- 87 Haniell, s. 142.
- 88 Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihi yeri", *Gün Işığında İstanbul* 10. 8000 yıl, Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 32-35. Ş. Karagöz, "Marmaray Projesi Üsküdar İstasyonu Arkeolojik Kazılarının Önemi", *İstanbul Arkeolojik Dergisi*, 34 (2007), s. 249.
- 89 Ş. Karagöz, "Marmaray Kazılarının Önemi Bir Antik Kent: Khrysopolis-Scutari", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberi* 26 (Mayıs 2008), s. 1-6; Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeolojik Müzeleri ve Marmaray Metro Kurulma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 5-6 Mayıs 2008 (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeolojik Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 85-109 (Okup Türkçe İngilizce'dir).
- 90 Pseudo-Symeon, *Chronographia*, 729.
- 91 Byzantionlu Dionysios, *Anaploia Resporou*, 109.
- 92 Ş. Karagöz, bu alimtiya referans olarak C. Texier'in *Küçük Asya Coğrafyası*, Tarih ve Arkeolojisi (1904) kitabını referans vermektedir. Ancak söz konusu bilginin kaynağı, MS 2. yüzyılda yaşamış Byzantionlu Dionysios'un *Anaploia Resporou* adlı eseridir.
- 93 Byzantionlu Dionysios, *Anaploia Resporou*, 109.
- 94 Stephanos Byzantios, *Ethnikos*, s. v. *Χρυσόπολις* (Ş. Karagöz'un yayınlarda bu yazar, Bizanslı Etienne olarak yazılmaktadır; ancak bu yazım Fransızca imla göre olup doğrudur). Byzantionlu Stephanos olması gerekmektedir. Ş. Karagöz, bu alimtiya referans olarak C. Texier'in *Küçük Asya Coğrafyası*, Tarih ve Arkeolojisi (1904) kitabını referans vermektedir. Ancak söz konusu bilginin kaynağı, MS 2. yüzyılda yaşamış Byzantionlu Dionysios'un *Anaploia Resporou* adlı eseridir.
- 95 Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihi yeri", *Gün Işığında İstanbul* 10. 8000 yıl, Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 37.
- 96 Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeolojik Müzeleri ve Marmaray Metro Kurulma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 5-6 Mayıs 2008 (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeolojik Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 92.
- 97 Hellenika, I. 1.22. "...Oradan Kalkhedon'daki Khrysopolis'e ilerlediler".
- 98 Anabasis, VI. 63.8. "...ve altıncı gün Kalkhedon'daki Khrysopolis'e vardılar".
- 99 *Geographika*, XII. 4.2. "Pontos'ta ağızda Megaralıların kurduğu Kalkhedon ile ile bir kuy olan Khrysopolis ve Kalkhedonluların Tapınığı vardı".
- 100 Karagöz, Strabon'un Khrysopolis'ten "basit bir kuy" olarak söz etmesini söylemekle ise de Strabon "basit" ifadesini kullanmamakta, sadece kome (büyük) demektedir. "Basit" ifadesi, modern yazarlar tarafından denileniştir.
- 101 D. Demircik, "Marmaray Kazılarında Ele Geçen Yazıtlardan Dört Örnek", *İstanbul Arkeolojik Müzeleri ve Marmaray Metro Kurulma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 5-6 Mayıs 2008 (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeolojik Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, 163-167.
- 102 Ş. Karagöz, "Marmaray Kazılarının Önemi Bir Antik Kent: Khrysopolis-Scutari", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberi* 26 (Mayıs 2008), s. 3. "Kiyelik helyel parçasındaki ilgili nokta, kademesinde Olympos kökenli Pseudeis isiminin Dr. helyesinden yazılmış olmasıdır".
- 103 Burdman, bölgede bulunan bir yazıtın İon helyesli yazılmış olması için ve isadafı olarak ifade etmek olup doğrudur. İon Kolonileri ve Handel der Griechen Verlag CH Beck, München, 1981, s. 289.

SİVİL ÜNİFORMA: SİYAH TAKIM ELBİSE

Erkek modası için en belirleyici giyim parçalarından olan pantolon ve ceket asırlar içinde gelişimini tamamlayarak nihayet takım elbise formuna ulaşır.

Takım elbisenin modern anlamda dönüşümü bu bölümün daha önceki yazılarında bahsi geçen. Avrupa giyim tarihinde ayırt edici rolüyle yer verilen ve ideal erkek gardirobunun hakim rengi olan siyaha dayanır. Takım elbise 19. yüzyıla geldiğinde geniş kitlelerin kullanımına girerek burjuva sınıfının sivil üniforması halini almıştır.

Moda tarihçileri modern anlamda takım elbisenin 19. yüzyılda doğduğunu söylerler. Bu yüzyılda demokrat burjuva sınıfının üniforması haline gelmiş olan takım elbise, tarihsel süreç içinde edindiği biçim ve rengini Batı kültürünü şekillendiren olgulardan edinmiştir. Protestan inanç ve anlayışı, askeri kültür, demokratikleşme kaygısı ve sanayileşmenin sonuçlarıyla biçim geliştiren takım elbiseler: "şık, mesafeli, vakur, saygın, ciddi ama çekici" havasını da Rönesans'tan günümüze ideal erkek gardirobunun baskın rengi olan siyaha ve siyah kullanımını yaratan nedenlere borçludur.

16. yüzyılın başında mathaanın keşfedilmesi Batı uygarlığının renk algısında köklü bir değişim yaratmıştır. Beyaz kağıt üzerine siyah mürekkeple basılan matbu eserlerin çarpıcı etkisiyle Orta Çağ el yazmalarının çok renkli dönemi kapanmış, siyah beyazın hakim olduğu bir görsel kültüre geçilmiş, bu dönemde yapılanan Protestan anlayış da Orta Çağ'a ve onun renk ahlakına itiraz ederken imge ve kültür dünyasının bu yeni ve yaygın aracının "modern" gücünden faydalanmıştır.

Antik Çağ'dan beri hiçbir ayırım olmaksızın herkesin kıyafeti renklidir. Sadece bazı parlak ve doygun renkler yasalar aracılığıyla saray çevresinin kullanımına ayrılmıştır. Siyah ise teknik olarak 14. yüzyıla dek tok

tonların kalıcı olarak elde edilemesinin henüz mümkün olmadığı, din adamları ya da matem tutanların kullandığı isimsiz bir renktir. Asii sınıfa mensup olmayan ama varlıklı bazı İtalyan tüccarlar görkemli Venedik kızıkları veya Floransa'nın ünlü tavus kuşu mavlerinden mahrum bırakılmışlar; onlar da o zamana kadar mütevazı ve değersiz kabul edilen siyah renkte giysiler giyerek bu durumu alaya almışlardır. Bununla birlikte, kumaş boyacılarının 1360'lardan itibaren sahip oldukları maddi güç canlı, çekici ve sağlam siyah tonları elde etmelerini mümkün kılar. Böylelikle bu sınıf Pastoureaun'da belirttiği gibi iki anlamda da kazançlıdır: "Bu yeni moda toplumsal ölçekte daha zirveye ulaşmamış olan yeni zengin sınıfa hem kanunlara ve yönetmeliklere itaat etme hem de kendi zevklerini giyinebilme olanağı sağlamış oldu."

14. yüzyılın ortalarından itibaren burjuvazinin sahiplendiği göz alıcı siyah, savurganlık yasalarının çıkarıldığı büyük veba salgınının karamsar ortamında soylu sınıfın da gardirobuna girmeye başlar. Burgonya Sarayı'nın genç ve güçlü prensi III. Philip (Iyi Philip/1396-1467) yaşamı boyunca siyah kıyafetler giyerek prens siyahının öncüsü olur. Dük'ün, babası I. John (Korkusuz John/1371-1410) için tuttuğu matem, siyahı Hristiyanlığın bütün faziletlerinin timsali olarak göreyek erdemli gücünü kullanmak

istemese, bu renge bağlanmasında önemli olmuştur.

Bu "lüks siyah" Burgonya Sarayı'ndan zamanla tüm Avrupa aristokrasisine ama özellikle İspanya Sarayı'na yayılır. Dünya imparatorluğu kurmaya niyetlenen, Amerika kıtasını haritaya ekleyen, engizisyon mahkemelerinin mucidi İspanya Kralı II. Philip de (1527-1598) karısı ve kızının ölümünden sonra kendisini bu renkle, Katolik krallığın otoriter ve karanlık siyahıyla özdeşleştirmiştir.

Amerika kıtasının keşfiyle İspanyolların Meksika'dan getirdiği bakkam ağacı sayesinde artık çok daha zahmetsiz ve ucuza mal edilen bu renk hem Avrupa'da hem Yeni Dünya'da hızla yayılır. Matem ve kefareat siyahı prens siyahıyla birleşmiş, resmiyet kazanarak "İspanyol siyahı" olarak tanınacak olan dalgayı yaratmıştır.

Takım elbisenin biçimsel ilk örnekleri Batı Avrupa'da 17. yüzyılda görülmeye başlar. Rengarenk ve desenli, çeşitli pahalı kumaşlardan dikilen, değerli taşlarla işlenen, olağanüstü inceliklerle örülen, diz altında bağlanan çorap ve dar pantolonlar; uzun etekli, işlemeli, süslü, yakasız ceketler; içlerine giyilen fırfırlı, ipeklî gömlek ve yelekler uzun bir dönem imtiyazlı ve soylu sınıfın albenili kıyafetleri olacaktır. Öte yandan giderek yaygınlaşan Protestanlık fikri ve pratikleri, bu debdebeli ve müsrif

giyime, rüküşlüğe ve canlı renklere karşı bir savaş açar. Alçakgönüllülük ve tövbeکاریğın simgesi olarak siyah, gri ve beyaz gibi ölçülü renklerin hakim olduğu, sade, ciddi ve lüks-ten, makyajdan, ayrıksı modalardan uzak bir giyim tarzı tercih edilir. Bu tutum dönemin gerçekleriyle birleşerek toplumun her katmanında ve geniş bir coğrafyada Protestanlar ile Katoliklikleri buluşturacak olan kalıcı bir toplumsal etki uyandırmıştır. Artık ister Protestan olsun ister Katolik, her iyi Hristiyan'ın, her iyi vatandaşın gündelik kıyafetleri koyu renkli olacaktır.³

1665 yılında gerçekleşen büyük Londra yangınının ardından İngiltere Kralı II. Charles'ın (1630-1685) tasaruf önlemleri gereği aristokratlara daha sade giyinmelerini salık vermesi ve kendisinin de böyle giyinmeye başlaması pekiştirici olmuştur. 1666 yılında II. Charles'ın ceketinin içine giydiği Osmanlı'dan esinlenilmiş yelegi (vest), saray kıyafetleri arasına sokmasını Adolf Loos şöyle yorumlamaktadır: "Eğer bu anı, modern İngiliz üç parça takımının başlangıç anı olarak ele alırsak, oryantalizmi ilk takımların görünüşüne ilham veren birkaç temel etkiden biri olarak görebiliriz."⁴

18. yüzyıla gelindiğinde, Fransa'da devrimci sürecin sertleştiği günlerden birinde (20 Haziran 1792) kralı kırmızı bere takmaya zorlamak amacıyla düzenlenen bir gösteri sırasında elinde baltalı mızrakla Tuileries Sarayı'nın damına çıkan bir isyancı kalabalığa karşı eski, yırtık bir külot⁵ sallar. Bu olay, "aristokrat külot"u monarşinin simgesi yapar: isyancılara "sans culottes"⁶ (külotsuzlar) denmektedir. Yoksulun, köylünün, denizcinin, çocuğun, soytarının ve elbette devrimcilerin giydiği işlevsel pantolonsa özgürlüğün simgesi olmuştur.⁷ Erkekler bundan böyle ri-tüeller, şenlikler ya da kural ihlalleri dışında artık asla o nahoş, süslü ve çok renkli giysileri giymezceklidir. J. C. Flügel, *Kıyafetin Psikolojisi* adlı kitabında moda tarihinde "erkeklerin büyük feragati" olarak anılan bu vazgeçiş sorgular ve devrim yıllarının

siyasal ve sosyal hareketliliğinin toplumsal eşitleme adına geçmişten de gelen bazı eğilimleri sahiplenerek sadelik ve bir örnekliliği teşvik ettiğini saptar.

Üst sınıf erkek kıyafetleri üzerindeki İngiliz etkisi 18. yüzyıl ortalarından başlayarak açık hava yaşamının, ata binmenin, avlanmanın gerektirdiği daha rahat kıyafetleri gündelik modalar arasına sokar. İngiliz usulü pantolon, yelek ve ceketten oluşan üçlü takım Fransa'da artık aynı kumaştan dikilmeye başlanış ve Avrupa'ya yayılmıştır. Bunda ihtilalin sadeleşme eğilimlerinin yanı sıra bu dönemde insanlık tarihi kadar eski olan, çok renkli ve düzensiz savaş alanı ve tören kıyafetlerinin büyük yatırımlar yapılarak bir norma oturtulmuş olmasının da etkisi büyüktür. Bu yıllarda Avrupa sürekli savaş halindedir ve askeri üniformalar⁸ her an her yerdedir. Saray ve dolayısıyla devlet, üniformaların fetiş görselliklerinin yarattığı hiyerarşik ve bürokratik potansiyeli bir kontrol aracı olarak kullanmaktadır. Görselliklerinin büyük etkisinin yanı sıra üniformaların parasını genellikle kulanıcılar (asker ve subaylar) kendi ceplerinden ödediğinden, zamanla erkek gardiroplarının demirbaşı haline gelmiş ve günlük kıyafetlerin hatlarının oluşmasına da etki etmiştir. Ata binip inmeyi kolaylaştıran arka yırtmaçla; apolet gibi, omuzları yapılı gösteren vatkalı; rüzgârdan korunmak için, gerektiğinde yaka kapatılabilsin diye yakaya açılan ilikler; pratiklik sağlayan bazı cepler gibi kimi dikim ve biçim özellikleri günlük takımlara böylelikle sirayet etmiştir.

19. yüzyıl sanayileşmesi büyük kentler, yeni meslekler, yeni tüketim alışkanlıkları ve tektipleşme yaratmıştır. Bu çağ, giysi modalarının kitleler tarafından daha çok benimsendiği ve takip edilebildiği bir çağdır. Victoria dönemi⁹ olarak da anılan bu yıllarda döneme adını veren Britanya Kraliçesi Victoria (1819-1901) kocasının ani ölümünden sonra siyah yas giysilerini 40 yıl boyunca üzerinden çıkarmamıştır. Londra başta olmak üzere Avrupa şehirlerindeki terziler

kent hayatının, sanayileşmenin ve gelişen ticaretin gerektirdiği yeni mesleklerle uygun, saygınlık ve sorumluluk duygusu veren "o" erkek giysisini mükemmelleştirmek için uğraşmaktadırlar. İş ahlakının, ciddiyet ve otoritenin temsili ve teminatı haline gelen, seri üretim teknolojileri sayesinde ucuzlayan ve daha geniş kitlelerin kullanımına giren "siyah takım elbiseler" hem modayı takip eden dünyanın hem de büyük şehirdeki ve kasabadaki sanayici kesimin üniforması olur. Kömür çağı ve sanayinin yarattığı kirlilik de kent insanının işlevsel bir renk olarak siyahı tercih etmesine yol açar. Böylece siyah, burjuvaların, yüksek sosyete insanların ve hatta uşak giysilerinin kabul rengi olmuş; üzerinde herkesin hemfikir olduğu, sınıfları ortadan kaldıran bir silüet ve renk birliği oluşturmuştur.¹⁰ Kumaş kalitesi, kesim ve dikim maharetleri, kulanılan aksesuarlar gizli bir hiyerarşi yaratsalar da şık bir giysiye sahip olmak, sosyal mevkiye bağlı olmayan hatta sosyal mevkiyi belirleyen bir araç haline gelmiştir: sınıf modasından tüketici modasına geçilmiştir.¹¹

19. yüzyılın ticari pazar haline gelen bir başka konusu da yas giysisi ve aksesuarları olmuştur. Daha önce sadece varlıklı sınıflara ve daha çok Fransa, İspanya ve İtalya'ya özgü matem âdetleri, seri üretim tekstil ve kıyafetler aracılığıyla Avrupa'nın geneline yayılmış; yeni çağ ile birlikte sadece aristokrasi değil önce burjuvazi, ardından da işçi sınıfı detaylı kural-larla donatılmış bu âdetleri benimseme yoluna girmiştir. Derin duyguların ve üzüntünün görsel sembollerle romantize edildiği detaylar moda olur. Siyah renginerkek giyimindeki yerini ele aldığı kitabında John Harvey, 19. yüzyılda erkeklerin eğlenirken bile matemli gibi görüldüğünden söz eder ve Baudelaire'in de şık matem kıyafetlerini gündelik takım elbiseler haline getiren erkek modası için şöyle dediğini aktarır: "Bu kederli yüzyılımızın omuzlarında taşıdığı siyah ve dar leeket¹², ebedi matemin işareti olan kaçınılmaz üniforma değil midir? Hepimiz şu ya da bu şekilde bir cenaze törenine katılıyoruz."¹³

Jacques Joseph (James) Tissot, *Royal Cadeau*, *Le Cercle*, 1868, tuval üzerine yağlıboya, 175 x 281 cm, Musée D'Orsay

Jacques Joseph Tissot'un (1836-1902) resminde, 19. yüzyılın takım elbise modasına uygun giyinmiş bir grup erkek görülür. 1871 yılında Londra'ya taşınmaya kadar Paris'in en başarılı ressamlarından biri olan Tissot, 1836'da Nantes'da doğar ve Cizvit okulunda eğitim görür. 1856'da sanat eğitimi için Paris'e gittiğinde, 19. yüzyılın tanınmış sanatçılarından James McNeill Whistler'la (1834-1903) tanışır ve izlenimci ressam Edgar Degas'yla (1834-1917) yakın arkadaş olur. Daha ilgi çekici olacağını düşündüğü için adını James olarak değiştirir. 1870'de Fransa-Prusya Savaşı'nda askerlik yapan Tissot, komün taraftarı olarak suçlanınca Fransa'yı terk ederek Londra'ya yerleşir. 1902'de, Fransa Doubs'da kendisine babasından miras kalan Château de Buillon'da ölmüş ve şatonun şapeline gömülmüştür. Tissot, İncil'de ve Eski Ahit'te yer alan sahneleri resimlemesinin¹ yanı sıra dönemim moda giysileri içindeki kadın ve erkekleri günlük hayatlarında gösterdiği betimlemeleriyle de ünlüdür. Resimde Hôtel de Coislin'in Concorde Meydanı'na bakan balkonunda toplanmış *Le Cercle*'² kulübünün 12 üyesi görülür. Kulüp üyelerinin bu resim için sanatçıya biner frank ödeme yaptığı bilinir. Kanepe-

de en sağda oturan Baron Rodolphe Hottiguer (1835-1920), grubun aralarında çıktıkları kurada resmin sahibi olmuştur. Resimdeki her figürü tanımak mümkündür.³ En sağda, kapı girişindeki figür, Marcel Proust'un (1871-1922) *Kayıp Zamanın İzinde* romanındaki Charles Swann'ın esin kaynağı olan Charles Haas'dır. Haas gibi, Swann da *Le Cercle de la Rue Royale* ve Jokey Kulübü'nün üyesidir. Resmin sağındaki tek koltukta oturan Edmond de Polignac'ın Charles Haas'ı Marcel Proust'a tanıştıran kişi olduğu bilinir. Marki Gaston de Galliffet, resimde sağda, koltuğa yaslanmış olarak ayakta duran figür, 1885'te Yüksek Savaş Konseyi (*Conseil Supérieur de la Guerre*) üyesi olur ve Fransız Cumhuriyeti'nin önemli siyasi isimlerinden Léon Gambetta'nın himayesine girer. 1899'da Başbakan René Waldeck-Rousseau tarafından Dreyfus Davası'nda bir denge unsuru olması için Savaş Bakanı olarak atanır. 1871 Paris Komünü'nün ateşli muhaliflerinden birisidir. Buradaki adamların vakitlerini, Proust'un aynı romanındaki Guermantes Düşesine de ilham kaynağı olan Kontes Greffuhle'la geçirdikleri de bilinir. Resimdeki Hôtel de Coislin, bugün halen ayakta dur ve

Concorde Meydanı'na bakmaktadır. Ancak resimde ağaçların üzerinden görünen, 1855 Dünya Fuarı için inşa edilmiş Palais de l'Industrie bugün yerinde değildir.

Zengin bir modacının oğlu olan Tissot, resimde günün moda giysilerini olabildiğince gerçekçi bir şekilde betimlemeye özen göstermiştir. Bu özen, 1860'ların kostüm ve aksesuarları için önemli bir kaynak niteliğindedir. Ticarete başarılı olanların aristokrat zenginliklerini ele geçirmeye başladığı bu dönemde sanatın hamileri de değişmiştir. Bu dönemde ve bu insanları resmeden Tissot, Ruskin'in de yaptığı gibi "sonradan görmeleri" resmetmekle eleştirilir.

Resimdeki beyler, kıyafetlerinin kalitesi, terziliği ve kesimiyle gurur duyan *dandy* geleneğini sürdürerek ufak detaylarda verdikleri önemli jilet gibi ütülenmiş takım elbiseleri, koralı gömlek yakaları, cilalı ayakkabıları, özenle bağlanmış boyunbağları ve ipek kaplı silindirik şapkalarıyla ispat eder görünüyorlar. Erkekler, 1860'lardan itibaren, dizlere kadar uzanan siyah kuyruklu ceket (*jaketaq*) veya frakla birlikte kullanılan düz siyah ve gri çizgili yün panto-

lonlar giymişlerdir Koyu renk ceket ve yelekle tozalı oluşturan, Victoria dönemi insanların değer verdiği bir başka isimsiz renk olan gri, Hristiyanlıkta kumruların eşlerine olan sadakatleriyle ilişkilendirilen ve fazilet çağrışmaları olan bir renk⁶ olarak erkek giyiminde çok makbul görülmüştür. Kısa bir yelek, uzun ceket ve pantolondan oluşan takım elbiseleri genellikle silindirik şapkalar tamamlar. Bu kıyafet tarzı parlamento üyelerinin, bankerlerin, borsacıların, yarıçıkların, avukatların ve tıp doktorlarının favori iş kıyafeti haline gelmiştir.⁷

En soldaki figür olan Kont Alfred de La Tour-Maubourg'un romantikler gibi göğüsten iliklenmiş ceketinin düğmeleri aşağı doğru açık bırakılmış. Buna "Richmond stili" ya da "İngiliz tarzı" adı verilmiştir. Bu dönemde düğmeli pantolonlar yerini fermuarlı pantolonlara bırakmıştır.

1830'lu yılların başlarında akşamaları giyilen smokin, frak gibi kıyafetler çoğunlukla siyahtır. Artık renkli pantolona pek rastlanmaz. Kısa bir dönem yazlık beyaz pantolonlar gö-

rülür ama ilerleyen yıllarla birlikte siyah pantolon giymek genel bir adet haline gelmiştir. En son yeleklere sığınan kimi renkler de birer birer yitip giderler. 1850'lerde yeleklerin artık siyah ya da beyaz ipekli kumaş kullanılarak imal edildiği gözlemlenmektedir. Siyahın çağlar boyunca değişmeyen eşlikçisi yakalardan, manşetlerden sızan beyaz olmuştur. Yüzyıllar boyunca vucuda doğrudan temas eden alt giysilerin hijyen kaygısı nedeniyle beyaz veya boyasız olmasının bir devamıdır bu. Ve elbette iki zıt rengin yarattığı kontrast insan yüzünü daha güçlü ve çekici kılmaktadır. Günlük kıyafetlerle giyilen gömleklerin, gece kıyafetlerinin aksine neredeyse ceketlerin içine gizlendiği söylenebilir; sadece kol ağzları ve yakalar gözükmemektedir.

Günlük iş hayatında dahi kolalı yakalar, dubleli ceketler, vatkalı omuzlarla kalıplı görünmek, fit olmak saygın bir erkeğin olmazsa olmazıdır. Edgar Degas'ın resminde de bir iş yerinde odukları anlaşılan, çoğu pantolon ve ceket ve bazıları siyah takım elbise giyen bir grup erkek görülür

Paris'te doğan Edgar Degas (1834-1917) sanat eğitimi için Jean Auguste Dominique Ingres'in öğrencisi Louis Lamothe'un atölyesine devam etmiş, ardından Ecole des Beaux Arts'da eğitim almış, Paris dışında Napoli, Roma ve Floransa'da çalışmıştır. Erken dönemlerinde klasik eserleri kopyalasa da giderek çağını yansıtan konuları, Paris kent yaşamını, kafeleri, at yarışlarını ve dansçıları resmetmeye yönelmiştir. Konu seçimiyle nedeniyle izlenimci ressamlar arasında anılsa da, onlardan açık havada değil de stüdyoda çalışmayı tercih etmesiyle ayrılır. Kendini gerçekçi bir ressam olarak tanımlamıştır.

Degas, 1872 yılında erkek kardeşi René ve dayısını ziyaret etmek için annesinin ailesinin yaşadığı Louisiana, New Orleans'a gider ve orada kaldığı yaklaşık dört ay boyunca yirmi iki adet tablo yapar. Sanatçının buradayken Paris'teki arkadaşlarına yazdığı mektuplar New Orleans günlerine ilişkin önemli kaynaklardır, özellikle ailesine ait pamuk işletmesinden ve kardeşlerinin ticari başarılarından (her ne kadar daha

Edgar Degas,
New Orleans'ta
Bir Pamuk
Ofisi, 1873.
Yağlıboya,
73 x 92 cm,
Musée des
Beaux-Arts Pau,
Pau

sonra mali sıkıntılar yaşanacak olsa da) bahsetmiştir. Degas burada aileye ait çeşitli portrelerin yanı sıra, Fransa'ya dönmeden hemen önce de New Orleans'ta Bir Pamuk Öfisi adını verdiği bu grup portresini yapar.¹⁸ Resimde Fransanın dayısı Michel Musson (aynı zamanda kardeşi René'nin kayınpederidir), kardeşleri

sını daha yapım aşamasındayken İngiliz bir tüccara satmayı planlamış¹⁹ ancak yaşanan ekonomik sıkıntılar bu satışı mümkün kılmamıştır.²⁰ Bunun yerine 1876 yılında Paris'te, izlenimcilerin ikinci sergisinde²¹ yer alan resim, 1878 yılında Fransa'daki Pau Güzel Sanatlar Müzesi tarafından satın alınarak Degas'ın bir müzeye

yaparken bir fotoğrafçıya beyaz bir erkek takım elbisesiyle verdiği poz büyük olay yaratmıştır

Bernhardt, Hollanda Yahudisi bir seks işçisiyle Le Havre'dan zengin bir tüccarın evlilik dışı çocuğu olarak doğmuş, göreceli olarak eğitilmiş olduğu için de sosyete kabul görmüş ve Conservatoire de Musique et Declamation'da tiyatro eğitimi alabilmiştir. Aynı zamanda Comedie Française'de de eğitim gören Bernhardt 1870'lerde ünlenmiş,²² Alexandre Dumas'ın Kamelyalı Kadın romanından uyarlanan oyunda başrolü almıştır. Bu oyunu hayatı boyunca yüzlerce defa sahnelemiş olan Bernhardt, ayrıca Shakespeare'da Hamlet oyununda erkek rolüne de çıkmıştır.²³ Fransa'da Comedie Francaise, Gymnase ve Théâtre de l'Odéon ve Théâtre de la Renaissance'da başrol oyunculuğu yaptıktan sonra 1899'da, 55 yaşındayken Paris belediyesiyle 25 yıllık bir anlaşma yaparak, bugün Théâtre de la Ville olarak bilinen Théâtre des Nations binasını almış ve restore ederek Théâtre Sarah Bernhardt adıyla işletmeye açmıştır. Hayatı boyunca sayısız oyunda başrol alan sanatçı, onlarca kez de Avrupa ve Amerika turnesi yapmıştır. Özellikle Kuzey ve Güney Amerika turneleri son derece yorucu, çoğu kez sansasyonel ve bir o kadar da renklidir ve zaman zaman tümünü kaybettiği (ve yeniden kazandığı) bütün servetini bu turnelerden elde etmiştir. Birçok yerde oyunlarında canlandırdığı karakterlerle "fuhuşu normalleştirdiği" gerekçesiyle protesto edilse de, izleyicileri arasında Brezilya İmparatoru II. Pedro gibi önemli politik şahsiyetler, yazarlar ve Thomas Edison gibi bilim insanları da yer almıştır.²⁴ Ancak Amerikan burjuvazisi Bernhardt'ı pek fazla önemsememiştir. Avrupa ve İngiltere turnelerindeyse aristokrasinin dikkatini çekmiş, pek çok değerli hediyeye onurlandırılmış, hatta İngiltere Kralı VII. Edward'la kısa süreli de olsa bir ilişki yaşamıştır. Amerika turnelerinin bir başka yararıysa, o dönemde sessiz filmler için aranan bir yüz olmaya başlamasıdır. Dönemin ünlü yazarlarından

19. yüzyılın döneminde giysi, kadınların eşitlik, özgürlük, cinsel kimlik mücadelelerinin en önemli simgesi haline gelmiştir. Dişil kılık kıyafetin içinde erkeksi öğeler görülmeye başlar. 1880 yılında Paris'te kadınlara erkekler gibi giyinmenin yasaklandığı düşünülürse bu dönüşümün büyük bir tehlike gibi algılandığı açıktır.

Achille ve René De Gas'nın²⁵ da ortak olduğu, pamuk ticaretinin yürütülüşü bir ofis görüyor. Ön planda görülen ve pamukları incelemek olan siyah takım elbiseli, silindirik şapkalı ve gözlüklü figür Michel Musson'dır. Ressamın kardeşlerinden pencereye dayanmış duran silindirik şapkalı Achille tamamen siyah takım elbiseliyken, gazete okuyan René siyah ceket ve açık renk pantolon giymiştir. Masanın üzerine yayılmış pamukları incelerken görülen figürler de siyah takım elbiselidir. Aynı renkte olmayan pantolon ve ceket giyen figürler tüm bu siyah ve beyaz (pamuğu ve gömleklerin beyazı) hakimiyeti içinde dikkat çeker. René'nin arkasında yüksek bir taburede oturan şirketin diğer iki ortağının biri olan James Prestridge açık kahve rengi ceketlidir; yanında duran figürse beşinci ortak William Bell'dir.²⁶ Resim aynı zamanda Yunan tüccar ve iş adamlarının New Orleans'taki varlığına ilişkin bilgi verir. Solda, kolları masaya dayalı ve hafifçe eğilmiş duran siyah takım elbiseli ve şapkalı kişinin Michel Alexander Agelasto olduğu bilinir.²⁷ Bir diğer Yunan asıllı kişiyse resmin sağında yer alan, siyah bir takımla tamamlayıcı olabilecek bir yeşile görülen firmanın muhasebecisi John Livaudais'tir. Bu anlamda resim, sanatsal açıdan olduğu kadar ticaret hayatına ilişkin de bir tarihsel belge niteliği taşır. Degas bu çalışma-

yaptığı ilk satışı olarak kayıtlara geçeri ve sanatçının ününün artmasını sağlar. Resmin aynı zamanda bir müze tarafından satın alınan ilk izlenimci eser olduğu öne sürülür.²⁸

19. yüzyılın döneminde giysi, kadınların eşitlik, özgürlük, cinsel kimlik mücadelelerinin en önemli simgesi haline gelmiştir. Dişil kılık kıyafetin içinde erkeksi öğeler görülmeye başlar. 1880 yılında Paris'te kadınlara erkekler gibi giyinmenin yasaklandığı düşünülürse bu dönüşümün büyük bir tehlike gibi algılandığı açıktır. Sadece feminist düşüncelerin etkisi değil; artan hijyen kaygısı, anne bedenini koruma arzusu, ilerleme inancı, modernite hayranlığı, sportif modayı destekleyen İngilizceverlik ve cinsel kimlik mücadeleleri dönemin kabına sığmayan kadın enerjisini tanımlamaya yardımcı olur. Bu hak arayışı sanatçılar, modeller, eşcinseller ve ayrıcalıklı ailelerden gelen öncü kadınların yarattığı yeni kadın tipinin yayılmasıyla hızlanır. Şöhretli, saygın ve üstelik sansasyona da meraklı Fransız tiyatro oyuncusu Sarah Bernhardt da (1844-1923) işte bu kadınlardan biridir ve giydikleriyle büyük ilgi çekmektedir. Özellikle kadının hayranları ona taparlar. Sahnedeki canlandırdığı ilk kahraman bir trans erkektir; Bernhardt öyle zayıftır ki dişil bir beden olarak algılanmamaktadır. Resim ve heykel çalışmaları

ya da fotoğrafçıya beyaz bir erkek takım elbisesiyle verdiği poz büyük olay yaratmıştır. Bernhardt, Hollanda Yahudisi bir seks işçisiyle Le Havre'dan zengin bir tüccarın evlilik dışı çocuğu olarak doğmuş, göreceli olarak eğitilmiş olduğu için de sosyete kabul görmüş ve Conservatoire de Musique et Declamation'da tiyatro eğitimi alabilmiştir. Aynı zamanda Comedie Française'de de eğitim gören Bernhardt 1870'lerde ünlenmiş,²² Alexandre Dumas'ın Kamelyalı Kadın romanından uyarlanan oyunda başrolü almıştır. Bu oyunu hayatı boyunca yüzlerce defa sahnelemiş olan Bernhardt, ayrıca Shakespeare'da Hamlet oyununda erkek rolüne de çıkmıştır.²³ Fransa'da Comedie Francaise, Gymnase ve Théâtre de l'Odéon ve Théâtre de la Renaissance'da başrol oyunculuğu yaptıktan sonra 1899'da, 55 yaşındayken Paris belediyesiyle 25 yıllık bir anlaşma yaparak, bugün Théâtre de la Ville olarak bilinen Théâtre des Nations binasını almış ve restore ederek Théâtre Sarah Bernhardt adıyla işletmeye açmıştır. Hayatı boyunca sayısız oyunda başrol alan sanatçı, onlarca kez de Avrupa ve Amerika turnesi yapmıştır. Özellikle Kuzey ve Güney Amerika turneleri son derece yorucu, çoğu kez sansasyonel ve bir o kadar da renklidir ve zaman zaman tümünü kaybettiği (ve yeniden kazandığı) bütün servetini bu turnelerden elde etmiştir. Birçok yerde oyunlarında canlandırdığı karakterlerle "fuhuşu normalleştirdiği" gerekçesiyle protesto edilse de, izleyicileri arasında Brezilya İmparatoru II. Pedro gibi önemli politik şahsiyetler, yazarlar ve Thomas Edison gibi bilim insanları da yer almıştır.²⁴ Ancak Amerikan burjuvazisi Bernhardt'ı pek fazla önemsememiştir. Avrupa ve İngiltere turnelerindeyse aristokrasinin dikkatini çekmiş, pek çok değerli hediyeye onurlandırılmış, hatta İngiltere Kralı VII. Edward'la kısa süreli de olsa bir ilişki yaşamıştır. Amerika turnelerinin bir başka yararıysa, o dönemde sessiz filmler için aranan bir yüz olmaya başlamasıdır. Dönemin ünlü yazarlarından

KAYNAKÇA

- Bard, Christine, *Pantolonun Politik Tarihi*, Sel Yayınları, İstanbul, 2016.
- Breward, Christopher, *The Suit: Form, Function and Style*, Reaktion Books Ltd., 2016.
- Chenoune, Farid, *A History of Men's Fashion*, Flammarion, Paris, New York, 1993.
- Crisci-Richardson, Roberta, *Mapping Deas: Real Spaces, Symbolic Spaces and Invented Spaces in the Life and Work of Edgar Deas (1834-1902)*, Cambridge Scholars Publishing, 2015.
- (Erişim: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/yildiz/detail.action?docId=2075533>)
- Edwards, Lydia, *How to Read A Dress: A Guide To Changing Fashion From The 16th Century to The 20th Century*, Bloomsbury Publishing Plc., NY, 2017

- Fischel, Anna vd., *Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi*, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2013.
- Flügel, J.C. *The Psychology of Clothes*, Institute of Psycho-Analysis and Hogarth Press, London, 1918
- Hamilton, Margot, Bucknell, Peter A., *The Evolution of Fashion: Pattern and Cut From 1688 to 1930*, Batsford Ltd., London, 1967.
- Harvey, John, *Siyah Giyim Adamlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012
- Herberholz, Barbara, "Edgar Deas in New Orleans", *Arts & Activities*, March 2009, Vol. 142, Issue 2, s. 40-49. (Erişim: <http://eds.aebcschost.com>)
- <https://www.thetionalherald.com/204487/greek-merchants-recognizable-presence-in-new-orleans>
- Johnsin, Jerah, "Deas and the Business of Art:

- A Cotton Office in New Orleans by Marilyn R. Brown", *Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association*, Vol. 36, No. 3, Summer, 1995, s. 345-347. (Erişim: <https://www.jstor.org>)
- Kawamura, Yuniya, *Moda İlihi: Moda Çözümlerine Giriş*, Aynım Yayınları, İstanbul, 2016
- Loos, Adolf, *Why a Man Should be Well Dressed*, Metroverlag, Vienna, 2011
- Owen, Nicholas and Cannon-Jones, Alan, *A Comparative Study of the British and Italian Textile and Clothing Industries*, DTI Economics Paper No. 2
- Project Report, Department of Trade and Industry, 2003, <http://ualresearchonline.aris.ac.uk/1667/>
- Pastoureaux, Michel, *Siyah: Bir Resim Tarihi*, Sel Yayınları, İstanbul, 2016.

DİPNOTLAR

- 1 Michel Pastoureaux, *Siyah: Bir Resim Tarihi*, Sel Yayınları, İstanbul, 2016, s. 141
- 2 age, s. 117
- 3 Ölümlerden sonra çıkarılan eşya envanierleri 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıla kadar olan yılları kapsayan kadarkıy renkleri kayıtlar ve kumaşların hakim olduğunu gösterir. Örneğin 1700'lerce soyulu kıyafetlerin yüzde 11'i kadın erkek kırmızı, siyah, yünle 27'si kalvevergi, yüzde 5'i griydi. Subaylar için kuyruk renkli giysi oranları daha yüksekti. Yüzdeleri 44 siyah, yüzde 13 gri, yüzde 10 kalvevergi, hizmetkarlar için daha da yüksek bir oran söz konusuydu; yüzde 29 siyah, yüzde 23 kalvevergi, yüzde 20 gri. Pistroureau, age, s. 152. Bkz. D. Roche'un çizdiği tablo *La Culture des Apparences, Une Histoire des Vêtements*, (XVII-XVIII Siecles), Paris 1989, s. 127
- 4 Adolf Loos, *Why A Man Should be Well Dressed*, Vienna 2011, s. 87
- 5 Soylu sınıfın gövde, dike kadar gelen yarım pantolon.
- 6 "Sana-elotree" terimi kökeninde ayakkabı kavramıyla eş anlamlıydı. Yani yoksulluğu, yabaniliği (kaki sabahlığı) ve cheali tasvir etmekteydi. Devrimle birlikte bu terim, kökten ve olumlu yönde bir anlam değişikliğine uğradı. Baldiri Papellak, douslar, Christine Bard, *Pantolonun Politik Tarihi*, Sel Yayınları, İstanbul, 2016, s. 26.
- 7 Nitekim 1931 Kararnamesi ile oy verme hakkını erkekler kuşanırken kadınlar bu özgürlüklerini diyarda tutmuşlardı
- 8 Uniform. Tek biçimlik tek tip.
- 9 Britanya Kralığı'nda Victoria dönemi olarak anılan bu dönem giyim, edebiyat ve mimarlık alanlarında bir akımda ifade eder. Özellikle dönemin mimari uygulamaları uluslararası anlamda yayılmış, İngiliz kolonileri başta olmak üzere Amerika'da da bu anımlar mimarları sayesinde uygulanmıştır
- 10 Bankalar, finans dünyasında, bakanlık kabinelerinde, devlet memurlarında, kadın bürümlerde ve ticaret ofislerinde siyah takım elbise giymektedir. Ellerinde belli bir ıktıdır ya da bilgi çokları olan hakimler, savcılar, avukatlar, profesörler, doktorlar, noteler ve kamu görevlileri ve ayrıca bütün Avrupa'da yöneticilikle belirlenmiş bir üniforma giymesinin zorunlu olduğu meslekler (de polisler, jandarmalar, ifaiyeciler gümüşçüler, postacılar denizciler) 20. yüzyılın ilk on yıllarına kadar siyah giymişlerdir.
- 11 Yuniya Kawamura, *Moda İlihi: Moda Çözümlerine Giriş*, Aynım Yayınları, İstanbul, 2016, s. 158
- 12 John Harvey, *Siyah Giyim Adamlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 36
- 13 Tissot'un İncel beitemlemleri, "metne en sadık imgele" olarak tanımlar ve pek çok New York, Brooklyn Müzesi'nin koleksiyonundadır.
- 14 1852'de Paris'te kurulan bir erkekler kulübü
- 15 Resimdekiler, soldan sağa doğru: Kom Alfred de La Tour-Maubourg (1834-1894), Marko Alfred du Lau d'Allemans (1833-1919),

- Kont Etienne de Ganay (1833-1903), Yüzbaşı Colerane Vansittart (1833-1886), Marko Rene de Miramon (1835-1882), Kont Julien de Rochechouart (1828-1897), Baroni Rodolphe Hottinguer (1835-1920), Marko Charles Alexandre de Ganay (1803-1880), Baron Gaston de Saint-Maurice (1833-1905), Prens Edmond de Polignac (1834-1901), Marko Gaston de Galliffet (1830-1909) ve Charles Haas'dır (1833-1902)
- Christine Bard, *Pantolonun Politik Tarihi*, Sel Yayınları, İstanbul, 2012, s. 304
- Bu moda 20. yüzyıla kadar devam etti, ta ki 1930'lar sonrası malkemelerde, moda olan at yitirildi. Süsyete dönülerinde ve cenaze lerinde giyilen kalpışmış özel giysi haliine gelene dek, Christopher Breward, *The Suit: Form, Function and Style*, Reaktion Books Ltd., 2016, s. 40-49
- Bu resim hakkında, sanat eseri, sanatçı ve dönem sanat piyasasına ilişkin bilgiler de işeren en ayrıntılı çalışmalardan biri Marilyn R. Brown tarafından yazılmıştır: Marilyn R. Brown, *Deas And The Business of Art: A Cotton Office in New Orleans*, University Park, PA: Penn State Press, 1994.
- Edgar Deas ailesinden farklı olarak soyadını Deas şeklinde kullanmayı tercih etmiştir.
- Roberta Crisci-Richardson, *Mapping Deas: Real Spaces, Symbolic Spaces and Invented Spaces in the Life and Work of Edgar Deas (1834-1902)*, Cambridge Scholars Publishing, 2015, s. 191. (Erişim: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/yildiz/detail.action?docId=2075533>)
- <https://www.thetionalherald.com/204487/greek-merchants-recognizable-presence-in-new-orleans/>
- Deas' arkadaşları, ressam James Tissot'ya (1836-1902) yazdığı mektupta bu resimden banerisi ve resmin oldukça "güçlü" olduğunu belirterek arkadaşını etkilemeye çalışmıştır Richardson, age, s. 192
- Jerah Johnson, "Deas and the Business of Art: A Cotton Office in New Orleans by Marilyn R. Brown", *Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association*, Vol. 36, No. 3, Summer, 1995, s. 346. (Erişim: <https://www.jstor.org>)
- Akademik ya da klasik sanattan kopuş süreci olarak değerlendirilen izlenimcilik akımının sanatçıları, Akademik düzendenli Salon Sergilerinden ayrılarak bağımsız sergiler gerçekleştirmişlerdir. Toplamda sekiz sergiden oluşan izlenimci sergilerin ilki 1874 yılında sonuncusu 1886 yılında yapılmıştır.
- Johnson, age, s. 347
- İlk başrolü 1862'de Racine'in *İphigénie* oyunundadır ve büyük bir düş kırıklığı yaratıcı izleyiciler performansıyla epeyce eğlenmiştir. *Comédie Française*'nin oyuncuları arasında Jean-Baptiste Provost, sahnedeki Bernhardt'a şöyle der: "Ben seni affedebürm, hatta sen bile kendini affedebürsin ama Racine mezarından seni affetmeyecektir!" 1868'de Alexandre Dumas'ın *Kean* adlı oyunundaki performansıyla onun ilk büyük hayranısı olmuştur.

- Ayrıca, Edmond Rostand'ın *L'Aiglon*'unda Duce Reichstadt, Maurice Maeterlinck'in *Pelléas et Mélisande*'unda Pelléas, Jean Richepin'in *La Belle au Bois Dormant*'ında Prens Charming, John Wesley De Kay'ın *Judas*'ında Judas Iscariot, Maurice Bernhardt ve Henri Cain'ın *Au Champ d'Honneur*'ünde bir asker, Louis Verneuf'ün *Daniell*'inde Daniel Arnaud, François Coppée'nin *Volcans*'unda genç bir trübandör Zane'i role'ine çıkıy ve erkek kahramanları canlandırmıştır
- Bernhardt ayrıca renkli askı hayatıyla da tepkileri çekmiştir. Sayış sevgili askeri Baskel, aslı Charles Joseph Eugène Henri Georges Lantore de Ligne, İspanyol bir bankerin oğlu Marquis Alexandro-Maria de las Marismas del Gundulquivir, sanayici Robert de Brinton, Bankacı Jacques Stern, İmparatorluk-Roger de Cahuzac, Osmanlı İmparatorluğu'nu dönem Paris büyükelçisi olan ve Gustav Courbet'ye ismarladığı "Dünyanın Merkez" isimli nü ile tanınan Hall Bey, Théâtre-Lyrique yöneticisi Arsène Houssier, Fransız Mareşal François-Certain Canrobert, Fransız ordusunda üst düzey komutan Achille Bazaine, Giuseppe Bonaparte'nin oğlu Fransa İmparatoru Louis-Napoleon'un kuzeni Prens Napoleon, Marcel Proust'un *Kuşunur* romanında baş kahramana eşine veren, Paris'in en ünlü dansçı olarak tanınan ve bir bankerin oğlu olan Charles Haas, daha sonra VII. Edward'ı karşılayıcı tuluha çıkacak ve krallık sırasında krallığı yatılı Saray'ı ile ile deki yazlığına sık sık ziyaret edecek olan Galler Prensi ve Rvdin'ın İtaliyan *Springtime* heykeltide model olan, Saray'a Amerika ürmelerinde eşlik eden, onun özel vagonunda seyahat eden ve rim etniklerinde eşlikçisi olan Alman asıllı aktör Lou Tellegen sayılabilir
- Victor Hugo, Alexandre Dumas, Genç Alexandre Dumas, Emile Zola, Gustave Doré, Georges Clairin ve Louis Abbéma en yakın dostları arasındadır.
- Sanatçının doğum tarihi pek çok kaynakta 1858 olarak görünür. Burada D'Orsay Müzesi bilgilist esas alınmıştır.
- Dönemde oldukça sansasyonel bir hayat yaşamayan Bernhardt'ın evinde küçük bir hayvanat bahçesi kurdurdu da biliniz, 1869'da yaşadığı evde bir köpek pey ve serbest dolaşan kaplumbağası vardır. Mah zorluk dönemlerinde de ilk iş olarak bu hayvanat satışa çıkarırmış.
- Abhema'nın biyografisinde dönemin ünlü kadın sanatçıları arasında olduğu ve Sarah'ın hem ömür boyu en iyi arkadaşısı hem de sevgili olduğu yazar. Bu bilgilerin Sarah'la ilgili kaynaklardan edinilmiştiyse, 1900'da *Comédie Française*'de başlanmış ve ikiliyi bir tekende gösteren resminde yamındaki mektuba bağlanır. Mektupta, "İkili'nin ilişkilerinin iyi dönümü anısına yapıldı" yazar, Kesim olana Abbéma'nın, ressam Georges Clairin ile birlikte Sarah'ın en yakın arkadaş olduğu ve ölene kadar da bu yakın ilişkisinin sürdüğüdür.
- Bard, age, s. 146

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİ

(1836-1856)

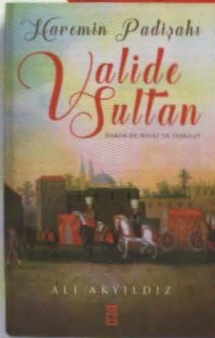
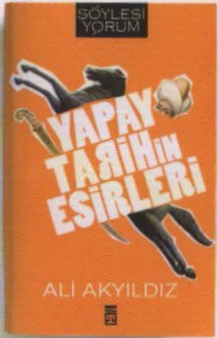

ALİ AKYILDIZ

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNİN BATILILAŞMA SERÜVENİ

Yaptığı titiz çalışmalarla akademide ve tarih çevrelerinde son derece itibar gören Prof. Dr. Ali Akyıldız, bu kitapta günümüzde karşılaşılan birçok meselenin düğümlendiği, siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi tarihimiz açısından önemli bir dönüm noktası olan Tanzimat Dönemi reformları ile Osmanlı bürokrasisinin yenileşme ve dönüşüm serüvenini birinci el kaynaklara istinaden açıklıyor.

iyi ki kitaplar var...

 timas.com.tr

   [timasyayingrubu](https://www.instagram.com/timasyayingrubu)

